

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
РАДА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY
YOUNG SCIENTISTS COUNCIL

ISSN 2308-4855 (Print)
ISSN 2308-4863 (Online)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК:

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих
вчених Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка**

HUMANITIES SCIENCE CURRENT ISSUES:

**Interuniversity collection of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
Young Scientists Research Papers**

**ВИПУСК 18
ISSUE 18**

**Дрогобич, 2018
Drohobych, 2018**

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 5 від 12.04.2018 р.)*

Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря]. – Дрогобич: Посвіт, 2018. – Вип. 18. – 284 с.

Видання розраховане на тих, хто цікавиться питаннями розвитку педагогіки вищої школи, а також філології, мистецтвознавства, психології.

Головний редактор: Пантюк М.П. – д.пед.н., проф.

Заступники головного редактора:

Ільницький В.І. – д.і.н., проф. (співредактор);

Душний А.І. – к.пед.н., доц., чл.-кор. МАНПО (співредактор);

Зимомря І.М. – д.філол.н., проф. (співредактор).

Редакційна колегія:

Бермес І.Л. – д.мист., проф.; Бистрова О.О. – д.філол.н., проф.; Борщевич В.Т. – д.і.н.; Вагнер Марек – д.габіл. з іст., проф. (Польща); Ярушак М.І. – к.пед.н.; Давидов М.А. – д.мист., проф., акад. МАІ, засл. діяч мист. Укр.; Дмитрів І.І. – к.філол.н., доц. (відп. секретар); Добрянський І.А. – д.пед.н., проф.; Жигайло О.О. – к.психол.н., доц.; Зимомря М.І. – д.філол.н., проф.; Іванишин П.В. – д.філол.н., проф.; Імханіцький М.Й. – д.мист., проф., засл. діяч мист. РФ (Росія); Квас О.В. – д.пед.н., проф.; Кемінь В.П. – д.пед.н., проф.; Князовська Л.О. – д.мист., проф., засл. діяч мист. Укр.; Козаренко О.В. – д.мист., проф., засл. діяч мист. Укр.; Козир А.В. – д.пед.н., проф.; Литвин М.Р. – д.і.н., проф.; Медведик Ю.Є. – д.мист., проф.; Москалець В.П. – д.психол.н., проф.; Новаковська Катажина – д.габіл. з філол. (Польща); Оршанський Л.В. – д.пед.н., проф.; Палінчак М.М. – д.політ.н., проф.; Петrenchко О.М. – д.і.н., проф.; Сабат Г.П. – д.філол.н., проф.; Савчин М.В. – д.психол.н., проф.; Сейко Н.А. – д.пед.н., проф.; Сенік Л.Т. – д.філол.н., проф.; Сергійчук В.І. – д.і.н., проф.; Ситник О.М. – д.і.н., доц.; Сташевська І.О. – д.пед.н., проф., акад. МАНПО; Сташевський А.Я. – д.мист., проф., акад. МАІ, засл. діяч мист. Укр.; Стемпнік Анджей – д.габіл. з іст., проф. (Польща); Тельвак В.В. – д.і.н., проф.; Футала В.П. – д.і.н., проф.; Циховська Е.Д. – д.філол.н., проф.

Рецензенти:

Астаф'єв О.Г. – д.філол.н., проф. каф. теорії літ., компаратив. і літ. тв. ІФ КНУ ім. Т. Шевченка.

Надалка Г.М. – д.пед.н., проф. каф. ф-но вик. та худ. культ. ІМ НПУ ім. М. Драгоманова.

Пагирляк І.К. – д.і.н., проф. каф. новіт. іст. України, декан іст. фак. КНУ ім. Т. Шевченка.

Скотна Н.В. – д.філос.н., проф., зав. каф. практ. психол., ректор ДДПУ ім. І. Франка.

Збірник індексується в міжнародних базах даних: Index Copernicus International, Polish Scholarly Bibliography, Info Base Index, Research Bible, Open Academic Journals Index, Scientific Indexing Services, Inno Space, Cite Factor.

Статті збірника прирівнюються до публікацій у виданнях України, які включені до міжнародних науково-метричних баз відповідно до вимог наказу МОН України від 17 жовтня 2012 р. № 1112 (зі змінами, внесеними наказом МОН України від 03.12.2012 р. № 1380).

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації «Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка» Серія КВ № 19906-9706Р від 14.05.2013 р.

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційному сайті видання
www.aphn-journal.in.ua

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних та посилань.

Засновник і видавець – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, співзасновники Ільницький В.І., Душний А.І., Зимомря І.М.

Адреса редакції: Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, обл. Львівська, 82100, тел.: (03244) 1-04-74, факс: (03244) 3-81-11, e-mail: vilnickiy@gmail.com, www.ddpu.drohobych.net

© Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2018

© Ільницький В.І., Душний А.І., Зимомря І.М., 2018

Recommended for publication
by Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Academic Council
(protocol No 5 from 12.04.2018)

Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers / [editors-compilers V. Ihnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomyra]. – Drohobych: Posvit, 2018. – Issue 18. – 284 p.

The publication is intended for those who is interested in the High School Pedagogics and psychology, philology, art development.

Chief editor:

M. Pantjuk – PhD hab. (Education), Professor.

Deputy Editors:

V. Ihnytskyi – PhD hab. (History), Professor (co-editor);

A. Dushnyi – PhD (Education), Associate Professor, EISA Corresponding Member (co-editor);

I. Zymomyra – PhD hab. (Philology), Professor (co-editor).

Editorial board:

I. Bernes – Doctor of Arts, Professor, V. Borshcheych – Doctor of History; M. Wagner – Dr. habil. in History, Professor (Poland); M. Yrushak – Ph.D. in Education; M. Davydov – Doctor of Arts, Professor, Academician of IIA, Honored Artist of Ukraine; I. Dmytriv – Ph.D. In Philology, Associate Professor (exec. Secretary); I. Dobryanskyj – Doctor of Education, Professor; O. Zhyhaylo – Ph.D. In Psychology, Associate Professor; M. Zymomyra – Doctor of Philology, Professor; P. Ivanyshyn – Doctor of Philology, Professor; M. Imhanizkij – Doctor of Arts, Professor, Honored Artist of the Russian Federation (Russia); O. Kvas – Doctor of Education, Professor; V. Kemini² – Doctor of Education, Professor; L. Kyjanovska – Doctor of Arts, Professor, Honored Artist of Ukraine; O. Kozarenko – Doctor of Arts, Professor, Honored Artist of Ukraine; A. Kozyr – Doctor of Education, Professor; M. Lytvyn – Doctor of History, Professor; J. Medvedyk – Doctor of Arts, Professor; V. Moskaletz – Doctor of Psychology, Professor; K. Nowakowska – Dr. habil. in Philology (Poland); L. Orshanskyj – Doctor of Education, Professor; M. Palinchak – Doctor of Political Sciences, Professor; O. Petrechko – Doctor of History, Professor; H. Sabat – Doctor of Philology, Professor; M. Savchyn – Doctor of Psychology, Professor; N. Sejko – Doctor of Education, Professor; L. Senyk – Doctor of Philology, Professor; V. Serhijchuk – Doctor of History, Professor; O. Sytnyk – Doctor of History, Associate Professor; I. Stashevska – Doctor of Education, Professor, Academician EISA; A. Stashevskyi – Doctor of Arts, Professor, Academician of IIA, Honored Artist of Ukraine; A. Stempnik – Dr. habil. in History, Professor (Poland); V. Telvak – Doctor of History, Professor; V. Futala – Doctor of History, Professor; E. Tsyhovska – Doctor of Philology, Professor.

Reviewers:

O. Astafjev – Doctor of Philology, Professor of Literature Theory, Comparative Literature and Literary Work Department of Philology Institute Kyiv National Taras Shevchenko University.

H. Padalka – Doctor of Education, Professor of piano performance and artistic culture Department of Art Institute National Pedagogical Dragomanov University.

I. Patryljak – Doctor of History, Professor of Ukraine Modern History Department, the Dean of History Faculty Kyiv National Taras Shevchenko University.

N. Skotna – Doctor of Philosophy, Professor, Head of Applied Psychology Department, rector of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

The collection is notated in such international databases as: Index Copernicus International, Polish Scholarly Bibliography, Info Base Index, Research Bible, Open Academic Journals Index, Scientific Indexing Services, Inno Space, Cite Factor.

The articles are equaled to publications in Ukrainian journals included in international scientific metric databases in accordance with the MES of Ukraine order dd. 17 november 2012 p. No 1112 (amended by the MES of Ukraine order dd. 03.12.2012 No 1380).

Print media registration certifi cate «Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers» series KV № Т9906-9706P dd. 14.05.2013.

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition
www.apfn-journal.in.ua

Editorial board do not necessarily reflect the position expressed by the authors of articles, and is not responsible for the accuracy of these data and references. Founder and Publisher – Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, co-founders V. Ihnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomyra.

Editorial address: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ivana Franka str., 24, Drohobych, Lviv region, 82100. tel.: (03244) 1-04-74, fax: (03244) 3-81-11, e-mail: vilnickij@gmail.com, www.dpu.drohobych.net

© Drohobych State Ivan Franko Pedagogical University, 2018
© V. Ihnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomyra, 2018

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 783.65

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.18/18.168158>

Надія ТОВТИН,

*аспірант кафедри методики музичного виховання і диригування
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Україна) tovtin.ni@ukr.net*

**РУКОПИСНИЙ СПІВАНИК З КОЛЕКЦІЇ МИКОЛИ ВАЙДИ –
ЦІННА ПАМ'ЯТКА ЗАКАРПАТСЬКОЇ
ДУХОВНОПІСЕННОЇ КУЛЬТУРИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVIII СТ.
(ПИТАННЯ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ТА АРХЕОГРАФІЇ)**

Стаття присвячена питанням дослідження духовнопісенної культури Закарпаття XVIII – початку XIX ст. Основну увагу приділено рукописному співанику Миколи Вайди. Тепер співаник зберігається у рукописному фонді Закарпатського краєзнавчого музею. Співаник, який на початку XX ст. належав М. Вайді, переписано приблизно в кінці XVIII ст. М. Вайда був відомим діячем національно-патріотичного руху 20 – 30-х рр. XX ст. на Закарпатті.

У дослідженні вперше зроблено постатейний ініціативний археографічний опис рукописного співаника, здійснено його джерелознавчий аналіз, дано оцінку рукопису як цінній пам'ятці духовнопісенної культури Закарпаття, вказано на її тісний зв'язок з загальнонаціональною українською духовнопісенною (паралітургійною) культурою XVII–XIX ст. Також наголошено на необхідності подальших музично-джерелознавчих студій у фондах закарпатських архівно-музейних інституцій. Матеріали співаника є важливим джерелом для текстологічних досліджень. Серед питань, які необхідно розглядати у подальших дослідженнях особливо увагу треба звернути на аналіз місцевих видань з текстами духовних пісень, а також на джерелознавче опрацювання місцевої періодики.

Ключові слова: *Закарпаття, духовна пісня, рукопис, співаник, археографія, джерелознавство, «Богогласник», Микола Вайда, Володимир Гнатюк, Юліан Яворський, Юрій Медведик, Петер Женюх.*

Nadiya TOVTYN,

*Postgraduate Student at the Department of Technique
of Musical Education and Conducting,
Institute of Musical Art of Ivan Franko
Drohobych State Pedagogical University
(Drohobych, Ukraine) tovtin.ni@ukr.net*

**A HANDWRITTEN SONG-BOOK OF MYKOLA VAIDA'S
COLLECTION AS A VALUABLE OBJECT
OF THE TRANSCARPATHIAN SPIRITUAL CULTURE
OF THE SECOND HALF OF THE XVIII CENTURY
(ON THE QUESTIONS OF SOURCE STUDY AND ARCHAEOGRAPHY)**

The article is devoted to the study of the issues of the Transcarpathian culture of the XVIII – early XIX centuries. The main attention is paid to the handwritten song-

book of Mykola Vayda. Now this song-book is kept in the handwritten fund of the Transcarpathian Museum of Local Lore. M. Vayda's song-book was rewritten nearly at the end of the 18th century. M. Vayda was a well-known figure in the national-patriotic movement of the 1920 – 1930s in Transcarpathia.

The lyrics of the song-book represent a traditional song repertoire, which was used in Transcarpathia in the XVIII – XIX centuries. Many lyrics of the song-book are known from the Bohohlasnyk (Pochaiv, 1790 – 1791). The specificity of the song-book's repertoire is that it contains many songs written by the authors from Transcarpathia. Their names and surnames have been preserved thanks to acrostic. Also, the song book has several songs for the glorification of miraculous icons, which are very popular in Transcarpathia.

In the study, for the first time, an article-by-article incipient archeographic description has been made of the manuscript songbook, a source analysis has been made carried out, the manuscript has been estimated as a valuable object of the spiritualized culture of Transcarpathia, its close connection with the nationwide Ukrainian spiritual alias paraliturgic culture of the 17th–19th centuries has been given evaluation. The necessity of further music-source studies in the funds of Transcarpathian archival-museum institutions has also been emphasized. The song-book's material is an important source for the textual research. Among the issues, that need to be considered in the further research, particular attention should be paid to the analysis of the local publications of the spiritual songs lyrics, as well as to the source studying of local periodicals.

Key words: *Transcarpathian Ukraine, Mykola Vaida, spiritual song, manuscript, song-book, «Bohohlasnyk», acrostic, archeography, musical source.*

Актуальність питання. Одним із найважливіших джерел дослідження української духовнопісенної культури на Закарпатті є рукописні співаники XVIII – XIX ст. Прикметно, що в цьому регіоні до початку XX ст. не існувало традиції поширення текстів духовних пісень через друковані видання. Через це на Закарпатті послуговувалися переважно волинськими та галицькими виданнями. Зокрема, великою популярністю користувалися друковані почаївські «Богогласники» (1790–1791 – 1806), галицькі колядники, друковані збірники текстів духовних пісень, опубліковані у Львові та Жовкві, а також інші видання. Перші ж поодинокі друковані духовнопісенники у друкарнях Закарпаття з'явилися щойно на межі XIX – XX ст., про що доволі детально зазначено у статті Стефана Паппа (Папп, 1971). Отже, передовсім через те, що у цьому краї друковані духовнопісенники були в обмежені кількості, на Закарпаття рукописна практика фіксування текстів духовних пісень у приватних збірниках зберіглася аж до початку XX ст. Особливо популярними для копіювання були друковані пісенні тексти з почаївського «Богогласника». Найбільш відомим з-поміж переписувачів вибраних текстів з цього стародруку був закарпатець Іван Югасевич, який також переписав велику кількість «Ірмологіонів», про що насамперед відомо завдяки дослідницькій праці Юліяна Яворського та Юрія Ясіновського.

Сьогодні стан дослідження української рукописної духовнопісенної спадщини досліджено доволі ретельно, зокрема завдяки дослідженням Володимира Гнатюка (Гнатюк, 1902), Юліяна Яворського (Яворский, 1934), Юрія Медведика (Медведик, 2000, 2004, 2010, 2015), Петера Женюха (Žeňuch, 2006, 2007),

Андреї Томко (Томко, 2008а, 2008b) та ін. вчених. Але ще можна віднайти окремі рукописні співаники, у т. ч., і з Закарпаття, які хоча й здебільшого введено до наукового обігу, однак детально на джерелознавчо-археографічному рівні достеменно не досліджено.

Отже, **мета статі** полягає у тому, щоб ввести до наукового обігу пісенний збірник Миколи Вайди, здійснити його джерелознавчо-археографічний аналіз, дати оцінку цього рукопису та визначити його значимість для дослідження української духовнописенної культури XVIII – XIX ст.

Одним із таких рукописних збірників є співаник Миколи Вайди, який почергово ввели до наукового обігу Ю. Медведик та П. Женюх. Тому, у цій статті, видається за необхідне привернути увагу до цього рукопису, який був у власності закарпатця Миколи Вайди, про що свідчить збережений штамп на титульній аркуші рукопису: «Власна бібліотека Миколи Вайди».

Виклад основного матеріалу. Закарпатець Микола Вайда відомий як один із підписантів патріотичного Маніфесту (з підзаголовком «В мові живе народ») та учасником вікопомного 15-ти тисячного Всепросвітянського з'їзду на підтримку рідної мови і культури, який відбувся в Ужгороді 17 жовтня 1937 р. Цей національно-патріотичний здвиг навічно вписаний в українську історію Закарпаття. У маніфесті зазначалося: «Кожний нарід лише доти живе, поки захоронить свою мову, свою народну культуру, свої традиції, звичаї, обряди. Підкарпатський український нарід довгі віки жив у народній неволі, але в його душі не вгасала іскра народного духу, світила йому в темних часах лихоліття та підтримувала віру у кращу будучність. І нарід наш зберіг та передав нам, своїм нащадкам, чарівну пісню, наші прекрасні народні звичаї і незіпсуту народну милозвучну рідну мову, яку цілий науковий світ називає українською» (Федака, 2017). Беручи до уваги текст маніфесту, стає зрозуміло, що наявність у власній бібліотеці М. Вайди рукописного співаника, яким послуговувалося не одне покоління закарпатських українців, першочерговим було не суто колекціонерське прагнення, а насамперед патріотичний світогляд, національне просвітництво в колі сусідніх народів-поневолювачів, та всіляких асиміляторів.

Нещодавно на сторінках закарпатського часопису «Новини Закарпаття» від 30 жовтня 2017 р. було подано цікаву інформацію науковій співробітниця Закарпатського краєзнавчого музею ім. Тиводара Легоцького Івана Ороса про експозицію «Карпатська Україна. 1938 – 1939 рр.». Серед її матеріалів є «надзвичайно цінний документ – «Присяга Миколи Вайди на вірність народу Карпатської України від імені української молоді Підкарпаття». Слова, сказані в цій клятві майже 80 років тому, дуже актуальні і сьогодні (мовою оригіналу. – Ред.): «... в смутку, в жалю, але з великою Святою надією, ставаймо до праці, молоді Українці і Українки. Втіхамірім наш народ, подаймо йому надію на краще завтра. Чекає нас велика праця, будувати нове Українське Підкарпаття, де зарядим самі по своєму смаку та де будемо самі між собою. Українське Молоде Підкарпаття до праці! Слава Україні! Велика Копаня, в ночі 02.11.1938 року. Микола Вайда» (Орос, 2017).

Співаник із колекції рукописів М. Вайди зберігається у фонді Ужгородського краєзнавчого музею під сигнатурою І–458. У своїх наукових працях та монографіях про нього вже згадували Ю. Медведик та П. Женюх, але детально не описували збірник, тому доцільно подати його повний археографічно-інципітний опис.

Рукопис створено наприкінці XVIII або на поч. XIX ст.; 38 арк., дрібний пів-устан; примітивні ініціали та заставки; водяні знаки не читаються; без нот; до деяких пісень вказівки про мелодії («тони») пісень:

1. Арк. 1 – Пѣснь Рождеству. *Поч.*: «Бог предвѣчний народился...».
2. Арк. 2 – Пѣснь вто[рая] Рождеству. *Поч.*: «Ангел пастырем мовил...».
3. Арк. 2 зв. – Пѣснь Рождеству. *Поч.*: «Витай Дитя малое...».
4. Арк. 3 – Пѣснь Рождеству Христову. *Поч.*: «Нова радость стала, яка не бывала...».
5. Арк. 4. – Пѣснь Рождеству Христову. Под «тон» «Рождество славно...». *Поч.*: «Небо и земля нинѣ торжестует...».
6. Арк. 5 – Пѣснь Рождеству Христову. *Поч.*: «Предвѣчний родился под лѣты...».
7. Арк. 6 – Пѣснь Рождеству Христову. Под «тон» «Ангел пастырям мовил...». *Поч.*: «Скинїя всезлатая...».
8. Арк. 6 зв. – Пѣснь Рождеству Христову. На «тон» «Предвѣчний...». *Поч.*: «Бог вѣчный нѣгды непребранный...».
9. Арк. 7 – Пѣснь Рождеству Христову. *Поч.*: «Вселенная веселися, Бог от Дѣви днесь родися...».
10. Арк. 9 – Пѣснь Рождеству Христову. *Поч.*: «Бог натуру, Бог натуру хощет избавити...».
11. Арк. 10 – Пѣснь святому Василїю. Самоподобна.. *Поч.*: «Излияйся благодать во устнах твоих отче...».
12. Арк. 12 – Пѣснь на Богоявленїе. *Поч.*: «Иордан рѣко уготовися...».
13. Арк. 13 – Пѣснь Іоану Крестителю. *Поч.*: «Святыи великий пророче Іоане Предитече...».
14. Арк. 13 зв. – Пѣснь на Стрѣтенїе Ісус Христово. Под «Рождество славно». *Поч.*: «Царская порфира...».
15. Арк. 13 зв. – Пѣснь Стрїтенїю. Под «Радуйся, Царице». *Поч.*: «Источники духовный радости исполненный...».
16. Арк. 14 – Пѣснь Стрїтенїю. Под «Радуйся, Царице». *Поч.*: «Свѣтло днесь ликуйте...».
17. Арк. 14 зв. – Пѣснь святому Іоану Крестителю. *Поч.*: «Святыи Великий пророче Іоане...».
18. Арк. 14 зв. – Пѣсни покаянны. *Поч.*: «Агнице страченна, душе зармученная...».
19. Арк. 15 – Пѣсни покаянны. *Поч.*: «Горѣ, горѣ душе моя ко Творцу своему...».
20. Арк. 16 – Пѣснь в недѣлю сыропустную. *Поч.*: «Нова радость стала, яка не бывала...».
21. Арк. 16 зв. – Пѣснь о страшном судѣ. *Поч.*: «Помысли человекѣ прегоркой час смерти...».
22. Арк. 17 – Пѣснь о страшном судѣ. *Поч.*: «Во дому Давыдовом страшная совершаются...».
23. Арк. 18 – Пѣсни великопоснїи и страстем Христовым. *Поч.*: «О Дѣвице Пречистая, Мати благословенная...».
24. Арк. 20. – Пѣснь о страстех Христовых. *Поч.*: «Уже декрет подписует...».

25. Арк. 21 – Пѣсни Благовѣщенію Пресвятой Богородицы. *Поч.*: «Да прїидет, да прїидет всему миру радость...».

26. Арк. 21 зв. – Пѣснь Благовѣщенію Пресвятой Богородицы. *Поч.*: «Ликуй днесь Сїоне...».

27. Арк. 23 – Пѣснь Благовѣщенію Пресвятой Богородицы. *Поч.*: «Послан бысть архангел Гавріил ко Дѣвѣ...».

28. Арк. 12 – Пѣснь на Вѣханіе Господне. *Поч.*: «Јордан рѣко уготовися...».

29. Арк. 23 зв. – Пѣснь на Вѣханіе Господне. *Поч.*: «Радуйся зѣло, дщи Сїоня...».

30. Арк. 25 – Пѣснь на Вѣханіе Господне. Тон той же. *Поч.*: «Днесь благодать нас собирает...».

31. Арк. 25 зв. – Пѣснь Воскресенію Ісус Христову. *Поч.*: «Воскрес Ісус от гроба – радость возсія...».

32. Арк. 26 – Пѣснь Воскресенію Господню. *Поч.*: «Веселый нам день днесь настал, котораго з нас каждый ждал...».

33. Арк. 27 – Пѣснь на Воскресеніе Ісус Христово. *Поч.*: «Ісус Христос з мертвых встал, мертвым живот даровал...».

34. Арк. 27 зв. – Пѣснь на Воскресеніе Ісус Христово. *Поч.*: «Радуйтесь небеса, витайте вси Ісуса, котрый от гроба востал...».

35. Арк. 28 – Пѣснь на Воскресеніе Ісус Христово. *Поч.*: «Третьяго дня встал Створитель з мертвых...».

36. Арк. 29. – Пѣснь на Вознесеніе Господне. *Поч.*: «Взыйде Бог ко Высокой горѣ...».

37. Арк. 29 зв. – Пѣснь на Вознесеніе Господне. *Поч.*: «Вси языци купно слици восклькните, вострубѣте...».

38. Арк. 30 зв. – Пѣснь на Вознесеніе Господне. Под «Јордан рѣко». *Поч.*: «Јерусалиме, граде Сїон святыи, просвѣтися днесь, не буди мрачный...». Акрівірш: **ІОАН БОУХОВСЦК**

39. Арк. 32 – Пѣснь на Сошествіе Святаго Духа. *Поч.*: «Утѣшителю міру, храни нашу вѣру...».

40. Арк. 31 зв. – Пѣснь на Сошествіе Святаго Духа. *Поч.*: «Істочник духовній, радости исполнений...».

41. Арк. 32 – Пѣснь на Сошествіе Святаго Духа. *Поч.*: «Творче и Боже, Пане наш ласкаый во трех персонах нам ся показавый...».

42. Арк. 33 – Пѣснь на Преображеніе Господне. Под 3 б[ол]е[стію] сер[дца]. *Поч.*: «На Фаворѣ преобразися, Ісус Христос славно...».

43. Арк. 33 зв. – Пѣснь на Преображеніе Господне. Под «Ізліяся благодать». *Поч.*: «Велим гласом и ужасом днесь Давиде возиграй...».

44. Арк. 34 зв. – Пѣснь на Воздвиженіе Честнаго и животворящаго Креста. Под 3 б[ол]е[стію] сер[дца]. *Поч.*: «О треблаженное древо на нем же Цар славы...».

45. Арк. 35 – Пѣснь Честному Кресту. *Поч.*: «З емпров горных Бог ся нам являет у Зарваници...». Акрівірш: **ЗАРВАНЦА Псалма.**

46. Арк. 36. – Пѣснь на Воздвиженіе Честнаго и животворящаго Креста. Под «О Дѣво преизбранная». *Поч.*: «О древо треблаженное, ангелом принесенное...».

47. Арк. 36 зв. – Пѣснь на Рождество Пресвятой Богородици. *Поч.*: «Рождество славно присно Дѣввы восхвалим вси днесь...».

47. Арк. 37 зв. – Пѣснь на Рождество Пресвятой Богородици. *Поч.*: «Радується вси людїе, Дѣва ся раждаєт от початку избранная...».

48. Арк. 38 зв. – Пѣснь на Рождество Пресвятой Богородици. «Іоаким днесь весело играєт, торжествующи, же во старости юнницу питаєт...». Акровірш: **ІОАН БУХОВЕЦКИ**.

49. Арк. 40 – Пѣсни на Успенїє Пресвятой Богородици. *Поч.*: «Архангели з неба прийшли до Богородици як послове...».

50. Арк. 41 зв. – Пѣснь Успенїю Пресвятой Богородици. Под «Іордан рѣко». *Поч.*: «Днесь умираєт Ісусова Мати, радість являєт, не треба плакати...».

51. Арк. 42 – Пѣснь на Успенїє Пресвятой Богородици. *Поч.*: «Царице ангелска, Госпоже небесная, днесь естества уставы...».

52. Арк. 43 – Пѣснь на Успенї Богородици. Под «Бог натуру». *Поч.*: «Избранной днесь, избранной днесь всѣ родов Царици Дѣвици...». Акростих: **ІОАН А**.

53. Арк. 43 зв. – Пѣснь на Покров Пресвятой Богородици. Под «З неба прийшли». *Поч.*: «о Дѣвице Пречистая, Ты Царице ангелская, молебнице наша, присно Дѣво Владычице...».

54. Арк. 44 зв. – Пѣснь Покрову Богородици. Под «Богородице, вѣрным оборона». *Поч.*: «Предста Царица на високом тронѣ...».

55. Арк. 45 – Пѣснь Покрову Богородици. *Поч.*: «Изыде нынѣ Мати Ісус Христа...». Акровірш: **Іоан БУХОВЕЦКИ ПОКРОВУ АЦИ**.

56. Арк. 47 – Пѣснь Воведенїю Пресвятой Богородици. Под «Бог натуру». *Поч.*: «Ковчег слова, злата кадилница...».

57. Арк. 47 зв. – Пѣснь Воведенїю Пресвятой Богородици. *Поч.*: «Кая приницаєт во Церков вступаєт Дѣвица Прекрасна...». Акровірш: **КІОТ ХР**.

58. Арк. 48 зв. – Пѣснь Воведенїю Пресвятой Богородици. *Поч.*: «Величай душе моя Пречисту Панну...».

59. Арк. 49 – Починаються пѣсни святителски.

Пѣснь Георгїю. Под «Богородице вѣрним». *Поч.*: «Во мученицех славный Георгїє, празнуют днесь т[в]ои вѣрны людїе...». Акровірш: **ВАСИЛИЙ ПОПОВИЧ АНДРИНОВСКА(и-?)И**.

60. Арк. 51. – Пѣснь на Рождество Іоана и на собор его. *Поч.*: «Ангел с небес радость принесе...».

61. Арк. 52 зв. – Пѣснь на Усѣкновенїє главы святого Іоанна Крестителя. Под «З Болестїю сердца». *Поч.*: «Пам'ять твоя праведная єсть со похвалами...».

62. Арк. 54 зв. – Пѣснь апостолом Петру и Павлу. Под «Богородице вѣрным оборона». *Поч.*: «Воспойте превыспр (!?) и гражданов, обличителей скверѣпых паганов...». Акровірш: **ВАСИЛИЙ ПОПОВИЧ АНДРИНОВС**.

63. Арк. 56 – Пѣснь апостолом Петру и Павлу. Под «Творче и Боже» *Поч.*: «Прїидите вѣрных христїан соборы, нам ся явили богогласныя хоры...».

64. Арк. 57 – Пѣснь апостолом Петру и Павлу. *Поч.*: «Органы грайте, Петра величайте, апостолу Павлу радосно заграйте...».

65. Арк. 57 зв. – Пѣснь святителю Николаю. *Поч.*: «О кто, кто Николая любит...».

66. Арк. 58 зв. – Пѣснь святому Николаю. Под «Радуїєся Царице». *Поч.*: «Радуїєся Николаєс, мы к Тебѣ прибѣгаєм...».

67. Арк. 59 зв. – Пѣснь святому Николаю. Самоподобна. *Поч.*: «Болшого нѣсть на земли трона...». Акровірш: **БАРДИНСКИ**.

68. Арк. 60 – П'єснь святому Николаю. Под «Богородице, в'єрным оборона»
Поч.: «Крикните гласы, на триумф ієрарєѣ, воспойте п'єснь нову...».

69. Арк. 63 зв. – П'єснь святому пророку Ілію. Под «Похвалу принесу». *Поч.*:
 «Галаадскій пророче, славне сожителю...».

70. Арк. 64 – П'єснь архангелу Михаилу. *Поч.*: «Хвалим тя вси згодне чудный
 возводе...».

71. Арк. 64 – П'єснь пророку Ілію. *Поч.*: «Источниче благодати, о Іліє
 славный, Іліє великий...».

72. Арк. 65 – П'єснь апостолу Андрею первозванному. Под «Во Дому Дави-
 довом». *Поч.*: «Во всю землю изыде в'єщаніє славне апостолє Андрєє...».

73. Арк. 66 – П'єснь святому Іоану Богослову. *Поч.*: «Іоана богослова і ритора
 сладка мова...».

74. Арк. 66 зв. – П'єснь святому Іоану Златоусту. *Поч.*: «Златокovanную трубу
 восхвалим днесь...».

75. Арк. 67 – П'єснь Пресвятой Богородици. *Поч.*: «Буди восхваленна от вс'єх
 родов земных...».

76. Арк. 68 – П'єснь Пресвятой Богородици. *Поч.*: «Радуйся Маріє, небесна
 Царице, Радуйся Пречистая прєсв'єтая горлицє...».

77. Арк. 68 зв. – П'єснь Пресвятой Богородици. *Поч.*: «Селенный св'єте,
 людіє страны...». Текст збережено не повністю через втрату аркуша.

Співаник Миколи Вайди має календарно-мінейну структуру, яка здебільшого характерна рукописним збірникам цього регіону. Водночас, як стверджує Ю. Медведик, календарним типом структурування послуговувалися й галицькі укладачі та переписувачі рукописних духовнопісенників (Медведик, 2004: 213–224). Але співаники цього регіону хоча й укладені згідно церковно-календарної послідовності, все таки, характеризуються тим, що на кожне свято їх репертуар значно повніший у порівнянні з закарпатським. Тобто, йдеться про те, що до кожного свята укладачі та переписувачі співаників добирали велику кількість духовних пісень, мабуть, з тією метою, щоб аматори співу мали широкий вибір текстів, які б задовольняли їх релігійно-мистецькі потреби, надавалися для виконання згідно співацьких можливостей тощо. Натомість у закарпатських співаника більша «динаміка» текстів співаників. Але й у них можемо віднайти чималі блоки текстів на Різдво Христове та покаянно-моралізаторських пісень. Не є винятком і співаник М. Вайди. У ньому маємо десять пісень на Різдво Христове, чимало покаяних пісень, а також доволі багато пісень на різноманітні господські та богородичні свята. Окремий блок становлять пісні «святительські», тобто на честь святих. Такі блоки пісень характерні для рукописних співаників XVIII ст., які укладали на Лемківщині. Разом із тим, наявність такого блоку пісень у збірнику М. Вайди не дивина, якщо брати до уваги те, що Закарпаття та Лемківщина сусідять між собою, а духовнопісенний репертуар нерідко доволі близький або ж ідентичний. До прикладу: в співаниках обох регіонів зустрічаємо пісні священика з Перемиської землі Івана Буховецького («Іоанк днесь весело играєт, торжествующи, же во старости юницу питаєт...», «Изыйде нын'є Мати Ісус Христа...»). Всі вони записані з повністю збереженими акровіршами, що свідчить водночас і про те, що час переписування

співаника був доволі близьким до часу створення цих пісень, їх популярності у співацькому середовищі карпатського краю.

Помітну групу текстів співаника становлять пісні покаянно-моралізаторського змісту. Певною мірою це можна вважати за закарпатську традицію, адже у XIX ст., пісні подібного змісту навіть укладали в окремі рукописні збірники, про що відомо з досліджень В. Гнатюка, Я. Яворського, Ю. Медведика, П. Женюха та ін. вчених. Належить також зазначити, що у збірниках такого спрямування (змісту) нерідко віднаходимо такі пісні, які невідомі з інших рукописів (найбільш помітно це у рукописних співаниках XIX ст.). Однак у співанику М. Вайди всі пісні релігійно-моралізаторського змісту є відомі і з інших рукописних та друкованих видань. Треба наголосити й на тому, що у збірнику зустрічаємо пісні, створені як безпосередньо на Закарпатті («Агнице страченна, душе зармученная...»; «Горѣ, горѣ, душе моя ко Творцу своєму...» авторства Гедеона Пазія), так і в інших регіонах: Галичина, Волинь, Наддніпрянщина («Помысли человекѣ прегоркій час смерти...»; «Во дому Давыдовом страшная совершаются...»).

Є у співанику також декілька пісень на честь чудотворних богородичних ікон: «З емпіров горних Бог ся являет у Зарваниці» (чудотворному розп'яттю у с. Зарваниця, тепер Тернопільської обл. України); «Радуйся Маріє, небесна Царице» (згадуються ікони в м. Теревовлі на Тернопільщині та у Кам'янці-Подільському); «Селенный свѣте, людіє страны...» (до Почаївської ікони Богородиці). Слід зауважити, що остання, з перелічених пісень, в оригіналі присвячується возвеличенню чудотворної ікони Почаївської Богородиці. Але на Закарпатті її адаптували для прослави ікони Богородиці у Марія-Повчанському монастирі. Це стає зрозумілим з фрагменту поетичного тексту: «Скланяйте своя покорне главы / пред образом монархинѣ во Угерской краинѣ». Тут же треба наголосити на тому, серед закарпатських аматорів духовнопісенного співу пісні на честь чудотворних ікон з Галичини, Волині, Поділля та Полісся користувалися значною популярністю, що достатньо ретельно досліджено у статті Ю. Медведика [4; 165–194]. Поетичні тексти цих пісень пристосовували для прославляння закарпатських чудотворних ікон. Проте створювали й оригінальні пісні на честь місцевих закарпатських ікон. Щоправда більшість з них написано у XIX ст., а тому у співанику М. Вайди відсутні.

Висновки. Співаник М. Вайди нагадує за своєю структурою знаменитий почаївський «Богогласник» (1790 – 1791), унікальну українську антологію духовних пісень, яку нещодавно перевидано Ю. Медведиком з ґрунтовними музично-джерелознавчими та текстологічними коментарями (Medvedyk, 2016).

Попри зроблені фундаментальні дослідження українських рукописних співаників, ще залишають поодинокі рукописні пам'ятки, які заслуговують на своє вивчення, як і аналізований співаник М. Вайди. Тому, кожен віднайдений старовинний рукописний чи друкований співаник необхідно детально опрацювати та вводити до наукового обігу. Саме таким цікавим та доволі багатим за своїм пісенним репертуаром є співаник М. Вайди, який у подальшому необхідно досліджувати як у регіональному музично-культурному контексті, так і загальноукраїнському.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гнатюк, Володимир, 1902 – Гнатюк В. Угроруські духовні вірші // ЗНТШ. – Львів, 1902. – Т. XLVI. – С. 1–68; – Т. XLVII. – С. 69–164; – Т. XLIX. – С. 165–272.
2. Медведик, Юрій, 2000 – Медведик Ю. Археографічні та кодиколого-палеографічні проблеми дослідження духовнокантових рукописних пам'яток // Теорія і практика педагогічного процесу: Проблеми сучасного мистецтва і культури. – Київ – Харків: Каравела, 2000. – С. 196–205.
3. Медведик, Юрій, 2004 – Медведик Ю. Рукописний співаник XVIII століття як пам'ятка духовнопісенної культури українців // ЗНТШ. – Т. CCXLVII. – 2004. – С. 213–224.
4. Медведик, Юрій, 2010 – Медведик Ю. Рецепція іконославильних пісень українського Полісся, Поділля, Волині та Галичини в співочій культурі XVIII – XIX ст. Мукачівської єпархії // *Stav výskumu Mukačevsko-Užhorodského nápevu. Súbor štúdií.* – Košice-Trnava: Dobrá kniha, 2010. – S. 165–194 (Vol. 6. *Analecta Instituti studii spiritualitatis orientaliu occidentaliumque provehendis nomine p. Michaelis Lacko appellati*).
5. Медведик, Юрій, 2015 – Медведик Ю. Українські духовні пісні в рукописних джерелах другої половини XVII – початку XX ст. (джерелознавчо-археографічний опис) // *Ad Fontes: з історії української музики XVII – початку XX ст.: вибрані статті, матеріали, рецензії.* – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2015. – С. 391–428.
6. Орос, Іван, 2017 – Орос І. Фонди обласного краєзнавчого музею поповнили нові експонати про Августина Волошина і Карпатську Україну // *Allkarpaty.com / Режим доступу: <http://allkarpaty.com/zak-news/52826-fondi-oblasnogo-kraeznavchogo-muzeu-popovnili-nov-eksponati-pro-avgystina-voloshina-karpatsky-ukrany>*
7. Папп, Стефан, 1971 – Папп С. Духовна пісня на Закарпатті // *Analecta Ordinis S. Basilii Magni.* – Roma: PP Basiliani. – 1971. – Vol. VII (XIII). – С. 125–126.
8. Томко, Андрея, 2008a – Томко А. До питання дослідження духовнопісенного репертуару XIX ст. на Закарпатті (за матеріалами двох рукописних співаників другої половини XIX ст. із фондів Закарпатського краєзнавчого музею) // *Вісник Прикарпатського університету: Мистецтвознавство.* – Вип. XII – XIII. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 128–133.
9. Томко, Андрея, 2008b – Томко А. Рукописні співаники Іоана Югасевича – джерела для дослідження давньої духовнопісенної культури Закарпаття та Східної Словаччини // *Вісник Прикарпатського університету: Мистецтвознавство.* – Вип. XV – XVI. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 88–93.
10. Шевніна, Тетяна, 2005 – Шевніна Т. Покрайні написи в рукописних книгах і стародруках XV – XIX ст. в колекції фондів Закарпатського краєзнавчого музею // *Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею: Вип. XVII.* – Ужгород: Патент, 2005. – С. 25–39.
11. Федака, Павло, 2017 – Федака П. До 80-річчя Всепросвітянського з'їзду в Ужгороді // *Трибуна: газета* – 2017. – 21 жовтня // *Режим доступу: <http://trubyna.org.ua/novyny/80-rokiv-tomu-15-tysyach-zakarpatskyh-ukrayintiv-staly-na-zahyst-ridnoyi-movy-kultury-foto/>*
12. Яворский, Юлиан, 1934 – Яворский Ю. Материалы для истории старинной песенной литературы в Подкарпатской Руси. – V Prazе: 1934. – 345 с.
13. Rothe, Hans; Medvedyk, Jurij, 2016 – Rothe H., Medvedyk J. *Bogoglasnik. Pesni blagovovejnyja (1790/1791). Eine Sammlung geistliche Lieder aus Ukraine.* Herausgegeben von Hans Rothe in Zusammenarbeit mit Jurij Medvedyk. – Band 1: Facsimile. – Kūln-Weimar Wien: Būhlau Verlag, 2016. – 602 S.; – Band 2: Darstellung. – Kūln-Weimar Wien: Būhlau Verlag, 2016. – 432 S.
14. Žeňuch, Peter, 2006 – Žeňuch P. *Kyryllische paraliturgische Lieder: Edition des handschriftlichen Liedguts im ehemaligen Bistum von Mukačevo im 18. und 19. Jahrhundert / [Hrsg. von Peter Žeňuch].* – Köln – Weimar – Wien : Böhlay, 2006. – 982 s. – (Bausteine zur Slavischen Philologie und Kulturgeschichte : Reihe B: Editionen : N. F., Bd. 23) (Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae: vol. II).
15. Žeňuch, Peter, 2007 – Žeňuch P. *Výskum cyrylských a latinských pamiatok byzantskej tradície z východného Slovenska a Zakarpatskej oblasti Ukrajiny: Monumenta byzantine-slavica*

et Slovaciae // Cyrillské a latinské pamiatky v byzantsko-slovanskom obradovom prostredí na Slovensku. – Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2007. – S. 9–42.

REFERENCES

1. Hnatiuk, Volodymyr, 1902 – Hnatiuk V. Hungari-Rus' sacred songs // ZNTSh. – L'viv, 1902. – T. XLVI. – S. 1–68; – T. XLVII. – S. 69–164; – T. XLIX. – S. 165–272.
2. Medvedyk, Yurii, 2000 – Medvedyk Yu. The archeographic and codicologic-paleographic problems of the study of spiritual and cultural manuscripts // Theory and practice of the pedagogical process: The problems of contemporary art and culture. – Kyiv – Kharkiv: Karavela, 2000. – S. 196–205.
3. Medvedyk, Yurii, 2004 – Medvedyk Yu. The handwritten song book of the XVIII century as a monument of Ukrainians spiritual culture // ZNTSh. – T. CCXLVII. – 2004. – S. 213–224.
4. Medvedyk, Yurii, 2010 – Medvedyk Yu. The reception of iconoclastic songs of Ukrainian Polissya, Podillya, Volyn' and Galychna in the singing culture of the XVIII–XIX centuries in Mukachevo diocese // Stav výskumu Mukačevsko-Užhorodského nápevu. Súbor štúdií. – Košice-Trnava: Dobrá kniha, 2010. – S. 165–194 (Vol. 6. Analecta Institutii studiiis spiritualitatis orientaliu occidentaliumque provehendis nomine p. Michaelis Lacko appellati).
5. Medvedyk, Yurii, 2015 – Medvedyk Yu. Ukrainian spiritual songs in manuscript sources of the second half of the 17th – early 20th centuries. (source-study and archeographical description) // Ad Fontes: from the history of Ukrainian music of the XVIth – the beginning of the XX century. Selected articles, materials, reviews. – L'viv: LNU im. Ivana Franka, 2015. – S. 391–428.
6. Oros, Ivan, 2017 – Oros I. The new exhibits about Augustine Voloshyn and Carpatho-Ukraine have enriched added the funds of the regional museum of local lore // Allkarpaty.com / Rezhym dostupu: <http://allkarpaty.com/zak-news/52826-fondi-oblasnogo-kraznavchogo-myzeu-popovni-li-nov-eksponati-pro-avgystina-voleshina--karpatsky-ykrany>
7. Papp, Stefan, 1971 – Papp S. Spiritual song in Transcarpathia // Analecta Ordinis S. Basili Magni. – Roma: PP Basiliani. – 1971. – Vol. VII (XIII). – S. 125–126.
8. Tomko, Andreia, 2008a – Tomko A. On the issue of research of the spiritual repertoire of the nineteenth century in Transcarpathia (based on two handwritten song book's materials of the second half of the nineteenth century from the funds of the Transcarpathian Regional Museum) // Newsletter Precarpathian University. Art studies – Vol. XII – XIII. – Ivano-Frankivsk, 2008. – S. 128–133.
9. Tomko, Andreia, 2008b – Tomko A. Manuscript singers of Y. Yugasevych – sources for the study of the ancient spiritual culture of Transcarpathia and Eastern Slovakia // Newsletter Precarpathian University. Art studies. – Vol. XV – XVI. – Ivano-Frankivsk, 2008. – S. 88–93.
10. Shevnina, Tetiana, 2005 – Shevnina T. Marginal inscriptions in handwriting books and early printed books of the XV – XIX centuries in the collection of funds of the Transcarpathian Local History Museum // Scientific collection of the Transcarpathian Museum of Local Lore: – Vol. XVII. – Uzhhorod: Patent, 2005. – S. 25–39.
11. Fedaka, Pavlo, 2017 – Fedaka P. To the 80th anniversary of the All-World Congress in Uzhgorod // Tribune: the newspaper. – 2017. – 21. 10 // rezhym dostupu: <http://trubyna.org.ua/novyiny/80-rokiv-tomu-15-tysyach-zakarpatskyh-ukrayintsiv-staly-na-zahyst-ridnoyi-movy-kultury-foto/>
12. Yavorskyi, Yulian, 1934 – Yavorskyi Yu. Materials for the history of ancient song literature in Subcarpathian Rus'. – Prag: 1934. – 345 s.
13. Rothe, Hans; Medvedyk, Jurij, 2016 – Rothe H., Medvedyk J. Bogoglasnik. Pesni blagogovejnja (1790/1791). Eine Sammlung geistliche Lieder aus Ukraine. Herausgegeben von Hans Rothe in Zusammenarbeit mit Jurij Medvedyk. – Band 1: Facsimile. – KÜLN-Weimar Wien: Böhlaus Verlag, 2016. – 602 S.; – Band 2: Darstellung. – KÜLN-Weimar Wien: Böhlaus Verlag, 2016. – 432 S.
14. Žeňuch Peter, 2006 – Žeňuch P. Kyrillische paraliturgische Lieder: Edition des handschriftlichen Liedguts im ehemaligen Bistum von Mukačevo im 18. und 19. Jahrhundert / [Hrsg. von Peter Žeňuch]. – Köln – Weimar – Wien: Böhlav, 2006. – 982 c. – (Bausteine zur Slavischen

Philologie und Kulturgeschichte: Reihe B: Editionen: N. F., Bd. 23) (Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae: vol. II).

15. Žeňuch Peter, 2007 – Žeňuch P. Výskum cyrilských a latinských pamiatok byzantskej tradície z východného Slovenska a Zakarpatskej oblasti Ukrajiny: Monumenta byzantine-slavica et Slovaciae // Cyrilské a latinské pamiatky v byzantsko-slovanskom obradovom prostredí na Slovensku. – Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2007. – S. 9–42.

Статтю подано до редакції 19.02.2018 р.

РЕЛІГІЙНО-КАТЕХИТИЧНА СУТНІСТЬ ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТІВ ХОРОВИХ ОБРОБОК УКРАЇНСЬКИХ ДУХОВНИХ ПІСЕНЬ XVII – XIX СТ.

Українські духовні пісні в обробках композиторів є однією з пріоритетних тем сучасного музикознавства. Одне з них – це питання аналізу поетичних текстів духовних пісень, його кореспондування з теологічною та богослужбовою літературою, християнською гимнографією. Мета статті полягає у тому, щоб у загальному окреслити коло питань, які необхідно розв'язати, щоб збагнути сутність поетичного слова українських духовних пісень, їх теолого-катехитичну спрямованість, виховну сутність тощо. У статті йдеться про те, що духовні пісні XVII – XIX ст. зацікавили українських композиторів наприкінці XIX ст. З цією метою вони здійснення створили чимало хорових обробок духовних пісень. Звернено увагу на те, що найбільш плідним етапом роботи українських композиторів над обробками духовних пісень припадає на період від 90-х рр. XIX і аж до середини XX ст. За зазначений період часу найбільш часто до текстів духовних пісень зверталися О. Нижанківський, Ол. Кошиць, К. Стеценко, Ст. Людкевич, М. Гайворонський, В. Барвінський та ін. Одним із перших, хто легімітував цей жанр хорової музики в українській культурі був М. Лисенко, Велику популярність отримала його майстерна обробка духовної пісні на пошану чудотворної ікони Богородиці у Підкамені на Бродівщині («Пречиста Діво Мати Руського краю...»). Також у статті наголошується на тому, що процес дослідження обробок духовних пісень, здійснених композиторами, в українському музикознавстві тільки розпочинається. На сьогодні вже є декілька вагомих розвідок, однак поки немає цілісної наукової візії про ці тексти, відсутні монографії, дисертації тощо. Основну увагу у статті зосереджено довкола питань аналізу сутності поетичних текстів духовних пісень, їх релігійно-дидактично, богословської та катехитичної значимості. З цією метою проаналізовано вибрані тексти страсного циклу та так звані покайні пісні, в яких йдеться про сутність земного життя людини, її віру в християнські цінності, згідно канонів церковної гимнографії та догматики. Акцентовано також на тому, що надійним музично-джерелознавчим текстологічним матеріалом для дослідження цього жанру стала б антологія хорових обробок духовних пісень в обробках українських композиторів. Основним матеріалом для аналізу поетичних текстів стали монографічні дослідження Ю. Медведика разом з факсимільними перевидання Почайвського співака 1773 та «Богогласника» (Почайв, 1790 – 1791). Аналіз вибраних поетичних текстів обробок духовних пісень дозволяє зробити висновок про те, спільними для них їх канонічна релігійна тематика, діалогізм співця/піснетворця з Богом. Системний аналіз поетичних текстів духовних пісень тільки-но розпочинається і у подальшому можна буде зробити більш якісні теоретичні узагальнення, однак для цього необхідна інтердисциплінарна

співраця як музикознавців, так і теологів (богословів) та літературознавців і культурологів.

Ключові слова: духовна пісня, хорова обробка, композиторські творчість, «Богогласник», поетичний текст, катехізація.

Bohdan SCHKIL'NYK,

Postgraduate Student at the Department of Technique
of Musical Education and Conducting,

Institute of Musical Art, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University
(Drohobych, Ukraine) bogdan.shkilnik@ukr.net

RELIGIOUS-CATECHITIC ESSENCE OF POETIC TEXTS OF THE CHORISTAL ARRANGEMENTS OF UKRAINIAN SACRED SONGS OF THE XVII – XIX CENTURIES

Ukrainian spiritual songs in the composers' arrangements are one of the priority themes of contemporary musicology. One of them is the question of the analysis of poetic texts of sacred songs, its correspondence with theological and liturgical literature, and Christian hymnography. Thus, the purpose of the article is to broadly outline the range of issues that need to be solved in order to understand the essence of the poetic word of Ukrainian sacred songs, their theological-catechetical orientation and educational essence. The article states that the Ukrainian composers became interested in sacred songs of the XVII – XIX centuries at the end of the nineteenth century. For this purpose, they created many choral arrangements for sacred songs. The attention is drawn to the fact that the most fruitful stage of the work of Ukrainian composers on the arrangement of sacred songs falls on the period from the 90-s. XIX and until the middle of the twentieth century. During this period of time most often the texts of sacred songs were treated by O. Nyzhankivskyi, Ol. Koshyts, K. Stetsenko, St. Lyudkevych, M. Haivoronskyi, V. Barvinsky, and others. One of the first who legitimized this genre of choral music in Ukrainian culture was M. Lysenko. His masterful arrangements of the sacred song in honor of the miraculous icon of the Virgin in Pidkamin in the Brody district («Oh, The Blessed Virgin, Mother of the Rus' Land...») became very popular. Also, the article states that the process of studying of sacred songs in composers' arrangements in Ukrainian musicology is just beginning. By today, there are several significant studies, but there is no holistic scientific vision of these texts, there are no monographs, dissertations, etc. The article focuses on the issues of the analysis of the essence of poetic texts of sacred songs, their religious-didactic, theological and catechetical significance. For this purpose, the selected texts of the esthetic cycle and the so-called repentance songs are analyzed, which refer to the essence of the earthly life of man, his faith in Christian values, according to the canons of church hymnography and dogmatics. It is also emphasized that anthology of choral arrangements of sacred songs in the works of Ukrainian composers would become a reliable musical source-textural material for the study of this genre. This anthology should include not only choral scores of the stage of formation and development of the genre (end of the XIX – mid XX centuries), but also the works of Ukrainian composers of the second half of the XX – beginning of the XXI century. (M. Skoryk, G. Havrylets, L. Dychko, V. Stepurko and other). The main material for the analysis of poetic texts has been the monographs by Yuriy Medvedyk, together with facsimile reprints of

Pochaiv singers of 1773 and the «Bohohlasnik» (Pochaiv, 1790 – 1791). The analysis of the selected poetic texts of the treatment of sacred songs allows the author to conclude that their canonical religious themes are common to all of them, as well as the dialogue of the singer and songwriter with God. The systemic analysis of poetry texts of sacred songs has just begun, and in the future it will be possible to make more qualitative theoretical generalizations, but for this an interdisciplinary cooperation of both musicologists, theologians, literary critics, and culturologists is necessary.

Key words: *sacred song, choral arrangement, composer's work, poetic text, catechization, «Bohohlasnyk», manuscript, song-book, music-source.*

Актуальність питання. Дослідження питань історії становлення та розвитку української духовної пісні XVII – першої половини XX ст. та хорових обробок цих музично-поетичних текстів є одним із пріоритетних питань сучасної гуманітарної науки та, зокрема музикознавства і музичної педагогіки. Наголосимо, що науковий аналіз хорових обробок духовних пісень допіру розпочинається. На сьогодні маємо тільки окремі статті присвячені цьому питанню, авторами яких є Станіслав Людкевич, Василь Витвицький, Мстислав Юрченко, Юрій та Галина Медведик, Оріся Письменна та Оксана Цибух, Андрій Славич та ін. дослідники. У їх працях піддано аналізу як питання жанрової специфіки цих обробок, так і суто локальні аспекти дослідження – а) походження текстів, б) джерелознавчо-текстологічні аспекти, в) сутність цих текстів з музикознавчо-теоретичного та почасти теологічного поглядів. Деякі статті присвячено окремим збірникам хорових обробок українських композиторів, публікаціям цих партитур у різноманітних виданнях, у так званих шкільних співаниках та пісенних збірниках (А. Славич, Б. Шкільник, Ю. Медведик та ін.). До числа цих досліджень можемо залучити і розвідки Ю. Медведика О. Богданової про дуже цінне видання з текстами лірницьких псалм, здійснені на початку XX ст. Порфирієм Демущький¹. Однак по сьогодні так і не має комплексного дослідження цього жанру ні у формі монографії, ні окремого розділу в підручниках чи академічних виданнях «Історії української музики», не кажучи вже про спеціальну дисертації. Дуже мало приділялося уваги й самим поетичним текстам українських духовних пісень, у т. ч. й тим, які потрапили в поле зору українських композиторів. Саме тому питання дослідження хорових обробок духовних пісень, які здійснили українські композитори від 90-х рр. XIX по середину XX ст. є дійсно актуальним та вельми перспективним.

Отже, **мета статі** полягає у тому, щоб у загальному окреслити коло питань, які необхідно розв'язати, щоб збагнути сутність поетичного слова українських духовних пісень, їх теолого-катехитичну спрямованість, виховну сутність тощо.

Виклад основного матеріалу. Українська духовна пісня прийшла у своєму розвитку тривалий шлях від одноголосого тексту до хорової партитури. Впродовж століть було сформоване основне коло духовнопісенних текстів, які наш народ передає від покоління до покоління. Чимало з цих текстів відомі ще принаймні з середини XVII ст. («О, хто, хто Миколая любить», «Небо і земля нині торжествує», «Дивная новина», «Не плач Рахиле», «Богородице, вірним

¹ Детальніше про стан дослідницької думки про хорові обробки духовних пісень див. [4, 104–109].

оборона» та десятки інших). У цих піснях у різній мірі інтерпретовані старозавітні та новозавітні тексти, різноманітні агіографічні апокрифічні мотиви тощо. Чимало збереглося й пісень релігійно-дидактичного та моралізаторського характеру, яким чи не найменше присвячено уваги, рівно ж, як і пісням страсного циклу. Зрештою й обробок духовних пісень цього змісту створено найменше. Але завдячуючи Михайлу Гайворонському, Василю Барвінському та деякими інших композиторам маємо й такі майстерні хорові партитури. Саму тому до поетичних текстів пісень покаянного змісту й постає потреба звернутися у цій статті спеціально.

Аналізуючи покаянні духовні пісні слід зазначити, що поезика цих пісень певним чином «випадає» із загального контексту жанру, у тому сенсі, що пісні являють собою певну окремішність. Це пов'язано із самою специфікою теми покаяння, а також із особливостями природи «ісповідального» слова. Воно дається людині важко і потрібно докласти певних зусиль, щоб вимовити його, адже це слово самооскарження. Але людина розуміє, що тільки самооскарженням може оновитися і повернутися до життя із духовної смерті. Тому тексти і будуються на наскрізних характерних опозиціях світла і темряви, несвободи гріха і свободи, яку приносить очищення тлінності і вічності.

У рукописних збірниках і у «Богогласнику» [6] духовні пісні часто подані з піснями роздумами про смерть, минуність та марність людського життя, де тема покаяння виступає не головною, а швидше, як постійний підмет, або ж як висновок, який завершує роздуми ліричного героя. У цьому відмінність покаянних пісень і пісень до Христа, Богородиці, святих, які відображають події християнської містерії. Покаянні пісні є духовним виміром буття для кожного християнина, екзистенційним виявом людини, тобто грішної, такої, що потребує духовного зцілення.

Тема індивідуального покаяння займає центральне місце у християнській доктрині спасіння. Призначення людини – по смерті осягнути життя вічне, яке можна здобути тільки через правдиве життя. Але людина слабка, її зманює гріховне, вона часто не в силі боротися проти зла. І тут через Євангельське відкриття з'являється той, хто «Спасе народ Свій від гріхів їхніх» [Матей, 1. 21]. А святий Павло про Боже Милосердя говорить: «Де примножився гріх, там щедрішою стала ласка» [Рим., 5. 20]. Але щоб чинити своє діло, благодать повинна розкрити гріх, щоб повернути серце. Вже саме усвідомлення гріха містить в собі внутрішній суд сумління. Цей суд стає доказом правди в середині людини, водночас стаючи початком нового дару благодаті й любові. У такому переконанні про гріх, людина розкриває подвійний дар: дар правди, сумління і дар певності відкуплення. Дух Правди є і Утішителем.

За структурою тексти покаянних пісень умовно можна поділити на дві групи: у першій домінує риторичний принцип – текст звучить, як звернення до грішника (наприклад, пісня «Взирай з прилежанієм, тленний человек», що відома з першого українського друкованого співаника 1773 р., або пісня № 234 з першого почаївського «Богогласника» «Востани душе! Востани, что спеші?»), нагадування про минуність життя і близькість смерті, після якої доведеться відповідати за земні вчинки. Для таких риторичних текстів умовляння грішника, тобто задуматися над життям і поки є час покаятися. Пісні такого типу

ряснюють описами страсних мук, яких зазнає нерозкаяна душа після смерті. Яскравим прикладом є пісня зі «Співаника до Почаївської Богородиці» (1773), яку «от притчи Євангелской о богатом и Лазаре» створено невідомим автором (подобень «О горе мне грішнику, сущу»). Піснетворець словами першого куплету («Хощу страшну притчу сказати [...] самим Христом та изреченна, в Євангеліи положена...») (Шкільник, 2015: 33) прагне зацікавити і переконати слухача «самими словами Христа» про муки в пеклі. Водночас тут знаходимо і практичні настанови, що робити для того, щоб далі йти правильним шляхом і врятуватися: «Перед часом все житіє на смерть готовися, бігай гріхов, сповідайся, і Богу молися...» (пісня «Кажуть люде, же я умру, а я хощу жити!») (Rothe, Medvedyuk, 2016: 569).

Тут є ще один важливий аспект – онтологічна цінність добра, яке триває завжди і не зникає, а веде людину до утвердження в істинному бутті. Це важливо у контексті катехизаційної сутності поетичних текстів духовних пісень, адже пів добром треба розуміти сукупність суспільних умов, які дозволяють, що певним групам, так і кожному з їх членів повніше і легше досягти своєї досконалості. Добро вимагає розсудливості й складається з трьох істотних елементів. насамперед це повага до людської особи. По-друге, загальне добро вимагає суспільного добробуту і розвитку самої спільноти. Загально добро становить мир, тобто тривалість і безпеку справедливого ладу. І що суттєво, коли зло відкриває перед людиною небуття – смерть, добро все змінює і відкриває нове буття – життя. Подібні тлумачення звучать у молитві першого Псалма «Блажен муж», що закінчуються слова «бо знає Господь путь праведних, а путь нечестивих погинет».

Подібний мотив простежуємо і в уже цитованій пісні богогласниковій пісні про смерть (№ 236): «І старайся притяжати учинки ласкави» (Rothe, Medvedyuk, 2016: 569). Як бачимо вони подані у формі звертання в другій особі. Текст є діалогічним і учасником діалогу може стати будь-який слухач, адже поставлені питання адресуються кожному. Однак, виникає питання: чий це голос? Хто говорить? Адже часто – це голос грішника, що звертається до Бога із словами покаяння, як, наприклад, у пісні з «Богогласника» «Боже, каюся во исправленіи», № 234 (Rothe, Medvedyuk, 2016: 565). Іноді «голос», що вмовляє – це голос совісті, що звертається до нерозкаяної людини, іноді це може бути голос Ангела-хоронителя, що застерігає і водночас благає грішника виправитись. Це може бути і голос Церкви, яка зобов'язана наставляти грішників на праведний шлях.

Серед покаяннях пісень знаходимо тексти, яким притаманне театральне розігрування діалогу між грішною душею і грішним тілом, що звинувачують одне одного у гріховності. З якоїсь сторони – це тільки підтверджує визначене завдання автора, адже такі взаємні звинувачення розбуджують совість. А єдиним способом позбутися звинувачень є визнання провини і постановка виправитися. Ці менш чисельні тексти створені за тим самим риторичним принципом – це словесне змагання, пошук аргументів та звинувачень, що таки призводить до бажаного результату: підкреслення гріховності кожної людини, що грішить «тілом і душею» і переконання у необхідності покаяння.

До другої групи покаяннях пісень належать тексти у яких домінують є молитовність. Це молитви, з якими людина-грішник, що кається, звертається безпосередньо до Бога. Саме серед таких текстів зустрічаємо справжні поетичні

шедеври, зокрема це пісні Дмитра Туптала. Хоч тексти і подібні між собою, зрозуміло, що за зовнішньою подібністю словесних формулювань міститься щось значно більше, і в суті своїй несе вольовий акт покаяння. І зовсім не важить, що у тексті ми не бачимо конкретної людини, ліричного героя з конкретною біографією, якого вже дає поезія романтиків.

Тексти покаяння пісень тяжіють до універсальності та загальності. Тут відбуваються злиття почуттів автора і виконавця (слухача). І справді, нерідко у текстах помічасмо особисте відкриття і здивування автора, який під таким враженням з повагою прагне показати своє переживання. Це робить автора подібним до слухача, а навіть і таким самим слухачем, що так само бореться із гріхом через споглядання і пережиття чогось вищого. Тоді і реципієнт легко може поставити себе на місце автора і сказати слова покаяння від себе, так, що коли автор говорить «я» страждаю, «я» винен і картаю себе – його «я» має явити себе таким, щоб будь-який читач або слухач, одновірець автора, міг висловлюватися вже від свого імені, ототожнивши своє «я» з авторським «я» – цілковито й беззастережно. І попри свої всезагальність є індивідуальним актом покаяння у якому людина переступає через себе, маючи відвагу ототожнити гріх і своє «я», відмовитись від свого «я» теперішнього, щоб через очищення в покаянні знову здобути його. У піснях кожне слово покаяння і важливе (через молитовність тексту) воно долинає до Бога, здійснюючи спілкування людини-каяльника з ним. такий акт покаяння є аналогічним до акту сповіді.

Таку відмову від свого «я» вже можемо назвати внутрішнім покаянням і переоцінкою усього життя, наверненням до Бога усім серцем, припиненням гріха, відверненням від зла. Водночас це бажання і постанова змінити своє життя в надії на Боже прощення. Це навернення серця супроводжує біль і великий смуток. Цим смутком є жаль. Саме він є «болем душі і ненавистю до вчиненого гріха...». Цікавим є те, що при здійсненні акту сповіді людина вже готова визнати гріхи, адже добровільно зголошується здійснити акт. Однак людині потрібна спонук до цього акту, тобто подібний приклад, того що буде коли не відкинути зло і інший шлях виявлення провини і розбудження жалю.

Поштовх до написання тексту пісень – це відчуття «стояння перед Богом», при якому очевидно йде усвідомлення і сприйняття себе таким яким ти є. «Стояння перед Богом» – це страх, а значить і визнання Його величі. Бог відкривається перед людиною, як ідеально довершене буття і це лише посилене відчуття власної недосконалості. Звідси і характерний початок – погляд на себе (грішника, що віддалений від ідеалу). Прикладами можуть слугувати такі відомі пісні, як «О, горе мні грішнику сушу», «Согріших, о Боже мой, отнють не каюся».

Наступним структурним елементом покаяння молитви іноді є визнання скоєних злих вчинків, а точніше проговорення їх, хай і в дуже абстрактних формулах і самозасудженнях, як, наприклад у пісні № 213 з «Богогласник»: «Согріших, соділанное, як мні утаїти [...], обаче кающийся, паки согрішаю, гріхов ко гріхов моїх всегда прилагаю...») (Rothe, Medvedyuk, 2016: 524).

Цікавим є те, що в деяких піснях пекельні муки, Страшний Суд, страх смерті відходять на другий план, значно важливішими є інші аспекти – зокрема, відірваність людини від Бога, неможливість із ним спілкуватися, втрата Його любові. У цьому ракурсі гріхи сприймаються, як біда, горе, якому зарадити

можна лише одним шляхом, як, приміром, це описано в згадуваній вже пісні Дмитра Туптала-Ростовського «Воплю к Богу в веде мосі, до мя Он услышыт» (Rothe, Medvedyuk, 2000: 49).

Обов'язковим структурним елементом покаянних пісень є момент усвідомлення необхідності покаяння. Очищення часто зображається через символ сліз: вони омивають душу грішника від провин («Ізлий мні, Боже, со небеси слезы», № 218 (Rothe, Medvedyuk, 2016: 534-536)). З цим пов'язані характерні символи води, як знаки чудодійного очищення, як-от у пісні латиномовного походження з українським богогласниковим перекладом («Ей не рік, не два, і не десяттий, як той боль гріха на душу взятий!»), № 219: «Гдесь то суть, кажут, здравья воды»). Вони нагадують читачеві про хрещення, де вода очистила їх від гріха первородного («Скруха, покута, горьких слез токи»). Роздуми грішника і усвідомлення покаяння завершуються короткою молитвою, в якій людина благає Бога простити їй гріхи і не позбавляти благодаті, щоб надалі вона могла вести гідне життя: «З глубины сердца глас мой возведшаго», «Богогласник», № 218 (Rothe, Medvedyuk, 2016: 536).

Надія на Бога і усвідомлення любові може тотально змінити покаянну мову. Грішна людина може собі дозволити певну інтимність інтонації, ігнорування дистанції, що існує між Творцем і творінням, знаючи, що не буде відкинуто. Тому подекуди звучать щирі, безпосередні слова, якими син міг би звернутись до батька, благаючи прощення («Сусе мой пресладкій, творче світа», «Богогласник», № 234). І саме через певність на Боже милосердя поруч із суто покаянними піснями, можуть фігурувати такі тексти, як згадано пісня Дмитра Туптала-Ростовського «Сусе мой», де попри тему гріховності і покаяння домінує діалог любові між Богом і людиною через який і знищується гріх. Не дивно, що такі пісні вміщувалися в кінці рукописних збірників та «Богогласника», адже тут покаянний дискурс завершується переходом на інший, де замість голосу каяльника, який осуджує себе, починає звучати голос іншої людини – повної любові до Бога і себе.

На завершення треба сказати, що вельми сповільнює дослідницьку працю те, що партитури з обробками українських духовних пісень сьогодні є раритетними. Щоб подолати це негативний стан щодо сказаного, можемо сказати, що в добу Незалежності України та процесів деантирелігізації вже дещо зроблено. Приміром, видано збірник обробок Миколи Леонтовича (Іванов, 1993), упорядкований Володимиром Івановим, збірник хороших творів Миколи Лисенка (Юрченко, 1992), упорядкований Мстиславом Юрченком та збірник обробок богогласникових пісень, нещодавно виданий як навчально-методичне видання, який підготував до друку та спорядив фаховими коментарями Андрій Славич (Славич, 2015). Цього замало. Дієвим розв'язанням посталої дослідницької проблеми стало б упорядкування спеціальної антології обробок духовних пісень українських композиторів, як створені від 90-х років XIX і по сьогоднішні, включаючи, приміром, високомистецькі обробки Мирослава Скорика, Ганни Гаврилець, Лесі Дичко, Віктора Степурко та ін. композитори сучасності, зокрема й тих, творчий шлях яких у різні роки на межі XX – XXI ст. був чи є пов'язаний з Дрогобичом (Степан Стельмащук, Роман Сов'як, Микола Ластовецький, Андрій Славич та ін.).

Висновки. Аналіз вибраних поетичних текстів обробок духовних пісень дозволяє зробити висновок про те, спільними для них їх канонічна релігійна тематика, діалог співця/піснетворця з Богом. Зрозуміло, що системний аналіз поетичних текстів духовних пісень тільки-но розпочинається і у подальшому можна буде зробити більш якісні теоретичні узагальнення, однак для цього необхідна інтердисциплінарна співпраця як музикознавців, так і теологів (богословів) та літературознавців і культурологів. Все це дозволить нарешті пізнати внутрішній світ поетичних текстів духовних пісень, які свого часу зацікавили українських композиторів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Іванов, 1993 – Іванов В. Микола Леонтович. Духовні хорові твори / ред. – упор. В. Іванов. – К.: Музична Україна, 1993. – 128 с.
2. Медведик, 2000 – Медведик Ю. Пісні до Почаївської Богородиці: перевидання друку 1773 року / транскрипція, коментарі і дослідження Ю. Медведика. – Львів: Місіонар, 2000. – 148 с. (Серія «Історія української музики» – Вип. 6: Джерела).
3. Славич, 2015 – Славич А. Духовні композиції Михайла Гайворонського. – Дрогобич: Пусвіт, 2015. – 52 с.
4. Шкільник, 2015 – Шкільник Б. Українська наукова думка ХХ ст. про різдвяні барокові духовні пісні // Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених ДДПУ ім. І. Франка. – Вип. 11. – Дрогобич, 2015. – С. 104–109.
5. Юрченко, 1992 – Юрченко М. Микола Лисенко. Релігійні твори для мішаного хору / Упор., ред. на вступна стаття М. Юрченка. – Дрогобич: Відродження, 1992. – 34 с.
6. Rothe, Medvedyk, 2016 – Rothe H., Medvedyk J. Bogoglasnik. Pesni blagogovejnyja (1790/1791). Eine Sammlung geistliche Lieder aus Ukraine. Herausgegeben von Hans Rothe in Zusammenarbeit mit Jurij Medvedyk. – Band 1: Facsimile. – Kцln-Weimar Wien: Bцhlau Verlag, 2016. – 602 S.; – Band 2: Darstellung. – Kцln-Weimar Wien: Bцhlau Verlag, 2016. – 432 S.

REFERENCES

1. Ivanov, 1993 – Ivanov V. Mykola Leontovych. Dukhovni khorovi tvory / upor. V. Ivanov. [Mykola Leontovych. Spiritual choral works: / editors-compilers V. Ivanov]. – K.: Muzychna Ukraine, 1993. – 128 p. [in Ukraine]
2. Medvedyk, 2000 – Medvedyk Yu. Pisni do Pochayivskoi Bohorodytsi: perevydannya druku 1773 roku / transkryptsia, komentari i doslidzhennia Yu. Medvedyka [Songs to Pochayiv Mother of God: reprint of 1773 / transcription, comments and research by Yu. Medvedyk]. – L'viv: Misio-nar, 2000. – 148 p. (Seriiia «Istoriia ukrains'koi muzyky»: – Vyp. 6: Dzherela). [Series «History of Ukrainian Music»: – Vol. 6: Sources]. [in Ukraine]
3. Slavych, 2015 – Slavych A. Dukhovni kompozytsii Mykhaila Haivorons'koho. [Slavych, Andrii, 2015 – Slavych A. Spiritual compositions by Mikhailo Haivorons'ky]. – Drohobych: Pys-vit, 2015. – 52 p. [in Ukraine]
4. Shkilnyk, 2015 – Shkilnyk B. Ukrainska naukova dumka XX st. pro rizdviani barokovi duk-hovni pisni [Ukrainian scientific thought on Christmas baroque sacred songs] // Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers / [editors-compilers V. Il'nyts'kyi, A. Dushnyi, I. Zymomria]. – Drohobych: Posvit, 2015. – Issue 11. — Vyp. 11. p. 104–109 [in Ukraine]

5. Yurchenko, 1992 – Yurchenko M. Mykola Lysenko. Relihiini tvory dlia mishanoho khoru / Upor., red. ta vstupna stattia M. Yurchenka [Religious Works for the Mixed Choir / Ed., Ed. and an introductory article by M. Yurchenko.]. – Drohobych: Vidrozhennia, 1992. – 34 p. [in Ukraine]

6. Rothe, Medvedyk, 2016 – Rothe H., Medvedyk J. Bogoglasnik. Pesni blagogovejnyja (1790/1791). Eine Sammlung geistliche Lieder aus Ukraine. Herausgegeben von Hans Rothe in Zusammenarbeit mit Jurij Medvedyk. – Band 1: Facsimile. – KіЇn-Weimar Wien: Вцћlau Verlag, 2016. – 602 S; – Band 2: Darstellung. – KіЇn-Weimar Wien: Вцћlau Verlag, 2016. – 432 S. [in Deutsch]

Статтю подано до редакції 02.03.2018 р.

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.112.2-3.09(436):59

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.18/18.168164>

Іван ЗИМОМРЯ,

доктор філологічних наук,
завідувач кафедри теорії та практики перекладу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
(Ужгород, Україна) zimtok@ukr.net

Леся ГОЛОМІДОВА,

старший викладач кафедри міжнародних комунікацій
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
(Ужгород, Україна) golomidova.lesja@gmail.com

**РОЛЬ АНІМАЛІСТИЧНИХ ОБРАЗІВ
У МАЛІЙ ПРОЗІ РОБЕРТА МУЗІЛЯ**

У статті здійснено спробу дослідити особливості анімалістичних образів у творах малої епічної форми Р. Музіля. У текстовому плетиві австрійської малої прози початку ХХ століття відображено складний соціально-культурний феномен багатогранності й багатоаспектності її поетики. З'ясовано різновиди та визначено характерні риси алегоричного прочитання концентрованих оповідань «Мавпячий острів» та «Клейкий папір для мух». Виділено значення й функцію анімалістичних образів, які постають засобом художнього змалювання суспільства кінця ХІХ – початку ХХ століть з проєкцією на розкриття у творах тем диктатури, тоталітаризму та війни. Доведено, що у художньому світогляді Р. Музіля сконцентровано чинники перетину реального, що побудовані на основі деталізованих порівнянь. Так, тварини починають набувати людських рис, перетворюючись на інвективну карикатуру австрійського суспільства. Алегорія використовується автором як засіб його змалювання, пророкуючи засилля диктатури й тоталітаризму, авідтак – втрату соціальної спрямованості індивідуума-інтелектуала перед лицем війни, розрухи та спустошення. У цьому контексті мала проза Р. Музіля – це не тільки авторське втілення уявлень про людину та світ, але й своєрідне віддзеркалення моральних, суспільно-політичних та культурних проблем, які й досі не втратили свого актуального звучання.

Ключові слова: мала проза Р. Музіля, новела, оповідання, концентроване оповідання, образотворення, художній образ, алегорія.

Ivan ZYOMRYA,

PhD hab. (Philology),

*Head of the Department of Theory and Practice of Translation,
State Higher Education Institution «Uzhhorod National University»
(Uzhhorod, Ukraine) zimmok@ukr.net*

Lesia HOLOMIDOVA,

*Senior Lecturer of International Communications Department,
State Higher Education Institution «Uzhhorod National University»
(Uzhhorod, Ukraine) golomidova.lesja@gmail.com*

THE ROLE OF ANIMALISTIC IMAGES IN ROBERT MUSIL'S SHORT PROSE

The article deals with the problem of the animalistic images research in the short prose by R. Musil. In the text canvas of Austrian short prose of the early XX century complex socio-cultural phenomenon is demonstrated as well as the variety and multi-aspects of its poetics. A set of modification is defined and some specific features of allegoric reading are figured out in the works «Monkey island» and «Flypaper». The significance and function of animalistic images are focused. They present the way of artistic depiction of the society at the end of the XIX – early XX centuries with a projection for the discovery in the works the topics of dictatorship, totalitarianism and war. It is proved that R. Musil artistic outlook contains the elements showing the surpass of reality border that is expressed through detailed comparison. So, the animals start to acquire human traits, transforming into the invective caricature of the Austrian society. The author uses allegory as a way of its (society) depicting, predicting the dominance of dictatorship and totalitarianism and consequently the loss of social orientation for the intellectual in the face of war and devastation. In this context, the short prose by R. Musil is not only the author's embodiment of ideas about a man and the world, but also a peculiar reflection of moral, socio-political and cultural problems that still have not lost their potential.

Key words: *short prose by R. Musil, novels, short stories, concentrated short stories, images creation, artistic image, allegory.*

Постановка проблеми. У текстовому плетиві австрійської малої прози початку ХХ століття відображено складний соціально-культурний феномен багатогранності й багатоаспектності її поетики. Це пояснює той факт, що й сьогодні спостерігається підвищена концентрація уваги з боку літературознавців Австрії, Німеччини, Швейцарії та інших європейських країн до питань, що пов'язані з майстерністю авторів малих епічних форм. Адаже зразки малої прози «посідають важливу роль у адекватній оцінці ситуації, характерної і для сучасного австрійського суспільства» (Зимомря, 2011: 136).

Однією з домінуючих рис австрійського письменства початку ХХ ст. є підтекстовість. Відтак реципієнт постає перед викликом декодування ідеї твору, яку вплив у своєму тексті той чи інший автор. Своєрідна кодифікація часто виражена підбором та реалізацією системи образів, в якій особливе місце, переважно з цензурних мотивів, посідають такі типи, як алгорія та символ.

У світлі активного сприйняття австрійськими письменниками дійсності, збагаченого символічністю та алгоричністю її зображення, привертає увагу мала проза

Роберта Музіля (1880 – 1942). Отримавши визнання в світовій літературі передусім як романіст, Р. Музіль – із самобутніх представників малої епічної форми. Його перу належать збірки новел «Поєднання» («Die Vereinigungen», 1911), «Три жінки» («Drei Frauen», 1924), оповідання «Чорний дрізд» («Die Amsel», 1936), а також низка зразків мінімалістичної прози, об'єднаних у зібранні «Прижиттєва спадщина» («Nachlaß zu Lebzeiten», 1936). Ведучи мову про жанрові різновиди малої прози Р. Музіля, доцільно відзначити значну кількість коротких і концентрованих оповідань, прозових мініатюр, фейлетонів, анекдотів й афоризмів. Ці специфічні жанри мінімалістичної прози (Ільницький та ін., 2014: 207), які у міжвоєнний період користувалися значною популярністю в Австрії, принесли автору не менше визнання, ніж роман «Людина без властивостей» («Der Mann ohne Eigenschaften», 1931/32).

У українському літературознавстві вивчення феномена Р. Музіля і досі відбувається фрагментарно. Значною популярністю серед дослідників користується, перш за все, твори романного жанру. Таким чином, мала проза автора залишається, так би мовити, на периферії наукового пошуку.

Мета статті полягає в спробі вивчення ролі, а також дослідження специфіки функціонування алегорії як типу художнього зображення в творах малої прози Р. Музіля. Для досягнення мети у розвідці покладено акцент на з'ясування різновидів алегорії, визначення характерних рис алегоричного прочитання окремих творів. При цьому виділено значення та функцію анімалістичних образів, які постають особливим засобом художнього змалювання суспільства кінця XIX – початку XX століть крізь призму диктатури, тоталітаризму та війни.

Аналіз досліджень. Твори малих епічних форм Р. Музіля постають вагомим надбанням художньо-естетичної думки Австрії. Дослідники творчості письменника (К. Айбл, Г. Арнтцен, М. Ає, А. Бангерт, А. Белобратов, Е. Боа, К. Брюнінг, К. Булманн, У. Веддер, К. Гландер, Д. Давліанідзе, А. Дайгер, Р. Дугамель, Д. Затонський, І. Зимомря, А. Карельський К. Коріно, Ю. Кох, Г. Крафт, О. Логвиненко, І. Мегела, А. Науменко, Н. Павлова, Т. Пекар, І. Плаксина, Я. Поліщук, Ю. Прохасько, М. Раух, М.-Л. Рот, Т. Світельська, І. Солоділова, К.О. Сьйоґрен, В. Фанта, А. Фірзе, К. Шахова, М. Якоб та ін.) аргументовано підкреслюють своєрідність та оригінальність його творчої манери. В ній майстерно реалізована художня концепція людини з її внутрішнім світом, психологічними рефлексіями, душевними перипетіями та переживаннями. Німецький літературознавець Г.-Г. Потт у праці «Випадкові обставини та почуття» («Kontingenz und Gefühle», 2013) зазначив: «На відміну від застарілих концепцій розуму, самореалізації, Р. Музіль у своїх творах розкриває відкриті та приховані сили й деконструє поняття суб'єкта-душі, нації, моралі, грошей...» (Pott, 2013: 10). Відтак, «щоразу апелюючи до традиції послідовного раціоналізму, автор дедалі глибше занурює своїх героїв до внутрішнього, духовного ірраціонального світу символів і знаків» (Ільницький та ін., 2017: 191).

Специфіку функціонування алегорії у малій прозі Р. Музіля доцільно розглядати в контексті теоретичних напрацювань стосовно аналізу її особливостей як типу художньої образності.

Екскурс у віддалену історію засвідчує, що поняття «алегорія» як вид інакомовлення існувало ще в часи Античності. Цей різновид образності, як зазначають Ю. Ковалів, В. Лесин, О. Пулінець, нерідко вживався у творах Алкея, Апулея, Вергілія, Гомера, Горація, Овідія, трактатах Цицерона, а також у міфах,

притчах, текстах Святого Письма тощо (Ковалів, 2007: 49). Більшість європейських та українських дослідників, зокрема П.-А. Альт, М. Бахтін, В. Виноградов, О. Галич, Р. Гром'як, Г. Курц, Ю. Ковалів, П. де Ман, М. Моклиця, Н. Ференц, дотримуються думки, що в ті далекі часи не існувало чіткого розмежування між алегорією та символом.

Інтенсивністю теоретичних досліджень у співвідношенні понять алегорія/символ особливо вирізняється літературознавство німецькомовного простору. З початком XVIII століття думки теоретиків щодо синонімічного значення символу та алегорії розходяться. Визначальною у цьому контексті стала праця Й. В. Гете «Максими і рефлексії» («Maximen und Reflexionen», 1833). Німецький письменник та мислитель вибудував свою теорію символу на основі критики образної концепції алегорії. Й.В. Гете вперше розмежував дані категорії, що стало поштовхом для написання численних праць у галузі філософії, естетики та літератури. Прикладом цього є наукові праці філософа Г.-Г. Гадамера «Дійсність і метод» («Wahrheit und Methode», 1960), де алегорії присвячено підрозділ «Межі мистецтва переживання. Реабілітація алегорії», а також таких літературних критиків, як В. Бен'ямін («Походження німецької трагедії» («Ursprung des deutschen Trauerspiels», 1928), П. де Ман («Алегорії читання» («Allegories of Reading», 1979), Г.Й. Дрюг («Інакомовлення. До структури та історичної семантики алегоричного» («Anders-Rede. Zur Struktur und historischen Semantik des Allegorischen», 2000), Г. Курц («Метафора, алегорія, символ» («Metapher, Allegorie, Symbol», 2009) та ін. Не оминули питання алегорії також й американські дослідники М. Блюмфільд, А. Флетчер, М. Квілінг, Г. Співак.

В українському літературознавстві алегоричній проблематиці присвячена ціла низка розвідок. Як свідчить аналіз, у критичних працях зустрічаються застереження на кшталт: «не слід змішувати алегорію з символом» (Лесін, Пулінець, 1965), «алегорію можна розглядати як різновид метафори» (Гром'як, 1997: 15). Тобто примітними є натяки на відсутність наукової узгодженості щодо даного питання. Про неоднозначність й неузгодженість, яка виникла в сучасному українському літературознавстві, пише в своїй монографії «Алегоричний код літератури або Реабілітація алегорії триває» (2017) М. Моклиця. Дослідниця надає, на нашу думку, найбільш влучне визначення алегорії: «Алегорія – зворотна сторона символу, символ навиворіт. Коли предмет стає легким чи прозорим, погляд може прямувати крізь нього й натякати на існування чогось поза ним, у вищому, переважно невидимому й нечутному світі. Коли предмет виділяється поміж звичних чимось особливим, зберігаючи при цьому свою фактурність, це теж натяк, але спрямований в інший бік: від вищих сфер до людини (з метою змусити її усвідомити власні вади)» (Моклиця, 2017: 265).

Виклад основного матеріалу. Своєрідність образотворення Р. Музіля не викликає сумніву. Адже художній почерк письменника суголосний звучанню тих зримих суспільно-історичних змін, які спричинені подіями міжвоєнного періоду. Як наслідок, це породжує цілий комплекс мотивів, пов'язаних з культурними уявленнями, цінностями, морально естетичними нормами. Бо ж «понятійний алгоритм «австрійська література» невід'ємний від історії національного становлення її народу» (Зимомря, 2011: 121). У цьому контексті дослідниця К. Флідл зауважила: «Австрійська література показує дивний двоїстий образ

свої країні: автори спеціалізуються на похвалі чи засудженні Австрії. Між преображенням та засудженням існує дещо третє, модель іншої Австрії, яка не є ані ілюзорною, ані занадто утопічною. Ця інша Австрія не є відкриттям критиків Вальдгайма, адже не тільки з 1986 р. австрійська література відображає демократичну традицію, не тільки відтоді вона портретує людей, які писали всупереч пануючим умовам» (Fliedl, 1998: 2). Характеризуючи міжвоєнну добу, формування «всупереч пануючим умовам» («quer zu den herrschenden Zuständen») стає своєрідним ключем до розуміння й рецепції низки творів австрійських письменників. Адже переважна більшість митців сприймала Австрію як Батьківщину, вимушено перебуваючи поза її межами. Серед них – Г. Брех, Ф. Верфель, П. Гандке, Е. Канетті, Ф. Кафка, Р. Музіль, Й. Рот, Ш. Цвайг та ін.

Р. Музіль спонукає реципієнта замислитись над вадами тогочасного суспільства. Особливу увагу приділяє системі образів, в якій вагома роль відводиться анімалістичним образам. Вказуючи на своєрідність манери письма автора, німецька дослідниця С. Бовеншен пише: «В той час, коли у казці людина розмовляє під маскою тварини й передає певну мораль, у Кафки та Музіля вона займає той проміжний стан, коли відбувається відокремлення людини від тварини» (Bovenschen, 1983: 5). В прозі австрійського письменника тварини нерідко виступають символами, які пов'язуються з характеристикою персонажів («Чорний дрізд» («Die Amsel», 1936), «Гриджія» («Grigia», 1923), «Португалка» («Portugiesin», 1924), «Тонка» («Tonka», 1924)). В окремих творах мінімалістичної прози вони сприймаються реципієнтом як головні герої, набуваючи ознак алегорії. Свідомо закладена автором двоплановість художнього зображення особливо виражена в збірці «Прижиттєва спадщина», до якої в розділі «Картини» («Bilder», 1936) увійшли короткі й концентровані оповідання «Мавпячий острів» («Affeninsel»), «Клейкий папір для мух» («Fliegenpapier»), «Чи вміє кінь сміятись?» («Kann ein Pferd lachen?»), «Інший погляд на овець» («Schafe, anders sehen»), «Миша» («Die Maus»), «Зайцева катастрофа» («Hasenkatastrophe»), та ін.

У плані алегоричності анімалістичних образів яскравими зразками малої прози виступають концентровані оповідання «Мавпячий острів» та «Клейкий папір для мух». З огляду на своєрідність прочитання та віддзеркалення людської сутності в міжвоєнний період на увагу заслуговує авторський коментар до розділу «Картини»: «Насправді ці твори були тільки передбаченням, яке створено на основі клейкого паперу для мух та співіснування з мавпами» (Musil, 1988: 292).

На початку оповідання «Мавпячий острів» автор чітко окреслює певні простороти та часові рамки твору, в яких відбувається дія. Звужуючи цим коло художніх реалій, письменник спонукає до переосмислення дійсності. При цьому він апелює до глибшого проникнення в її прояви. Для вдумливого реципієнта, який попередньо знайомий з історією європейських країн, твір прочитується як історична сатира на зародження в Європі диктатури. Мавпячий острів – це алегоричний образ фашистської Італії (1922 – 1943 рр.). В описі острова Р. Музіль розгнуче безглузду і, разом з цим, страшну сутність фашизму: «In der Villa Borghese in Rom steht ein hoher Baum ohne Zweige und Rinde. Er ist so kahl wie ein Schädel, den Sonne und Wasser blank geschält haben, und gelb wie ein Skelett. Er steht ohne Wurzeln aufrecht und ist tot, und wie ein Mast in den Zement einer ovalen Insel gepflanzt, die so groß ist wie ein kleiner Flußdampfer und durch einen glatt

betonierten Graben vom Königreich Italien getrennt wird. Dieser Graben ist gerade so breit und an der Außenwand so tief, daß ein Affe ihn weder durchklettern noch überspringen kann. Von außen herein ginge es wohl; aber zurück geht es nicht» (Musil, 1988: 295–296) / «У Віллі Боргезе, що в Римі, стоїть високе дерево без гілок та кори. Воно таке лисе, наче череп, блідо оголене сонцем та водою, й жовте, немов скелет. Воно струнко стоїть без коріння, та є мертвим, посадженим, наче щогла, в цемент овального острова, яке своїм розміром нагадує невеликий річковий пароплав і відокремлений від Королівства Італії гладеньким бетонним ровом. Цей рів настільки широкий та такий глибокий на зовнішній стінці, що мавпа не може ані піднятись, ані перестрибнути її. Увійти ззовні всередину можливо, але повернутись назад – ні» (переклад – І. З.; Л. Г.). На цьому відокремленому від материка острові, що розгорнувся посеред відомого римського парку Вілла Боргезе, зображено чітку ієрархію мавпячого суспільства. Цей соціум складається з трьох класів на чолі з правлячою сім'єю мавп-монархів. На острові співіснують ще два прошарки суспільства – п'ятнадцять м'язистих мавп, які живуть на дереві, та велика маса приматів, які приречені нидіти у бетонній пастці.

За допомогою майстерно використаних художніх деталей, портретів, пейзажу, інтертексту, мотивів поведінки персонажів автор вибудував оригінальну систему образів, де алегорія постає невід'ємним елементом її цілісності. Пов'язуючи персонажа-мавпу з індивідуальною психікою людини, Р. Музіль вказує на її недоліки та вади. Це надає образам алегоричного негативного маркування. Відтак, зображення королівської сім'ї та спадкоємця престолу проявляється в творі на рівні особливо витонченої, інтелектуальної авторської іронії. З протилежністю до сказаного Р. Музіль демонструє реципієнту всю велич та значення королівської сім'ї на цьому острові на прикладі опису її помешкання. Ось – цитата: «... am Fuße des Baumes aber lebt in dem einzigen Gebäude der Insel, einem Palast von Form und Größe einer Hundehütte, ein Ehepaar weit mächtigerer Affen mit einem ganz kleinen Sohne» (Musil, 1988: 296) / «...проте у підніжжі дерева в єдиній на острові будівлі, в палаці формою та розміром собачої буди, живе вельми владне подружжя мавп разом із маленьким сином» (переклад – І. З., Л. Г.).

Беззаперечна влада королівської родини на острові увиразнюється в картині обходу володінь королівства: «Das ist das Königspaar der Insel und der Kronprinz. Nie kommt es vor, dass sich die Alten in der Ebene weit von ihm entfernen; wächterhaft regungslos sitzen sie rechts und links von ihm und blicken geradeaus an ihren Schnauzen vorbei ins Weite. Nur einmal in der Stunde erhebt sich der König und besteigt den Baum zu einem inspizierenden Rundgang. Langsam schreitet er dann die Äste entlang, und es scheint nicht, dass er bemerken will, wie ehrfürchtig und misstrauisch alles zurückweicht und sich – um Hast und Aufsehen zu vermeiden – seitlings vor ihm herschiebt, bis das Ende des Astes kein Entweichen mehr zulässt und nur ein lebensgefährlicher Absprung auf den harten Zement übrigbleibt. So schreitet der König, einen nach dem anderen, die Äste ab, und die gespannteste Aufmerksamkeit kann nicht unterscheiden, ob sein Gesicht dabei die Erfüllung einer Herrscherpflicht oder einer Terrainkur ausdrückt, bis alle Äste entleert sind und er wieder zurückkehrt» (Musil, 1988: 296) / «Це – королівська пара острова та спадкоємець престолу. Ніколи не буває такого, щоб старші віддалялись від нього,

несучи варту, вони сидять поруч ліворуч та праворуч, й, витягнувши морди вперед, вглядаються в далечінь. Щогодини король встає з місця й підіймається на дерево, щоб здійснити обхід королівства. Він повільно крокує вздовж гілок, і, здається, навіть не хоче помічати того, як дивно й підозріло все відступає перед ним, і, щоб уникнути поспіху й не зіткнутись віч-на-віч, інші намагаються відійти якнайдалі, допоки не доберуться до кінчика гілки і відступати стане вже нікуди; тоді їм залишається тільки здійснити небезпечний для життя стрибок на твердий цемент. Так король обходить одну за одною всі гілки, і навіть найуважніший погляд не в змозі зрозуміти, що виражає в ту мить його обличчя, чи то виконання обов'язку володаря, чи він здійснює оздоровчу прогулянку; звільнивши всі гілки, король повертається назад» (переклад – І. З.; Л. Г.).

За принципом топографічних й атрибутивних ознак алегоричні образи-персонажі можна поєднати з реальними історичними постатями. Образи королівської сім'ї та кронпринца уособлюють королівську знать та молодого прем'єр-міністра Королівської Італії Беніто Муссоліні: «Auf dem Dache des Hauses sitzt inzwischen der Kronprinz allein, denn auch die Mutter entfernt sich merkwürdigerweise jedes Mal zur gleichen Zeit, und durch seine dünnen, weit abstehenden Ohren scheint korallenrot die Sonne. Selten kann man etwas so Dummes und Klägliches dennoch von einer unsichtbaren Würde umwallt sehen wie diesen jungen Affen. Einer nach dem anderen kommen die zur Erde gejagten Baumaffen vorbei und könnten ihm den dünnen Hals mit einem Griff abdrehen, denn sie sind sehr misstrauisch, aber sie machen einen Bogen um ihn und erweisen ihm alle Ehrerbietung und Scheu, die seiner Familie zukommt» (Musil, 1988: 296 – 297) / «Тим часом на даху будинку спадкоємець сидить наодинці, оскільки цього разу мати теж чомусь віддалилась, і кризь його тонкі, широко розставлені вуха коралово-червоними променями просвічується сонце. Нечасто можна побачити щось настільки дурне та жалогідне, проте оточене невидимою гідністю, як ця молода мавпа. Одна за одною проходять повз нього примати зігнані з дерева на землю, кожна з них могла б одним махом скрутити йому шию, оскільки всі занадто збуджені, але вони обходять його, виражаючи всю ту повагу й покору, з якою слід ставитись до його родини» (переклад – І. З.; Л. Г.).

Як наслідок, топографічна триада «будинок-дерево-канава» (Gebäude-Baum-Graben) відіграє особливу роль у творі. Попри те, що королівський палац не більший за собачу буду, він – єдина будівля на острові. Це, безперечно, підкреслює нижчий статус усіх інших жителів острова, які живуть просто неба. П'ятнадцять м'язистих, міцних мавп заселили старе дерево, яке виконує роль владної, силової структури мавпячого острова. У контексті виконуваної функції та поділу суспільства на класи автор увиразнює в їхніх образах надмірну жорстокість та безжалісність, завдяки чому всі жителі острівної канами живуть у постійному страху. Ось – цитата з тексту: «Es braucht eine längere Zeit, ehe man bemerkt, dass außer diesen ein geordnetes Leben führenden Wesen noch andere von der Insel beherbergt werden. Verdrängt von der Oberfläche und der Luft, lebt in dem Graben ein zahlreiches Volk kleiner Affen. Wenn sich einer von ihnen oben auf der Insel zeigt, wird er schon von den Baumaffen unter schmerzlichen Züchtigungen wieder in den Graben gescheucht» (Musil, 1988: 297) / «Потрібно багато часу, перш

ніж помітиш, що крім цих істот, які ведуть впорядкований спосіб життя, острів прихистив ще й інших. Зігнаний з поверхні та повітря (дерева) багаточисельний народ маленьких мавпочок живе у канаві. Якщо хто-небудь з них спробує тільки з'явитися на острові, то мавпи, які живуть на дереві, болісно караючи, прожешуть його знов у канаву» (переклад – І. З.; Л. Г.).

Образи мавп із канави в опозиції до мавп з дерева – це втілення страху перед болем, стражданням, та, врешті-решт, перед смертю. Власне кажучи, це – алегоричний образ страху. У контексті людських почуттів страх, за словами української дослідниці М. Моклиці, «надто потужна емоція, здатна вимкнути розум, думання, контроль, а разом з ними й саму властивість, щось називати чи формулювати» (Моклиця, 2017: 79–80). В оповіданні мавпочки з рову постають єдиним збірним образом соціуму, європейського суспільства початку ХХ століття. Маленька мавочка, а відтак проста людина як частина цього суспільства, – це нікчемна, безкінечно маленька істота, яка знайшла притулок у глибокій канаві, де сотні таких, як вона. Жодну з них Р. Музіль не наділяє яскравими індивідуальними рисами чи властивостями. Щоправда, інколи й виникає ситуація, коли хтось із них намагається виразити свій незначний протест, дозволивши собі надмірну насолоду від недоїдків з панського столу. Проте мавпа з дерева знає, як розбудити страх перед свободою. Картину страху перед переслідувачем автор яскраво описує в наступному фрагменті: «Schon huschen da die wenigen, die sich auf die Insel gewagt haben, schreiend in den Graben zurück und mengen sich zwischen die anderen; und das Klagen hebt an: und jetzt drängt sich alles zusammen, so dass eine kleine Fläche von Haar und Fleisch und irren, dunklen Augen sich an der abseitigen Wand emporhebt wie Wasser in einem geneigten Bottich. Der Verfolger geht aber nur den Rand entlang und schiebt die Woge von Entsetzen vor sich her» (Musil, 1988: 297) / «І вже тоді деякі з небагатьох відчайдушів, які наважились піднятися на острів, з криком біжать назад у канаву, намагаючись розчинитись серед інших; здійснюється галас: вони разом збиваються в купу, тепер ця невеличка маса шерсті та м'яса зі збожеволілими чорними очима здійснюється вгору по стіні, наче вода в похилому чані. А переслідувач йде собі краєм канави, здійснюючи хвилю жаху перед собою» (переклад – І. З.; Л. Г.).

Уведені в канву тексту алегоричні образи мавпячого суспільства порушують у творі не тільки проблему тоталітаризму та фашизму, але й пов'язані з ними теми переслідування, вигнання, страждання й смерті людини. Концентруючи увагу на стражданнях нелюдських істот, які потрапили в тенета смерті, Р. Музіль відображає мізерність «звичайної» людини під час війни.

Онтологічно-імпліцитний підтекст людської сутності в епоху світових воєн перманентно закорінений у конечність буття, відображено в багатьох інших творах Р. Музіля. У цьому контексті важливе місце посідає оповідання «Клейкий папір для мух». Майстерно описана авторським голосом людська трагедія воєнного часу пропонує читачеві своєрідну проекцію на образ людини в агонії. Місцем дії автор алегорично робить «клейкий папір для мух» («Fliegenpapier») канадської фірми «Tangle-foot», до якого одна за одною приклеюються комахи.

Широко застосовуючи засоби художньої виразності, Р. Музіль зображає особисті погляди щодо тогочасної дійсності. Алегоричний образ клейкого паперу переплітається з реальним узагальненням будь-якої війни у житті людини. Образ мухи – це своєрідна авторська концентрація типових для воєнного часу суспільних якостей, серед яких – патріотизм та самопожертва заради Батьківщини. Все це автор називає умовністю, під впливом якої люди втягнуті в нескінченний процес вбивств і саморуйнування. Війна не оминає нікого, стає причиною страждань та загибелі цілих поколінь. Тому змальована автором комаха в своєму прагненні звільнитись з полону смерті має не одне обличчя: «як старі вояки» («wie klapprige alte Militärs»); «наче хворі туберкульозом» («wie Tabiker»); «як дитина, перед якою зупиняється переслідувач із вогняним факелом» («wie ein Kind, wo ein Verfolgter mit brennenden Flanken stehen bleib»); «як жінка, яка намагається звільнити свої руки з чоловічих кулаків» («wie Frauen, die vergeblich ihre Hände aus den Fäusten eines Mannes winden wollen»).

Образи липучки й мухи взаємопов'язані та чітко підпорядковані вираженню авторської ідеї, адже війна – це справа людських рук. Переконливим аргументом у цьому сенсі є рядки твору: «... das noch nichts ist als ein weicher, warmer, unübersichtlicher Widerstand und schon etwas, in das allmählich das grauenhaft Menschliche hineinflutet, das Erkenntwerden als eine Hand, die da irgendwie liegt und uns mit fünf immer deutlicher werdenden Fingern festhält» (Musil, 1988: 294) / «...це – ніщо інше, як м'яка, тепла речовина, що нам опирається, у цьому всьому поступово впізнаєш страшну людську в'язкість, вона дедалі ясніше набуває форми руки, яка лежить десь там, міцно тримаючи нас усіма п'ятьма пальцями» (переклад – І. З.; Л. Г.).

Висновки. У художньому світогляді Р. Музіля сконцентровано чинники перетину реального, що побудовані на основі деталізованих порівнянь. Так, приміром, тварини починають набувати людських рис, перетворюючись на інвективну карикатуру австрійського суспільства. Алегорія використовується автором як засіб його змалювання, пророкуючи засилля диктатури й тоталітаризму, а відтак – втрату соціальної спрямованості індивідуума-інтелектуала перед лицем війни, розрухи та спустошення. У цьому контексті мала проза Р. Музіля – це не тільки авторське втілення уявлень про людину та світ, але й своєрідне віддзеркалення моральних, суспільно-політичних та культурних проблем, які й досі не втратили свого актуального звучання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Галич, Назарець, Васильєв, 2008 – Галич О., Назарець В., Васильєв Є. Теорія літератури: Підручник / [За наук. ред. Олександра Галича]. К.: Либідь, 2008. 488 с.
2. Голомідова, 2017 – Голомідова Л. Символічність образу жінки в новелі «Тонка» Роберта Музіля // Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори упорядники В. Гльницький, А. Душний, І. Зимомря]. Дрогобич: Посвіт, 2017. Вип. 17. С. 189–194.
3. Зимомря, 2011 – Зимомря І. Австрійська мала проза ХХ століття: художня світобудова / [наук. ред. Р.Т. Гром'як]. Дрогобич-Тернопіль: Посвіт, 2011. 396 с.
4. Зимомря 2015 – Зимомря І. Конструкт традиції у процесі розвитку жанру // Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць

молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка/[редактори-упорядники: В.Глиницький, А.Душний, І.Зимомря]. Дрогобич: Посвіт, 2015. Вип. 13. С. 197–209.

5. Ковалів, 2007 – Ковалів Ю. Алгоритія // Літературознавча енциклопедія: у 2 т. К., 2007. Т. 1. С. 49–50.

6. Лесин, Пулинець, 1965 – Лесин В.М., Пулинець О.С. Словник літературознавчих термінів. Київ: Радянська школа, 1965. 430 с.

7. Літературознавчий словник-довідник, 1997 – Літературознавчий словник-довідник / [Р. Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін.]. К.: ВЦ «Академія», 1997. 752 с.

8. Моклиця, 2016 – Моклиця М. Алгоритичний код літератури, або Реабілітація алігорії триває: монографія. К.: Кондор-Видавництво, 2017. 292 с.

9. Музиль, 1980 – Музиль Р. Избранное: Сборник. М.: Прогресс, 1980. 390 с.

10. Bovenschen, 1983 – Bovenschen S. Tierische Spekulationen. Bemerkungen zu den kulturellen Mustern der Tier-Projektionen // Neu Rundschau. 1983. Nr. 94. H. 1. S. 5-28.

11. Das andere Österreich, 1998 – Das andere Österreich. Eine Vorstellung; [hrsg. von Fliedl Konstanze]. München: GmbH & Co. KG, 1998. 236 S.

12. Musil, 1988 – Musil R. Frühe Prosa und aus Nachlass zu Lebzeiten. Berlin: Rowohlt GmbH, 1988. 380 S.

13. Pott, 2013 – Pott H.-G. Kontingenz und Gefühl. Studien zu/mit Robert Musil // Robert Musil-Studien. München: Wilhelm Fink Verlag, 2013. B. 41. 233 S.

REFERENCES

1. Halych, Nazarets, Vasyliiev, 2008 – Halych O., Nazarets V., Vasyliiev Y. Teoriia literary: Pidruchnyk [Theory of Literature] / Za nauk. red. Oleksandra Halycha. K.: Lybid, 2008. 488 p. [in Ukrainian]

2. Holomidova, 2008 – Holomidova L. Symvolichnist obrazu zhinky v noveli «Tonka» Roberta Muzilia [Symbolic image of a woman in the novel «Tonka» by Robert Musil] // Humanities Science Current Issues: Interuniversity Collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers / [red.: V. Ilnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomyra]. Drohobych: Posvit, 2017. Issue. 17. P. 189–194 [in Ukrainian]

3. Zymomyra, 2011 – Zymomyra I. Avstriiska mala proza XX stolittia: khudozhnia svitobudova: [The Austrian short prose of the XXth century: the artistic world creation]. Drohobych-Ternopil: Posvit, 2011. 396 p. [in Ukrainian]

4. Zymomyra, 2015 – Zymomyra I. Konstrukt tradycji u procesi rozvytku zhanru [Construct tradition in the development of the genre] // Humanities Science Current Issues: Interuniversity Collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers / [red.: V. Ilnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomyra]. Drohobych: Posvit, 2015. Issue 13. P. 197–209 [in Ukrainian]

5. Kovaliv, 2007 – Kovaliv Yu. Alehoriia [Allegory] // Literary Encyclopedia: U 2 t. K., 2007. T. 1. P. 49–50 [in Ukrainian].

6. Lesyn, Pulynets, 1965 – Lesyn V. Slovyk literaturoznavchykh terminiv [Dictionary of literary terms]. Kyiv: Radianska shkola, 1965. 430 p. [in Ukrainian]

7. Literaturoznavchyi slovnyk-dovidnyk, 1997 – Literaturoznavchyi slovnyk-dovidnyk [Literary dictionary-reference book] / R. T. Hromiak, Yu. I. Kovaliv ta in. K.: VTs «Akademii», 1997. 752 p. [in Ukrainian]

8. Moklytsia, 2017 – Moklytsia M. Alehorychnyi kod literatury, abo Reabilitatsiia alehoriï tryvaie: monografiia [Allegorical code of literature or Rehabilitation of allegory continues: monograph]. K.: Kondor-Vydavnytstvo, 2017. 292 p. [in Ukrainian]

9. Musil, 1980 – Musil R. Izbrannoe: Sbornik [Musil Robert. Favorites: Collection]. M.: Progress, 1980. 390 p. [in Russian]

10. Bovenschen, 1983 – Bovenschen S. Tierische Spekulationen. Bemerkungen zu den kulturellen Mustern der Tier-Projektionen // Neu Rundschau. 1983. Nr. 94. H. 1. S. 5-28.

11. Das andere Österreich, 1998 – Das andere Österreich. Eine Vorstellung; [hrsg. von Fliedl Konstanze]. München: GmbH & Co. KG, 1998. 236 S.

12. Musil, 1988 – Musil R. Frühe Prosa und aus Nachlass zu Lebzeiten. Berlin: Rowohlt GmbH, 1988. 380 S.

13. Pott, 2013 – Pott H.-G. Kontingenz und Gefühl. Studien zu/mit Robert Musil // Robert Musil-Studien. München: Wilhelm Fink Verlag, 2013. B. 41. 233 S.

Статтю подано до редакції 02.04.2018 р.

Ірина ДМИТРІВ,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри
української літератури та теорії літератури
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка (Дрогобич, Україна)
ira.myrna@gmail.com

САКРАЛЬНИЙ ПРОСТІР У ЗБІРЦІ «ВЕЛИКА ГАРМОНІЯ» БОГДАНА-ІГОРЯ АНТОНИЧА

У статті розглядається проблема сакрального простору у збірці «Велика гармонія» Богдана-Ігоря Антонича. У дослідженні аналізуються вірші з буквальним чи алегоричним використанням священних християнських топосів. Позаяк для поета сакральний простір виходить поза географічні межі, то вмотивовується розуміння Всесвіту як священного простору. У цьому ж контексті проаналізовано образ-символ серця людини як потенційно найбільш священного простору, оскільки у чистому серці відбувається зустріч людини з Богом.

Ключові слова: Біблія, Богдан-Ігор Антонич, «Велика гармонія», сакральний простір.

Iryna DMYTRIV,

Ph.D. (Philology), Associate Professor of Ukrainian Literature
and Literary Theory Department, Ivan Franko Drohobych
State Pedagogical University (Drohobych, Ukraine)
ira.myrna@gmail.com

SACRAL SPACE IN BOHDAN-IHOR ANTONYCH' COLLECTION «THE GREAT HARMONY»

Bohdan-Ihor Antonych is one of the most researched poets in Ukrainian literary criticism, but the problem of artistic explaining of the sacrum category in his works still demands the attention of researchers.

The purpose of our study is to trace the peculiarities of the artistic comprehension of the sacred space in the collection «The Great Harmony» by Bohdan-Ihor Antonych, to analyze Christian topos and the artistic reflections of the author as to the sacred space.

Bohdan-Ihor Antonych thinks the sacred places are places connected with the biblical events. So, in the poem «Liber peregrinorum, part 3», the artist introduces the image of Jerusalem, the sacredness of which is confirmed in the Bible. But the sacred space is not limited only by the geographic topos for him. The poet thinks that in the plan of God the whole universe is dispensed with the privilege of sacredness, as evidenced by such verses as «Ut in omnibus glorificetur Deus», «Musica noctis», «Te Deum laudamus», «Deus magnitucus», «Te Deum laudamus, 2». In the physical space there are places, dispensed with special sacredness – these are temples. In the works of Bohdan-Ihor Antonych we will find a few remarkable examples that testify

to the poet's reverence before the sacredness of the temple – these are «Carpenter's son», «Te Deum laudamus, 2», «Green holidays». The greatest admiration of Bohdan-Ihor Antonych is the man as the temple of God, more exactly, his heart, which is the main organ of religious sensations in the understanding of the poet, it generates the aspiration for God as a source of faith. These motifs are in such works as «Veni Sancte Spiritus», «Salve Regina», «Magnificat» and others.

Thus, the sacred space in «The Great Harmony» by Bohdan-Ihor Antonych is presented with the help of the sacred geographical topos to Christians, through the image of the sacredness of the universe, and most importantly – through the artistic understanding of the symbol of the heart as the fullness of spiritual life and the place of meeting with the Divine.

Key words: Bible, Bohdan-Ihor Antonych, «The Great Harmony», sacral space.

Постановка проблеми. Богдан-Ігор Антонич – один із найбільш досліджуваних авторів в українському літературознавстві. Завдяки оригінальному світоглядові і винятковому поетичному талантові його твори повертаються до читача щораз новими гранями і вимагають уважного прочитання. Так, наприклад, нового і глибокого осмислення потребує збірка «Велика гармонія», яка має вагомe значення для розуміння духовного світу її автора.

Аналіз досліджень. У різний час питаннями світогляду поета, його образним світом та особливостями стилю займалися М. Ільницький, В. Сулима, Яр Славутич, С. Гординський, Я. Рубан, Л. Стефановська, І. Руснак, І. Бетко, М. Новикова, Е. Соловей, Ю. Андрухович, Г. Токмань, О. Пономаренко, Д. Дроздовський та інші. Проте проблема художнього висвітлення категорії *sacrum*, зокрема сакрального простору, у творчості Богдана-Ігоря Антонича все ще потребує уваги дослідників.

Мета статті – простежити особливості художнього осмислення сакрального простору у збірці «Велика гармонія» Богдана-Ігоря Антонича, проаналізувати християнські топоси, а також художні рефлексії автора щодо священного простору.

Виклад основного матеріалу. Дослідники зазначають, що здебільшого при інтерпретації художнього твору поняття «сакральне» вживається в таких атрибутивних відношеннях: «сакральний простір», «сакральний час», «сакральне ім'я» (Мних, 2002: 29). «Для релігійної людини, – вважає Мірча Еліаде, – простір не є однорідним; він складається з розривів, тріщин: існують частини простору, якісно відмінні від решти частин. «Не зближайся сюди! – каже Господь Мойсеєві. – Здійми взуття своє з ніг своїх, бо те місце, на якому стоїш ти, – земля це свята!» (Вих. 3, 5). Отже, існує священний простір, він «могутній», значущий, і існують інші простори, не святі, позбавлені структури, стійкості, одне слово, аморфні. Для віруючої людини ця відсутність однорідності простору полягає в усвідомленому протиставленні святого простору, при цьому тільки він є *реальним, справді існуючим*, і того хаосу, що його оточує, решти світу (Еліаде, 2001: 12).

Збірка християнської поезії «Велика гармонія» Богдана-Ігоря Антонича репрезентує способи рецесії сакрального простору в художньому тексті. Поет демонструє оригінальне і глибоке розуміння категорії *sacrum* загалом і

священного простору зокрема. За християнською традицією, священними для нього виступають місця, пов'язані з біблійними подіями. Так, у поезії «*Liber peregrinorum*, ч. 3» митець уводить у текст образ Єрусалиму, сакральність якого підтверджена у Святому Письмі. Дослідники зазначають, що сам Господь обрав місто, в якому у майбутньому Соломон повинен був звести храм (1 Цар. 8, 48; 14, 21; 2 Хр. 12, 13–14). Святе Письмо називає Єрусалим містом Бога, містом Господа сил, містом Божим, містом Господнім, містом святим (Пс. 48, 2; 48, 9; 86, 3; Тов. 13, 9; Іс. 52, 1). У Новому Завіті Єрусалим – це насамперед місто проповіді Спасителя, місто, у якому Він зробив багато чуд, зрештою, місто, у якому Його засудили, де Він помер, і місто, в якому Спаситель воскрес. Єрусалим – це також місто, в якому на апостолів зійшов Святий Дух, тобто в цьому місті народилася новозавітна Церква. І тому для християн – це вибране святе місто – священний і сакральний топос. У Новому Завіті Небесне Царство назване «вишнім», «небесним» Єрусалимом (Гал. 4, 26; Євр. 12, 22). Зрозуміло, що це образна назва: палестинський Єрусалим є лише іконою Небесного Царства, образом Первообразу (Лєпахін, 2001: 266–267).

Саме вишній Єрусалим як прообраз Небесного Царства є центральним у поезії «*Liber peregrinorum*, ч. 3», адже шлях пілігрима поет алегорично розуміє як життєву дорогу людини:

Дорога жовта під ногами,
блакитне небо понад нами.
Іду незаними шляхами,
людина – вічний пілігрим. (...)
І так мандрую без упину,
мов чотки, пхаю кожну днину
І аж тоді я відпочину,
коли дійду в Єрусалим (Антонич, 2009: 102–103).

До речі, з цього приводу Валерій Лєпахін зауважує, що багато подій священної історії, які описує Біблія, пов'язані зі зміною одного профанного топосу, який обирала сама людина, на топос сакральний, який вибрав і вказав сам Господь. Наприклад, перехід Авраама з Харану в Ханаан, небесна драбина Якова («Направду, Господь є на цьому місці... Яке страшне це місце! Це ніщо інше, як дім Божий, і це ворота небесні!») (Бут. 28, 17)), Неопалима Купина («Не наближайся сюди! Скинь взуття з твоїх ніг: місце бо, що на ньому стоїш, – свята земля» (Вих. 3, 5)), із сакральним топосом, обраним Господом, також пов'язане приймання Мойсеєм таблиць Завіту. Сам Бог обрав гору Синай, звелів провести навколо гори межі, зробив її священною і заборонив виходити на гору чи навіть доторкатися до її підніжжя всім, окрім Мойсея та Арона (Вих. 19, 16–25). У Святому Письмі особливо підкреслюється сакральність топосу Єрусалиму (Лєпахін, 2001: 266).

Мірча Еліаде у своїй праці «Священне і мирське» розглядає Єрусалим як *imago mundi* (образ світу): «Ціла країна (Палестина), місто (Єрусалим), святилище (Єрусалимський храм) – всі без винятку являють собою *imago mundi*. Як видно, *imago mundi* і “центр” повторюються всередині населеного світу. Палестина, Єрусалим і Єрусалимський храм кожний є одночасно і образом Всесвіту, і центром Світу. Ця множинність центрів і повторення образу Світу в завжди невеликих масштабах є однією з характерних рис традиційних суспільств. З цього випливає один висно-

вок: *віруюча людина прагнула жити по можливості якнайближче до центру Світу*» (Еліаде, 2001: 24).

Прикметно, що у Богдана-Ігоря Антонича священний простір не обмежується лише географічними топосами. Поет вважає, що у Божому задумі увесь Всесвіт наділений привілеєм сакральності. «Світ іконічний у чотирьох планах: по-перше, як іконообраз Первообразу, через який людина отримує одкровення про Бога; по-друге, світ – це іконообраз втраченого прародичами у гріхопадінні раю. Внутрішня гармонія природи нагадує людині про її непромінуючу красу і колишню досконалість; по-третє, світ – це потьмарена гріхом ікона прийдешнього віку, преображеного космосу, очікуваних нами “нового неба і нової землі” (2 Пт. 3, 13); по-четверте, світ іконічний у своїх конкретних проявах, оскільки видимі речі – це ікони невидимих мислеобразів, що існують зі свого джерела Первообразу як Його відображення і прямують до Нього у прагненні возз’єднатись із Ним» (Лєпахін, 2001: 92). Ці твердження проілюстровані такими віршами Богдана-Ігоря Антонича, як «*Ut in omnibus glorificetur Deus*» («(...) бо слідів Його долонь / повний цілий всесвіт, повний кожний атом» (Антонич, 2009: 85)), «*Musica noctis (Вечір)*» («Слухаймо великого концерту, як увечорі / на фортепіано світу – кладе долоні Бог» (Антонич, 2009: 87)), «*Te Deum laudamus*» («Земля – золотострунна арфа Твої слави, / день і ніч – молитва туги і бажання, / небо – людська ціль остання, / все разом – велика гармонія Тебе славить» (Антонич, 2009: 92)), «*Deus Magnificus*» («На найвищій недеї гір – є Він, / на найближшій моря дні – є Він. / На небі, гамазей гір – є Він, / в кожній ночі, в кожному дні – є Він. / Його чути в шумі вітру та морських бурхливих пін, / всюди, всюди є – Великий та Єдиний» (Антонич, 2009: 92)), «*Te Deum laudamus, 2*» («Для Тебе море грає осяйний, палкий псалом, / для Тебе вітер громові, лункі пісні співа, / для Тебе лютий буревій морським хвилює дном, / для Тебе шепотом шовковим шелестить трава. / Про Тебе ліс розкаже чудову, дивну повість, / про Тебе вічно пам’ятають незабудки сині, / про Тебе сонце сповідає Полум’яну Новість, / про Тебе янгол казку шепотить до вух дитині» (Антонич, 2009: 112)). Отже, ці приклади засвідчують, що поетові вдалося подолати «поріг просторовості». А це подолання можливе лише тоді, на думку Валерія Лєпахіна, «коли ми сприймаємо фізичний простір як іконообраз умосяжного, духовного (позапросторового, безпросторового, надпросторового – тут можна вибудувати нескінченний ряд антиномій) Божественного простору» (Лєпахін, 2001: 101).

У фізичному просторі є місяц, наділені особливою сакральністю, – храми. Мірча Еліаде вважає, що глибока ностальгія віруючої людини полягає у прагненні жити в «божественному світі» і вона виражає *«бажання лєпти в чистому і святому Космосі, яким він був спочатку, коли вийшов з рук Творця»* (Еліаде, 2001: 35), «храм безупинно освячує Світ, бо він одночасно і втілює, і вміщує його. Врешті-решт завдяки храму Світ цілком освячується заново. Яким би нечистим не був Світ, він постійно очищується через святість храмів. (...) Трансцендентні моделі храмів – духовні, недосяжні, небесні» (Еліаде, 2001: 33).

Завичай храм символізував місце зустрічі людини з Богом. Святе Письмо Старого Завіту згадує, що патріархи виокремлювали місця, на яких Бог являвся їм: «І спорудив він [Авраам] там жертовник Господеві, що з’явивсь йому»

(Бут. 12, 7). На цьому місці Авраам і молився Богові (див. Бут. 12, 8). Патріарх Яків назвав місце, на якому йому явився Бог, «домом Божим» (пор. Бут. 28, 17). За часів Мойсея святим місцем зустрічі з Богом стала «скинія Завіту», яку спорудили за Божим велінням: «Нехай вони мені спорудять святиню, щоб я міг жити серед них» (Вих. 25, 8). Скинія Завіту була місцем, де збирався народ і де Бог промовляв до народу. У добу ізраїльських царів скинію Завіту було замінено будівлею храму. Храм, що його спорудив цар Соломон у Єрусалимі на горі Сіон, мав три частини: притвор, «святе» і «святеє святих». У «святотому святих» містилася головна святиня вибраного народу з часів виходу з Єгипту і Синайського союзу – ковчег Завіту зі скрижалями, посудиною з манною та розквітлим жезлом Арона (пор. Євр. 9, 4). Храм, у якому за законом Мойсея приносили жертви Богові, був видимим знаком перебування Бога зі Своім народом. Єрусалимський храм був прообразом Христа – справжнього «місця» зустрічі Бога і людини. Таким же «місцем» стала і Церква Христова – спільнота вірних (...) Українська назва «храм» походить від слова «хороми», що вказує на велич і красу «дому Божого». Християнський храм називають також «церквою», від грецького *κιριακε*, що означає «Господня», присвячена Богові будівля (Катехизм, 2011: 187–188).

У творчості Богдана-Ігоря Антонича подибуємо декілька промовистих прикладів, що засвідчують поетову благоговійність перед сакральністю храму. У вірші «Теслів син» (збірка «Зелена євангелія») сакралізується не лише сам храм, а навіть праця над його спорудженням і його будівничі: «Твій дід теж тесля був. Стоять церкви чотири, / що ними завершив своє життя убоге» (Антонич, 2009: 207). Варто зупинитися на символіці числа «чотири». Мірча Еліаде зазначає, що, з одного боку, церква ще з давньохристиянських часів була задумана як втілення на Землі небесного Єрусалима; з іншого боку, вона відтворює Рай, або Небесний Світ. Але космологічна структура священної будівлі ще зберігається у християнському мисленні: наприклад, вона чітко простежується у візантійській церкві. Чотири частини інтер'єру церкви символізують чотири сторони світу. Внутрішній простір церкви – це Всесвіт. Вівтар, орієнтований на схід, – це Рай (...) А захід – це царство темряви, смутку, смерті, місце вічного спочинку тих, хто спить в очікуванні воскресіння мертвих і Страшного суду. Центр церкви – Земля. (...) Як образ Космосу, візантійська церква і втілює, і одночасно освячує Світ (Еліаде, 2001: 34). У поезії Богдана-Ігоря Антонича, на нашу думку, витримано концепцію чотирьох частин світу, що втілюється в образі «чотирьох церков».

Про величність Божих храмів ідеться у вірші Богдана-Ігоря Антонича «Te Deum laudamus, 2»: «Для Тебе сяє золото стрімких, високих бань, / для Тебе ладаном горять жемчужні вівтарі» (Антонич, 2009: 112). Як бачимо, одним із образів цього вірша є вівтар, який має особливе символічне наповнення. «Святинище, до якого звернена вся літургійна спільнота, є символом неба, де міститься престол Небесного Царя, і Царства Божого. У святинищі посередині стоїть *престол* – символ Божого трону, перед яким збирається віруючий народ. Престол є також трапезою Тайної Вечері, до якої Господь запрошує свою Церкву» (Катехизм, 2011: 188)

Для Богдана-Ігоря Антонича важливість сакрального простору особливо підкреслюється у сакральному часі – часі великих християнських свят. Так, у

вірші «Зелені свята» поет запрошує усіх до храму, щоб відсвяткувати Зіслання Святого Духа літургійно, у спільноті вірних, і це важлива передумова особистого освячення.

Усі до церкви поспішіть!
Вій, теплий вітре, повівай!
На дверях власної душі
я вішаю зелений май (Антонич, 2009: 103).

Поезія «Зелені свята» є ще одним potwierдженням того, що кожна біблійна подія, яка реактуалізується у церковному святі, має проєкцію на особисте духовне життя автора. У контексті теми нашого дослідження вельми цікавим і художньо наповненим видається рядок «На дверях власної душі». У вірші «Arae satanas» читаємо: «Виходжу перед хату і поріг мого серця / зливаю всецілющою, свяченою водою» (Антонич, 2009: 111). Метафоричні образи «двері душі» і «поріг серця» вимагають особливої уваги, оскільки несуть важливе смислове навантаження. Мірча Еліаде пише, що будь-яке святе місце передбачає ієрофанію, вибух простору, внаслідок якого від навколишнього середовища відділиться територія, що буде якісно відрізнятися від нього (Еліаде, 2001: 15). Отже, найціннішим є те, що за дверима, – душа, і те, що за порогом, – серце. Саме тут вповні розкривається Антоничеве розуміння сакрального, яке співзвучне, на нашу думку, з висловами св. Апостола Павла: «Ми бо храм Бога живого» (2 Кор. 6, 16) і «Хіба не знаєте, що ваше тіло – храм Святого Духа» (1 Кор. 6, 19). Це прекрасно ілюструє розуміння призначення храму у християнстві: «На відміну від поганських храмів, де не було місця для людей, християнські храми будували як місце зібрання спільноти: спільнота, яка є «храмом Бога живого», освячує будівлю, а не будівля спільноту» (Катехизм, 2011: 188). Продовжуючи цю думку, Валерій Лєпахін зазначає: «Людина створена на Образ і подобу Божу (Бут. 1, 26). Сербський подвижник і богослов ХХ ст. Юстин Попович пише: “Людський рід на землі – це ніщо інше, як чудовий іконостас Божий. Цей світ, усі ці світи, цей Всесвіт, усі ці незліченні всесвіти – це величний Божий храм, а люди – іконостас цього храму”. Кожна людина – ікона Божа, різниця лише у ступені іконічності: у грішній людині образ максимально потьмарений гріхом, у святому він – явний, однак у повній своїй чистоті він розкриється лише у Царстві Небесному» (Лєпахін, 2001: 102).

Отже, найбільше захоплення у Богдана-Ігоря Антонича викликає людина як храм Божий, точніше, її очищене, «обожествлене» серце. У розумінні поета, серце є основним органом релігійних відчуттів, у ньому зароджується прагнення Бога як джерела віри, ці мотиви звучать у таких поезіях, як «Veni Sancte Spiritus» («У серці, наче у пергаменовім томі, / раптово відчитаю вогняну Твою красу» (Антонич, 2009: 86)), «Salve Regina» («Salve Regina! / Кудою переїдеш, – велика переїдеш, / кудою переїдеш, – життя сміється, / а на ночівлю Ти приїдеш в небагату, / курну, прокляту / мого серця хату» (Антонич, 2009: 88)), «Magnificat» («О, серце, заспівай Йому похвальну псалму. / Він – єдиний Бог Величний» (Антонич, 2009: 113)) та інші.

У Святому Письмі серце займає одне з центральних місць, йому приписується повнота духовного життя, адже з ним пов’язані всі функції свідомості. Серце у християнській духовності – не лише шлях осягнення Божественного, а

місце зустрічі Бога і людини. Таке розуміння серця притаманне поетичній творчості Богдана-Ігоря Антонича, зокрема у вірші «Дві дороги» ліричний герой розповідає про те, що він шукав Бога всюди: в низинах, у горах, в багатих палатах і бібліотеках, розпитував про Нього у вітрів та перехожих, але їм не вдалося зустрітись. Чому? По-перше, з твору дізнаємося, що ліричний герой перебуває поза серцем, «блукає», як влучно пише поет, а Господь любить уважне серце, лише тоді Він може явитися. «Бог прихований і перебуває в душі, і саме там має Його з любов'ю шукати споглядальна людина, запитуючи: “Де Ти сховався?”» (Іспит сумління, 2014: 8). По-друге, щоб прийняти Бога до свого серця, необхідно, так би мовити, звільнити простір, очистити його від усього зайвого, тому псаломспівець каже: «Серце чисте створи в мені, Боже» (Пс. 50). По-третє, деталь «розпитує про Бога» теж важлива, тому що слугує доказом на користь того, що ліричний герой намагається звести пізнання Бога лише до інтелекту, бажаючи перейняти чужий досвід. Св. Августин з цього приводу констатує: «Господи, я не знайшов Тебе зовні, а Ти був всередині мене» (цит. за: Іспит сумління, 2014: 8). На відміну від поезії «Дві дороги», де серце ліричного героя ще перебуває у пошуках, у творі «Deus Magnificus» маємо усвідомлену констатацію того, що людина є храмом Живого Бога: «Коли кличеш поночі – Він є, / коли кличеш помочі – Він є, / коли шукаєш – Він є, / його вже маєш, бо в тобі – є» (Антонич, 2009: 93).

У цьому контексті надзвичайно промовистою, на нашу думку, є поезія Богдана-Ігоря Антонича «Gloria in Excelsis», у якій подія Христового народження виходить поза часово-просторові межі, тому що Антоничів Бог народжується не у Вифліємі Юдейським за часів правління імператора Августа, а в серці поета, що відкриває глибоко особистісний сенс:

Хай грає пісня серед герця,

Бо це найбільша з перемог.

У жолобі мого серця

Сьогодні народився Бог (Антонич, 2009: 88).

Цитована поезія наскрізно пронизана радістю відкуплення. Про такий стан духовного піднесення Йосиф Рацінгер пише: «Це радість людини, якій в серце входить Боже світло і яка може бачити, що її надія справджується – радість того, хто знайшов і котрого знайдено» (Рацінгер, 2013: 95). Богдан-Ігор Антонич усвідомлює, що ця радість приходить не зовні і не від взірцевого виконання усіх приписів і обрядів, вона походить згори і може перебувати лише у найсокровеннішому місці – серці людини. Євангеліє стверджує, що серце – орган для сприймання божественного слова і дару Духа Святого, в нього вливається божественна любов.

Завдяки винятковому поетичному талантові Богдан-Ігор Антонич творить надзвичайно місткий образ «жолобу серця», який, окрім глибоко особистісного пережиття Різдва, майстерно передає біблійні реалії («... і Вона породила Сина свого первородного, сповила Його та поклала в ясла» (Лк. 2, 6–7)). «За святим Августином, ясла – це місце, де тварини знаходять свій корм. А тепер у яслах лежить Той, хто сам назвав себе істинним хлібом, що зійшов з Неба, – істинною поживою, якої потребує людина для свого людського буття. (...) Отже, ясла стали свого роду кивотом, в якому тайно скритий Бог є серед людей»

(Рацінгер, 2013: 63–64). За Антоничем, такими яслами для Господа повинно стати людське серце.

Висновки. Отже, сакральний простір у «Великій гармонії» Богдана-Ігоря Антонича виражено за допомогою священних для християн географічних топові, через представлення сакральності Всесвіту і найважливіше – через художнє осмислення символу серця як повноти духовного життя і місця зустрічі з Божественним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонич, 2009. – Антонич Б. І. Повне зібрання творів [передмова Миколи Ільницького; упорядкування і коментарі Данила Ільницького]. Львів, 2009. 968 с.
2. Еліаде, 2001. – Еліаде М. Священне і мирське; Міфи, сновидіння і містерії; Мефістофель і андрогін; Окултизм, ворожбитство та культурні уподобання. Київ, 2001. 591 с.
3. Іспит сумління, 2014. – Іспит сумління з учителями християнської духовності [Пер. з пол. О. Мандрика]. Львів, 2014. 80 с.
4. Катехизм, 2011. – Катехизм Української Греко-Католицької Церкви: Христос – наша Пасха. Львів, 2011. 336 с.
5. Лепакін, 2001. – Лепакін В. Ікона та іконічність. Львів, 2001. 288 с.
6. Мних, 2002. – Мних Р. Категория символа и библейская символика в поэзии XX века: монография. Lublin, 2002. 258 с.
7. Рацінгер, 2013. – Рацінгер Й. Ісус з Назарету. Пролог: Дитячі роки Ісуса [Переклад з нім. О. Кияк]. Жовква, 2013. 116 с.

REFERENCES

1. Antonych, 2009. – Antonych B. I. Povne zibrannia tvoriv [A complete collection of works]. Lviv, 2009. 968 p. [in Ukrainian]
2. Eliade, 2001. – Eliade M. Sviashchenne i myrske; Mify, snovydinnia i misterii; Mefistofel i androhin; Okultyzm, vorozhbytstvo ta kulturni upodobannia [Sacred and secular; Myths, dreams and mysteries; Mephistopheles and androgynes; Occult, divination and cultural tastes]. Kyiv, 2001. 591 p. [in Ukrainian]
3. Ispyt sumlinnia, 2014. – Ispyt sumlinnia z uchyteliamy khrystyianskoi dukhovnosti [Examination of conscience with teachers of Christian spirituality]. Lviv, 2014. 80 p. [in Ukrainian]
4. Katekhyzm, 2011. – Katekhyzm Ukrainiskoi Hreko-Katolytskoi Tserkvy: Khrystos – nasha Paskha [Catechism of the Ukrainian Greek Catholic Church: Christ is our Easter]. Lviv, 2011. 336 p. [in Ukrainian]
5. Liepakhin, 2001. – Liepakhin V. Ikona ta ikonichnist [Icon and Iconicity]. Lviv, 2001. 288 p. [in Ukrainian]
6. Mnykh, 2002. – Mnykh R. Kategoriya simvola i bibleyskaya simvolika v poezii XX veka [Symbolism and biblical symbols in the poetry of the twentieth century]. Lublin, 2002. 258 p. [in Russian]
7. Ratsinger, 2013. – Ratsinger Y. Isus z Nazaretu. Proloh. Dytiachi roky Isusa [Jesus of Nazareth Prologue. Childhood of Jesus]. Zhovkva, 2013. 116 p. [in Ukrainian]

Статтю подано до редакції 15.02.2018 р.

Світлана Д'ЯЧУК,
старший викладач кафедри видавничої справи та редагування
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського» (Київ, Україна) dyachuksvitlana@gmail.com

РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ «ВИДАВНИЧА СПРАВА ТА РЕДАГУВАННЯ»

Стаття присвячена ролі дисциплін «Українська література» і «Зарубіжна література» у фаховій підготовці студентів спеціалізації «Видавнича справа та редагування». Під час вивчення цих дисциплін студенти не лише отримують відомості про літературний процес, а й набувають навичок літературно-критичного аналізу, одержують інформацію з психології творчості та читачької психології. У майбутній професійній діяльності ці знання допоможуть оптимально будувати стосунки «автор – редактор» та «редактор – читач».

Ключові слова: психологія творчості, творчий задум, персоналіфікація образів, творча уява, інтуїція, натхнення, сприймання тексту.

Svitlana DYACHUK,
Senior Lecturer at the Department of Publishing and Editing
Ihor Sikorskyi Kyiv Polytechnic Institute (Kyiv, Ukraine) dyachuksvitlana@gmail.com

THE ROLE OF UKRAINIAN AND FOREIGN LITERATURES IN PROFESSIONAL PREPARATION OF STUDENTS OF «PUBLISHING AND EDITORIAL BUSINESS» SPECIALIZATION

The article is devoted to the role of disciplines «Ukrainian Literature» and «Foreign Literature» in the professional training of students specializing in Publishing and Editing. While studying these disciplines, students not only receive information about the literary process, but also acquire the skills of literary-critical analysis, receive information from the psychology of creativity and reader's psychology. In future professional activities, this knowledge will help to optimally build the relationship between «author – editor» and «editor – reader».

Key words: psychology of creativity, creative idea, personification of images, creative imagination, intuition, inspiration, perception of the text.

Постановка проблеми. Інформація – основний продукт постіндустріального суспільства. За якість підготовки та подання інформації в сучасному медійному просторі, її зрозумілість і доступність у значній мірі відповідає редактор. Тому коло завдань, що стоять перед представниками цієї професії, сьогодні суттєво розширилося. Сучасний редактор – не лише фахівець, який займається власне редагуванням текстів; він визначає загальну культуру друкованих, електронних видань та інших ЗМІ, а отже, і культуру суспільства в цілому. Отже,

питання якісної професійної підготовки майбутніх редакторів набуває особливого значення.

Аналіз досліджень. Питання професійної підготовки сучасних редакторів досліджували такі вітчизняні науковці, як О. Тріщук, П. Киричок та Н. Фіголь, які приділили увагу акредитації в НТУУ «КПІ» підготовки магістрів за спеціальністю 8.03030301 «Видавнича справа та редагування» (Киричок, Тріщук, Фіголь, 2014).

Е. Огар проаналізувала медіаосвіченість майбутніх видавців в епоху цифрових технологій (Огар, 2017). Ю. Косинська наголосила на важливості компетенції редагування перекладу для майбутньої професійної діяльності редакторів (Косинська, 2014). Н. Миколаєнко дослідила проблему формування професійної культури майбутніх редакторів дитячих освітніх видань (Миколаєнко, 2015). Т. Борко вивчила стан підготовки сучасного редактора у вищих навчальних закладах України, сучасний зміст поняття «редакторська праця», основні проблеми українського редагування і шляхи їх подолання (Борко, 2014). Основні принципи підготовки студентів спеціальності «видавнича справа та редагування» були проаналізовані Т. Шевченко (Шевченко, 2014).

Усі дослідники наголошують на важливості вивчення фахових дисциплін, пов'язаних з редагуванням текстів та різними етапами редакційно-видавничого процесу. Проте серед досліджень фахової підготовки редакторів відсутні ґрунтовні розвідки про роль і місце в навчальному процесі української та зарубіжної літератур.

Мета статті полягає у визначенні ролі дисциплін «Українська література» та «Зарубіжна література» у професійній підготовці майбутніх фахівців з видавничої справи та редагування.

Виклад основного матеріалу. Традиційне викладання української та світової літератури у вищій школі, як правило, не передбачає детального ознайомлення студентів із специфікою творчої роботи письменника. Головна увага здебільшого приділяється вивченню основних етапів розвитку літератури, характеристик провідних течій, шкіл і напрямів, загальному огляду творчості окремих авторів та аналізу конкретних творів. Однак для студентів цілого ряду спеціальностей украї важливо отримати хоча б початкові знання із психології творчості. Так, майбутні журналісти, вчителі, літературознавці, критики й особливо редактори у професійній діяльності матимуть справу з текстами, а будь-який текст (художній, науковий, публіцистичний) є наслідком складної інтелектуальної та психологічної діяльності автора. І глибоке розуміння авторського задуму, усвідомлення мети твору неможливе без докладного знання основ психології творчості.

Психологія творчості – відносно самостійна міждисциплінарна галузь наукових досліджень, що виникла наприкінці XIX – на початку XX ст. на межі філософії, психології, мистецтвознавства і соціології. Серед зарубіжних і вітчизняних дослідників, що працювали й працюють у цій сфері, – О. Потебня, І. Франко, З. Фрейд, Л. Віготський, М. Рубакін, М. Арнаудов, Б. Грифцов, В. Карпенко, В. Роменець, Н. Зборовська та ін.

Психологія творчості вивчає такі питання, як виникнення творчого задуму, його виношування і втілення, «муки творчості», натхнення, а також особли-

вості сприймання твору читачами (Літературознавчий словник-довідник, 2006: 570). Оскільки психологія творчості є предметом дослідження насамперед таких наук, як психологія та філософія, то загальні теоретичні відомості з цього питання студенти мають отримувати передусім від викладачів відповідних дисциплін. Однак більш глибоке й детальне ознайомлення з особливостями творчого процесу, з'ясування різнобічних аспектів психології творчості можливе під час вивчення курсів з історії літератури – як української, так і зарубіжної.

Часто в процесі вивчення літератури викладачі не акцентують увагу на психологічних моментах, пов'язаних із процесом творчості. Під час ознайомлення з біографіями видатних письменників, із текстами класичних творів на конкретних прикладах потрібно досліджувати джерела творчості та природу творчих здібностей, виникнення творчого задуму, розглянути такі питання, як муки творчості, натхнення тощо. Студенти мають усвідомити, що творчий процес – складне поняття, якому важко дати однозначне й вичерпне визначення, і тим більше неможливо вивести універсальну «формулу», схему, якої повинен дотримуватися автор під час роботи над твором. Однак можна виокремити певні етапи творчого процесу, які тією чи іншою мірою присутні в роботі більшості письменників.

На заняттях з літератури студенти мають усвідомити, що творчий процес – складне поняття, якому важко дати однозначне й вичерпне визначення, і тим більше неможливо вивести універсальну «схему», якої повинен дотримуватися письменник під час роботи над твором. Однак можна виокремити певні етапи творчого процесу, які в тій чи іншій мірі присутні в роботі більшості письменників.

Своєрідним підґрунтям творчого процесу є споглядання і спостереження – це основний матеріал творчості. Є різні способи спостережень: як безпосередні, часто неусвідомлені, так і свідомі та цілеспрямовані (зокрема, вивчення матеріалів, документів). Важливим джерелом спостережень є подорожі, досвід письменника, отриманий від так званої другої професії, а також участь митця у всіх сферах життя.

Студенти мають усвідомити, що характер спостережень конкретного письменника залежить не лише від творчого задуму, але й від темпераменту, соціально-політичних поглядів митця. Кожний автор є представником певного соціального прошарку, має власний світогляд, індивідуальні психологічні особливості, тому не все в навколишній дійсності його однаково вражає і привертає увагу. Так, один митець може підмічати світлі, радісні сторони життя, тоді як іншого вражають трагічні моменти.

Важливим етапом творчого процесу є виникнення творчого задуму. Задум – це початкова загальна схема майбутнього твору, перша сходинка творчого процесу. Залежно від індивідуальності письменника задум проявляється по-різному: він може визрівати й виношуватися поступово, набуваючи все більш чітких і визначених форм. Задум твору може вирости з окремого образу, сцени або виникнути під впливом якоїсь ідеї. У художній творчості поряд із «муками слова» існують також «муки задуму», які пов'язані з пошуками теми – важливої складової частини задуму.

Щоб письменник приступив до реалізації творчого задуму, йому потрібен певний поштовх, який би активізував творчу увагу. Студенти-редактори повинні

усвідомлювати відмінність між звичайною уявою та уявою творчою. Перша відтворює життєві явища з усіма випадковостями, вона притаманна всім людям, а друга проводить певний відбір і зберігає тільки типові, характерні. На відміну від звичайної, творча уява відтворює не лише те, що було в реальному житті, але й те, що можливе в новому поєднанні. Творча уява дає письменнику можливість вийти за межі власного життєвого досвіду.

Дія творчої уяви тісно пов'язана з асоціативністю мислення. Творча уява ґрунтується на пам'яті, яка не є чимось хаотичним: у ній діє закон асоціацій. Згідно з ним усі хаотичні спогади людини розподіляються за подібністю чи близькістю в часі та просторі, узагальнюються і «сплітаються» в один безперервний ланцюг. Цей асоціативний ланцюг – провідна нитка творчої уяви, матеріал та засіб творення художніх образів.

Під час роботи на твором настає момент, коли в письменницькій уяві відбувається персоніфікація образів: автор починає чітко, з усіма подробицями «бачити» створений у його уяві образ. Таке «бачення» вигаданих образів необхідне письменнику для того, щоб вони вийшли максимально переконливими і життєвими.

Іноді митцю недостатньо лише уявити персонажа. Автор, створюючи образи, ставить героїв у різні життєві ситуації, розвиває їхні характери і в значній мірі починає перевтілюватися у своїх персонажів. Письменницьке перевтілення – це тимчасове «приспособлення» особи митця до життя, характеру створюваного ним героя, щоб глибше проникнути в його внутрішній світ. Таке перевтілення чимось схоже на акторське, воно допомагає письменнику знайти точні слова, відповідний емоційний ритм розповіді, щоб передати настрій, жести, думки персонажа, тобто зробити так, щоб герой переконливо і рельєфно постав перед читачем.

Під час перевтілення починають активно діяти так звані стихійні сили творчості, які називаються інтуїцією. Інтуїція – такий тип мислення, в результаті якого людина чітко усвідомлює тільки результат мислительного процесу, а окремі його ланки лишаються ніби поза свідомістю. Через це інтуїцію іноді трактують як своєрідне «одкровення», цілком несвідомий та алогічний процес. Розвинену інтуїцію вважають виявом вродженого таланту; вона може проявлятися в різних галузях науки і мистецтва. Письменницька інтуїція використовує не лише візуальні образи, але й символи, увесь досвід, накопичений за історію розвитку мистецтва. Талановиті літератори саме завдяки добре розвиненій інтуїції вирішують проблему творчого задуму, знаходять потрібні слова, вдалі сюжетні ходи.

Творчий процес тісно пов'язаний з поняттям натхнення. Існує багато визначень цього незвичайного стану та спроб пояснити його природу. Більшість письменників визначають натхнення як особливий душевний стан, у якому з'являються сили і бажання писати, коли робота над твором просувається легко й невимушено. Є певна складність у входженні письменника у процес роботи, а отже, й у стан натхнення, це потребує іноді значних вольових зусиль. Однак, за свідченням відомих письменників, натхнення приходить лише до тих, хто наполегливо працює. Польський літератор Я. Парандовський зазначає: «Дисципліна завжди була для письменника благословінням.

Скільки сил зберігається, якщо в певні години сідаєш за робочий стіл!» (Парандовський, 1991: 130).

Редактори мають знати ці основні етапи творчого процесу. Більш детально їх можна дослідити на прикладі творчості вітчизняних та зарубіжних письменників у рамках курсів з історії української і світової літератур. Це розширить уявлення студентів про літературний процес взагалі та полегшить комунікацію редакторів з авторами в майбутній професійній діяльності.

Важливе завдання редактора – привести авторський текст у відповідність із читацькими очікуваннями та потребами. Це можливо зробити за умови глибокого усвідомлення редактором специфіки читацької аудиторії, якій адресовано конкретний твір або на яку розраховане видання в цілому. Редактор повинен мати уявлення про соціально-демографічний склад потенційної читацької аудиторії, а саме: стать, вік, національність, соціальний статус. Кожен із цих показників передбачає певні особливості сприймання та розуміння тексту.

З'ясування таких соціально-демографічних показників, як вік, національність, соціальний статус, потребує від редакції спеціального дослідження (наприклад, за допомогою анкетування, опитування тощо). Однак характеристика читачів за статтю часто визначається самим характером видання (існують не лише так звані «чоловічі» й «жіночі» художні твори, а й газети, журнали, сайти, адресовані представникам тієї чи іншої статі). Редактор має усвідомлювати, що особливості психічних та мислительних процесів представників обох статей суттєво впливають на сприймання текстів.

Саме викладач літератури може і повинен ознайомити студентів з особливостями чоловічої та жіночої читацької психології. Така інформація допоможе майбутнім редакторам передбачати можливий хід читацької думки, унеможливити розбіжності між авторським та читацьким змістом тексту.

Так, у жінок обидві півкулі головного мозку з'єднуються товстим «кабелем» з нервових волокон, тоді як у чоловіків він значно тонший. Крім того, у жінок існує резервна система архівації даних, якої немає в сильній статі. У процесі мислення та обробки інформації в чоловіків ліва і права півкулі працюють по черзі, тоді як у жінок – одночасно (Обозов, 2000).

За логічне мислення людини відповідає ліва півкуля головного мозку, а за інтуїтивне мислення – права півкуля. Якщо ставиться завдання, яке передбачає участь обох видів мислення – і логічного, й інтуїтивного, то жінки справляються з ним набагато краще. Крім того, вони більш емоційні та швидше запам'ятовують нову інформацію. Особливості функціонування жіночого мозку дозволяють ставити перед жінками більш широкій діапазон інтелектуальних завдань. Також жінки набагато краще, ніж чоловіки, здатні обробляти емоційно забарвлений матеріал. У чоловічому сприйнятті найважливіше місце належить зоровим враженням. У жінок найбільша кількість вражень пов'язана зі сприйняттям мови (Ericson, 2013).

Науковцями з США було встановлено, що існують якісні відмінності в сприйнятті чоловіками і жінками різноманітних предметів і об'єктів навколишнього світу (Ericson, 2013). Учені відзначають, що здатність до розпізнавання є в людини від народження. Передусім це стосується розпізнавання людських облич, оскільки саме ця здатність є запорукою соціальної адапта-

ції. Тому людські обличчя однаково добре розпізнаються як чоловіками, так і жінками. Однак, коли йдеться про інші об'єкти, тут простежуються виразні відмінності в чоловічому і жіночому сприйманні. Зокрема, у результаті експериментів дослідники виявили, що чоловіки найкраще запам'ятовують транспортні засоби, а жінки – представників тваринного світу. Науковці припускають, що це явище сформувалося в процесі еволюції, оскільки з самого початку чоловіки та жінки були зосереджені на різних сферах життя. Також доведено, що чоловіки значно швидше та ефективніше вирішують просторові завдання, а жінки більш точно і яскраво сприймають кольори. Чоловікам притаманна об'єктивність як орієнтація на реальні факти при оцінюванні світу. Для жінок характерна суб'єктивність, орієнтація на своє власне сприйняття навколишнього світу (Медина, 2014).

Викладач літератури під час вивчення конкретних художніх творів повинен звертати увагу на можливість різного їх сприймання та інтерпретації чоловічою та жіночою читацькою аудиторією. Майбутній редактор, обізнаний з науковою інформацією про суттєві відмінності між чоловічою та жіночою читацькою психологією, зможе добирати матеріали з урахуванням цих особливостей, орієнтуючись на склад читацької аудиторії конкретного видання.

Висновки. Українська та зарубіжна літератури посідають важливе місце у фаховій підготовці студентів спеціалізації «Видавнича справа та редагування». Вивчення цих дисциплін не лише підвищить загальний культурний рівень студентів-редакторів, а й надасть їм інформацію з психології творчості та читацької психології. У майбутній професійній діяльності ці знання допоможуть оптимально будувати стосунки «автор – редактор» та «редактор – читач».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Борко, 2014 – Борко Т. М. Проблеми підготовки редакторів в українських виданнях // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. 2014. Вип. 3. С. 53–56.
2. Киричок, Трішук, Фіголь, 2014 – Киричок П., Трішук О., Фіголь Н. Акредитация в НТУУ «КПІ» підготовки магістрів за спеціальністю 8.03030301 «Видавнича справа та редагування» // Технологія і техніка друкарства. 2014. Вип. 1. С. 4–12.
3. Косинська, 2014 – Косинська Ю. Редагування перекладної літератури й вища освіта: точки дотику // Київ: Обрії друкарства. 2014. № 1(3). С. 130–137.
4. Літературознавчий словник-довідник, 2006 – Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, В. Теремка. Київ: 2006. 753 с.
5. Медина, 2014 – Медина Дж. Правила мозгу. Що стоїть знати о мозге вам и вашим детям. Москва: Манн, Иванов и Фербер, 2014. 304 с.
6. Миколаєнко, 2015 – Миколаєнко Н. Модель формування професійної культури майбутніх редакторів дитячих освітніх видань у процесі фахової підготовки: змістовий компонент // Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції «Гуманітарний веселіт: люди, ідеї, події» Львівського державного університету безпеки життєдіяльності. Львів: 2015. С. 247–251.
7. Обозов, 2000 – Обозов. Н. Н. Женщина+мужчина=?! Санкт-Петербург: Облик, 2000. 112 с.
8. Огар, 2017 – Огар Е. Медіаосвіченість видавців в епоху цифрових технологій: актуальні проблеми професійного вишколу // Поліграфія і видавнича справа. 2017. Вип. 3 (71). С. 108–115.
9. Парандовський, 1991 – Парандовський Я. Алхімія слова. Київ: Дніпро, 1991. 373 с.
10. Шевченко, 2014 – Шевченко Т. Особливості підготовки студентів спеціальності «Видавнича справа та редагування» в Одеському національному університеті ім. І. І. Мечникова // Сучасні

видавництва вищих навчальних закладів: матеріали Першої Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 23–26 вересня, 2014 р.). Одеса, 2014. С. 116–122.

11. Ericson, 2013 – Ericson J. Men and women 'wired differently': brain scans show differences in neural circuitry // Medical Daily, 2013. Dec 2. [Electron. resource]. Access link: <http://www.medicaldaily.com/men-and-women-wired-differently-brain-scans-show-differences-neural-circuitry-264188>.

REFERENCES

1. Borko, 2014 – Borko T. Problemy pidhotovky redaktoriv v ukrainskykh vydanniakh [Problems of preparing editors in Ukrainian editions] // Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka. 2014. Issue 3. P. 53–56 [in Ukrainian]

2. Kyrychok, Trishchuk, Fihol, 2014 – Kyrychok O., Fihol N. Akredytatsiia v NTUU «KP» pidhotovky mahistriv za spetsialnistiu 8.03030301 «Vydavnycha sprava ta redahuvannia» [Accreditation at NTUU «KP» for the master degree in the speciality 8.03030301 «Publishing and editing»] // Tekhnolohiia i tekhnika drukarstva. 2014. Issue 1. P. 4–12 [in Ukrainian]

3. Kosynska, 2014 – Kosynska Yu. Redahuvannia perekladnoi literatury y vyshcha osvita: tochky dotyku [Editing translated literature and higher education: points of contact] // Kyiv: Obrii drukarstva. 2014. Issue 1(3). P. 130–137 [in Ukrainian].

4. Literaturoznavchyi slovnyk-dovidnyk, 2006 – Literaturoznavchyi slovnyk-dovidnyk / Red.: R.Hrom'iak, Yu.Kovaliv, V.Teremko. Kyiv, 2006. 753 p. [in Ukrainian]

5. Medyna, 2014 – Medyna Dzh. Pravyla mozgha. Chto stoyt znat o mozghe vam y vashym detiam / [Brain rules. What you should know about the brain to you and your children]. Moskva: Mann, Yvanov y Ferber, 2014. 304 p. [In Russian]

6. Mykolaenko, 2015 – Mykolaenko N. Model formuvannia profesiinoi kultury maibutnikh redaktoriv dytiachykh osvitynikh vydan u protsesi fakhovoi pidhotovky: zmistovyi komponent [Model of formation of professional culture of future editors of children's educational editions in the process of professional training: content component] // Materialy IV Vseukrainskoi nauko-ovo-praktychnoi Internet-konferentsii «Humanitarnyi vsesvit: liudy, idei, podii» Lvivskoho derzhavnogo universytetu bezpeky zhyttiediialnosti. Lviv, 2015. P. 247–251 [in Ukrainian]

7. Obozov, 2000 – Obozov N. N. Zhenshchyna+muzhchyna=?! [Woman + man = ?!]. Sankt-Peterburh: Oblyk, 2000. 112 p. [In Russian]

8. Ohar, 2017 – Ohar E. Mediaosvichenist vydavtsiv v epokhu tsyfrovykh tekhnolohii: aktualni problemy profesiinoho vyshkolu [Media education of publishers in the era of digital technologies: topical issues of professional education] // Polihrafiia i vydavnycha sprava. 2017. Issue 3 (71). P. 108–115 [in Ukrainian]

9. Parandovskyyi, 1991 – Parandovskyyi Ya. Alkhimiia slova [Alchemy of the word]. Kyiv: Dnipro, 1991. 373 p. [In Ukrainian]

10. Shevchenko, 2014 – Shevchenko T. Osoblyvosti pidhotovky studentiv spetsialnosti «Vydavnycha sprava ta redahuvannia» v Odeskomu natsionalnomu universyteti imeni I. I. Mechnykova [Features of preparation of students of the speciality «Publishing and editing» at the Odessa National University named after. I. I. Mechnikov] // Suchasni vydavnytstva vyshchykh navchalnykh zakladiv: materivly Pershoi Vseukrainskoi nauko-ovo-praktychnoi konferentsii (Odesa, 23–26 veres. 2014 r.). Odessa, 2014. P. 116–122 [in Ukrainian]

11. Ericson, 2013 – Ericson J. Men and women 'wired differently': brain scans show differences in neural circuitry // Medical Daily, 2013. Dec 2. [Electron. resource]. Access link: <http://www.medicaldaily.com/men-and-women-wired-differently-brain-scans-show-differences-neural-circuitry-264188> [in English]

Статтю подано до редакції 26.03.2018 р.

УДК 811.111'25:165.191

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.18/18.168175>

Мирослава СЛИВКА,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри англійської філології

Ужгородського національного університету

(Ужгород, Україна)

Myroslava.slyvka@uzhnu.edu.ua

ОСНОВНІ ШЛЯХИ ВІДТВОРЕННЯ СЕМАНТИЧНИХ І КОГНІТИВНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЙ У НАУКОВИХ ВИДАННЯХ

Статтю присвячено основним шляхам відтворення семантичних і когнітивних особливостей українських реалій віддаленого й недавнього минулого в наукових виданнях. Комунікативна інтерпретація наукового тексту, а отже й переклад, має інтертекстуальний дискурсивний характер, а отже залежить від глибокого розуміння національних концептуально-мовних систем. Способи перекладу українських реалій значною мірою залежить від національно-культурної належності перекладача або автора оригінального англійського тексту та прогнозованої читачької аудиторії.

Ключові слова: реалія, переклад, дискурс.

Myroslava SLYVKA,

Ph.D. (Philology),

Associate Professor of English Philology Department,

Uzhhorod National University

(Uzhhorod, Ukraine)

Myroslava.slyvka@uzhnu.edu.ua

THE MAJOR WAYS OF RENDERING THE SEMANTIC AND COGNITIVE ELEMENTS OF UKRAINIAN REALIA IN THE SCHOLARLY PUBLICATIONS

In the article the major ways of rendering the semantic and cognitive elements incipient in the Ukrainian social and political terms of distant and recent past in the scholarly publications are considered.

The paper analyses the major ways and communicative strategies of rendering the nationally colored terminological and other conceptually meaningful elements of the historical scholarly discourse. The distinctive features of the Ukrainian national culture are well perceived against the background of the internationally recognized terms that are extensively used by the translators and the authors of the English publications about Ukraine as a means of explaining the basic referential meanings of the transcribed or calqued original units. Communicative interpretation of the source language term and its contextual implications depends very much on the profound analysis of the national conceptual system which is generally recognized as being intertextual and cross-genre by nature. An indispensable element of the historical

scholarly discourse is the network of references to the sources and papers written by a variety of the other participants whose views are either shared or contested. Thus each text enters a kind of a hypertext which is a multilevel structure consisting of the interdependent lines of description.

Therefore each translator of the historical text is concurrently a researcher investigating the cognitive potential of the conceptually relevant features of the languages that come in contact. The interconceptual theory of translation, of which the current research strives to be a part, construes the process of getting across the historico-cultural text message as a process of rediscovering or selfdiscovering by the translator of the essence of the source language text.

The research demonstrated that the cognitive potential of the historico-cultural nominations is a quite diverse and variable value. It can be adequately represented in translation only through the prism of a variety of systematic links which take into account not only individual text choices and preferences, but the respective professional discourse as a whole.

The combinability factor and contextual links within a given text turn out to be of primary relevance in determining the scope of national colouring of a particular term within a specific discourse. The ways of rendering Ukrainian realias greatly depend on the ethnic and cultural background of the translator or the author of the original English text and the prospective audience.

Key words: *realia, translation, discourse.*

Постановка проблеми та її визначення. Активізація лінгвокультурологічних та лінгвокогнітивних досліджень спостерігаються в мовознавстві протягом останніх десятиліть. Мова може розглядатися як знаряддя культури, навіть як одна з її іпостасей (зокрема літературна мова, сакральна мова чи мова фольклору) і як така може описуватися через ознаки, спільні для всіх явищ культури. З іншого боку, мова й культура можуть порівнюватися як незалежні, автономні семіотичні системи. Взаємодія між мовою та культурою найвиразніше виявляється в широко вживаному в сучасних дослідженнях понятті «мовна картина світу». При зіставленні різних національних мовних картин світу стають помітними семантичні лакуни, не заповнені мовними одиницями в цільвій мові.

Серед дослідників і нині немає цілковитої одностайності з низки питань, пов'язаних із взаємодією лінгвокультурних параметрів тексту оригіналу та його перекладу. Існує гостра потреба в упорядкуванні й унормуванні правил іншомовного відтворення українських реалій і власних назв, оскільки в Україні транслітераційні правила донині не уніфіковано і тому в різних виданнях спостерігаємо різні варіанти запису. Такому впорядкуванню має передувати різнобічне вивчення реалій та їх функціонально-когнітивних відповідників як у теоретичній, так і в прикладній площині. Цим зумовлюється **актуальність** пропонованого дослідження.

Аналіз досліджень. Протягом останніх десятиліть національно специфічна лексика стала об'єктом вивчення низки дисертаційних робіт, написаних як в Україні, так і в інших державах на пострадянському просторі (Волошина, 2001; Чепель, 2005; Запольських, 2005; Голубовська, 2004; Кушина, 1998; Чабан, 1997; Коваленко, 2002; Бестолкова, 2005; Дьяконова, 2004; Зеленкова, 2004; Мартынова, 2004; Иванова, 2003; Гойман, 2001; Поликовский, 1992).

Дослідження мовних носіїв національного колориту не втрачають актуальності і нині, хоча з часу першого у перекладознавстві використання А. В. Федоровим терміну «реалія» у такому плані (1941) зроблено чимало для увиразнення його суті й перекладознавчого статусу. В українському перекладознавстві термін «реалія» вперше вжитий О. Л. Куундзічем, далі розроблений І. В. Корунцем (Корунець, 1985), О. Жомнір (Жомнір, 1969), В. Коптіловим (Коптілов, 1977) у зв'язку з проблемою стилізації в перекладі та іншими українськими філологами, що торкаються різних аспектів цієї складної проблеми. Найґрунтовнішим дослідженням реалії як перекладознавчої категорії, що базується на бінарній опозиції одиниць неспоріднених мов – української та англійської – є монографія Р. П. Зорівчак «Реалія і переклад. На матеріалі англomовних перекладів української прози» (Зорівчак, 1989). Пропоноване дослідницею поняття *терміни-реалії*, що відбиває кореляцію реалій з термінами як мовними знаками, які репрезентують наукові поняття спеціальної професійної галузі знань, є одним з найважливіших лінгвістичних і перекладознавчих інструментів лінгвокогнітивного дослідження національно-маркованої лексики в історико-культурному дискурсі. Дефініція реалії як перекладознавчої категорії, запропонована Р. П. Зорівчак, може служити теоретичною основою для ідентифікації реалій української історії і культури та оцінки їх функціональної реалізації у тексті: «Реалії – це моно- і полілексемні одиниці, основне лексичне значення яких вміщає (в плані бінарного зіставлення) традиційно закріпленій за ними комплекс етнокультурної інформації, чужої для об'єктивної дійсності мови-сприймача» (Зорівчак, 1989: 58).

Метою розвідки є виявлення й перекладознавчий аналіз та опис когнітивних і функціональних особливостей українських реалій (у тому числі так званих «прихованих» реалій), а також дослідження етноспецифічних констант мовної свідомості та способів їх представлення в українському, з одного боку, та англomовному, з іншого боку, історико-культурному дискурсі. Джерела матеріалу – енциклопедичні видання, оригінальні та перекладні публікації із зарубіжних періодичних видань.

Виклад основного матеріалу та отримані висновки. Національні особливості повною мірою виявляють себе на матеріалі текстів історико-культурного дискурсу, що має міжстильову та між-жанрову природу. Стисло схарактеризуємо критерії, які дають підстави для виділення історичних текстів у окремий тип дискурсу:– Насамперед це насиченість історико-культурною інформацією. За питомою щільністю такої інформації на умовну сторінку тексту наукові твори на історичну тематику у багато разів переважають інші типи текстів. Це кількісний показник.

– З ним пов'язаний і якісний показник – релевантність цієї інформації для адресата відповідного тексту, яким є здебільшого не пересічний читач, а історик-фахівець.

– Наступний критерій – особлива роль наукової термінології, коректне розуміння і переклад якої справляє вирішальний вплив на розуміння суті повідомлення, закладеного в тексті. На відміну від математичних чи анатомічних термінів, історичні терміни мають крім універсального загальнонаукового значення ще й відчутний локальний колорит, що зближує їх з категорією реалій і суттєво ускладнює завдання перекладача.

Одна з важливих ознак цього типу дискурсу – гіпертекстовість. Важливою рисою текстів історичного дискурсу є посилання на авторитетні джерела. Через високий рівень насиченості історико-культурною інформацією інтерпретація наукового тексту великою мірою залежить від глибокого розуміння національних концептуально-мовних систем. Тому історичний дискурс є багаторівневою структурою, що включає взаємозалежні асоціативні мережі. Можливо цей перелік визначальних рис історичного дискурсу не є вичерпним, але ми зосередили увагу саме на тих ознаках, які мають найбільше значення для перекладу національно маркованих одиниць, що є об'єктом аналізу в нашій роботі.

Комунікативна інтерпретація наукового тексту, а отже й переклад, мають інтертекстуальний характер і великою мірою залежить від розуміння не тільки змісту окремих реалій, а національних концептуально-мовних систем загалом. Важливою рисою текстів історичного дискурсу є посилання на авторитетні джерела, які автор доповнює, заперечує або оновлює. Це означає, що текст оригіналу є частиною своєрідного гіпертексту, отже історичний дискурс є багаторівневою структурою, що включає взаємозалежні асоціативні мережі.

Різні перекладачі і автори неоднаково оцінюють наявність чи відсутність у номінативних одиниць того обсягу національної специфіки, який давав би підстави сприймати їх як реалії. Наприклад, номінація «(козацька) *старшина*» в праці Ореста Субтельного «Ukraine: A History» передається як у транскрибованій формі *starshyna* (здебільшого), так і англійським функціональним субститутом *officers*, тоді як, наприклад, у тексті наукової статті Сергія Плохія переважає форма *officers*: «About 3000 Cossacks and many leading members of the *starshyna* followed him [Mazepa]» (Subtelny, 1994: 164); «... It was not difficult to register in a Cossack regiment and claim such privileges as ... to vote for or be elected as a Cossack officer» (Subtelny, 1994: 141); «Pokrovsky indicated that the Cossack officers and the Muscovite gentry (*deti boiarskie*) lived under similar economic conditions» (Plokhly, 2004: 352); «Owing to the social bond between the Cossack officers and the Muscovite gentry, in the course of the next century Ukraine became as much a gentry-run territory in social and economic terms as Muscovy itself» (Plokhly, 2004: 352); «At the pinnacle of this military / administrative system stood the hetman. Theoretically, he was subject to the will of the general Cossack council (rada) that had elected him. (...) Khmelnytsky and his successors preferred to consult the increasingly influential council of officers instead» (Subtelny, 1994: 140) → «Натомість Хмельницький та його наступники воліли радитися з дедалі впливовішими *старшинськими радами*» (Субтельний, 1994: 129).

Форми *officers* і *starshyna* не завжди виступають цілковитими еквівалентами. Цілковито виразно це видно в тих випадках, коли вони разом вживаються в одному реченні чи надфразовій єдності: «...Peter I assigned Russian and German officers to the Cossack regiments. ...The *starshyna*, whose positions were linked to their military rank, began to feel uneasy» (Subtelny, 1994). З контексту видно, що сполучуваність лексеми *starshyna* обмежується українською референтною сферою, а щодо неукраїнців може бути вжито тільки слово *officers*. У контексті історичної терміносистеми важливим також є те, що *старшина* позначає не тільки офіцерський корпус українського війська, а й ту суспільну верхівку, яка, успадковуючи майно та посади батьків, дедалі

більше зближувалася за своєю соціальною природою з поняттями «знать», «шляхта», «дворянство».

Характерною рисою української військової термінології княжої та козацької доби є те, що вона тісно пов'язана з адміністративною термінологією. Такі слова, як *полковник* і *сотник* належали водночас і до військової, і до адміністративної номенклатури, тому англійські автори та перекладачі уникають уживати їх англійські лексичні відповідники, зокрема *colonel*, у текстах, що стосуються відповідного історичного періоду, і віддають перевагу описовим заміникам. В англійській Енциклопедії України є такі описові заміники цих реалій: *chief regimental officer* – *полковник*, *chief official in hundreds* – *сотник*. Військові звання пізніших історичних періодів втрачають зв'язок з посадами адміністративної номенклатури, і тому підшукати їх термінологічні аналоги у військовій терміносистемі мови перекладу простіше.

Як показує аналіз фактичного матеріалу, і перекладачі, і автори оригінальних англійських публікацій на українську тематику часто вдаються до транскрибованих форм українських лексем не тільки тому, що їх національний колорит є носієм релевантної семи «локальність», значно важливішим є когнітивний аспект функціонування цих екзотичних (для англійських читачів) елементів тексту. У цьому контексті заслуговує окремого розгляду українське слово *народ*. За більшістю семантичних ознак воно збігається зі своїм англійським словниковим відповідником *people*. Проте на рівні історико-культурних конотацій між ними існують суттєві відмінності. У семантиці української лексеми значно помітнішу питому вагу посідає імпліцитний соціальний антагонізм. На це вказують, зокрема, типові контекстні протиставлення *народ* :: *пани*. Крім того, українське слово *народ* (на відміну від англійського *people*), пов'язане цілою мережею асоціативних зв'язків із семантичним полем «родова спорідненість».

Опрацьований матеріал показує, що в цілій низці контекстів лексема *народ* здатна виступати конотативно зумовленою реалією. Її переклад виключно за допомогою лексичного відповідника *people*, без урахування особливостей соціально-історичного контексту, неодмінно призводить до відчутних втрат на рівні когнітивного підтексту. Тому в дослідженому корпусі транскрибоване відтворення реалії *народ* – це радше правило, ніж виняток: «By the time he entered Kiev University, Drahomanov had become a committed democrat, filled with a strong desire to aid the *narod*». (Subtelny, 1994: 284) «Adopting Ukrainian speech, dress, and customs, this group, led by Volodymyr Antonovych, was called the *khlhopomany* (lovers of peasantry). ... Their sense of obligation to the *narod* was reflected in an open letter they sent to a Moscow newspaper» (Subtelny, 1994: 281).

Важливою особливістю українського концепту «народ» є те, що історично в українській мовній свідомості його ядро складає поняття «селянство». Багато прикладів, що ілюструють тезу про селянськість українського концепту «народ» знаходимо в монографії О. Субтельного, наукових публікаціях Г. Грабовича та інших авторів. «This tendency to expand the meaning of the *narod* from a simple designation of the *peasant masses* to a vision of common humanity, the core of human values is most pronounced in Kostomarov's treatment of Shevchenko. (Grabowicz, 1993: 317). Про важливість цього когнітивного елемента для розуміння історич-

ного контексту епохи свідчить те, що цілий розділ в одній з публікацій Г. Грабовича називається «Shevchenko and the *Narod*».

Виразна національна маркованість та історичний підтекст притаманні також деяким групам власних назв. Це дає підстави розглядати їх як різновид реалій. Зокрема це стосується власних назв періоду давньокіївської держави. На цю частину історичної спадщини претендують не тільки українці, а й інші східнослов'янські народи. Оскільки англomовний світ протягом останніх декількох століть знайомився з давньоруською історією переважно через посередництво російських друкованих видань, то основні назви та імена часів українського середньовіччя відомі англomовним читачам насамперед у російській формі: Kiev, Galich, Olga, Vladimir тощо. Щодо транскрипційне відтворення імені Ольга маємо такі міркування: практика відтворення фонетико-орфографічної форми імені орієнтована не на його етимологію, а на сучасну літературні норму. Той факт, що ім'я Ольга походить від скандинавського Helge, так само як Igor від Ingvar не може бути підставою для передачі літери Г англійською G.

Дослідження істориків української мови, зокрема Григорія Петровича Півторака, Василя Васильовича Німчука та інших авторів показують, що вже в IX ст., а можливо й раніше, проривний приголосний Г, який був у праслов'янській мові, перейшов на українських теренах у гортанний звук Г, в тому числі і в складі запозичених одиниць. Отже є усі підстави вважати, що в часи українського середньовіччя вимова імен Ольга та Igor вже була подібною до тої, яку маємо в сучасній українській мові. Таким чином є підстави вважати, що коректною формою є саме запис OLHA з передачею українського Г через англійське H.

Безперечно, з фактом поширеності форм Kiev, Galich, Olga, Vladimir тощо доводилося рахуватися й укладачам англomовних енциклопедій про Україну, авторам інших видань та перекладачам. «Volodymyr (Vladimir) Monomakh was the author of ... the *Pouchenie* (Instruction) written for his children ...» (UCE, v. I: 981). Стаття про князя Володимира в п'ятитомній Енциклопедії України наводить як довідковий матеріал цілу низку орфографічних варіантів його імені: Volodymyr the Great (Valdemar, Volodimer, Vladimir) (EU, v. 5: 642). Видання останніх десятиліть, зокрема підготовлені українськими авторами в Україні чи на Заході після здобуття Україною незалежності, віддають перевагу одній формі – Volodymyr the Great.

Особливим когнітивним потенціалом наділені в перекладі прикметникові похідні від назви Русь. Більшість українських істориків і філологів уважає, що передавати слово *руський* англійською прикметниковою формою Russian некоректно, оскільки вона омонімічна англійському прикметникові Russian у значенні «російський». При відтворенні семантики історичних термінів особливої ваги набуває просторово-часова конотація, зокрема коректне прочитання терміна у відповідному історичному контексті.

У більшості сучасних і давніх публікацій російських істориків, опублікованих англійською мовою, форма Russian є двозначною, що цілком влаштовує авторів, оскільки збігається з їх поглядами на історичне минуле й віддзеркалює претензії панівної доктрини, за якою Москва претендує на давньокіївську спадщину.

У багатьох наукових працях, написаних по-англійськи, що інтерпретують давньоруську історію з об'єктивних історичних позицій, є виразна тенденція не використовувати форму Russian. Англomовним авторам та перекладачам доводиться в

багатьох випадках вдаватися до досить детальних коментарів щодо застосування в контексті своєї роботи слова *Russian*. Для того, щоб зменшити ризик двозначності англійської форми, англомовні автори нерідко доповнюють уживання етноніма *Ruthenian* його змістовим аналогом (*Ukrainain*), що подається в дужках. Українські та деякі західні автори віддають перевагу формі, утвореній від транскрибованого іменника *Rus'* плус прикметниковий суфікс *-ian* = *Rus'ian*. Для відтворення прикметника *руський* використовується також іменникова форма власної назви *Rus'* у синтаксичній позиції перед означуваним іменником, наприклад *the mother of Rus' cities*.

Особливого значення набуває в певних ситуативних контекстах принцип історизму в застосуванні до перекладу терміну-етноніма. Показовими з цього погляду є приклади з англомовної монографії Ореста Субтельного. В українському перекладі цієї монографії назву *Ukrainian principality* передано як *'Руське'* князівство:

«He [Vyhovsky] was greatly aided by Iurii Nemyrych, a Ukrainian aristocrat ... who espoused the idea of a sovereign Ukrainian principality...» (Subtelny, 1994: 144) «Велику допомогу йому подавав український аристократ Юрій Немирич, який ... підтримував ідею суверенного 'Руського' князівства ...» (Субтельний, 1994: 131). Оскільки англійський текст оригіналу й український текст перекладу адресовані різній читацькій аудиторії, у них вжито різні етноніми (*Ukrainian principality* і *'Руське'* князівство) для позначення того самого об'єкта номінації. З погляду автентичності етноніміки XVII ст. більш коректним є термін *'Руське князівство'*, що точніше віддзеркалює тогочасний узус. Однак для англомовного читача зрозумілішим є термін, ужитий О. Субтельным – *Ukrainian principality*, що дозволяє уникнути двозначності й адекватно співвідноситься з концепцією української історії, запропонованою автором зазначеної праці.

Висновки. Саме на особливому значенні принципу історизму в перекладі досліджуваного типу реалій хочеться наголосити, підсумовуючи все сказане. Український і англійський тексти адресовані різним читацьким аудиторіям, а змістове наповнення реалії змінюється залежно від історичного часу, в контексті якого вона позиціонується. Наявність у більшості таких назв значного обсягу комунікативно важливої історико-культурної інформації спонукає перекладача вдаватися в кожному конкретному випадку до тих прийомів, які здатні не тільки передати відповідні асоціації та алюзії, але й забезпечити впізнаваність назви та її безпомилкове співвіднесення з українським прототипом.

Перспективи подальших досліджень. Перспективними напрямками подальших наукових досліджень національно-маркованої лексики в перекладі є поєднання лінгвокогнітивного підходу з лінгвостатистичним, зокрема з метою зіставного вивчення методологічних пріоритетів українських і зарубіжних авторів та перекладачів. Значний інтерес становлять також практика відтворення словотвірних похідних від явних та прихованих реалій та особливості функціонування цих дериватів у різних жанрових і контекстуальних середовищах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Зорівчак, 1989 – Зорівчак Р. П. Реалія і переклад: монографія. Львів, 1989. 216 с.
2. Жомнір, 1969 – Жомнір О.В. Реалії в перекладах «Кобзаря» англійською мовою // Мовознавство. 1969. № 5. С. 36–41.

3. Коптілов, 1977 – Коптілов В. В. Актуальні питання українського художнього перекладу: монографія. Київ, 1977. 132 с.
4. Корунець, 1985 – Корунець І. В. Українське художнє слово для англomовного світу // Київ. 1985. № 8. С. 136–140.
5. Кундзіч, 2014 – Кундзіч О. Л. Творчі проблеми перекладу: монографія. Київ, 2014. 398 с.
6. Субтельний, 1991 – Субтельний О. Україна: історія / пер. з англ. Ю. Шевчука. Кив, 1991. 512 с.
7. Grabowicz, 2003 – Grabowicz G. Ukraine after Independence: A Balance Sheet for Culture // Society in Transition. Social Change in Ukraine in Western Perspective. Toronto, 2003. P. 307–326.
8. Plokhly, 2004 – Plokhly S. Bourgeois Revolution or Peasant War // Journal of Ukrainian Studies. Toronto. 2004. Vol. 29, No 1-2. P. 345–369.
9. Subtelny, 1994 – Subtelny O. Ukraine: a history. Toronto, 1994. 692 p.
10. Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovuyi. Toronto, 1993. Vol. V. 886 p.
11. Ukraine. A Concise Encyclopedia / Edited by Volodymyr Kubijovuyi. Toronto, 1963. Vol. 1. 1185 p.

REFERENCES

1. Zorivchak, 1989 – Zorivchak R. P. Realiia i pereklad [Realia and translation]: monohrafiia. Lviv, 1989. 216 p. [in Ukrainian]
2. Zhomnir, 1969 – Zhomnir O. V. Realii v perekladakh «Kobzaria» anhliiskoiu movoiu [Realia in «Kobzar». English translations]// Movoznavstvo. 1969. No 5. P. 36-41 [in Ukrainian]
3. Koptilov, 1977 – Koptilov V. V. Aktualni pytannia ukrainskoho khudozhnoho perekladu: monohrafiia [Current issues of belles-letters translation]. Kyiv, 1977. 132 p. [In Ukrainian]
4. Korunets, 1985 – Korunets I. V. Ukrainske khudozhnie slovo dlia anhlovmovnoho svitu [Ukrainian artistic word for Anglophone world] // Kyiv. 1985. No 8. P. 136-140 [in Ukrainian]
5. Kundzich, 2014 – Kundzich O. L. Tvorchii problemy perekladu [Creative problems of translation]: monohrafiia. Kyiv, 2014. 398 p. [In Ukrainian]
6. Subtelnyi, 1991 – Subtelnyi O. Ukraina: istoriia / per. z anhli. Yu. Shevchuka. Kyv, 1991. 512 p. [In Ukrainian]
7. Grabowicz, 2003 – Grabowicz G. Ukraine after Independence: A Balance Sheet for Culture // Society in Transition. Social Change in Ukraine in Western Perspective. Toronto, 2003. P. 307-326.
8. Plokhly, 2004 – Plokhly S. Bourgeois Revolution or Peasant War // Journal of Ukrainian Studies. Toronto. 2004. Vol. 29, No 1-2. P. 345-369.
9. Subtelny, 1994 – Subtelny O. Ukraine: a history. Toronto, 1994. 692 p.
10. Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovuyi. Toronto, 1993. Vol V. 886 p.
11. Ukraine. A Concise Encyclopedia / Edited by Volodymyr Kubijovuyi. Toronto, 1963. Vol. 1. 1185 p.

Статтю подано до редакції 02.04.2018 р.

ПЕДАГОГІКА

УДК 37.04

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.18/18.168176>

Лілія ВОВК,

*кандидат педагогічних наук,
викладач кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Україна)
vovk.lilia.90@gmail.com*

**СПЕЦИФІКА СТАНОВЛЕННЯ
ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ**

У статті розкриваються особливості процесу формування гендерної ідентичності дошкільників, зокрема дається психолого-педагогічний аналіз проблеми; визначено основні проблеми статевої соціалізації дітей обох статей; виокремлено рівні сформованості гендерної ідентичності старших дошкільників; проаналізовано подібності та відмінності гендерної поведінки хлопчиків і дівчаток дошкільного віку; актуалізовані питання зі створення реальних передумов для повноцінного розвитку дівчаток і хлопчиків відповідно до їхніх статевовікових та індивідуальних гендерних особливостей, які сприяють самореалізації жіночної / чоловічої індивідуальності та складають підґрунтя для подальшого дорослого життя зростаючої особистості.

Ключові слова: гендерне виховання, стать, ідентифікація, гендерна ідентичність, наслідування, старший дошкільний вік.

Lilia VOVK,

*Candidate of Pedagogic Sciences,
Lecturer at the Department of General Pedagogy
and Preschool Education
Ivan Franko State Drohobych Pedagogical University
(Drohobych, Ukraine)
vovk.lilia.90@gmail.com*

**THE SPECIFICITY OF FORMATION
OF GENDER IDENTITY OF PRESCHOOLERS**

The features of the process of formation of gender identity of preschool children are described in the article, particularly, a psychological and pedagogical analysis of the problem is provided. The main problems of socialization of children of both sexes are stated. The development of a gender perspective in the study of phenomena and processes of social life implies the need to recognize that differences in the behavior of men and women are determined not so much by their physiological characteristics as mechanisms for long-term socialization, education and understanding of the nature

of men and women, consisting in every culture. Promoting gender equality in education should be understood as an extension of the living space for the development of individual abilities and inclinations of each individual. The levels of formation of gender identity of senior preschool children are selected. The similarities and differences between the gender behavior of boys and girls of preschool age are analysed. The issues of creation of the real pre-conditions for the full development of girls and boys according to their age and gender features that contribute to the self-realization of feminine / masculine individuality and provide the basis for further adult life of the growing personality are actualized. The theoretical approaches to the definition of gender identity are presented in the article. The basic stages of becoming of gender identity are analysed in ontogenesis. The issue of creating real conditions for the full development of girls and boys in accordance with their age-sex gender and individual characteristics that promote self-feminine / masculine identity and constitute the basis for future adult life of a growing personality are clarified. The main factors of influence on the process of forming of gender identity of a personality are identified. The differences of the process of the formation of gender identity of boys and girls are defined.

Key words: *gender education, gender identification, gender identity, role model, senior preschool age.*

Постановка проблеми. В умовах значних змін в житті суспільства на початку XXI ст. спостерігається загальна зміна культурних кліше мужності та жіночності в сфері гендерного виховання. Ціннісним орієнтиром для сучасної людини є свобода вибору шляхів самореалізації незалежно від статевої належності. В зв'язку з цим виникає потреба в перегляді, коректуванні позицій освіти в питаннях гендерного виховання дітей, так як вона тісно пов'язана з культурою народу.

Нові трансформаційні процеси у світовій спільноті й у нашій державі потребують глибокого осмислення соціально-психологічних механізмів набуття дитиною гендерної ідентичності як передумови повноцінної реалізації Я. Самодостатність, особистісне зростання, креативність, розвиток внутрішнього світу жінки і чоловіка поступово стають першочерговими цінностями, оскільки свобода особистості може бути досягнута шляхом саморозвитку, руйнацією стереотипів. Гендерна демократія можлива за умов належного виховання хлопчиків і дівчаток, їхньої орієнтації на партнерство та взаємозамінність у виконанні сімейних та соціальних ролей.

Актуальність матеріалів статті визначається соціальною стратегією держави, спрямованою на створення умов для різнобічного та гармонійного розвитку особистості, на використання її природного потенціалу, врахування статевого компоненту в усіх сферах суспільного життя, зокрема у дошкільній освіті.

Аналіз досліджень. Слід зазначити, що у психолого-педагогічній літературі, численні дослідження науковців присвячено вивченню різних напрямків гендерного виховання дошкільників, а саме: педагогічні ідеї гендерного виховання хлопчиків (О. Барановська, В.Бездітних, Л. Коряшина, ін.) і дівчаток (В. Нишева, О.Кікінежді та ін.); вивчення інтелектуально-психічних особливостей дітей різної статі (В. Васютинський, Т. Титаренко, Ю. Приходько та ін.); соціалізація дошкільників різної статі (Т. Говоруц, І. Рогальська-Яблонська та

ін.); статева диференціація та міжособистісні відносини у ранньому онтогенезі (В. Абраменкова, А. Арушанова, О. Кононко, М. Лісіна, Т. Рєпіна та ін.).

Багато численні дослідження вчених (І. Бех, О. Вороніна, А. Гончаренко, В. Еремєєва, Д. Ісаєв, В. Каган, О. Кононко, Д. Колесов, Л. Попова, Т. Рєпіна, Т. Титаренко, Т. Хрїзман) доводять, що освіта, як педагогічне явище, нерозривно пов'язана з культурою соціуму, потребує переосмислення, коректування позицій у питаннях статевого виховання підростаючого покоління (Титаренко, 2003: 45).

Мета статті. Дослідити процес становлення гендерної ідентичності дітей дошкільного віку як важливий фактор гармонійного розвитку особистості.

Виклад основного матеріалу. Гуманістичні концепції сучасної дошкільної освіти ґрунтуються на системі принципів, що виходять із необхідності пильної уваги, турботи, поваги, любові до кожної дитини як до неповторної особистості та забезпечення належних умов для їх реалізації. Йдеться, зокрема, про принципи: рівності, діалогічного спілкування, спільної участі дорослих і дітей в організації життя, які забезпечують рівні можливості для хлопчиків і дівчаток, бо орієнтовані на кожную дитину як на індивідуальність. Таким чином, функція батьків, вихователів полягає в тому, щоб забезпечити вільне і відповідальне самовизначення зростаючої особистості в новій статевої парадигмі суспільної свідомості.

Психологи також дійшли висновку: щоб зробити життя дітей кращим, треба знайти способи, які допоможуть їм вийти за межі традиційних гендерних ролей та засвоїти все краще, що є в ролях чоловічих і жіночих. Для цього треба приділяти якнайбільше уваги розвиткові загальнолюдських рис. Незалежність і впевненість, сміливість і чуйність, турботливість і тактовність – цінні і корисні риси особистостей обох статей, а не тільки хлопчиків чи тільки дівчаток.

Розуміння дитиною того, що «вона хлопчик (дівчинка)» сприяє запуску механізму ідентифікації з представниками своєї статі. Особливістю дошкільного віку є те, що виникає таке новоутворення, як гендерна ідентичність, яку розглядають як продукт соціального конструювання. Вона характеризує людину з погляду її належності до чоловічої чи жіночої групи, реальним оволодінням нею відповідної ролі, досягненням певного рівня статевої самосвідомості і статевої ідентифікації.

До структурних елементів гендерної ідентичності особистості належать гендерні уявлення, гендерна самооцінка, гендерні плани, способи і структури поведінки, які репрезентуються і реалізуються в середовищі, організмі і діяльності особистості як гендерні стереотипи та еталони, гендерна тілесність, гендерні ролі (Ткалич, 2016: 65).

Сучасний американський психолог Шон-Меган Берн описує чотири стадії становлення гендерної ідентичності дитини:

- гендерна ідентифікація – віднесення себе до тієї чи іншої статі;
- гендерна константність – розуміння того, що гендер незмінний;
- диференціальне наслідування: хлопчики зазвичай поведінки чоловіків, дівчата – поведінки жінок;
- гендерна саморегуляція – дитина контролює свою поведінку, застосовуючи санкції до самого себе (Берн, 2001: 156).

Стать є найпершою категорією, в якій дитина усвідомлює своє «Я». Первинна статева ідентифікація відбувається у дитини в півтора роки, коли дитина вже знає,

хто він – хлопчик чи дівчинка. У період від півтора до трьох років діти навчаються правильно відносити себе, а також інших людей до тої чи іншої статі (дівчинка, хлопчик, дядько, тітка), але розуміння дітьми статевих відмінностей ще істотно обмежена. На цю пору припадає початок її статевого виховання – засвоєння знань про взаємини статей, формування культури її статевої поведінки. Суть його полягає у делікатному поясненні відмінностей у будові чоловічого і жіночого організмів, опануванні елементарних навичок статевої гігієни, у формуванні статевотипізованої (властивої представникам певної статі) поведінки, толерантного ставлення до представників протилежної статі.

У три роки діти досить впевнено відносять себе до чоловічої або жіночої статі. За даними дослідження Н. Р. Христової, пояснюючи свою статеву приналежність, діти трьох років переважно посилаються на затвердження своїх батьків: «тато так сказав». Для дітей чотирьох років важливими ознаками, що визначають гендерну приналежність, є особливості зовнішнього вигляду (зачіска, одяг): «у дівчаток косички», «у хлопчиків короткі волоски», «у дівчаток спіднички». Для дівчаток привабливими атрибутами жіночої статі є різні аксесуари для зачіски, а також гарний одяг (Христова, 2008а).

Називаючи стать інших людей, діти чотирьох років також орієнтуються, перш за все, на відмінності чоловіків і жінок у зовнішньому вигляді (одяг, зачіска). Крім того, в цьому віці діти починають звертати увагу на традиційні види діяльності чоловіків і жінок у професійній сфері та сім'ї. Важливою особливістю статевої самосвідомості молодших дошкільнят є те, що вони ще не усвідомлюють сталість і незмінність статевої приналежності, вважають, що стать може змінитися з віком, при зміні одягу або в будь-яких інших ситуаціях.

Після чотирьох років у дітей завершується становлення статевої самосвідомості і освоюється стереотип статево-рольової поведінки, що проявляється в гендерних уявленнях, ціннісних орієнтаціях хлопчиків та дівчаток, їхніх інтересах. У віці 4–5 років діти, як правило, називають дві-три ознаки, за якими розрізняються хлопчики і дівчатка, переважно, це особливості зовнішності. Діти в цьому віці все ще можуть вважати статево-рольову приналежність зворотною, про це свідчать дитячі запитання: «Тату, коли ти був маленький, ти був хлопчик чи дівчинка?» (Христова, 2008b).

У дошкільному дитинстві розпочинається етап вторинної статевої ідентифікації, тобто усвідомлення свого соціального призначення і відповідної поведінки в сім'ї, суспільстві. У цьому процесі особливої актуальності набуває проблема гендерного виховання – засвоєння дитиною знань про соціальні особливості буття статей. Ідеться про розкриття дитині того, що чоловіки і жінки різняться між собою не тільки за біологічними ознаками, а й за особливостями виконання ролей у сім'ї та суспільстві, що передбачає допомогу дитині в усвідомленні та прийнятті своєї статевої належності, опануванні й реалізації відповідних їй соціальних ролей. Хлопчики не повинні цуратися багатьох справ, які за традиційним розподілом соціальних ролей вважаються жіночими, а дівчатка повинні виховувати в собі здатність до успішного функціонування у сферах, в яких домінують чоловіки (бізнес, політика тощо). Усе це, на думку багатьох учених, стимулює всебічний розвиток особистості, сприяє максимальній її реалізації у сім'ї та суспільстві, гармонізує суспільні відносини. (Поніманська, 2015: 293).

Старший дошкільний вік є важливим періодом гендерного розвитку, становлення гендерної ідентичності. Діти 5–6 років досягають гендерної константності, усвідомлюють, що їх стать постійна і незмінна. Хлопчик, коли виросте, буде чоловіком, дядьком, татом, дідусем, а дівчинка, коли виросте, буде жінкою, тіткою, мамою, бабусею. Старші дошкільники не тільки правильно відповідають на питання «Ким ти будеш, коли виростеш, – мамою або татом (чоловіком чи жінкою?)», але і аргументують свою відповідь: «хлопчики бувають тільки чоловіками», «хлопчик не може бути тіткою», «дівчата бувають мамами».

До кінця шостого року життя дитина оволодіває статевою роллю, формується система статевої ідентичності. У дослідженні Р. Р. Христової встановлено, що більшість старших дошкільників позитивно ставляться до своєї статевої приналежності. Основною причиною задоволеності своєю статтю для дівчаток п'яти років є можливість мати красиву зачіску, одяг. Для п'ятирічних хлопчиків важливі зовнішній вигляд, володіння типовими для статі іграшками та спортивні заняття.

У шестирічних дітей збільшується кількість ознак, якими вони висловлюють задоволення своєю статевою ідентичністю. Для дівчаток 6–7 років більше значення має зовнішній вигляд, одяг і аксесуари, а також особистісні якості (доброта, розум). Хлопчики своє задоволення гендерною приналежністю обґрунтовують типовими для чоловіків якостями і функціями, силою, сміливістю, умінням захистити слабшого. В. О. Каган, Р. Р. Христов відзначають, що діти 5–7 років надають перевагу власній статі перед іншою, тобто виявляють деякий «статевий суб'єктивізм», коли своя стать вважається престижнішою, ніж інша (Каган, 2000: 63).

Перевага своєї статі проявляється в характеристиках, які діти дають представникам своєї і протилежної статі. Дівчатка називають своїх ровесниць добрими, красивими, слухняними, а хлопчиків часто називають хуліганами, задираками. Хлопчики відзначають у однолітків наявність сили, сміливості, а дівчаток називають плаксами і ін.

Назвемо деякі причини, які спричиняють інтерес до представників своєї статі у дошкільників: по-перше, хлопчики, як правило, надають перевагу грі-метушні, вони схильні до суперництва та змагання. Ігри дівчаток не такі динамічні, для них менш властива боротьба за домінування, тож вони, як правило, нецікаві для хлопчиків; по-друге, в іграх із хлопчиками дівчаткам важко впливати на них. Взаємодія здебільшого відбувається у межах правил, інтеракції спрямовані на підтримку інших, спільне заняття. Хлопчики під час взаємодії часто ущемлюють один одного, майже кожний прагне вийти переможцем. У статево-змішаних групах стиль поведінки іншої статі робить взаємодію неефективною, бо ж кожна сторона обстоє свої моделі спілкування. Хлопчики байдуужі до комунікації дівчаток, вони не сприймають виявлення ними непрямой агресії (тихо зіпсувала сукню ляльці іншої дівчинки, обрізала їй шмат волосся тощо), їм імпонують чіткі правила боротьби за першість (хто краще заб'є м'яча в ворота, перестрибне через колоду тощо), з'ясування конфліктних ситуацій методом фізичної боротьби (Товкач, 2012: 38).

Однак народні, рухливі, динамічні ігри (лови, хованки), змагання подобаються і хлопчикам, і дівчаткам. Тому діти обох статей залюбки влучають у ціль

м'ячем, грають у кеглі, накидають кільця на стрижень, лазять, стрибають, плавають, їздять на велосипеді тощо.

У старшому дошкільному віці на фоні більш високої оцінки своєї статі виявляються і міжстатеві симпатії, перша дитяча закоханість, вибірковість у спілкуванні з представниками протилежної статі. У старших дошкільників складаються досить певні гендерні уявлення про якості мужності й жіночності, про типові для статі види діяльності дорослих чоловіків і жінок.

Послідовність і зміст етапів гендерної соціалізації однакові для дітей різної статі, але разом з тим існує певна специфіка гендерної соціалізації хлопчиків і дівчаток.

Багато дослідників вважають, що процес статевої соціалізації більш суперечливий і протікає більш складно у хлопчиків, ніж у дівчаток. Труднощі статевої соціалізації хлопчиків обумовлені дією як біологічних, так і соціальних факторів. На думку представників психоаналізу, хлопчики спочатку ідентифікують себе з матір'ю, а пізніше їм необхідно змінити первісну жіночу ідентифікацію на чоловічу. Дівчаткам освоєння жіночої ролі дається легше, так як їм не доводиться міняти свою первинну ідентифікацію з матір'ю.

Специфіка статевої соціалізації багато в чому визначається особливостями чоловічої та жіночої ролі як об'єкта для ідентифікації і наслідування. Жіноча соціальна роль як об'єкт для наслідування є більш доступною і зрозумілою. Діти постійно спостерігають виконання матір'ю сімейної ролі: виховання дітей (народження дітей, догляд за ними); господарська функція (приготування їжі, прибирання, тощо). У домашній обстановці діти мають можливість не тільки спостерігати дії матері, але і брати посильну участь у вихованні молодших братів і сестер, у господарських справах сім'ї.

Чоловіча соціальна роль, на відміну від жіночої ролі, більш віддалена від дітей, менш доступна для наслідування. Діти, особливо дошкільного віку, які не мають можливості спостерігати виконання батьками професійних, суспільних функцій, а в домашньому житті сучасної сім'ї функції батьків представлені не так яскраво, не завжди відображають традиційні чоловічі якості, привабливі для хлопчиків (сміливість, сила). Все це ускладнює процес їх гендерної соціалізації.

Посиліє несприятливу ситуацію статевої соціалізації хлопчиків все більш посилювана фемінізація виховання в сім'ї та освітніх установах. Зростання кількості неповних сімей, абсолютне переважає в дошкільних закладах та школі педагогів жіночої статі роблять чоловічу модель поведінки малодоступною для наслідування.

Особливо посилюється соціальний тиск на хлопчика з переходом в суспільну систему виховання – дошкільний заклад або школу. Згідно думку психологів, внаслідок жорсткого тиску на хлопчиків у формуванні статевої поведінки в поєднанні з недоліком ролевих моделей для наслідування хлопчик вимушений будувати свою статево-їдентичність переважно на негативному змисті: не бути схожим на дівчаток, не брати участь в жіночих видах діяльності.

Важливо відзначити, що стимуляція статевої поведінки хлопчиків з боку дорослих також переважно негативна. Дорослі, як правило, не заохочують чоловічі прояви, а карають за нечоловічі прояви. В результаті, як підкреслюють Ю. В. Альошина, А. С. Волович, чоловіча ідентичність

формується не як результат ототожнення себе з реальними чоловічими образами (батька, брата, педагога), а в результаті ототожнення себе з деяким соціальним міфом «яким повинен бути чоловік». Подібна ідентичність не володіє стійкістю, є «дифузною, легко вразливою і одночасно ригідною» (Алешина, Волович, 1991: 243).

В організації навчального процесу не завжди враховуються психологічні особливості хлопчиків. Існуючі в сучасній освіті стратегії навчання, форми і методи роботи з дітьми розраховані більшою мірою на дівчаток, орієнтовані на жіночу модель поведінки, так як вимагають в першу чергу старанності, зосередженої уваги, дисципліни, посидючості.

Хлопчики більш рухливі, непосидючі, неслухняні, у них частіше виникають конфлікти, тому вони отримують більше дисциплінарних зауважень, негативних оцінок, їх частіше карають. На думку багатьох учених, більш низькі досягнення хлопчиків у навчанні, ніж у дівчаток, часті порушення дисципліни, пояснюються тим, що роль «справжньої жінки» і «гарної учениці» не суперечать один одному, в той час як роль «хорошого учня» і «справжнього чоловіка» багато в чому не збігаються. Це протиріччя пояснює негативне ставлення до навчання хлопчиків, де, на їхню думку, немає місця для прояву чоловічих якостей.

Таким чином, процес гендерної соціалізації хлопчиків ускладнюється переважанням жіночого впливу на різних етапах розвитку, більш жорсткими вимогами до гендерно-нормованого образу хлопчиків з боку оточуючих.

Умови гендерної соціалізації дівчаток, на думку більшості дослідників, більш сприятливі. Первинна ідентифікація дівчинки з матір'ю відповідає статі і не потребує в подальшому змін. Дівчинка має значно більше доступних рольових моделей для наслідування, крім близьких родичів, як гендерної моделі для наслідування можуть виступати вихователі, педагоги.

У літературі виділені і несприятливі фактори статевої соціалізації дівчаток. Одним з найважливіших завдань формування дитячої особистості, на думку психологів, є руйнування первинної симбіотичної діади «мати – дитя», в якій дитина не сприймає себе як окремих суб'єкт. У зв'язку з первинною ідентифікацією дівчинки з матір'ю особливо актуальним відділення себе від матері є саме для дівчинки.

Складності соціалізації дівчаток, на думку ряду дослідників, особливо зарубіжних, обумовлені меншою престижністю жіночої ролі в суспільстві. Чоловічі якості (активність, наполегливість, лідерство) у суспільстві традиційно цінуються вище жіночих якостей. Широко пропагований в даний час образ «успішної жінки» також демонструє в першу чергу наявність чоловічих якостей.

Численні зарубіжні дослідження літератури і телевізійних передач для дітей показали вторинність жіночої ролі в порівнянні з чоловічою: жінки значно рідше представлені в головних ролях, назвах, їхня діяльність менш цікава і приваблива. Сприйняття жіночої ролі як менш престижної, вторинної робить жіночу роль не дуже привабливою для наслідування. За даними досліджень, уже в старшому дошкільному віці число дівчат, що віддають перевагу чоловічій ролі, чоловічій грі, значно перевершує число хлопчиків, які віддають перевагу жіночій ролі.

Таким чином, на думку ряду вчених, досягнення статевої ідентичності дається дівчинці легше, ніж хлопчикові, в той же час формування статевої ідентичності

перевага, більш високої оцінки всього жіночого для дівчинки виявляється істотно ускладнене через вплив гендерних стереотипів. У хлопчиків цей процес більш складний, так як чоловіча роль для них менш виразна, ніж жіноча, а вимоги, що пред'являються до хлопчиків, більш жорсткі. Для дівчаток модель жіночої поведінки більш доступна для наслідування, але у непевнена мотивація наслідувати жіночу роль, так як ця роль вважається мало престижною в суспільстві.

На становлення гендерної ідентичності впливають різні чинники – як біологічні, так і соціальні. Несприятлива ситуація розвитку може привести до різних відхилень у становленні гендерної ідентичності. На думку психологів, у дитини вже в 5–6 років можна визначити відхилення у статевій ідентифікації. Е. Сапогова виділяє ряд ознак, за якими можна судити про наявність проблем у становленні статевої ідентичності:

- перевагу дітьми іграшок та ігор, вибір ролей у групових іграх, які не відповідають статі;
- яскраво виражене прагнення не тільки спілкуватися з представниками протилежної статі, але і наслідувати їх у всьому;
- прагнення змінити зовнішність і одяг за стандартами «іншої статі»;
- вияв прагнення до спільності з «іншою» статтю в продуктах фантазії і творчості;
- незадоволеність своєю соціальною роллю і відповідними статі ступенями поведінкової волі;
- індивідуальний стиль поведінки (кокетство, прояв чоловічих якостей дівчатками) (Сапогова, 1996: 265).

Висновки. Таким чином, дошкільний вік є важливим періодом статевого розвитку дошкільнят, становлення гендерної ідентичності. У старшому дошкільному віці закладається система статевої ідентичності, що характеризується єдністю свідомості та поведінки. В процесі гендерного виховання дітей необхідно враховувати не тільки статево приналежність, але і тип статевого ролі поведінки дитини, ступінь сформованості гендерної ідентичності.

Формування гендерної ідентичності у дітей дошкільного віку – це, перш за все, пізнання моральних вимог, норм, правил поведінки. Зразки поведінки, які діти переймають від дорослих шляхом наслідування, накладають найбільший відбиток на моральне обличчя й поведінку хлопчиків і дівчаток. Завдання педагога – разом із родиною прищеплювати підростаючій людині відповідні до своєї статі способи поведінки, надаючи елементарну гендерну освіту і здійснюючи гендерне виховання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алешина, Волович, 1991 – Алешина Ю. В., Волович А. С. Проблемы усвоения ролей мужчин и женщин // Вопросы психологии. 1991. № 4. С. 243.
2. Берн, 2001 – Берн Ш. Гендерная психология. СПб.: Прайм-Еврознак; М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2001. 320 с.
3. Каган, 2000 – Каган В. Когнитивные и эмоциональные аспекты гендерных установок у детей 3–7 лет // Вопросы психологии. 2000. № 2. С. 61–79.
4. Поніманська, 2015 – Поніманська Т. Дошкільна педагогіка: підручник. 3-тє вид., випр. К.: «Академвидав», 2015. 448 с.
5. Сапогова, 1996 – Сапогова Е. Психосексуальная идентификация в дошкольном возрасте // Журнал практического психолога. 1996. № 5. С. 265.

6. Титаренко, 2003 – Титаренко Т. Хлопчики і дівчатка: Психологічне становлення індивідуальності. К., 2003. 48 с.
7. Ткалич, 2016 – Ткалич М. Гендерна психологія: навч. посіб. 2-ге вид., випр., доповн. К.: Академвидав, 2016. 245 с.
8. Товкач, 2012 – Товкач І. Гендерне виховання дошкільнят // Дошкільнє виховання. 2012. № 3. 368 с.
9. Христова, 2008а – Христова Р. Г. Представления дошкольников о своей гендерной принадлежности // Современный детский сад. 2008. № 8. С. 10.
10. Христова, 2008b – Христова Р. Г. Представления дошкольников о своей гендерной принадлежности // Современный детский сад. 2008. № 11. С. 12.

REFERENCES

1. Aleshyna, Volovych, 1991 – Aleshyna Yu. V., Volovych A. S. Problemy usvoeniya rolii muzhchyn y zhenshchyn [Problems of assimilating the roles of men and women] / Problems of psychology. 1991. No. 4. P. 243. [in Russian]
2. Bern, 2001 – Bern Sh. Hendernaia psikhohohyia [Gender Psychology] / SPb.: Prime-Euroznak; M.: OLMA-PRESS, 2001. 320 p. [in Russian]
3. Kahan, 2000 – Kahan V. Kohnytnvnye y smotsyonalnye aspekty hendernykh ustanovok u detei 3–7 let [Cognitive and emotional aspects of gender settings in 3–7 years children] / Questions of psychology. 2000. No. 2. P. 61–79. [in Russian]
4. Ponimanska, 2015 – Ponimanska T. Doshkilna pedahohika: pidruchnyk [Preschool Pedagogy: Textbook] 3rd type. Kyiv: «Akademvidav», 2015. 448 p. [in Ukrainian]
5. Sapohova, 1996 – Sapohova E. Psykhoseksualnaia ydentyfykatsyia v doshkolnom vozraste [Psychosexual identification in pre-school age] / Journal of practical psychologist. 1996. № 5. P. 265. [in Russian]
6. Tytarenko, 2003 – Tytarenko T. Khlopchyky i divchatka: Psykhohohichne stanovlennia indivyidualnosti [Boys and Girls: Psychological Development of Individuality]. Kyiv, 2003. 48 p. [in Ukrainian]
7. Tkalych, 2016 – Tkalych M. Henderna psikhohohiia: navch. posib. [Gender Psychology: Teach. Manual] 2nd edition., Edition, supplement. Kyiv: Akademvidav, 2016. 245 p. [in Ukrainian]
8. Tovkach, 2012 – Tovkach I. Genderne vykhovannia doshkilniat [Gender education for preschoolers] / Preschool education. 2012. No. 3. 368 p. [in Ukrainian]
9. Khrystova, 2008a – Khrystova R. H. Predstavleniya doshkolnykov o svoei hendernoi prynadlezhnosti [Representation of Preschoolers on Their Gender Equity] / Modern Kindergarten. 2008. No. 11. P. 10. [in Russian]
10. Khrystova, 2008b – Khrystova R. H. Predstavleniya doshkolnykov o svoei hendernoi prynadlezhnosti [Representation of Preschoolers on Their Gender Equity] / Modern Kindergarten. 2008. No. 11. P. 12. [in Russian]

Статтю подано до редакції 28.02.2018 р.

Ольвія ГУСАК,

*кандидат наук із соціальних комунікацій,
старший викладач кафедри видавничої справи та редагування
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
(Київ, Україна) olviya.g@gmail.com*

ІНСТРУМЕНТИ АВТОМАТИЗОВАНОГО ВИЯВЛЕННЯ СЕПАРАТИСТСЬКОГО ТА ПРОПАГАНДИСТСЬКОГО КОНТЕНТУ ДЛЯ ВИКОРИСТАННЯ У НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

У статті розглянуто роль сепаратистського та пропагандистського контенту у веденні інформаційної війни. Інтернет-медіа та соціальні мережі сьогодні використовуються противником для поширення фейкової інформації та пропаганди, впливу на громадську свідомість, як зброя масово ураження в інформаційній війні. Розглядається важливість розроблення та впровадження у навчальних закладах інструментів захисту дітей та молоді від небезпечного контенту в інтернеті. За допомогою контент-аналізу виокремлено пропагандистські інтернет-медіа в українському інтернет-просторі та запропоновано критерії для розроблення програмного забезпечення для навчальних закладів із попередження та захисту від небезпечного контенту.

Ключові слова: гібридна війна, комунікаційні технології, пропаганда, безпека дітей в інтернеті.

Olviia HUSAK,

*Candidate of Social communication,
Senior Lecturer at the Department of Publishing and Editing,
National Technical University of Ukraine
"Ihor Sikorskyi Kyiv Politechnic Institute"
(Kyiv, Ukraine) olviya.g@gmail.com*

THE INSTRUMENTS FOR AUTOMATIZED IDENTIFICATION OF SEPARATIST AND PROPAGANDA CONTENT FOR USE IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS

The article deals with the role of a separatist and propaganda content in conducting the information war. The Internet media and social networks are directly used by the enemy as a weapon of destruction of the public conscience, for spreading propaganda and fake information that are skillfully transformed into a viral content and successfully perform their set task. Despite the age-old history of propaganda and studies on this issue by leading scholars, it is rather difficult to detect propagandistic special operations and specific media and materials, since the ideological nature of such issues usually allows the researcher to blame the conductors of propaganda for subjectivity and their own interest in obtaining certain conclusions. Using content analysis the propaganda media in Ukrainian internet were identified. The quantitative

content analysis of 30 the most popular Ukrainian Internet media showed that only 11 of them have the word markers used in a positive context, which may denote the duplication of their propaganda rhetoric. The presence of all three markers of the content analysis was recorded in such media as «RIA Novosti Ukraine», «Correspondent», «Segodnya», «Vesti». Also the article deals with the importance of the development and implementation in the educational institutions the tools for protecting children and youth from dangerous content on the Internet. The criteria for developing software for preventing and protecting children and youth from dangerous content were offered. Particular attention is drawn to the solving an important problem of the lack of effective mechanisms for a combating aggressive manifestations in terms of a hybrid war. that threatens the national security and territorial integrity. The influence on propaganda media activity under the conditions of a hybrid war is a necessary step on behalf of the state to counteract aggressive manifestations, including the information field, and protecting children and youth in the educational institutions from separatist and propaganda content.

Key words: *hybrid warf, communication technologies, propaganda, child safety in the Internet.*

Постановка проблеми. Основні виклики, які постали перед Україною в сучасних умовах, та нові інформаційно-психологічні операції протистояння, які використовуються у веденні гібридної війни, зумовлюють необхідність удосконалення системи протидії агресивному інформаційному впливу, впровадження програм з медіаграмотності для населення та розроблення ефективних інструментів виявлення сепаратистського та пропагандистського контенту в медіа, який є загрозою національній безпеці, територіальній цілісності, економічному процвітання та сталому розвитку держави.

У сучасному перенасиченому інформаційному просторі користувачам інтернету все важче виокремлювати важливе та приймати усвідомлені рішення щодо ставлення до певних фактів чи подій. Цю роль на себе беруть медіа та соціальні мережі. Оцінювання аудиторією достовірності інформації, отриманої із засобів масової комунікації, та відсутність маніпуляції за допомогою неї є запорукою протидії негативним інформаційним впливам, проте – лише за ідеальних умов, якими є наявність критичного мислення у кожного, ефективна система медіаосвіти населення та вчасне виявлення медіа, що містять об’єктивно небезпечний контент. В Україні та світі все частіше наголошують на важливості саме таких кроків для вирішення актуальних проблем з інформаційними маніпулятивними впливами на глобальні світові процеси, проте шлях охоплення медіаосвітою кожного громадянина країни не є швидким. Зокрема проблемою є доступ дітей, молоді до небезпечного контенту, що може негативно вплинути на їхнє розуміння ситуації в країні та, зважаючи на вразливість молодого покоління, - на психологічне здоров’я. Тому розроблення та впровадження у навчальних закладах інструменту виявлення небезпечного контенту та попередження користувачів інтернету про ймовірні маніпуляції може бути ефективним рішенням на шляху боротьби з агресивними впливами на молодь в умовах гібридної війни.

Аналіз досліджень. Вивченням інформаційного протистояння у гібридній війні займаються вітчизняні дослідники різних сфер. Політологічні та історичні

аспекти, трактування дефініції «гібридна війна» розглядають О. Саснко, В. Горбулін, О. Заводовська, А. Дорошкевич, Ю. Радковець, В. Кравченко, О. Полтораков та інші. Методи виявлення спланованих інформаційних спецоперацій розглядають Д. Ланде, В. Додонов та Т. Коваленко та інші. Питання соціології в контексті гібридної війни розглядають українські дослідники І. Рущенко, М. Требін, О. Гойман, І. Денисенко та інші. Інформаційні аспекти гібридної агресії розглядають Є. Магда, С. Соловійов, Г. Почепцов, М. Ожеван, Т. Скотникова та інші.

Мета статті. Проте проблема виявлення пропагандистського контенту в інтернеті та розроблення системи попередження користувачів про небезпечний та маніпулятивний зміст сайтів залишаються недостатньо висвітленими, що й визначає актуальність цього дослідження. Метою цієї роботи є визначення ефективних інструментів виявлення пропагандистського, сепаратистського та маніпулятивного контенту у всесвітній мережі для навчальних закладів.

Виклад основного матеріалу. Інформаційні спецоперації – не нове поняття у світовій історії протистоянь. Маніпулятивними технологіями та інформаційними впливами як ефективними інструментами ведення війни користувалося багато монархів та воєначальників. Факти здійснення інформаційного впливу знаходимо в історії усіх часів. Наполеон неодноразово заплутував ворога своїми неправдивими новинами та «чотирма газетами, які можуть накоїти більше лиха, ніж сотисячна армія», монгольські хани мали звичку поширювати чутки про жорстокість своїх військ, а китайський полководець Сунь-Цзи ще у VI ст. до н. е. у своїй роботі «Трактат про військово мистецтво» наголошував на важливості дезінформування противника, психологічній обробці власних населення і війська з метою досягнення єдності в суспільстві напередодні і під час війни, здійснення інформаційних диверсій для розладнання військових союзів ворожої держави з іншими державами тощо (Магда, 2015: 258).

Проте період Першої та Другої світових воєн був справді новим етапом у розвитку технік маніпулятивних впливів та пропаганди. Для розроблення стратегій інформаційного протиборства створювалися державні бюро та департаменти пропаганди, а численні дослідження науковців втілилися у нові трактати пропаганди (1920, Лондон – Кемпбелл Стюарт «Таємниці будинку Крю» – про англійську пропаганду; 1922, Німеччина – Штерн-Рубарт «Пропаганда як зброя політики» і Йоганн Пленге «Німецька пропаганда»; 1924 – Фрідріх Шенеман «Мистецтво впливу на маси в Сполучених Штатах Америки»; 1927 – Гарольд Лассуел «Техніка пропаганди у світовій війні» та інші (Магда, 2015: 261).

Незважаючи на вікову історію пропаганди та дослідженість цього питання провідними науковцями, виявлення пропагандистських спецоперацій та конкретних медіа й матеріалів є не найлегшим завданням, оскільки ідеологічність таких питань зазвичай дозволяє звинуватити викривачів пропаганди у суб'єктивності та зацікавленості в отриманні певних висновків. Крім того, використання супротивниками різноманітних пропагандистських технік, як-от метод Геббельса 60/40, відповідно до якого медіа 60% інформації подають в інтересах супротивника, а 40% використовують для надзвичайно ефективної дезінформації, не дозволяють однозначно звинуватити медіа у роботі на користь ворога.

У час Другої світової війни у США для вирішення цієї проблеми дослідником пропаганди Г. Лассуеллом було запропоновано використання методу

контент-аналізу. Розроблені алгоритми аналізу медіа отримали назву «тести Лассуелла», а їхні результати стали вирішальними аргументами для Верховного Суду США у прийнятті рішень про закриття видань через наявність у них німецької пропаганди. Наприклад, у газеті «Галілеянин» у період з 22 грудня 1941 р. по 2 березня 1942 р. було виявлено 1195 тверджень, які можна інтерпретувати як антиамериканські, і лише 45, що суперечать їм. Найчастіше траплялися твердження, що США слабкі (317 разів) і внутрішньо розкладені (279 разів), протилежні їм твердження траплялися відповідно лише 5 і 26 разів. Тоді ж ще одну газету «Істинний американець» теж було закрито судом за підсумками контент-аналізу – дублювання ворожої риторики більше, ніж в 11 разів перевищували частоту проамериканських висловлювань (Юськів, 2006: 21).

Для більшої об'єктивності у виявленні пропагандистських медіа за допомогою контент-аналізу можна використовувати й медіа-еталон. Наприклад, тоді ж під час Другої світової війни газетою-еталоном було обрано «Нью-Йорк Таймс» для порівняння із результатами аналізу текстів інформаційної агенції «Трансоушен», яку звинувачували у пронацистських поглядах. Як виявилось, серед «додаткових» фактів і тверджень у «Трансоушен» 58% збігалися з цілями німецької пропаганди і лише 3% – суперечили їм. А серед тих, які потрапили на шпальти «Нью-Йорк Таймс», але були відсутніми у «Трансоушен», 48% суперечили пропагандистським установкам Німеччини (Юськів, 2006: 23).

Для нещодавно проведеного контент-аналізу задля виявлення російської пропаганди в газеті «Весті» групою українських дослідників було обрано виданням-еталоном газету «День». Проведений аналіз чітко довів, що газета «Весті» постійно транслює тези російської пропаганди. Всього за період дослідження було виявлено 30 випадків такого транслювання, тобто, приблизно по 2 тези у номері. В той же час, у газеті «День», для порівняння, за цей час було ретранслювано лише 3 таких тези, або в середньому по 0,3 у день (Захарченко, 2015).

Сьогодні Російська Федерація щороку витрачає біля 1,4 млрд доларів на пропаганду, яка поширюється 30 мовами на 130 країн, охоплюючи аудиторію близько 600 млн людей (Танасійчук, 2016). Такі масштаби поширення пропаганди можливі в тому числі завдяки інтернету. Провідні країни та всесвітні організації все частіше акцентують увагу на цій проблемі. У 2016 р. у Чехії відкрився центр боротьби з інтернет-пропагандою Кремля, у листопаді 2016 р. Європарламент визнав факт повномасштабної російської пропаганди в ЄС та схвалив резолюцію проти пропагандистських впливів Кремля, у 2017 р. Грузія на форумі народної дипломатії НАТО у Тбілісі закликала об'єднатися проти російської пропаганди, а у вересні 2017 р. компанія Facebook заявила, що має докази впливу Росії в інтернеті на політичні настрої американців під час минулих президентських виборів. Україна не є винятком. Неодноразові дослідження підтвердили вплив російської пропаганди на суспільну думку та хід подій в Україні (Як російська пропаганда, 2017).

Для автоматизованого виявлення інформаційних спецоперацій сьогодні доступні різноманітні інструменти. Дослідник проблем аналізу інформаційних потоків Д. Ланде зауважує, що «при збиранні й аналізі таких даних виникають

проблеми, пов'язані з обробкою надвеликих обсягів даних, пошуком і навігацією в динамічних інформаційних потоках. Величезна кількість багатомовних інформаційних ресурсів зумовлює складність їх використання при здійсненні інформаційно-аналітичної роботи. Для вирішення цих проблем сьогодні застосовуються такі технологічні концепції, як Big Data (великі дані), Complex Networks (складні мережі), Cloud Computing (хмарні обчислення), Data/Text Mining (глибинний аналіз даних і тексту)» (Ланде, 2017: 46). Безумовно, ефективне вирішення проблеми аналітичного опрацювання надвеликої кількості інформації з всесвітньої мережі залишається нелегким завданням, проте розроблені аналітичні системи, в тому числі й українські, дозволяють успішно відслідковувати розвиток інформаційних спецоперацій в мережі та проводити контент-аналітичні дослідження задля виявлення маніпуляцій та інформаційних атак. Наприклад, система контент-моніторингу InfoStream дозволяє здійснювати пошук першоджерел новин, опрацювання інформаційних потоків з метою відокремлення природного життєвого циклу інформаційної події від штучного втручання, аналіз результатів інформаційних операцій, побудову онтологічних схем, автоматичну побудову інформаційних сюжетів для тематичного аналізу тощо.

Ще одна онлайн-інструментальна корпоративна система моніторингу, агрегації та аналізу інформації X-SCIF дозволяє здійснювати моніторинг інформації за заданими темами, автоматичне екстрагування (витяг) з отриманої інформації сутностей (об'єктів і фактів); аналітичне опрацювання інформації, (дозволяє аналізувати і виявляти невані зв'язки між об'єктами, ототожнювати об'єкти і групувати інформацію за сюжетами, будувати ланцюжки зв'язків, аналізувати інформаційну активність, емоційне забарвлення документів, перетин заданих рубрик або тем, автоматично створювати інформаційний портрет відібраних за запитом документів, обчислювати індекс інформаційного сприяння та багато іншого); генерацію вихідних форм за заданими користувачем параметрам тощо (Додонов и др., 2013: 50)

Система виявлення інформаційних атак AttackIndex за допомогою технології великих даних (Big Data), комплексу аналітичних алгоритмів, а також інструментів збору та візуалізації даних про атаку, використовуючи відкриті джерела, бази моніторингу та масиви даних з онлайн-медіа і соціальних мереж, дозволяє здійснювати моніторинг простору всесвітньої мережі на предмет інформаційних атак за заданими запитами, діагностувати наявність загрози, фіксувати інформоперації, виявляти учасників інформоперацій, зв'язок між учасниками та надавати прогноз щодо розвитку ситуації.

Для виявлення в українському медіапросторі пропагандистських інтернет-медіа нами було проведено контент-аналітичне дослідження. Під час дослідження ми проаналізували найпопулярніші українські інтернет-видання на предмет наявності у їхніх текстах слів та словосполучень, характерних для риторики російської пропаганди. Метою такого дослідження було виділити серед українських інтернет-медіа такі, які дублюють цілі ворожої пропаганди. У вибірку ввійшли 25 найпопулярніших інтернет-видань серед українців за рейтингами ресурсів Bigmir та Liveinternet у розділах «ЗМІ та періодика» у березні 2017 р.: «Українська правда» (<http://www.pravda.com.ua/>), «Сьогодні» (<http://www.segodnya.ua/>), «Кореспондент» (<http://korrespondent.net/>), «Цензор.нет» (<http://censor.net.ua/>), ТСН (<https://tsn.ua/>), «Подробности» (<https://podrobnosti.ua/>), «Обозре-

ватель» (<https://www.obozrevatel.com>), «Страна.ua» (<https://strana.ua/>), «Гордон» (<http://gordonua.com/>), «Газета.ua» (<https://gazeta.ua>), «Новое время» (<http://nv.ua/>), «Еспресо» (<http://espresso.tv/>), «Апостроф» (<http://apostrophe.ua/>), «Комсомольская правда в Украине» (<http://kp.ua/>), «Вести» (<http://vesti-ukr.com/>), «Главком» (<http://glavcom.ua>), «ZN.ua» (<http://zn.ua/>), «РИА Новости Украина» (<http://rian.com.ua/>), «Комментарии» (<http://comments.ua/>), «Громадське» (<https://hromadske.ua/>), «MigNews» (<http://mignews.com.ua/>), «Депо» (<http://depo.ua/>), «Факти» (<http://fakty.ua/>), «From-ua» (<http://from-ua.com/>), «Тиждень» (<http://tyzhden.ua/>).

Основний метод дослідження – кількісний контент-аналіз. Категоріями аналізу обрано такі слова та словосполучення: «ополченць», «силовики обстріляли», «украинские радикалы» (ми розглядали ці терміни і українською мовою, проте більшість ймовірно пропагандистських медіа є російськомовними, тому результати аналізу за українськими словосполученнями були недостатньо інформативними). Термін «ополченць» Держкомтелерадіо було названо штампом пропагандистських російських медіа (Держкомтелерадіо закликає, 2016), «силовики обстріляли» вживається лише проросійськими медіа, оскільки, за словами Президента України, наказ військовим стріляти на ураження є лише оборонними діями і, незважаючи на провокації бойовиків, Україна виконує мирні домовленості. Словосполучення «украинские радикалы» активно вживається російськими медіа з 2014 року, а слово «украинские» свідчить про іноземне походження цього терміну. Одиницею підрахунку є частота появи категорії у текстах обраних медіа.

Аналіз медіа проходив у два етапи у зв'язку з великим обсягом даних. На першому етапі за допомогою системи моніторингу інтернет-джерел InfoStream було проаналізовано тексти обраних медіа за період із серпня 2016 р. до серпня 2017 р. на предмет наявності визначених категорій дослідження. За результатами було обрано для подальшого аналізу ті медіа, в яких траплялися обрані ключові слова. Пошук ключових слів у текстах здійснювався за допомогою операторів пошуку – оператора контекстної послідовності та контекстної близькості. Зважаючи на великий обсяг даних та можливе вживання ключових слів у різних значеннях та ситуаціях, з обраних медіа нами було проаналізовано детально кожен випадок згадування цих слів у текстах протягом двох місяців (березень–квітень 2017 р.). За результатами були обрані для подальшого аналізу ті медіа, в яких ключові слова згадувалися у контексті, який може свідчити про їхню пропагандистську позицію: «Кореспондент», «Обозреватель», «Страна.ua», «Гордон», «Вести», «РИА Новости Украина», «Комментарии», «From-ua», «MigNews», «Депо». Ці медіа були додатково проаналізовані за допомогою розширеного пошуку Google за період з листопада 2014 року до серпня 2017, оскільки за допомогою системи моніторингу InfoStream ми мали змогу проаналізувати дані за один рік. Аналіз наявності в текстах слова «ополченць» проводився лише в період із січня 2016 року і до серпня 2017 року, оскільки саме на початку 2016 року Держкомтелерадіо визнало це слово штампом проросійської пропаганди та звернулося до журналістів з проханням уникати вживання його у своїх матеріалах. До 2016 року згадування слова «ополченці» трапляється і в медіа з явно проукраїнською позицією.

Під час проведення аналізу обраних сайтів медіа за період із серпня 2016 по серпень 2017 р. та детального аналізу контексту вживання ключових слів кате-

горії «ополченцы», «силовики обстріляли» та «украинские радикалы» не були виявлені (або виявленні поодинокі випадки вживання в цитатах) у таких медіа: «Українська правда», «Цензор.нет», ТСН, «Подробности», «Новое время», «Еспресо», «Апостроф», «Комсомольська правда в Україні», «Главком», «ZN.ua», «Громадське», «Факти», «Тижень», «Газета.ua». Тому ці медіа не розглядалися під час подальшого аналізу медіа за 2014 – 2017 роки.

Аналіз решти медіа, проведений за допомогою системи InfoStream та доповнений даними розширеного пошуку системи Google, показав такі результати (див. таблиця 1)

Таблиця 1

Кількість згадувань ключових слів у текстах проаналізованих медіа

	силовики обстріляли	украинские радикалы	ополченцы
Сегодня	9	3	15
Корреспондент	48	53	9
Обозреватель	0	25	40
Страна.ua	0	19	0
Гордон	0	22	31
Вести	10	13	8
РИА Новости Украина	135	36	195
Комментарии	11	0	5
MigNews	4	0	0
Депо	1	3	14
From.ua	2	10	8

Варто відзначити й деякі особливості вживання ключових слів у проаналізованих джерелах. Так, видання «Корреспондент» та «РИА Новости Украина» словосполучення «силовики обстріляли» переважно вживають, посилаючись на сепаратистські медіа (наприклад: «В свою очередь в ДНР заявили, что украинские силовики обстріляли поселок Зайцево в пригороде донецкой Горловки», – пише «Корреспондент». «По данным властей самопровозглашенной Донецкой народной республики украинские силовики обстріляли жилые кварталы», – повідомляє «РИА Новости Украина»). У виданні «From.ua» це словосполучення вжито лише двічі, проте теж з посиланням на схожі джерела.

Майже усі з проаналізованих медіа слово «ополченцы» у своїх текстах вживають у лапках. Виняток – «РИА Новости Украина», в якого рекордна кількість згадувань цього слова у матеріалах без лапок та інших пом’якшувальних засобів. Також не завжди вживається це ключове слово у лапках у виданні «Корреспондент», рідко – на сайті газети «Вести».

«РИА Новости» за запитом «силовики обстріляли» за 2017 рік очолює також ТОП-20 сайтів, у яких найчастіше згадується це словосполучення, на рівні із сепаратистськими інформмагенціями (за даними системи виявлення інформаційних атак AttackIndex) (див. рис. 1)

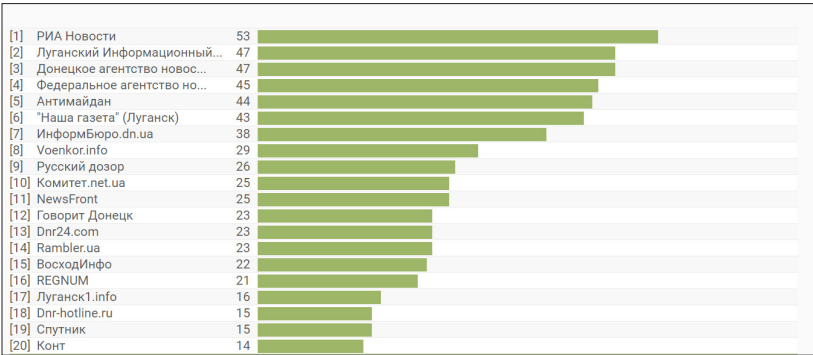

Рис. 1. ТОП-20 сайтів, на яких згадується запит «силовики обстріляли» за 2017 рік

Крім того, на деяких сайтах проаналізованих медіа найчастіше обрані ключові слова вживаються у блогах, коментарях, на форумі. Ми не враховували їх під час контент-аналізу, проте якщо на спілкування своїх читачів у коментарях до матеріалів та на форумі редакція зазвичай не втручається, то наповнення блогів користувачів на сайті все-таки більше контролюється редакцією. На сайті видання «Корреспондент» у блогах трапляються вражаюче антиукраїнські матеріали, які відкрито закликають до порушення територіальної цілісності України та підтримують сепаратизм. (Наприклад: «По сообщениям «Луганского Информационного Центра», жители Луганской и Донецкой областей, находящихся на подконтрольных Киеву территориях, тайно передают записки военнослужащим-ополченцам на линии разграничения с просьбами поскорее освободить их от украинской армии... Киевские власти и силовики, видимо, пытаются таким образом заставить непокорный народ Донбасса «родину любить», не гнушаются подправить свое материальное положение с помощью мародерства, взятки и вымогательства», – із матеріалу «Письма из укро-концлагеря» автора розділу блогів під псевдонімом «Пидмогильный Валериан»).

Також у розділі блогів на сайті «Корреспондент» є окрема рубрика «Ополчение Донбасса», в якій станом на серпень 2017 року було 90 антиукраїнських матеріалів. Для порівняння – у видання «Українська правда» є також розділ блогів користувачів, у якому нами знайдено 14 матеріалів, у яких трапляється слово «ополченцы/і», проте всюди це слово вживається у негативному контексті чи у цитатах, а матеріали, в яких воно згадується, – проукраїнські. Тому можемо зробити висновок, що спрямованість та контент блогів на сайтах медіа можуть бути додатковими аргументами у питанні визначення пропагандистського характеру медіа та потребують додаткового ретельного дослідження.

Для захисту від маніпулятивного сепаратистського та пропагандистського контенту дітей та молоді в українських навчальних закладах доцільним є розроблення програмного забезпечення для використання у навчальних класах для

попередження відвідування дітьми небезпечних ресурсів. На основі результатів контент-аналізу та інших досліджень текстів близько 140 сайтів, що містять небезпечний контент – що має ознаки такого, що заборонений до розповсюдження нормами українського законодавства, нами було виокремлено критерії сепаратистського та пропагандистського контенту для автоматизованого виявлення та обмеження перегляду дітям та молоді:

1. Сайт входить у перелік сайтів, який складається з ресурсів, офіційно виокремлених Міністерством інформаційної політики України як такі, що можуть містити заборонену для розповсюдження інформацію (із закликами до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, а також розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій) (Перелік сайтів, 2017); сайти «офіційних структур» з ОРДЛО та їхні основні медіа, інформаагенції, прес-служби тощо.

2. Сайти, які у текстах своїх матеріалів містять активне посилання на ресурси з п.1. Ми враховуємо посилання лише у текстах сайту, оскільки зміст коментарів користувачів на сайті не може свідчити про позицію та спрямованість ресурсу.

3. У текстах сайтів містяться слова-маркери, які свідчать про сепаратистську спрямованість: «украинские боевики», «ВСУ разбомбили», «боевики нацгвардии», «украинские каратели», «боевики ВСУ», «киевская хунта», «ополчение Новороссии», «украинские нацисты», «укрофашисты», «герои ДНР», «герои ЛНР», «министр (министерство) ДНР», «министр (министерство) ЛНР», «глава ДНР», «глава ЛНР», «УНМ ДНР», «УНМ ЛНР», «НМ ДНР», «НМ ЛНР», «Народная Милиция ДНР», «Народная Милиция ЛНР», «МЧС ДНР», «МЧС ЛНР», «ЦИК ЛНР», «ЦИК ДНР», «Центральная избирательная комиссия ЛНР», «Центральная избирательная комиссия ДНР», «Минобороны ДНР», «Минобороны ЛНР», «МГБ ЛНР», «МГБ ДНР». У певному контексті (наприклад, у цитатах, з негативним ставленням до наведеного явища чи особи) ці слова можуть вживатися і на сайтах медіа з проукраїнської позицією. Тому для автоматизованого виявлення цих ключових слів лише на сепаратистських та пропагандистських сайтах важливими є додаткові умови їхнього вживання у текстах, а саме: відсутність лапок при вживанні ключового слова та слів «так называемая», «террористическая», «самопровозглашенная» у контекстній близькості. Крім того, для виявлення слів у різних словоформах використовуються регулярні вирази мови програмування.

4. У текстах сайтів трапляються зневажливі неологізми, виокремлені дослідницею сепаратистських сайтів Фіялкою С.: «майданизм», «майданутый», «намайданиться», «домайданиться», «помайданить», «намайданить», «промайданить», «майданист», «майдалох», «майдарасть», «майданобайтеры», «майдаунь», «свромайдаунь», «майданофиль», «майданопитеки», «майданизм», «майданвошка», «майданёнок», «укропейцы», «Укропия», «Укропотамия», «Укростан», «Ухреина», «Укруина», «Усраина», «Вукраина», «укровласть», «укровермахт», «укропуки», «укробыдло», «укроклоуны», «укропитеки», «укретин», «укропармия», «укропизм», «укропнутые», «окраинцы», «укроимбецил», «укренок», «укрофиль», «Хохлостан», «хохлополки», «хохлохунта», «хохло-СМИ», «хохлоनावоз», «скакль», «хохлонедораса», «хохлонаскомые», «хохложивотные», «хохлодемократы», «хох-

ломразь», «хохлобыдло», «бандераЛохи», «укробандера», «бандерюгенд», «бандерашвайне», «бандерофашня», «мыздобуль», «перемогамер», «Обнищадбанк», «свидоскот», «свидоры», «мовноки», «щеченмерлики» (Фіялка, 2017: 18)

5. У текстах сайту міститься відео чи є посилання на YouTube-канал одного із блогерів чи організацій, які поширюють сепаратистський та пропагандистський відеоконтент: А. Шарій, MOUNT SHOW (Д. Кайгермазов), Є. Коваленко, А. Вассерман, Ю. Котенок, «Насправді», Н. Поклонська, «Хрусталик ТВ», Прес-служба УНМ ДНР, Д. Пучков, «Anna News», «Антивойна», І. Охлобистін, М. Равреба, «Телеканал ЗВЕЗДА», «БесогонTV», Е. Лимонов.

За наявності одного чи кількох критеріїв на сторінці, яку переглядає користувач, його варто проінформувати про наявність на сайті небезпечного сепаратистського чи маніпулятивного контенту, а для дітей та молоді у навчальному закладі – заборонити перегляд цієї сторінки надалі.

Висновки. Сьогодні аналітичне опрацювання надвеликої кількості даних у всевітній мережі задля виявлення інформаційних спецоперацій, сепаратистського та пропагандистського контенту є актуальним та надзвичайно важливим питанням, зважаючи на нові інформаційно-психологічні методи ведення війни. Діти та молодь як одна з найбільш вразливих до інформаційних впливів груп населення мають бути захищені від небезпечного маніпулятивного контенту, наприклад, за допомогою впровадження програм з медіаграмотності у навчальні програми та використання автоматизованих інструментів виявлення небезпечного контенту у навчальних комп'ютерних класах.

Використання методу контент-аналізу для визначення пропагандистських та проворожих медіа дає змогу уникнути звинувачення у суб'єктивності та ідеологічності таких кроків. Проведений нами кількісний контент-аналіз 30-ти найпопулярніших українських інтернет-медіа показав, що у 11 з них трапляються слова-маркери, вжиті у позитивному контексті, які можуть свідчити про дублювання ними пропагандистської риторики. Наявність усіх трьох маркерів контент-аналізу була зафіксована у таких медіа, як «РІА Новості Україна», «Корреспондент», «Сьогодні», «Вести», у невеликій кількості – на сайтах «From-ua» та «Депо». Явно пропагандистськими медіа можемо назвати за результатами аналізу «РІА Новості Україна», «Корреспондент»; обережніші у висловлюваннях – «Сьогодні» та «Вести» – для аргументованості їхнього напрямку діяльності варто детальніше проаналізувати їхні тексти та скористатися й іншими методами аналізу контенту. Крім того, розроблені нами на основі аналізу 140 сепаратистських сайтів критерії для автоматизованого виявлення контенту, який заборонений до розповсюдження українським законодавством, можуть бути враховані під час розроблення програмного забезпечення для захисту учнів та студентів навчальних закладів від агресивних інформаційних впливів. Загалом вплив на діяльність сепаратистських та пропагандистських медіа в умовах гібридної війни є необхідним кроком зі сторони держави задля протидії агресивним проявам, зокрема й в інформаційному полі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Держкомтелерадіо закликає, 2016 – Держкомтелерадіо закликає журналістів не вживати пропагандистські штампи російських ЗМІ // MediaSapiens. 2016, режим доступу:

http://osvita.mediasapiens.ua/media_law/government/derzhkomtelradio_zaklykae_zhurnalistiv_ne_vzhivati_propagandistski_shtampi_rosiyskikh_zmi/ (дата доступу 25.02.2018).

2. Додонов и др., 2013 – Додонов А. Г., Ландэ Д. В., Прищепа В. В. и др. Конкурентная разведка в компьютерных сетях. Киев, 2013. 250 с.

3. Захарченко, 2015 – Захарченко А. «Вести» транслиють російську пропаганду. Кількісне доведення // MediaSapiens. 2015, режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/trends/mediacriticism/vesti_translyuyut_rosiysku_propagandu_kilkisne_dovedennya/ (дата доступу 11.02.2018).

4. Ланде, 2017 – Ланде Д. В. Аналіз інформаційних потоків у глобальних комп'ютерних мережах // Вісник НАН України. 2017. №3. С. 45–53.

5. Магда, 2015 – Магда Є. В. Гібридна війна: вижити і перемогти. Харків, 2015. 304 с.

6. Перелік сайтів, 2017 – Перелік сайтів, які містять інформацію, що має ознаки такої, що заборонена до розповсюдження нормами українського законодавства // Міністерство інформаційної політики України. 2017, режим доступу: <http://mip.gov.ua/documents/116.html> (дата доступу 25.02.2018).

7. Танасійчук, 2016 – Танасійчук О. Євген Чолій, президент Світового Конгресу Українців. Кожен українець може стати воїном інформаційного фронту // Українформ. 2016, режим доступу: <http://ukrinform.ua/rubric-society/2140223-evgen-colij-prezident-svitovogo-kongresu-ukrainciv.html> (дата доступу 11.02.2018).

8. Фіялка, 2017 – Фіялка С. Б. Мова ворожнечі на сторінках проросійських інтернет-медій у соціальних мережах // Інформаційне суспільство. 2017. №4. С. 14–21.

9. Юськів, 2006 – Юськів Б. М. Контент-аналіз. Історія розвитку і світовий досвід: монографія. Рівне, 2006. 203 с.

10. Як російська пропаганда, 2017 – Як російська пропаганда впливає на суспільну думку в Україні (дослідження) // MediaSapiens. 2017, режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/research/yak_rosiyska_propaganda_vplivae_na_suspilnu_dumku_v_ukraini_doslidzhennya/ (дата доступу 11.02.2018).

REFERENCES

1. Derzhkomtelradio zaklykaie, 2016 – Derzhkomtelradio zaklykaie zhurnalistiv ne vzhivati propahandystski shtampy rosiyskikh ZMI [State Committee for Television and Radio Broadcasting calls journalists not to use propaganda stamps of Russian mass media]. MediaSapiens. Available: http://osvita.mediasapiens.ua/media_law/government/derzhkomtelradio_zaklykae_zhurnalistiv_ne_vzhivati_propagandistski_shtampi_rosiyskikh_zmi/. Accessed on: 25.02.2018 [in Ukrainian]

2. Dodonov i dr., 2013 – Dodonov A. G., Lande D. V., Prishchepa V. V. i dr. Konkurentnaya razvedka v kompyuternykh setyakh [Competitive intelligence in computer networks]. Kiev, 2013, 250 p. [in Russian]

3. Zakharchenko, 2015 – Zakharchenko A., «Vesti» transliuiut rosiysku propahandu. Kilkisne dovedennia [“Vesti” broadcast Russian propaganda. Quantitative proof]. MediaSapiens. Available: http://osvita.mediasapiens.ua/trends/mediacriticism/vesti_translyuyut_rosiysku_propagandu_kilkisne_dovedennya/. Accessed on: 11.02.2018. [in Ukrainian]

4. Lande, 2017 – Lande D. V. Analiz informatsiinykh potokiv u hlobalnykh kompiuternykh merezhakh [Analysis of information flows in global computer networks]. Visnyk NAN Ukrainy, 2017, №3, pp. 45–53 [in Ukrainian]

5. Mahda, 2015 – Mahda Ye. Hibrydna viina: vyzhyty i peremohty [Hybrid war: to survive and defeat.] Kharkiv, 2015,304 p. [in Ukrainian]

6. Perelik saitiv, 2017 – Perelik saitiv, yaki mistiat informatsiiu, shcho maie oznaky takoi, shcho zaboronena do rozpovsiudzhennia normamy ukrainskoho zakonodavstva [List of sites containing information that is prohibited for distribution in Ukrainian legislation]. Ministry of Information Policy of Ukraine. Available: <http://mip.gov.ua/documents/116.html> Accessed on: 25.02.2018. [in Ukrainian]
7. Tanasiychuk, 2016 – Tanasiychuk O. Evhen Cholii, prezydent Svitovoho Kongresu Ukrainciv. Kozhen ukrainets mozhe staty voynom informatsiinoho frontu [Evhen Cholii, President of the World Congress of Ukrainians. Every Ukrainian can become a warrior of the information front]. Ukrinform. Available: <http://ukrinform.ua/rubric-society/2140223-evgen-colij-prezident-svitovogo-kongresu-ukrainciv.html>. Accessed on: 11.02.2018 [in Ukrainian]
8. Fiialka, 2017 – Fiialka S. B. Mova vorozhnechi na storinkakh prorusiiskykh internet-medii u sotsialnykh merezhakh [The language of enmity on the pages of pro-Russian online media in social networks]. Informatsiine suspilstvo, 2017, № 4, pp. 14-21. [in Ukrainian]
9. Yus'kiv, 2006 – Yus'kiv B. Kontent-analiz. Istoriia rozvytku i svitovyi dosvid: Monohrafiia [Content analysis. History of development and world experience: Monograph]. Rivne, 2006, 203 p. [in Ukrainian]
10. Yak rosiiska propahanda, 2017 – Yak rosiiska propahanda vplyvaie na suspilnu dumku v Ukraini (doslidzhennia) [How Russian propaganda affects public opinion in Ukraine (research)]. MediaSapiens. Available: http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/research/yak_rosiiska_propaganda_vplyvae_na_suspilnu_dumku_v_ukraini_doslidzhennya/. Accessed on: 11.02.2018 [in Ukrainian]

Стаття подано до редакції 01.04.2018 р.

Андрій ДОРОГАНЬ,
аспірант кафедри педагогіки
Криворізького державного педагогічного університету
(Кривий Ріг, Україна) dorogan.a.a@ukr.net

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК СУТТЄВИЙ ЕЛЕМЕНТ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ-ПЕДАГОГІВ

У статті розкривається зміст поняття «науково-дослідницька діяльність»; її зміст та характер, особливості. Окреслюються форми проведення. Розкривається аналіз публікацій наукової літератури з відповідної теми. Описано дослідження та відкриття педагогів стосовно впровадження науково-педагогічної діяльності в освітній процес. Також розкривається поняття «наука». Обґрунтовуються особливості підготовки інженерів-педагогів в світлі сучасної освіти. У статті зазначаються психолого-педагогічні проблеми навчання інженера-педагога. Розкривається значення використання науково-дослідницької діяльності у системі; визначається необхідність залучення студентської молоді до науково-дослідницької діяльності з перших років навчання.

Ключові слова: науково-дослідницька діяльність, освітній процес, інженер-педагог, творчість, завдання науково-дослідницької діяльності.

Andriy DOROHAN,
Postgraduate Student at the Department of Pedagogy
Kryvyi Rih State Pedagogic University
(Kryvyi Rih, Ukraine) dorogan.a.a@ukr.net

SCIENTIFIC-RESEARCH ACTIVITIES AS A PART OF TRAINING OF FUTURE ENGINEERS-EDUCATORS

The article clarifies the meaning of the notion «scientific research activity», its characteristic features and peculiarities. The analysis of scientific literature publications on the topic in view has been conducted. The researches and discoveries of teachers concerning the introduction of scientific and pedagogical activity into the educational process are described. The notion “science” is also discussed. The features of the preparation of engineers-teachers in light of the contemporary education are also analyzed. In the article the psychologic-pedagogical aspects of training of engineers-teachers are studied. The significance of use of research activity in the system of education is revealed. The necessity of attraction of student youth to research activity from the first years of training is accentuated.

Key words: research activity, educational process, engineers-educators, creativity, research activity tasks.

Постановка проблеми. Освіта сьогодення постійно перебуває в русі змін. Численні потоки інформації, нові вимоги до працівників, до їх компетент-

ності та повноцінного знання своєї справи диктують новаторські особливості навчання студентської молоді. На даний час розвитку освіти у вищій школі науково-дослідна діяльність студентів набуває все більшого значення та стає одним із основних компонентів професійної підготовки майбутнього фахівця загалом та інженера-педагога зокрема. Це, передусім, зумовлено тим, що ефективність останньої значною мірою визначається рівнем сформованості в студентів дослідницьких знань, умінь, розвитком особистісних якостей, накопиченням досвіду творчої дослідницької діяльності. Необхідним є також задля опанування навчальними дисциплінами володіння методами наукового пізнання та дослідницькими вміннями.

Провідним завданням сучасної освіти є підготовка фахівців, здатних забезпечити перехід від індустріального до інформаційно-технологічного суспільства через новаторство в навчанні, вихованні та науково-методичній роботі.

Опрацювання науково-педагогічної літератури показало, що сучасна система підготовки фахівців із вищою освітою має певні недоліки, а саме: відсутність системної роботи студентів протягом навчального семестру; низький рівень активності тих, хто навчається, і відсутність елементів змагання в навчальних досягненнях; можливість необ'єктивного оцінювання знань студентів; відсутність гнучкості в системі підготовки фахівців; недостатній рівень адаптації до швидкозмінних вимог світового ринку праці; низька мобільність студентів щодо зміни напрямів підготовки, спеціальностей та вищих навчальних закладів; недостатня можливість вибору студентом навчальних дисциплін. Із огляду на це, науково-дослідна діяльність є тим механізмом, яке дозволяє студентам найбільш повно виявити індивідуальність, творчі здібності, готовність до самореалізації.

Важливо зазначити, що сам процес дослідження є суто індивідуальним і є самодостатньою цінністю як в освітньому, так і в особистісному сенсі. У зв'язку з цим, майбутній спеціаліст має бути готовим до здійснення науково-дослідної роботи. А це, зі свого боку, дозволить у подальшій професійній діяльності розв'язувати виробничі завдання на науковому рівні.

Аналіз досліджень. Історія організації та розвитку науково-дослідної діяльності студентів бере свій початок у колишньому Радянському Союзі приблизно з 20–30-х рр. XX ст. У 50-ті рр. студенти вже брали участь у наукових дослідженнях, які здійснювалися ВНЗ за госпдоговорами. Сьогодні вже ні в кого не викликає сумніву той факт, що науково-дослідницька діяльність студентів є одним з найважливіших засобів підвищення якості підготовки та виховання фахівців з вищою освітою, які здатні творчо застосовувати у практичній діяльності досягнення науково-технічного прогресу (Малахин, 2011: 196).

Педагогічна наука і сьогодні досить широко досліджує різні аспекти організації та проведення науково-дослідницької діяльності: розробка методології та методики наукової творчості студентів (К. Добросельський, Ф. Орехов); взаємозв'язок навчальної та науково-дослідної роботи (І. Івашенко); раціональне управління науковою роботою студентів (Д. Цхакаї); досвід організації наукової творчості студентів у вищих навчальних закладах (Л. Квіткіна); формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів (Н. Амеліна, П. Горкуненко, В. Литовченко, Н. Недодатко); обґрунтування психолого-педагогічних факторів,

які зумовлюють успішність науково-дослідної роботи студентів (Л. Авдєєва, О. Лаврентьєва, Д. Харизова) (Лаврентьєва, 2015b: 84).

Проблеми формування дослідницьких умінь студентів вивчали багато науковців. Загальні питання організації дослідницької роботи студентів розкрито в працях С. Гончаренка, А. Кушнірук, Д. Пойя, В. Прошкіна, С. Ракова, О. Скафи, В. Шахова та інших учених. М. Князян, І. П'ятницька-Позднякова досліджували навчально-дослідницьку діяльність студентів ВНЗ, її специфіку, види, особливості, можливості.

Вивченням дослідницької діяльності студентів, співробітництво викладачів і студентів у наукових дослідженнях, а також впливом науково-дослідної діяльності ВНЗ на формування у студентів інтересу до науки займалися М. Байдан, В. Литвиненко.

Науково-дослідницька робота студентів розглядається вченими (В. Буряк, В. Козаков, О. Малихін, О. Савченко) як вища фаза функціонування самостійно-дослідницької діяльності й виступає найважливішою передумовою випереджувального саморозвитку майбутніх педагогів.

Дослідженню питань, пов'язаних із підготовкою інженерно-педагогічних кадрів, присвячені праці С. Артюха, С. Батишева, В. Блюхера, Н. Брюханової, Г. Зборовського, Е. Зєєра, Р. Карпової, О. Коваленко, В. Ледньова, В. Ложкіної, П. Лузана, А. Пастухова, О. Романовського, Б. Соколова, О. Федорової.

Дослідниками встановлено, що підготовка інженерно-педагогічних кадрів відповідно до сучасних потреб соціуму, зростаючих обсягів наукової й технічної інформації повинна полягати в оволодінні методами самостійного пошуку, аналізу і синтезу процесів та явищ, які відбуваються. Удосконалення професійної підготовки інженерів-педагогів дозволить знайти оптимальні способи вирішення існуючих суперечностей, зокрема між стрімким розвитком суспільства, змінами, що відбуваються в державі, та рівнем підготовки фахівців інженерно-педагогічного профілю; між зростанням обсягу інформації в умовах розвитку ринкових відносин у суспільстві та вмінням цілеспрямовано засвоювати сприйняту інформацію.

Метою статті є розкриття науково-дослідницької діяльності як невід'ємного складника підготовки майбутніх інженерів-педагогів.

Виклад основного матеріалу. Науково-дослідницька діяльність студентів є одним із найважливіших засобів підвищення якості підготовки й виховання спеціалістів з вищою освітою, здатних творчо застосовувати в практичній діяльності найновіші досягнення науково-технічного прогресу.

О. Малихін у навчальному посібнику «Методика навчання у вищій школі» дає визначення поняттю науково-дослідницької діяльності студентів. Він стверджує, що це творчий, своєрідний процес, що вимагає наявності цілого ряду здібностей, умінь і навичок, а саме: творчого мислення, глибокого проникнення в сутність фактів і явищ із використанням законів мислення. В Україні система організації науково-дослідницької діяльності студентів була створена на ґрунті інтенсивного розвитку у ВНЗ наукової праці, розширення мережі наукових закладів, зміцнення творчих зв'язків ВНЗ з підприємствами, галузевими НДІ, а також дослідницькими інститутами Академії наук України, Росії та ін. (Малахін, 2011: 190).

Як засвідчує В. Анісімова, визначальною в навчально-дослідницькій діяльності студента є актуалізація професійно-значущих знань – як процесу проведення з потенційного стану в актуальну дію раніше набутих знань, їх відтворення та перенесення в нові ситуації, використання з метою встановлення зв'язку з навчальним матеріалом, що підлягає засвоєнню. Актуалізація професійно-значущих знань має наступні рівні: низький, який вказує на певні труднощі у відтворенні студентами накопичених знань, допущення значних помилок у викладанні навчального матеріалу, його недостатній обсяг і незначний зв'язок із суміжними дисциплінами; середній, що вказує на неповний обсяг відтвореного матеріалу студентом, ситуативне встановлення міжпредметних зв'язків; високий, що відображає відповідний рівень засвоєння знань, відсутність помилок, наявність міжпредметних зв'язків, бачення перспектив розвитку явища в контексті навчального процесу (Анісімова, 2009: 39).

Таким чином, можна зазначити, що науково-дослідницьку діяльність розглядають через призму творчого мислення, результатом якого є нові, раніше невідомі знання. Із вище зазначених слів можна констатувати, що науково-дослідницька діяльність дозволяє використовувати студенту уже набуті знання на нових ситуаціях та відкривати нове серед невідомого. Також науково-дослідницька діяльність дозволяє підвищувати рівень знань.

Неможливо розкривати сутність поняття «науково-дослідницька діяльність» не згадавши про науку. Наука – це особливий вид пізнавальної діяльності, спрямованої на вироблення системно організованих, об'єктивних і обґрунтованих знань про світ. Практикою, за допомогою якої перевіряється істинність наукових знань, є науковий експеримент. Наука здатна виходити за межі конкретного історичного етапу й відкривати для людства нові предметні світи, котрі можуть стати об'єктом практичного засвоєння лише на наступних етапах розвитку цивілізації (Гончаренко, 1997: 140). Іншими словами, наука – це процес творчої діяльності по отриманню нового знання, і результат цієї діяльності у вигляді цілісної системи знань, сформульованих на основі певних принципів.

Аналіз численних наукових робіт дозволяє визначити основні завдання науково-дослідницької діяльності. А саме:

- формування наукового світогляду, оволодіння методологією і методами наукового дослідження;
- надання допомоги студентам у прискореному оволодінні спеціальністю, досягненні високого професіоналізму;
- розвиток творчого мислення та індивідуальних здібностей студентів у вирішенні практичних завдань;
- прищеплення студентам навичок самостійної науково-дослідницької діяльності;
- розвиток ініціативи, здатності застосувати теоретичні знання у своїй практичній роботі, залучення найздібніших студентів до розв'язання наукових проблем, що мають суттєве значення для науки і практики;
- необхідність постійного оновлення й удосконалення своїх знань;
- розширення теоретичного кругозору й наукової ерудиції майбутнього фахівця;

– створення та розвиток наукових шкіл, творчих колективів, виховання у стінах вищого навчального закладу резерву вчених, дослідників, викладачів (Анисимова, 2009: 38).

Науково-дослідницька діяльність студентів як процес, що проходить в системі має свій зміст та характер.

Зміст і характер науково-дослідницької діяльності студентів визначаються:

– проблематикою дослідницької і науково-методичної діяльності кафедр, факультетів, інституту;

– тематикою досліджень, що здійснюються кафедрами у творчій співпраці з закладами культури, освіти, з усіма профільними для ВНЗ установами та організаціями;

– умовами дослідницької роботи студентів, наявністю бази дослідження, можливістю отримання необхідних документів, наявністю комп'ютерної техніки, забезпеченням науково-дослідницької діяльності науковим керівництвом.

Науково-дослідницька діяльність студентів як суттєвий елемент підготовки інженерів-педагогів має на сьогодні усталені форми, методи й шляхи організації науково-дослідницької роботи студентів, які можуть слугувати меті розвитку методологічної культури майбутнього вчителя. До них належать: базові навчальні курси, у змісті яких закладено методологію наукового дослідження («Вступ до спеціальності», філософія, педагогіка, методика фахових дисциплін); курсові дослідження; наукові гуртки, студентські наукові конференції та творчі конкурси; публікації. До найбільш сучасних напрямів активізації науково-дослідницької діяльності відносимо: наукові проблемні студентські групи, в яких об'єднуються зацікавлені певним педагогічним явищем студенти під керівництвом викладача чи викладачів кількох ВНЗ; підключення студентів до навчально-дослідної роботи учнів загальноосвітнього навчального закладу не лише у період педагогічної практики, а й у межах виконання спільних дослідницьких проєктів, розробки наукових тем; виконання курсових, кваліфікаційних досліджень на замовлення школи чи позашкільної установи, що дозволяє не тільки наблизити студента до існуючих проблем освітнянської практики, а й реалізувати потреби загальноосвітнього навчального закладу на сучасному науковому рівні; посилення методичної спрямованості курсових та кваліфікаційних робіт, узгодження їх змісту із фаховою та загально педагогічною підготовкою; підвищення рейтингу наукових досягнень студентів [Лаврентьева, 2015а: 8].

Науково-дослідницька діяльність є елементом навчання у вищій школі сьогодні. Оскільки те, що було раніше, декілька років потому, уже є не лише неактуальним, а й навіть є застарілим. Науково-дослідницька діяльність сприяє постійному розвитку, саморозвитку, пошуку істини. Вона спрямована на оптимізацію навчального процесу у ВНЗ і робить його адаптованим до сучасних умов праці.

Інженер-педагог – це фахівець з вищою освітою, що здійснює педагогічну, навчально-виробничу, організаційно-методичну діяльність з професійної підготовки учнів в системі професійно-технічної освіти, а також кваліфікованих робітників на виробництві. Інженера-педагога характеризує широкий педагогічний профіль, він спроможний виконувати функції майстра виробничого навчання й викладача спецтехнологій і загально-технічних дисциплін (Бенера, 2003: 206).

Підготовка інженерів-педагогів здійснюється в межах єдиного навчального процесу. Основна умова існування й оптимального функціонування будь-якої системи полягає в забезпеченні її цілісності за рахунок взаємодії компонентів. Тому підготовка інженерів-педагогів повинна бути єдиною системою, кожна з підсистем якої включає обидва наскрізні компоненти освіти: педагогічний і інженерний. При підготовці інженерів-педагогів необхідно реалізувати тісну взаємодію зазначених компонентів їх освіти.

Психолого-педагогічні дослідження проблем навчання інженера-педагога свідчать про те, що освітній процес може стати більш цілеспрямованим і ефективним, якщо його підґрунтям буде система науково-дослідницької діяльності. Така діяльність спрямована на формування творчих професійно-педагогічних умінь, оволодіння якими для кожного студента стане першим етапом на шляху до професійної майстерності (Беляєв, 2010: 12–16).

Студенти інженерно-педагогічних спеціальностей за програмою вивчають предмети, що дозволяють пізнати та дослідити не тільки педагогічний досвід, традиції інших країн, а й власні освітні традиції. Важливо не просто агітувати студентів чи примушувати до науково-дослідницької діяльності, а показати, що вона необхідна для повного занурення в свою майбутню професію, для критичного погляду та власного творчого пошуку (Бендера, 2003: 299–307).

Науково-дослідницька діяльність здійснюється в системі. Це передбачає не разове написання роботи, а дослідження в межах певної теми, розділу, кредиту. Дослідження можливо проводити як довготривалі, так і короточасні. Особливості інженерно-педагогічного напрямку в тому, що переважно науково-дослідницька діяльність передбачає розрахунок та креслення певного об'єкта. Але на наш погляд важливим є й теоретичне дослідження і обґрунтування певної теми, розгляд раніше вивченого, висунення певних гіпотез. Це сприятиме розширенню світогляду студентської молоді, самоосвіті та саморозвитку в межах освітнього процесу. Тому необхідно залучати студентів до науково-дослідницької роботи з молодших курсів, що допоможе їм вибрати науковий напрямок їх подальшої дослідницької роботи. При цьому, безумовно, важливим є поступовий перехід від простих форм науково-дослідницької роботи до найбільш складних. Цей процес дозволяє майбутньому інженеру-педагогу гармонічно розвиватися та удосконалювати свої вміння та навички.

Науково-дослідницька діяльність визначається специфікою ВНЗ, його науковою й матеріально-технічною базою, специфічними особливостями. Для проведення цієї роботи студенти отримують робоче місце в лабораторії кафедри, комп'ютерному класі, бібліотеці. У деяких вищих навчальних закладах навчально-дослідницькій діяльності передує спеціальний курс з основ організації та методики проведення наукових досліджень, з організації бібліографічної та патентно-ліцензійної діяльності (Малахін, 2011: 198).

Чітка організація науково-дослідницької діяльності сприяє поглибленому засвоєнню студентами спеціальних навчальних дисциплін, дозволяє найповніше виявити свою індивідуальність, сформуванню власну думку щодо кожної дисципліни. При цьому особлива увага приділяється залученню студентів до збору, аналізу та узагальнення кращого практичного досвіду, проведення соціологічних та експериментальних досліджень, підготовки доповідей і повідомлень.

Отже, науково-дослідницька діяльність студентів є суттєвим елементом у підготовці інженерів-педагогів. Вона сприяє вихованню студентів у дусі творчості, привчає до відповідальної роботи в колективі. Студент, залучений до наукової праці, починає інтуїтивно почувати динамічний характер творчості, що є єдністю пізнання та спілкування. Цю єдність неможливо збагнути поза колективом, який спонукає учасників до допитливості, розкриваючи особисті якості дослідників. Становлення майбутнього інженера-педагога як творчої особистості відбувається під впливом науково-дослідницької діяльності. Тому враховуючи вище зазначене, рівень залучення студентів до науково-дослідницької діяльності повинен бути високим.

Висновки. Отже, науково-дослідницька діяльність є ефективним елементом навчання майбутніх інженерів-педагогів, що сприяє розвитку творчості, активізації саморозвитку та самоосвіти, набуття специфічних компетентностей. Як результат такої діяльності, студент набуває навички, які йому потрібні будуть протягом усього життя; самостійність мислення, уміння сконцентруватися, постійно збагачувати свій потенціал знань, володіти різностороннім поглядом на виниклі проблеми, просто вміти цілеспрямовано та вдумливо працювати.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анисимова, 2009 – Анисимова В. А. Исследовательская деятельность студентов в контексте личностноразвивающего профессионального образования // Alma mater (Вестник высшей школы), 2009. № 1. С. 38–41.
2. Бендера, 2003 – Бендера І. М. Організація навчального процесу на принципах наскрізності при підготовці інженерів-педагогів в галузі механізації для професійних закладів професійної освіти. Проблеми інженерно-педагогічної освіти. Збірник наукових праць. Вип. 5. Харків: УІПА, 2003. С. 299–307.
3. Беляев, 2010 – Беляев Ю. І., Стеценко Н. М. Науково-дослідна діяльність студентів у структурі роботи університету // Педагогічний альманах. 2010. Вип. 6. С. 188–191.
4. Гончаренко, 1997 – Гончаренко С. Український педагогічний словник. К.: Либідь, 1997. 206 с.
5. Лаврентьєва, 2015а – Лаврентьєва О. О. Науково-дослідницька діяльність майбутніх учителів у системі вдосконалення методологічної культури // Фізико-математична освіта: Науковий журнал. – Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2015. № 1(4). С. 7–14.
6. Лаврентьєва, 2015б – Лаврентьєва О. О., Савченко Л. О. Кваліфікаційна робота випускника педагогічного університету: Навчально-методичний посібник для студентів технологічного факультету. Кривий Ріг: КДПУ. 84.
7. Малихін та ін., 2011 – Малихін О. В., Павленко І. Г., Лаврентьєва О. О., Макутова Г. І. Методика викладання у вищій школі: навчальний посібник. Сімферополь: Дайфі, 2011. 270 с.

REFERENCES

1. Anysymova, 2009 – Anysymova V. A. Yssledovatel'skaia deiatelnost studentov v kontekste lychnostnorazvyvaiushcheho professyonalnogo obrazovaniya [The research activities of students in the context of linustorvalds professional education] // Alma mater (Vestnyk vysshei shkoly), 2009. № 1. S. 38–41. [in Russian]
2. Bendera, 2003 – Bendera I. M. Orhanizatsiia navchalnoho protsesu na pryntsyapkha naskriznosti pry pidhotovtsi inzheneriv-pedahohiv v haluzi mekhanizatsii dlia profesiinykh zakladiv profesiinoi osvity. Problemy inzhenerno-pedahohichnoi osvity. Zbirnyk naukovykh prats. [The organization of educational process on the principles nuskret in the preparation of teachers-engineers in the field of mechanization for professional educational institutions of professional education. Problems of engineering-pedagogical education. Collection of scientific papers] Vyp. 5. Kharkiv: UIPA, 2003. S. 299–307. [in Ukrainian]

3. Bieliaiev, 2010 – Bieliaiev Yu. I., Stetsenko N. M. Naukovo-doslidna diialnist studentiv u strukturi roboty universytetu [The research activity of students in the structure of the University] // Pedahohichnyi almanakh. 2010. Vyp. 6. S. 188–191. [in Ukrainian]
4. Honcharenko, 1997 – Honcharenko S. Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk. [Ukrainian pedagogical dictionary] K.: Lybid, 1997. 206 s. [in Ukrainian]
5. Lavrentieva, 2015a – Lavrentieva O. O. Naukovo-doslidnytska diialnist maibutnikh uchyteliv u systemi vdoskonalennia metodolohichnoi kultury [The research activity of future teachers in system of improvement of methodological culture] // Fyzyko-matematychna osvita: Naukovyi zhurnal. – Sumy: Vyd-vo SumDPU imeni A.S. Makarenka, 2015. №1 (4). S. 7–14. [in Ukrainian]
6. Lavrentieva, 2015b – Lavrentieva O. O., Savchenko L. O. Kvalifikatsiina robota vypusnyka pedahohichnoho universytetu: Navchalno-metodychnyi posibnyk dlia studentiv tekhnolohichnoho fakultetu. [Qualifying work of the graduate of pedagogical University: textbook for students of the faculty of technology] – Kryvyi Rih: KDPU. 84 s. [in Ukrainian]
7. Malykhin ta in., 2011 – Malykhin O. V., Pavlenko I. H., Lavrentieva O. O., Makutova H. I. Metodyka vykladannia u vyshchii shkoli: navchalnyi posibnyk [Methods of teaching in higher education: a training manual]. Simferopol: Daifi, 2011. 270 s. [in Ukrainian]

Статтю подано до редакції 05.02.2018 р.

Оксана ЖИГАЙЛО,

*кандидат психологічних наук,
доцент кафедри математики, інформатики
та методики їх викладання у початковій школі
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Україна) okzhigajlo@ukr.net*

Олександра ВІВСИК,

*студентка
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Україна) oleksandravivsyk@ukr.net*

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ І МЕТОДИКИ ПРОВЕДЕННЯ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ З МАТЕМАТИКИ З ВИКОРИСТАННЯМ ЕЛЕМЕНТІВ КВЕСТ-ТЕХНОЛОГІЙ

У статті розкрито одну з актуальних проблем освітнього простору – проблему використання квест-технологій в позакласній роботі з математики, проаналізовано методичні аспекти впровадження ігор-квестів в освітньому процесі початкової школи, описано змістові лінії, структурні компоненти та види квестів.

Ключові слова: *квест-технології, ігри-квести, лінійні квести, штурмові квести, кільцеві квести, предметно-математична компетентність, професійна компетентність вчителя математики, молодший школяр.*

Oksana ZHYHAILO,

*Ph.D (Psychological),
Associate Professor at the Department of Mathematics, Informatics
and Primary School Teaching Methods,
Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University
(Drohobych, Ukraine) okzhigajlo@ukr.net*

Olexandra VIVSYK,

*Student of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University
(Drohobych, Ukraine) oleksandravivsyk@ukr.net*

THE PECULIARITIES OF ORGANIZATION AND METHODS OF CONDUCTING AFTER-CLASS WORK IN MATHEMATICS WITH THE USE OF ELEMENTS OF QUEST TECHNOLOGIES

One of the urgent problems of education is the problem of using quest-technologies in extracurricular work in mathematics. The methodical aspects of the introduction of game-quests into the educational process of primary school are analyzed. The content lines, structural components and the types of quests are described. The features of the notions «technique» and «technology» are revealed.

A number of peculiarities of the after-class work in mathematics is analyzed and some positive aspects of conducting various types of extracurricular activity in order to increase pupils' interest in the study of mathematics in primary school are also described. An important role in the formation of the interest in the study of mathematics plays the variability of the use of linear (the solution of one problem gives the opportunity to solve the next one), assault (the participant chooses the way of solving the problem by means of control cards) and circular (in essence, it is the same linear quest but for several teams starting from different points) quest-technologies.

Formulation of the problem and distribution of roles; task list (stages of passing and the list of questions); procedure of the implementation of the task (penalties, bonuses); the ultimate goal (prize) are the elements of quest-technologies' structure. So it is necessary to consider the structure of quest-technologies in the process of their organization and it is also necessary to consider the content lines of quest and its basic principles.

Thus the introduction of the quest activates mental activity by creating special conditions for making the tasks requiring sufficient pupils' consciousness and maturity, their ability to overcome specially created obstacles. The use of quest forms pupils' persistent interest in the subject; activates the perception of material by means of visibility; promotes the combination of new and traditional didactic learning means; develops universal forms of mental activity in the context of the study of informatics.

It is proved that the use of quest-technologies in the process of extracurricular activity promotes the development of independent thinking and development of co-creation and intellectual stress methods; it provides the experimentation of children, games, flexible and harmonious combination of individual, group and collective, independent and pedagogically oriented activity.

Key words: *quest-technologies, game-quests, linear quests, assault quests, circular quests, subject and mathematical competence, professional competence of the teacher of mathematics, primary schoolchild.*

Постановка проблеми. Однією з нагальних проблем освітнього простору є урізноманітнення навчального процесу, активізації пізнавальної діяльності учнів, розширення сфери їх інтересів. Це потребує впровадження новітніх форм, методів та технологій навчання. Однією з таких сучасних технологій є квест-технологія, яка допомагає учню знаходити необхідну інформацію, піддавати її аналізу, систематизувати, розв'язувати поставлені завдання, розвивати пізнавальну діяльність і формувати ключову компетентність учня (Дуткевич, 2003: 27).

Аналіз останніх досліджень та публікацій: На думку багатьох учених (І. О. Большакова, Я. С. Биховський, М. А. Бовтенко, П. В. Сисоєв, Додж Берні, Том Марч та інші), під час застосування квест-технології учні проходять повний цикл мотивації від уваги до задоволення, знайомляться з автентичним матеріалом, який дозволяє учням досліджувати, обговорювати й усвідомлено будувати нові концепції і відносини в контексті проблем реального світу, створюючи проекти, що мають практичну значущість.

Нині спеціалісти з упровадження квестів усе частіше використовують терміни «квест як технологія», «квест як метод проекту», «квест як засіб» та інші. Але, наразі велика кількість фахівців, які використовують ці терміни, не можуть достатньо чітко визначити різницю між цими поняттями. На думку Сокіл І.М. найбільшої дискусії вимагають поняття «методика» і «технологія».

Одні спеціалісти вважають, що технологія включає в себе методику, інші – навпаки, визначають методику, як більш широке поняття, треті вважають, що ці поняття дуже наближенні один до одного (Сокол, 2014: 639). Науковців та вчителів-новаторів розглядають особливості впровадження та використання квест-технології в освітньому процесі в різних напрямках: для навчання студентів (Л. Аверкієва, Т. Бондаренко, О. Гапеева, Б. Додж, Т. Марч, А. Драгунова, З. Молдабаєва, О. Мельник, Н. Олійник, Л. Павлова, А. Попов, Н. Фоміних); учнів (І. Зеленецька, С. Маївка, С. Напалков, О. Шевцова); як інтерактивна методика (М. Кадемія, Н. Христова, Г. Шаматонова), інтерактивне освітнє середовище (Т. Кузнецова); як засіб реалізації методу проєктів (А. Дубаков, Н. Лямзіна, А. Статкевич, О.Фенчук); як засіб формування корпоративної культури і партнерських стосунків (В. Вихрущ), інформаційної культури (С. Маївка); використання квестів в позаурочній діяльності (Н. Ларіонова, В. Ларіонов).

У зв'язку із змінами які відбулися в педагогічній системі початкової освіти значно зросла роль позакласної роботи, яка сприяє інтенсифікації процесу формування предметних математичних компетентностей учнів початкової школи. Саме вдале застосування квест-технології в позакласній роботі початкової школи з математики стимулюватиме учнів до засвоєння програмових математичних знань, мотивуватиме до вивчення додаткового матеріалу, дасть можливість реалізувати свої здібності в більш сприятливій, психологічно позитивній атмосфері.

Мета статті – проаналізувати особливості використання квест-технологій в позакласній роботі з математики в початковій школі.

Виклад основного матеріалу. Позакласна робота з математики складає нерозривну частину навчально-виховного процесу навчання математики, складного процесу впливу на свідомість і поведінку молодших школярів, поглиблення і розширення їх знань і навиків таких факторів, як зміст самого навчального предмета – математики, всієї діяльності вчителя в сполученні з різносторонньою діяльністю учнів.

Головне завдання позакласної роботи з математики – виховувати інтерес до математики, стимулювати учнів до вивчення математики.

Позакласна робота з математики має ряд особливостей (Орел, 205: 255):

1. По змісту позакласна робота строго не регламентована державною програмою. Однак на позакласних заняттях математичний матеріал пропонується у відповідності до знань учнів. Це означає, що при підборі завдань з математики для позакласних занять безпосередній зв'язок з поточним матеріалом бажаний, але не обов'язків.

2. Якщо уроки плануються на 35–45 хвилин, то позакласні заняття в залежності від змісту і форми проведення можуть бути розраховані і на 2–3 хвилини, і на цілу годину;

3. Організуюючи позакласну роботу з математики можна об'єднувати в групи дітей які навчаються або в одному і тому ж класі, або в різних класах, при цьому групи створюються по бажанню.

4. Особливістю позакласної роботи з математики є зацікавленість матеріалом або змістом, або формою проведення, волевиявленням учнів, широким використанням ігрових форм і елементів змагань.

Інтерес до математики в молодших класах підтримується цікавістю самих задач, запитань, завдань. Кажучи про цікавість, ми маємо на увазі не розвагу дітей пустими забавами, а зацікавити змістом математичних завдань або формою організації. Педагогічно виправдана зацікавленість має мету привернути увагу дітей, розвинути їхню розумову діяльність. Зацікавленість в цьому значенні на позакласному занятті завжди несе елементи дотепності, дружнього настрою, святковості.

Для того, щоб задачі стали більш привабливими для дітей, то ще з давня їх подавали у формі віршів, казок, математичних оповідань. У завданнях також може бути присутній гумор, проте він повинен бути доступним для дітей.

Квест-технологія в виховному і загальноосвітньому процесі як поняття з'вилася відносно недавно. Треба сказати, що велику роль в цьому зіграли не тільки дитячі психологи, а й з'явилися пару десятиліть назад комп'ютерні ігри жанру quest (Большакова, 2016: 46).

Саме англійське слово quest можна трактувати як «пошук» або навіть «пригода». Власне, на пошуку рішення для якоїсь конкретно поставленого завдання і засновані квест-технології в освіті.

За джерелами Вікіпедії, квест (від англ. quest – пошук, пошук щастя / знання / істини, пошук пригод) – інтелектуальне змагання з елементами рольової гри, основою якого є послідовне виконання заздалегідь підготовлених завдань командами або окремими учасниками. Квест-технології в освіті та вихованні дітей широко почали застосовуватися з 1995 року, коли професор університету Сан-Дієго Берні Додж запропонував використовувати в процесі навчання якусь пошукову систему, в якій передбачалося знаходити рішення поставленого завдання з проходженням проміжних стадій, на кожній з яких потрібно виконати якусь дію або знайти ключ для виходу на наступний рівень.

На сьогоднішній день, за різними оцінками, прийнято розрізняти кілька видів таких навчальних і виховних процесів, адже в більшості випадків педагог є не тільки вчителем, який викладає певний матеріал, а ще й вихователем, так би мовити, моральним наставником.

У загальній класифікації виділяють наступні квест-технології: лінійні (рішення однієї задачі дає можливість вирішувати наступну); штурмові (за допомогою контрольних підказок учасник сам вибирає спосіб вирішення завдання); кільцеві (по суті, той же лінійний квест тільки для кількох команд, що стартують з різних точок) (Жигайло, 2017: 72).

В цілому, якщо подивитися на такі навчальні процеси, можна відзначити, що квест-технології в початковій школі або іншому загальноосвітньому закладі мають ряд подібностей з комп'ютерними іграми, на основі яких вони, власне, і побудовані. По-перше, це досягнення кінцевої мети через пошук проміжних рішень. По-друге, це система підказок (правда, вони зустрічаються не завжди, що ускладнює пошук правильного рішення).

Структура квест-технології: постановка задачі (введення) і розподіл ролей; список завдань (етапи проходження, список питань і т. д.); порядок виконання поставленого завдання (штрафи, бонуси); кінцева мета (приз).

Як зазначають О. Козлова та Т. Сакова, робота над квестом включає три етапи, які і зумовлюють його структуру:

1) початковий, зміст якого передбачає постановку викладачем завдань для учнів-учасників квесту;

2) рольовий – забезпечує виконання учнями певних рольових завдань (пошукових, дослідницьких та ін.);

3) заключний – оцінювання та обговорення результатів.

Змістова лінія квесту включає такі компоненти:

– *Вступ, керівництво до дії* – визначення часових рамок, головних ролей учасників, сценарій квесту, попередній план роботи, знайомлення зі змістом.

– *Центральне завдання* – чітко визначено результат, який має одержати команда, виконавши задану серію завдань.

– *Список інформаційних ресурсів* необхідних для виконання завдання, може даватися учням в процесі роботи на кожному з етапів.

– *Опис процедури роботи*, яку необхідно виконати учасникам під час проходження етапу.

– Розробка критеріїв чи параметрів оцінювання – залежить від типу навчальних завдань, які вирішуються на квесті.

– **Висновок** – *аналіз досвіду*, отриманого учасниками квесту.

Основні засади квесту:

– *Пройдення за сюжетом*, який може бути чітко визначеним або мати декілька варіантів, у залежності від вибору учасника.

– Питання розраховані на застосування логіки.

– Однозначність відповіді (одне слово – якщо це запитання для переходу між етапами; розширена відповідь – якщо це запитання самого етапу).

– Регламентована кількість часу на обговорення.

– Не завжди лаконічні та чіткі завдання розвивають дослідницькі навички – аналіз випадкових, на перший погляд, відомостей, збір різних, дещо абсурдних як за виглядом, так і за функціональністю даних-повідомлень.

– Залучення всіх учасників – думка кожного учасника враховується, навіть, якщо це тільки «рух у невідоме», висловлювання ідей, виконання певних практичних завдань.

– Міжпредметні зв'язки, застосування знань у новій ситуації.

Таким чином, основна ідея квесту: розвиток навчально-пізнавальної активності в умовах, коли всі психічні процеси учня, його увага, емоційно-вольова сфера готові до активного опрацювання навчального матеріалу.

Існує мотиваційний момент у іграх-квестах. На фініші повинен бути приз! Це може бути хороша оцінка, заохочення або щось ще.

Впровадження квесту дозволяє:

– *активізувати розумову діяльність* шляхом створення спеціальних умов для виконання завдань, які потребують достатньої свідомості й зрілості учнів, здатності до подолання спеціально створених перешкод;

– *формувати стійкий інтерес* учнів до предмету;

– *активізувати сприйняття* матеріалу засобами наочності;

– *поєднати* новітні та традиційні дидактичні засоби навчання;

– *розвинути універсальні форми розумової діяльності* в контексті навчання інформатики (Дичківська, 2006: 182).

Квест-технології в початковій школі або інших навчальних закладах мають досить багато аналогів в світовій практиці, причому навіть серед дорослих

людей, що віддають перевагу головоломкам і практично нездійсненним завданням.

Використання навчально-ігрових технологій у позакласній роботі відіграє важливу роль у засвоєнні програмового матеріалу учнями, а також у формуванні логічного, креативного мислення, вміння аналізувати, порівнювати, конкретизувати. Поняття «ігрові квест-технології» включає досить велику групу методів і прийомів організації педагогічного процесу у формі різних педагогічних ігор. На відміну від ігор взагалі, педагогічна гра-квест має істотну ознаку – чітку поставлену мету навчання й відповідні їй педагогічні результати, які можуть бути обґрунтовані, виділені в явному вигляді й характеризуються навчально-пізнавальною спрямованістю. Ігрова форма занять створюється на уроках за допомогою ігрових прийомів і ситуацій, що виступають як засіб спонукання, стимулювання до навчальної діяльності (Шапран, 2005: 187).

Реалізація ігрових прийомів і ситуацій при визначеній формі занять відбувається за такими основними напрямками:

- дидактична мета ставиться перед учнями у формі ігрового завдання;
- навчальна діяльність підкоряється правилам гри;
- навчальний матеріал використовується в якості її засобу;
- у навчальну діяльність уводиться елемент змагання, що переводить дидактичне завдання в ігрове;
- успішне виконання дидактичного завдання пов'язується з ігровим результатом.

Зокрема, ефективною на позакласних заняттях є гра станціями (квест). Інтерактивний жанр, де учасникам пропонуються рухатися від «станції» до «станції» і, зупиняючись, отримувати чи демонструвати свої знання, набувати чи демонструвати певні навички. Для проведення превентивної та профілактичної роботи можна влаштовувати станції, які за темою відповідають різним аспектам соціальних проблем та негативних явищ в освітньому середовищі.

Фут-квест гра – це гра, яка включає в себе послідовність пунктів (чекпоінтів або чеків), що знаходяться десь у місті/селищі, і в яких гравцям треба побувати під час гри. Кожен чек хитро зашифрований і отримати орієнтир на наступний можна тільки з попереднього. Команди формуються або самими учасниками, або агентом, який знаходиться на старті. Склад команди повинен включати не менше 3-х осіб, максимальна кількість учасників визначається організаторами гри. Команда обирає собі назву, кожен учасник реєструється, команда отримує перше завдання – і гра почалася. З собою треба мати необхідні атрибути гри, а саме: ліхтарик (залежно від періоду доби), компас, мобільний телефон, карту міста/селища і найголовніше гарний настрій.

Тематика фут-квестів може бути різноманітною. Головне – вдало підібрати завдання, заздалегідь продумати та перевірити на безпечність маршрут, розташування чекпоінтів (обрані станції можуть, наприклад, символічно відображати тематику фут-квесту тощо).

Також варто використовувати у позакласній роботі інтелектуально-пізнавальні форми. Найчастіше це варіанти інтелектуально-пізнавальних телевізійних програм. Стандартний підхід: використання сценаріїв вже існуючих інтелектуально-пізнавальних телевізійних програм: «Що? Де? Коли?», «Слабка ланка», «Брейн-ринг», «Найрозумніший» тощо. Незмінним залишається зміст,

основа якого «запитання – відповіді» та винахідницький підхід до підбору форм постановки запитань:

- саме запитання може містити в собі часткову інформацію;
- воно може бути поставлене у формі малюнка, пантоміми;
- до запитання можна додати варіанти відповідей тощо.
- орієнтація на інтереси учнів, використання сучасних технічних засобів.

Пошук форми проведення, яка надасть можливість глядачам приймати не пасивну, а й активну участі у програмі разом з учасниками команд.

Позакласна діяльність сприяє розвитку незалежного мислення, розробці прийомів співтворчості та інтелектуальної напруги, передбачає експериментування дітей, ігри, гнучке й гармонійне поєднання індивідуальної, групової та колективної діяльності, самостійної та педагогічно скерованої.

Одна з особливостей позакласної діяльності як педагогічного процесу полягає в тому, що дитина не боїться отримати незадовільну оцінку. Спираючись на унікальність і неповторність кожної дитини, педагог має розвинути отримані знання, перетворити їх у соціальний досвід. Завдяки цьому нейтралізується функціональний підхід до дитини, фрагментарність у вихованні, інтелектуальні переваження (Пометун, 2004: 67).

Висновки. Сьогодні в умовах створення Нової української школи одним із напрямків оптимізації навчального процесу у початковій школі є його спрямування на демократизацію взаємовідносин учителя та учня, що відображається в нових підходах до навчання: створенні сприятливої атмосфери співробітництва, зниженні монологічного викладу матеріалу та дублювання інформації, яка може бути отримана з доступних джерел і переходу до діалогованого спілкування з учнями в ході навчального процесу, інтенсифікації впровадження в навчальний процес активних методів навчання, які дають можливості для розкриття творчої особистості, розвитку ініціативи, активізації пізнавально-навчальної діяльності учня.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Большакова, 2016 – Большакова І., Пристінська М., Ареф'єва В. Квести в початковій школі [Текст]: [посібник]. Київ: Перше вересня, 2016. 132 с.
2. Дичківська, 2006 – Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: навчальний посібник. К.: Академ.видав, 2006. 352 с.
3. Дуткевич, 2003 – Дуткевич Т. В. Психологічні основи використання інтерактивних методів навчання у процесі підготовки спеціалістів з вищою освітою // Використання інтерактивних методів та мультимедійних засобів у підготовці педагога: Зб. Наукових праць. Кам'янець-Подільський: Абетка – Нова, 2003. С. 26–33.
4. Жигайло, 2017 – Жигайло О. О. Підготовка вчителів початкової школи до використання квест-технологій на уроках математики // Молодь і ринок: Щомісячний науково-педагогічний журнал / Ред. кол.: Н. Скотна (шеф-редактор), Н. Примаченко (гол. ред.), Ф. Андрушківич та ін. – Дрогобич, 2017. № 8 (151). С. 70–74.
5. Орел, 2005 – Орел Л. Позакласна робота з математики як засіб розвитку математичних здібностей молодших школярів // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка – Житомир – 2005. Вип. 24. С. 254–257.
6. Пометун, 2004 – Пометун О. І. Інтерактивні технології навчання // Сільська школа України. – Київ, 2004. № 16–17 (88–89). 128 с.
7. Сокол, 2014 – Сокол І. М. Класифікація квестів // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. пр. / [редкол.: Т. І. Суценко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя: КПУ, 2014. – Вип. 36 (89). С. 369–375.

8. Шапран, 2005 – Шапран О. І. Основні тенденції розвитку інноваційних освітніх процесів у практиці сучасної вищої школи // Наукові записки. К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2005. Випуск LVIII (58). С. 186–197.

REFERENCES

1. Bolshakova, 2016 – Bolshakova I. O. Kvesty v pochatkovii shkoli [Tekst]: [posibnyk] [Quests in Primary School] Kyiv, Pershe veresnia, 2016, 132 p. [in Ukrainian]
2. Dychkivska, 2006 – Dychkivska I. M. Innovatsiini pedahohichni tekhnolohii: navchalnyi posibnyk. [Innovative Pedagogical Technologies: tutorial] Kyiv, Akadem.vydav, 2006. 352 p. [in Ukrainian]
3. Dutkevych, 2003 – Dutkevych T. V. Psykholohichni osnovy vykorystannia interaktyvnykh metodiv navchannia u protsesi pidhotovky spetsialistiv z vyshchoiu osvitoiu [Psychological Foundations of the Use of Interactive Teaching Methods in the Process of Preparation of Specialists with Higher Education] Vykorystannia interaktyvnykh metodiv ta multymediinykh zasobiv u pidhotovtsi pedahoha: Zb. Naukovykh prats, Kamyanets-Podilsky, Abetka, Nova, 2003. Pp. 26–33. [in Ukrainian]
4. Zhyhailo, 2017 – Zhyhailo O. O. Pidhotovka vchyteliv pochatkovoї shkoly do vykorystannia kvest-tekhnolohii na urokakh matematyky [Preparation of Primary School Teachers to the Use of Quest-technologies at the Lessons of Mathematics] Molod i rynek: Shchomisiachnyi naukovopedahohichnyi zhurnal / Red. kol.: N. Skotna (shef-redaktor), N. Prymachenko (hol. red.), F. Andrushkevych ta in., Drohobych, 2017. Nr. 8 (151). Pp. 70–74. [in Ukrainian]
5. Orel, 2005 – Orel L. Pozaklasna robota z matematyky yak zasib rozvytku matematychnykh zdibnosti molodshykh shkoliariv [Extracurricular Work in Mathematics as a Means of Developing of Primary Schoolchildren's Mathematical Capabilities] Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Zhytomyr, 2005. Vyp. 24. Pp. 254–257. [in Ukrainian]
6. Pometun, 2004 – Pometun O. I. Interaktyvni tekhnolohii navchannia [Interactive Learning Technologies] Silska shkola Ukrainy. Kyiv, 2004. Nr. 16–17 (88–89). 128 p. [in Ukrainian]
7. Sokol, 2014 – Sokol I. M. Klasyfikatsiia kvestiv [The Classification of Quests] Pedahohika formuvannia tvorchoї osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh: zb. nauk. pr. / [redkol.: T.I. Sushchenko (holov. red.) ta in.]. Zaporizhzhia: KPU, 2014. Vyp. 36 (89). Pp. 369–375. [in Ukrainian]
8. Shapran, 2005 – Shapran O. I. Osnovni tendentsii rozvytku innovatsiinykh osvitnikh protsesiv u praktysi suchasnoi vyshchoї shkoly [The main tendencies of the development of innovative educational processes in the practice of modern high school] Naukovi zapysky, NPU imeni M. P. Drahomanova. Kyiv, 2005. Vypusk LVIII (58). Pp. 186–197. [in Ukrainian]

Статтю подано до редакції 03.03.2018 р.

Світлана ЗАБОЛОЦЬКА,

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка
(Дрогобич, Україна) svitlana.zabolotska@ukr.net

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

У статті викладено результати вивчення проблеми супроводу особистісно-професійного розвитку майбутнього педагога. Основними складовими вдосконалення професіоналізму є: особистісна і професійна спрямованість (світогляд, потреби, інтереси, орієнтації, схильності, здібності, якості особистості, стиль діяльності та ін.); володіння педагогом знаннями інформаційно-теоретичного і прикладного характеру, уміннями та навичками успішного виконання діяльності. Констатується, що основним предметом супроводу викладача психології є становлення у студентів-педагогів професійних компетенцій та особистісних здатностей.

Професійні компетенції педагога розглядаються як система професійних знань, умінь, навичок і настанов, які дають ефективно, творчо розв'язувати завдання, завдяки гнучкому застосуванню методів і способів теоретичної і практичної діяльності, розвиненому професійному мисленню, професійній рефлексії, безперервному професійному й особистісному зростанню. Вона забезпечує професійну мобільність, володіння професійним досвідом. Вичленовано такі групи компетентностей і здатностей: 1) забезпечувати навчання, виховання і розвиток школярів; 2) діагностично-проектувальні здатності; 3) соціально-психологічні; 4) особистісні здатності; 5) забезпечувати професійне вдосконалення та розвиток.

Ключові слова: професійний розвиток, особистісний розвиток, професіоналізація педагога, кризи професійного становлення, психологічний супровід, психологічна служба педагогічного університету.

Svitlana ZABOLOTSKA,

Ph.D (Psychological),
Senior Lecturer of the Chair of Psychology of
Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University
(Drohobych, Ukraine) svitlana.zabolotska@ukr.net

PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF INDIVIDUAL-PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF STUDENTS OF PEDAGOGICAL UNIVERSITY

In the article the results of studying of the problem of support of personality-professional developments of future teacher are stated. The core compounds of professionalism improvement are established as follows: personal and professional orientation (outlook, needs, interests, orientations, inclinations, abilities, personal qualities, style of activity, etc.); the teacher's possession of the

knowledge of information-theoretical and applied character, abilities and habits of successful performance of activity. It is ascertained that the formation in students-teachers of professional competencies and personal abilities is the basic subject of support of the teacher of psychology.

Professional competencies of the teacher are considered as a system of professional knowledge, abilities, habits and installations which allow effective creative solutions of problems thanks to flexible application of methods and ways of theoretical and the practical activities, the developed professional thinking, professional reflexion, continuous professional and personal growth. It provides professional mobility, possession of expertise. Such groups of competencies and abilities are singled out: 1) to provide training, education and development of school pupils; 2) diagnostic-projecting abilities; 3) socially-psychological; 4) personal abilities; 5) providing professional improvement and development.

Key words: *professional development, personal development, the teacher's professionalization, crises of professional formation, psychological support, psychological service of pedagogical university.*

Постановка проблеми. Професійні компетенції педагога розглядаються нами як система професійних знань, умінь, навичок і настанов, які дають ефективно, творчо розв'язувати завдання, завдяки гнучкому застосовуванню методів і способів теоретичної і практичної діяльності, розвиненому професійному мисленню, професійній рефлексії, безперервному професійному й особистісному зростанню. Вона забезпечує професійну мобільність, володіння професійним досвідом.

Головна мета психологічного супроводу особистісно-професійного розвитку студента визнається всіма суб'єктами освітнього процесу. Необхідною умовою забезпечення успішності освітнього процесу є реалізація системи психологічного супроводу професійно-особистісного становлення викладачів.

Мета дослідження: розробити й обґрунтувати психологічні засади особистісного розвитку майбутнього педагога при вивченні курсу педагогічна психологія; виявлення взаємозв'язку і динаміки особистісного і професійного розвитку студентів 1–4-х курсів; розробити модель психологічного супроводу процесу професійного розвитку студентів засобами психологічної служби.

Об'єкт дослідження: професійна та особистісна підготовка майбутнього педагога у вищому навчальному закладі при вивченні курсу педагогічна психологія.

Предмет дослідження: психологічні засади особистісного розвитку майбутнього педагога в процесі професійної підготовки у вищому навчальному закладі при вивченні курсу педагогічна психологія.

Дослідники відзначають, що на всьому протязі процесу професійного становлення та розвитку суб'єкт зустрічається з проблемами і суперечностями, потрапляє в кризову ситуацію. Схожі проблеми і кризи можуть виникати не тільки під час переходу від однієї стадії професійного становлення до іншої, а й всередині окремої стадії цього процесу. «Нерідкі випадки, коли вже до кінця першого, а особливо часто на другому або третьому році навчання, в студента може змінитися ставлення до процесу оволодіння професією. Це так званий негативний синдром 2–3 року профпідготовки» (Бабак, 2008: 39). Він виявля-

ється в тому, що студенти розчаровуються у своєму професійному виборі, замислюються про зміну спеціальності і навчального закладу, при цьому багато з них добре навчаються, мають гарну успішність. Зважаючи на це, вважає Т. П. Демидова, важлива роль психолога полягає в навчанні технологій переживання криз, проблемних ситуацій як у спільній роботі з психологом, так і самостійно, шляхом самодопомоги (Демидова, 2005:70).

Зважаючи на теоретично отримані дані, провідними напрямками побудови системи психологічного супроводу для нашої вибірки повинні виступати: створення умов для підвищення рівня соціально-психологічної адаптації студентів, розвиток їх педагогічної та онтогенетичної рефлексії, внутрішньої мотивації професійного становлення, самоактуалізації та саморозвитку.

Окрім цього, незважаючи на відсутність значущих відмінностей між студентами різних курсів, побудова системи психологічного супроводу повинна ґрунтуватися на: 1) врахуванні вікових особливостей онтогенетичного розвитку, їх динаміки у різних вікових категорій студентів; 2) врахуванні закономірностей професійного становлення особистості в умовах професійного навчання та його особливостей у період навчання в педагогічному університеті. З метою визначення особливостей побудови програми супроводу для студентів різних курсів, нагадаємо їх теоретичні підстави.

Дослідники відзначають, що протягом процесу професійного становлення та розвитку суб'єкт зустрічається з проблемами і суперечностями, потрапляє в кризову ситуацію. Схожі проблеми і кризи можуть виникати не тільки під час переходу від однієї стадії професійного становлення до іншої, а й всередині окремої стадії цього процесу. «Нерідкі випадки, коли вже до кінця першого, а особливо часто на другому або третьому році навчання, в студента може змінитися ставлення до процесу оволодіння професією. Це так званий негативний синдром 2–3 року профпідготовки»(Психологическая практика, 2002)

Він виявляється в тому, що студенти розчаровуються у своєму професійному виборі, замислюються про зміну спеціальності і навчального закладу, при цьому багато з них добре навчаються, мають гарну успішність. Зважаючи на це, вважає Т.П.Демидова, важлива роль психолога полягає в навчанні технологій переживання криз, проблемних ситуацій як у спільній роботі з психологом, так і самостійно, шляхом самодопомоги (Демидова, 2005: 70).

На рубежі 2–3 курсу, у зв'язку з вибором і початком спеціалізації, основним змістом життєвої проблемної ситуації стає необхідність реального життєвого і професійного самовизначення (на відміну від ідеального «моделювання» своєї особистості в період шкільного навчання). Для студентів третього курсу характерні сумніви щодо майбутньої професійної діяльності, переживання, пов'язані з усвідомленням відповідальності за свій професійний вибір і подальший професійний шлях, прагнення намітити реальні шляхи самовираження в професії (Психологическоеобеспечение, 1985).

Студенти старших курсів, як правило, більш оптимістичні, порівняно зі студентами початкових, у своєму ставленні до майбутньої професії. Актуальним для них є перспективи реалізації власного творчого потенціалу, самостійне розв'язання професійних завдань і досягнення успіху. Основною проблемою для студентів на даному етапі розвитку є ефективне співвіднесення

своїх оформлених смисложиттєвих орієнтації з можливостями їх реалізації в певній сфері соціально-трудоових відносин. Для студентів старших курсів також характерні проблеми особистісно-інтимних відносин та особистого життя, формування та становлення студентської сім'ї. Навчальні предмети в цей період у основної маси студентів не викликають утруднень, поступаючись першістю проблеми міжособистісних стосунків з протилежною статтю, актуалізується проблема самотності. Багато студентів вказують на те, що зосередженість на навчанні не сприяє розвитку навичок спілкування та організації дозвілля.

В. Т. Лісовський розглядає особистісно-професійний розвиток студента в залежності від курсу навчання, виділяючи такі його особливі риси (Лісовский, 1976: 44)

Перший курс – вирішує завдання прилучення нещодавнього абітурієнта до студентських форм колективного життя. Поведінка студентів відрізняється високим ступенем комфорнізму; у першокурсників відсутній диференційований підхід до своїх ролей.

Другий курс – період найбільш напруженої навчальної діяльності студентів. Вони отримують загальну підготовку, формуються їхні широкі культурні запити і потреби. Процес адаптації в основному завершено.

Третій курс – початок спеціалізації, зміцнення інтересу до наукової роботи як відображення подальшого розвитку та поглиблення професійних інтересів студентів. Нагальна необхідність у спеціалізації часто призводить до звуження сфери різнобічних інтересів особистості. Відтепер форми розвитку особистості в основному визначаються фактором спеціалізації. Пошуки партнера починають грати велику роль, впливають на успішність і громадську діяльність студентів. Інтерес до протилежної статі займає значне місце в думках і поведінці студентів. Інтимні стосунки нерідко сприяють підвищенню бажання краще вчитися, робочому настрою, творчій активності.

Старші курси – перше реальне знайомство зі спеціальністю в період проходження самостійної педагогічної практики. Для поведінки студентів характерний інтенсивний пошук більш раціональних шляхів і форм спеціальної підготовки. Відбувається переоцінка багатьох цінностей життя і культури. Перспектива швидкого закінчення навчання формує чіткі практичні установки на майбутній вид діяльності. Проявляються нові, все більш актуальні цінності, пов'язані з матеріальним і сімейним станом, місцем роботи і т.п. Студенти поступово відходять від колективних форм життя навчального закладу (Суховершина, 2006: 33–39).

Психолого-педагогічний супровід особистісного розвитку, на думку Замішак М. І., може бути реалізовано через наступні види діяльності викладача психології при вивченні курсу «Психологія»:

1) навчальну (навчання способам ефективного спілкування та поведінки в процесі особистісного розвитку);

2) здоров'язберігаючу (комплекс заходів, які сприяють нормалізації нервово-психічного самопочуття: розрядки напруги, зняття втоми; аналіз навантаження, можливостей людини в виконання конкретної діяльності та ін.

3) формуючу (діяльність спрямована на формування у суб'єкта умінь і навичок, необхідних для вирішення конкретних завдань; допомогу в органі-

зації мислення особистості, заохочення експериментування, розширення можливостей);

4) аналітичну (аналіз цілісного особистісного розвитку, існуючої системи взаємодії, результативності застосовуваних технологій і ін.);

5) організуючу (організовує спеціальні види діяльності, взаємодії, спрямовані на досягнення мети особистісного становлення);

6) смислороджуючу (організовує спеціальні ситуації в міжособистісній взаємодії, що сприяють появі у її учасників нового сенсу, цінностей);

7) стимулююче-мобілізує (використовує різні психологічні засоби, методи, що сприяють активізації майбутнього педагога в ході особистісного розвитку);

8) спрямовуюче-підтримувальну (підтримка особистісних умінь, допомогу в «розкритті» здібностей особистості, її ресурсів і вміння застосовувати їх у діяльності);

9) об'єднувально-посередницьку (діяльність, що забезпечує встановлення багатопланових зв'язків між суб'єктами освітнього процесу в організації розвиваючого і особистісної взаємодії і виконанні конкретних цілей) (Заміщак, 2015: 51).

Отже, період професійного навчання особистості потребує підсиленої уваги з боку психолога навчального закладу, який повинен орієнтуватися на надання необхідної психологічної допомоги співвідносно до змісту проблемних ситуацій, криз розвитку, якими супроводжується процес професійного становлення в різних його фазах. Зважаючи на це, психологічний супровід особистісно-професійного розвитку студентів педагогічного університету повинен враховувати означену специфіку та спрямовуватися на визначення наявних у студентів різних курсів утруднень та допомогу в їх ефективному подоланні. Проведений аналіз дозволяє визначити провідні підходи до змістовного наповнення та побудови системи психологічного супроводу професійного розвитку студентів.

У роботі курсу педагогічної психології повинні реалізуватися два рівня роботи зі студентами – актуальний і перспективний, нерозривно пов'язані між собою. Актуальний – орієнтований на вирішення поточних проблем, пов'язаних з тими чи іншими моментами на кожному етапі навчання, з труднощами в навчанні і особистісно-професійному розвитку, відхиленнями в поведінці і спілкуванні. Перспективний – націлений на розвиток, становлення особистості та індивідуальності кожного студента, на формування його психологічної готовності до самовизначення, саморозвитку, життєтворчості в суспільстві. Цей напрям також був пов'язаний із збереженням і підтриманням психологічного здоров'я студентів.

Розглядаючи майбутнього педагога як суб'єкта професійної діяльності, слід викладати їм ті знання, що стосується таких моментів: педагогічні здібності та їх структура, сутність суб'єкт-суб'єктної взаємодії у педагогічній діяльності, особистісні здатності педагога. Спираючись на загальне уявлення про професійну свідомість і самосвідомість, слід викласти конкретне уявлення про професійну свідомість та самосвідомість педагога та про особистісні якості у структурі суб'єкта педагогічної діяльності, вимоги педагогічної діяльності до його особистості, зокрема, про професійно значущі психологічні, соціально-психологічні, моральні та духовні якості особистості педагога, його професійні цінності, здоровий стиль професійної діяльності тощо (Бабак, 2008: 1, 33).

Важливо забезпечити студентів орієнтувальною основою вивчення психологічних дисциплін та окремих тем, в якій чітко має бути виділено методологічне, теоретичне, прикладне, практичне і розвивальне знання та способи їх засвоєння.

Наступним кроком в організації психологічного супроводу є втілення компетентнісного підходу на лекційних і практичних заняттях. Мета викладання психологічних дисциплін не може бути зведена тільки до використання психологічних знань для розв'язання теоретичних і практичних задач. Моделювання психологічної компетентності у процесі викладання психологічних дисциплін надає вплив і підтримку особистісного і професійного розвитку майбутнього вчителя (Василенко, 2015: 16).

Важливо, щоб кожне навчальне заняття включало теоретичний, практичний і рефлексивний рівні. Це сприяє природному синтезу психологічних знань та умінь, засвоєнню системи дій, які забезпечують психологічну основу процесу оволодіння професією, відбувається перехід потенційних можливостей майбутніх педагогів в актуальні здібності (Василенко, 2015: 17).

Висновок. Отже, підсумком психолого-педагогічного супроводу буде успішне формування соціально-спрямованої та індивідуально збалансованої мотиваційно-ціннісної сфери особистості майбутнього педагога. Адже саме педагог є референтним носієм загальнолюдських цінностей та власних життєвих смислів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабак, 2008 – Бабак К. В. Психологічний супровід особистісно-професійного розвитку студентів // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: зб. наук. праць. Рівне: РДГУ, 2008. Вип. 41. С. 31–33.
2. Василенко, 2015 – Василенко Л. П. Концепція дослідження проблеми супроводу особистісно-професійного розвитку майбутнього педагога при вивченні психології // Матеріали звітної наукової конференції викладачів кафедри психології та студентів Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2015. Випуск IX. 141 с.
3. Демидова, 2005 – Демидова Т. П. Психологическое сопровождение профессионально-личностного становления обучающихся в средник профессиональных учебных заведениях: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Т. П. Демидова. М., 2005. 171 с.
4. Заміщак, 2015 – Заміщак М. І. Програма та методи психолого-педагогічного супроводу особистісного розвитку майбутнього педагога при вивченні курсу загальної психології // Матеріали звітної наукової конференції викладачів кафедри психології та студентів Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2015. Випуск IX. 141 с.
5. Лисовский, 1976 – Лисовский В. Т. Формирование личности современного студента: автореф. дис. на соискание учен. степени доктора психол. наук / В. Т. Лисовский. Л., 1976. 44 с.
6. Психологическая практика, 2002 – Психологическая практика: проблемы и перспективы: сб. науч. тр. / под ред. Г. М. Кучинского. М.: МГУ, 2002. 220 с.
7. Психологическое обеспечение, 1985 – Психологическое обеспечение учебно-воспитательного процесса в вузе / под ред. Н. Н. Обозова, Н. С. Копейной. Л.: Изд-во ЛГУ. 1985. 178 с.
8. Суховершина, 2006 – Суховершина Ю. В. Психологическое сопровождение личностно-профессионального развития студента службой практической психологии вуза: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Ю. В. Суховершина. Курск, 2006. 155 с.

REFERENCES

1. Babak, 2008 – Babak K. V. Psykholohichniy suprovod osobystisno-profesiinoho rozvytku studentiv [Psychological support of personal-professional development of students] // Onovlennia zmistu, form ta metodiv navchannia i vykhovannia v zakladakh osvity: zb. nauk. prats. Rivne: RDHU, 2008. Vyp. 41. S. 31–33. [in Ukrainian]
2. Vasylenko, 2015 – Vasylenko L. P. Kontsepsiia doslidzhennia problemy suprovodu osobystisno-profesiinoho rozvytku maibutnoho pedahoha pry vyvchenni psykholohii [The cresearch concept of the problem of support of the personal professional development of a future teacher in the study of psychology] // Materialy zvitnoi naukovi konferentsii vykladachiv kafedry psykholohii ta studentiv Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Ivana Franka. Drohobych: Redaktsiino-vydavnychiy viddil Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Ivana Franka, 2015. Vypusk IKh. 141 s. [in Ukrainian]
3. Demydova, 2005 – Demydova T. P. Psykholohycheskoe soprovozhdenye professionalno-lychnostnogo stanovleniia obuchaiushchykhsia v srednykh professionalnykh uchebnykh zavedeniakh [Psychological support of the professional-personal formation of those trained in secondary professional educational institutions]: dys. ... kand. psykol. nauk: 19.00.07 / T. P. Demydova. M., 2005. 171 s. [in Ukrainian]
4. Zamishchak, 2015 – Zamishchak M. I. Prohrama ta metody psykholoho-pedahohichnogo suprovodu osobystisnogo rozvytku maibutnoho peahoha py vyvchenni kursu zahalna psykholohiia [Programs and methods of psychological-pedagogical support of the personal development of the future pedagogue in the process of studying the course «General psychology»] // Materialy zvitnoi naukovi konferentsii vykladachiv kafedry psykholohii ta studentiv Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Ivana Franka. Drohobych: Redaktsiino-vydavnychiy viddil Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Ivana Franka, 2015. Vypusk IKh. 141 s. [in Ukrainian]
5. Lysovskiy, 1976 – Lysovskiy V. T. Formyrovanye lychnosti sovremennoho studenta [Formation of the contemporary student's personality]: avtoref. dys. na soyskanye uchen. stepeny doktora psykol. nauk / V. T. Lysovskiy. L., 1976. 44 s. [in Ukrainian]
6. Psykholohycheskaia praktyka, 2002 – Psykholohycheskaia praktyka: problemy u perspektivy [Psychological practice: problems and prospects; a collection of scientific works]: sb. nauch. tr. / pod red. H. M. Kuchynskoho. M.: MHU, 2002. 220 s. [in Ukrainian]
7. Psykholohycheskoe obespechenye, 1985 – Psykholohycheskoe obespechenye uchebno-vospytatel'nogo protsessa v vuze [Psychological support of the teaching and educational process in a higher educational establishment] / pod red. N. N. Obozova, N. S. Kopeinoy. L.: Yzd-vo LHU. 1985. 178 s. [in Ukrainian]
8. Sukhovershyna, 2006 – Sukhovershyna Yu. V. Psykholohycheskoe soprovozhdenye lychnostno-professional'nogo razvytiya studenta sluzhboi praktycheskoi psykholohyy vuza [A Higher Educational Establishment's practical psychology service's support of a student's personal-professional development]: dys. ... kand. psykol. nauk: 19.00.07 / Yu. V. Sukhovershyna. Kursk, 2006. 155 s. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 02.03.2018 р.

УДК37. 013.42: 372.8.(477)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.18/18.168219>

Роксоляна ЗОЗУЛЯК-СЛУЧИК,

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) zozulyak_roksolyana@ukr.net

СПЕЦИФІЧНІ ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ В УНІВЕРСИТЕТАХ

У статті автором детально окреслено сутність таких специфічних принципів: професійно-аксіологічної спрямованості; єдності теорії професійної етики та моральної практики (фахової моральності); системності формування професійної етики; міждисциплінарності у формуванні професійної етики; єдності моральної свідомості й моральної діяльності; комплементарності; інтеграції і взаємовпливу етичного та професійного знання; проектування особистісної траєкторії формування; морально-етичної рефлексивної спрямованості процесу навчання студентів спеціальності «Соціальна робота»; морального вибору; фасилітації; академічної доброчесності.

Ключові слова: професійна етика, соціальний працівник, університет, специфічні принципи.

Roksolyana ZOZULYAK-SLUCHYK,

Ph.D (Pedagogic),
Associate Professor at the Department of Social Education and Social Work
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk Ukraine) zozulyak_roksolyana@ukr.net

SPECIFIC PRINCIPLES OF THE FORMATION OF PROFESSIONAL ETHICS OF FUTURE SOCIAL WORKERS AT UNIVERSITIES

The formation of specialists in the social sphere at the present stage of Ukraine's formation sets radically new requirements and challenges before the sphere of education. A particular attention is drawn to new research approaches to the theoretical substantiation of the specific principles of professional ethics and morals of A. Boldova, O. Dub, A. Kalensky, M. Mikhnyuk, L. Moskalova, O. Ponomarenko, N. Sopneva, L. Horuzhoy and others who form the basis of ethical reflection in the ethics and applied field.

The purpose of the article is to reveal the essence of the specific principles of the process of formation of the professional ethics of future social workers at universities.

Social work as a type of professional activity is also built on specific principles, such as humanism, social responsiveness, communicative, variability of social assistance, client centricism, personal approach, trust in the client, and maintaining customer trust in a social worker; justice, tolerance, modality (flexibility), permanence (continuity), competence, confidentiality, mediation, etc.

The formation of professional ethics for future specialists in social work in the educational process of universities will be successful when it is based on the following specific principles:

- *professional-axiological orientation;*
- *unity of the theory of professional ethics and moral practice (professional morality)*
- *systematic of formation of professional ethics;*
- *interdisciplinarity in the formation of professional ethics;*
- *the unity of moral consciousness and moral activity;*
- *complementarity;*
- *integration and mutual influence of ethical and professional knowledge;*
- *designing a personal trajectory of formation;*
- *moral and ethical reflexive orientation of the process of teaching students of the specialty «Social Work»;*
- *moral choice;*
- *facilitation;*
- *academic integrity.*

Thus, the effectiveness of the process of forming the professional ethics of future specialists in social work is ensured through systematic interaction and mutual complementation of general-edict, general pedagogical and specific principles, namely: vocational-axiological orientation; the unity of the theory of professional ethics and moral practice (professional morality); systematic formation of professional ethics; interdisciplinarity in the formation of professional ethics; the unity of moral consciousness and moral activity; complementarity; integration and mutual influence of ethical and professional knowledge; design of personal trajectory of formation; moral and ethical reflexive orientation of students' learning process; moral choice; facilitation academic integrity. They take into account the moral and ethical norms of professional activity, professional culture, various educational forms of study at the university.

Key words: *professional ethics, social worker, university, specific principles.*

Постановка проблеми. Глибинні трансформації у сфері вищої освіти, що спостерігаються з кінця ХХ – початку ХХІ століть, зумовили не тільки зниження академічних стандартів, а й певні зміни та деформації етичного поля академічної освіти: абітурієнтів, студентів, аспірантів, молодих науковців, провідних викладачів і науковців (Академічна чесність, 2016: 10). Означене зумовлює актуалізацію питання підвищення рівня етичних стандартів університетів, відновлення та дотримання моральних цінностей у взаєминах між колективами академічного персоналу, студентів, співробітників.

Проаналізувавши психолого-педагогічну літературу та маючи власний досвід роботи в університеті, хочемо підкреслити, що в нашому розумінні формування духовних цінностей особистості майбутнього соціального працівника – це регульований процес суб'єкт-суб'єктної взаємодії, метою якого є формування професійно значущих моральних якостей, приведення ціннісних орієнтацій, мотивів діяльності та норм поведінки майбутнього фахівця у відповідність до етичних вимог професії. Зокрема, маємо на увазі те, що кожен фахівець повинен мати активну життєву позицію, почуття обов'язку, був сміливим, рішучим, відповідальним, порядним і чесним у стосунках з людьми, найвище розуміння

соціальної значущості своєї діяльності у будь-яких ситуаціях. Він є системним та вимагає застосування певних форм, методів, принципів формування майбутнього соціального працівника в університеті (Савчин, Василенко, 2005: 258; Хлестова, 2011: 9).

У даному випадку виходимо з того, що специфіка професії соціального працівника базується на специфічній системі знань як теоретичного, так і практичного захисту, на критеріях успішного розв'язання проблем, системі етичних принципів і цінностей, які регулюють стосунки з клієнтами, колегами та різними інституціями. Вона побудована на гуманістичних, демократичних ідеалах, а її цінності ґрунтуються на повазі до людини, її гідності. Отже, доходимо висновку, що соціальне замовлення на фахівця соціальної роботи вимагає від нього високої етичної та професійної культури, розвинутого почуття відповідальності, здатності до самооцінки та саморозвитку, вміння налагоджувати стосунки з оточенням.

Сучасна практика соціальної роботи має сталі вимоги підготовки майбутнього фахівця соціальної роботи до практичної діяльності, але недостатньо розроблене питання принципів цього процесу в університетах.

Аналіз досліджень. Особливої увагу заслуговують нові дослідницькі підходи до теоретичного обґрунтування специфічних принципів професійної етики та моралі А. Болдової, О. Дуб, А. Каленського, М. Михнюк, Л. Москальової, О. Пономаренко, Н. Сопневої, Л. Хоружої та інших, які становлять основу етичної рефлексії в етико-прикладній сфері.

Мета статті полягає у розкритті сутності специфічних принципів процесу формування професійної етики майбутніх соціальних працівників в університетах.

Виклад основного матеріалу. Принципи навчального процесу в університеті визначають стратегію і тактику взаємодії викладачів і студентів, характер їхньої творчої співпраці.

Відомо, що навчальний процес в університетах базується на загальнодидактичних і загальнопедагогічних принципах.

Учені також висловили свої думки стосовно специфічних принципів, їхнього місця та ролі у процесі формування майбутніх фахівців. На думку дослідника А. Каленського специфічні принципи виступають педагогічними положеннями, окреслюючи стратегію взаємодії всіх суб'єктів навчально-виховного процесу університету щодо формування професійної етики та конкретизуючи і розкриваючи мету, зміст, методи, форми та прийоми цього процесу (Каленський, 2016: 177).

Соціальна робота як вид професійної діяльності також побудована на специфічних принципах, зокрема таких, як гуманізму, соціального реагування, комунікативності, варіативності соціальної допомоги, клієнтоцентризму, особистісного підходу, довір'я до клієнта та підтримки довір'я клієнта до соціального працівника, справедливості, толерантності, модальності (гнучкості), перманентності (неперервності), компетентності, конфіденційності, посередництва тощо (Все про соц. роб., 2013: 323–324; Соціальна робота, 2002: 357–359).

На нашу думку, формування професійної етики майбутніх фахівців соціальної роботи в умовах навчально-виховного процесу університетів буде успішним, коли воно буде ґрунтуватися на таких специфічних принципах:

- професійно-аксіологічної спрямованості;

- єдності теорії професійної етики та моральної практики (фахової моральності);
- системності формування професійної етики;
- міждисциплінарності у формуванні професійної етики;
- єдності моральної свідомості й моральної діяльності;
- комплементарності;
- інтеграції і взаємовпливу етичного та професійного знання;
- проектування особистісної траєкторії формування;
- морально-етичної рефлексивної спрямованості процесу навчання студентів спеціальності «Соціальна робота»;
- морального вибору;
- фасилітації;
- академічної доброчесності.

Спробуємо детальніше зупинитись на кожному зосібна.

Принцип професійно-аксіологічної спрямованості формування професійної етики майбутніх фахівців соціальної роботи внавчально-виховному процесі університетів передбачає необхідність виховувати позитивне ставлення до професії соціального працівника шляхом поетапного формування у студентів системи професійно-етичних ціннісних орієнтацій, культивування морально-етичного підходу до професії та предмета її діяльності. Отже даний принцип задає тон навчанню задля опанування системою необхідних для роботи цінностей. У процесі навчання майбутні фахівці інтеріоризують їх тобто йдеться про суб'єктивізацію професійно-етичних цінностей. Під даним поняттям розглянемо ступінь реалізації ідеально-ціннісного, трансформації потенційного в актуальне (Михнюк, 2017: 172). Високий рівень професійно-аксіологічної спрямованості є показником належної професійно-етичної компетентності. Тобто у процесі зміни умов професійної діяльності, вимог до професійно-етичної підготовки майбутніх соціальних працівників переоцінюються та змінюються і професійно-етичні цінності. Це зумовлює формування професійно-етичної компетентності студентів у період навчання в університеті.

Реалізація окресленого принципу сприяє орієнтації молоді на ціннісні смисли, взаємини та перетворює опанування основ професійної етики майбутніх соціальних працівників на осмислення цих зв'язків, відображення їх у своїй поведінці, формує позицію фахівця, спрямовану на вдосконалення та самовдосконалення професійно-етичних цінностей.

Детальніше проаналізуємо принцип єдності теорії професійної етики та моральної практики (фахової моральності), як один із специфічних, що безпосередньо впливає на формування професійно-етичної компетентності.

Безперечним фактом є те, що діалектичний взаємозв'язок теорії професійної етики і моральної практики полягає в тому, що вони не можуть існувати одна без одної. Науково-етичне знання формується в емпіричній і теоретичній площинах, що можуть існувати лише разом. Адже правдивість етичної теорії перевіряється емпірією (моральною практикою – моральністю), без емпіричних даних теорія залишається лише ідеєю. Моральна практика матеріалізується в моральність – чуттєво-предметну діяльність особи. Водночас емпірія (моральність) залежить від теорії – практична діяльність здійснюється в межах теоретично-етичних норм.

Охарактеризуємо принцип системності формування професійної етики майбутніх фахівців соціальної роботи. Насамперед, зацентруємо на тому, що саме він зумовлює розгляд суті формування професійної етики в особистій системності й у структурі більш масштабної системи (формування професійної компетентності, культури соціального працівника, морально-етичних норм, моральних ідеалів суспільства). До неї предмет (явище) входить як компонент цієї системи. Водночас принцип системності розкриває та збагачує такі діалектичні категорії, як якість, загальний зв'язок, взаємодія, формування, вдосконалення. Він зумовлює єдність усіх функціональних і структурних компонентів системи, що сприяє вдосконаленню та сформованості рівня професійної етики в майбутніх соціальних працівників. У рамках означеного процесу здійснюється взаємовплив етичного та професійного знання і сполучення загальнонаукового і конкретно наукового рівнів методології.

Отже, можемо підтвердити, що принцип системності формування професійної етики майбутніх працівників забезпечує вдосконалення та самовдосконалення знань і вмінь з професійної етики студентів у відповідній системі, де між усіма елементами існує логічний взаємозв'язок. У практичній же площині він зумовлює формування професійної компетентності шляхом вибору найбільш доцільних форм, методів і технологій навчання.

Принцип міждисциплінарності у формуванні професійної етики сприяє реалізації окреслених вище принципів як єдиних організаційно-педагогічних вимог до змісту й методів навчання студентів, забезпечує взаємодію, співпрацю викладачів різних дисциплін в тому числі «Етики соціальної роботи», при складанні і впровадженні базисних та функціональних навчальних програм і їх координацію в університетах галузі «Соціальна робота».

Перед тим, як охарактеризувати роль принципу єдності моральної свідомості і моральної діяльності у формуванні професійної етики майбутніх соціальних працівників, з'ясуємо суть понять «моральна свідомість» і «моральна діяльність». Так, моральна свідомість – це усвідомлення особистістю норм моральності, взаємин у суспільстві, ідей, уявлень, ідеалів, що функціонують у ньому. Іншими словами, маємо на увазі сукупність етичних знань, моральних поглядів, переконань, почуттів, потреб. Під моральною діяльністю розглядаємо суспільну діяльність людини, підпорядковану здійсненню моральних цілей, тобто йдеться суто про моральність. Остання ж виступає об'єктивною стороною моралі й поведінки людини, а моральна свідомість суб'єктивною.

Тепер виокремимо особливості професійної етики майбутнього соціального працівника, вирізнивши об'єкт його діяльності – людина. Так, фахівець завжди несе моральну відповідальність за майбутнє того, кому надає допомогу; його робота психологічно й організаційно складна, часто приводить до професійних деформацій і «вигорання». Однак соціальний працівник має слугувати взірцем моральності, виступати людиною високих ідеалів. Саме в цьому і проявляється принцип єдності моральної свідомості та моральної діяльності фахівця соціальної роботи.

Реалізація даного принципу, як наголошує А. Каленський, здійснюється за певними правилами:

- формування етичного і морального знання, яке є матеріалом для особистісних форм моральної свідомості, що реалізується в контексті створюваної системи формування професійної етики в майбутніх соціальних працівників;
- формування досвіду моральності, що сприяє перебудові моральних засад діяльності, чим розширює горизонт морального підходу як до світу, так і людей;
- єдність моральної свідомості і моральної діяльності досягається у процесі суб'єкт-суб'єктної взаємодії, а також у ході наскрізної практики (Каленський, 2016: 188–189).

Для процесу формування професійної етики майбутніх фахівців соціальної роботи немаловажне значення має принцип комплементарності (додаковості). Він окреслює формування майбутнього фахівця як сукупність взаємодоповнювальних процесів, закладення основ професійної етики як однієї з умов разом із природними, соціальними, культурними факторами.

Суть принципу інтеграції та взаємовпливу етичного і професійного знання полягає у взаємодії моралі як науки та спеціальності не досліджує мораль, моральність, етику теоретично. Разом із тим, щоб оволодіти знанням про гуманізм, суть і природу гуманізації соціальної роботи як професії, необхідні загальнотеоретичні знання про етику та мораль. Різні технологічні системи соціальної роботи базуються на етично-моральних цінностях і забезпечують проникнення моралі «всередину» моральної свідомості фахівця. Тому необхідно з'ясувати, які засоби, форми й методи навчання та виховання або підготовки майбутнього соціального працівника в університеті сприяють формуванню його ціннісних орієнтацій, гуманістичної спрямованості, моральної свідомості.

Сутнісно соціальна робота як наука та спеціальність не досліджує мораль, моральність, етику теоретично. Разом із тим, щоб оволодіти знанням про гуманізм, суть і природу гуманізації соціальної роботи як професії, необхідні загальнотеоретичні знання про етику та мораль. Різні технологічні системи соціальної роботи базуються на етично-моральних цінностях і забезпечують проникнення моралі «всередину» моральної свідомості фахівця. Тому необхідно з'ясувати, які засоби, форми й методи навчання та виховання або підготовки майбутнього соціального працівника в університеті сприяють формуванню його ціннісних орієнтацій, гуманістичної спрямованості, моральної свідомості.

У даному випадку наші думки суголосні з твердженням дослідника А. Каленського, що для реалізації означеного принципу необхідно слідувати наступним правилам: інтеграція і взаємодія етичного та професійного знання реалізується шляхом засвоєння майбутнім соціальним працівником категорій етики та моралі; формування категоріальних меж морального мислення проходить крізь призму вирішення студентом виробничих ситуацій; оцінювання професійних ситуацій, виходячи з морально-етичної рефлексії (Каленський, 2016: 191).

Ще один необхідний принцип проектування особистісної траєкторії формування професійної етики – максимальне особистісне професійне та моральне вдосконалення майбутніх соціальних працівників. Він зумовлює усвідомлений вибір основних компонентів професійного формування та розвитку, а саме цілей, темпу навчання, форм, методів і технологій вдосконалення та самовдосконалення. Таким чином, забезпечується вдосконалення елементів психологічної, дидактичної, методологічної, методичної, фахової, етичної, естетичної, інформаційної, рефлексивної культури, що становлять основу професійно-етичної компетентності майбутніх фахівців. Варто наголосити, що окреслений

.....

принцип буде дієвим за умови свободи вибору цілей, завдань, змісту, форм, методів і технологій формування та саморозвитку соціального працівника. Це означає, що чим більше студенти працюватимуть над особистісним і професійним зростанням, тим вищою буде їхня особистісна творча самореалізація. Тому, на нашу думку, так важливо виокремлювати моральні аспекти будь-якої діяльності в навчально-виховному процесі університетів, що дозволить оцінити моральні якості майбутніх соціальних працівників і спрогнозувати їхню діяльність, взаємодію із соціумом, клієнтами.

З окресленими нами вище двома принципами тісно взаємопов'язаний принцип морально-етичної рефлексивної спрямованості процесу навчання студентів спеціальності «Соціальна робота» в університетах. Він скерує викладача на розвиток і спонукання їх до морально-етичної рефлексії. Так їхні мотиви проходять через лабіринти вибору, що має неабиякий практичний сенс. Адже студент, що рефлексує, оцінює результати власного морального вибору за критеріями золотого правила моралі, передбачає створення морального контексту свого професійного вирішення будь-якої соціальної проблеми. Зростання ж рівнів морально-етичної рефлексії майбутніх соціальних працівників відбувається в певних напрямках: особистісно-професійна («Я» у професії серед своїх цілей, мотивів, настанов); морально-професійна («Я» серед тих, хто вчиться, і серед інших людей); етико-професійна рефлексія («Я» серед цінностей і норм моралі професії).

Отже уся діяльність соціальних працівників базується на моральному виборі у прийнятті фахових рішень, що визначає траєкторію їхньої поведінки та вчинків. Тому принцип морального вибору сприяє самовизначенню суб'єкта в системі цінностей і встановлює морально-етичні межі професійної діяльності майбутніх фахівців. Ґрунтується означений принцип на певних концептах: нередукованого морального блага (благо не оцінюється через інші сутності, не зводиться до інших (неморальних) благ); негативності (моральне благо полягає в тому, щоб не чинити зла); зростання суб'єкта моралі (моральне благо не здобувається в результаті здійснення лише одного морального вчинку, що означає постійне прагнення до морального блага, тобто рух до безперервного духовного зростання); учинок, здійснений «тут і зараз» (моральне благо проявляється, або втрачається у вчинку, який людина робить, вирішуючи певну ситуацію морального вибору, що ставить перед нею сувору альтернативу відокремлення добра від зла); диктат совісті (моральна поведінка людини вимагає порівнювати свої дії із сумлінням, щоб уникати спокус і враховувати докори совісті, що виникають у неї за скоєні вчинки); взаєморозуміння (взаємини з іншими людьми необхідно вибудовувати, визнаючи їхню людську гідність, дотримуючись толерантності у стосунках); рефлексивність моралі (моральні міркування та вимоги суб'єкта мають співвідноситися тільки до власних міркувань, вимог, незалежно від конкретної ситуації і моральної поведінки оточення); конвертованість утилітарних цінностей (досягнення утилітарного блага не для себе, а для іншої людини має моральну цінність. Адже альтруїстичне ставлення до прагматичних (утилітарних) цінностей неначе «конвертує» їх у моральну заслугу); негативний прецедент (порушення моралі є злом, воно стає украй негативним як створення прецеденту, що показує саму можливість такого порушення) (Каленський, 2016: 192–194).

Важливим, на нашу думку є і принцип фасилітації. Він зумовлює особистісно опосередкований супровід професійного навчання майбутніх фахівців соціальної роботи на засадах етичних цінностей. Також сприяє побудові чуттєвої основи майбутнього фахівця, що сприяла б інтелектуальній співтворчості й духовній взаємодії у площинах «викладач-студент», «студент-студент». Окреслений принцип покликаний сприяти максимальній підтримці майбутнього фахівця соціальної роботи в його особистісно-професійному моральному зростанні в процесі навчання в університеті.

На нашу думку, принцип академічної доброчесності є важливим не тільки як загально-педагогічний, але і як специфічний у процесі формування професійної етики майбутніх соціальних працівників. Адже дотримання моральних стандартів у соціальній роботі, їх зіставлення з кращими взірцями академічної культури ЄС, послідовне втілення в освітнє життя студентів університету слугує виявом прагнення вітчизняної викладацької спільноти взяти на себе відповідальність за формування базових етичних цінностей, забезпечення якості їх сформованості.

Окреслений принцип спонукає до формування морально-вольових рис майбутнього фахівця у галузі соціальної роботи: чесності, гуманності, цілеспрямованості, організованості, зацікавленості в справі, відповідальності, надійності, наполегливості у досягненні мети, самостійності, вимогливості до процесу і результатів своєї роботи, сумлінності, принциповості, толерантності, працелюбності, дисциплінованості.

Невипадково серед науковців усталилась думка, що академічна доброчесність виступає як інтегрована моральна риса, яка поєднує фундаментальні чесноти: чесність, довіру, справедливість, повагу, відповідальність, мужність.

Водночас в основі дії принципу закладено концепт, що його дотримання необхідно викладачам починати із себе, «...а вже потім добиватися її поширення серед всіх членів академічної спільноти, не допускаючи ніяких форм обману, брехні, шахрайства, крадіжки або інших форм нечесної поведінки, які негативно впливають на якість отриманих академічних ступенів» (Академічна чесність, 2016: 11).

Висновки. Таким чином, результативність процесу формування професійної етики майбутніх фахівців соціальної роботи забезпечується системною взаємодією і взаємним доповненням загальнодидактичних, загально-педагогічних і специфічних принципів, а саме: професійно-аксіологічної спрямованості; єдності теорії професійної етики та моральної практики (фахової моральності); системності формування професійної етики; міждисциплінарності в формуванні професійної етики; єдності моральної свідомості й моральної діяльності; комплементарності; інтеграції і взаємовпливу етичного і професійного знання; проєктування особистісної траєкторії формування; морально-етичної рефлексивної спрямованості процесу навчання студентів; морального вибору; фасилітації; академічної доброчесності. Вони враховують морально-етичні норми фахової діяльності, професійну культуру, різноманітні освітні форми навчання в університеті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академічна чесність, 2016 – Академічна чесність як основа сталого розвитку університету / Міжнарод. благод. Фонд «Міжнарод. фонд. Дослідж. Освіт. політики»; за аг. ред. Т. В. Фінікова, Ф. Є. Артюхова. К.: Таксон, 2016. 234 с.

2. ВПСР, 2013 – Все про соціальну роботу: [навч. енциклопед. словник-довідник] / [за наук. ред. В. М. Пічі]. Вид. 2-ге, виправлене, перероблене та доповненне. Львів: «Новий Світ – 2000», 2013. 616 с.
3. Каленський, 2016 – Каленський А. А. Розвиток професійно-педагогічної етики у майбутніх викладачів спеціальних дисциплін: монографія / Андрій Анатолійович Каленський. 2-ге вид., випр. і допов. К.: ЦП «Компринт», 2016. 424 с.
4. Михнюк, 2017 – Михнюк М. І. Теоретичні і методичні основи розвитку професійної культури викладачів спеціальних дисциплін будівельного: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Марія Іванівна Михнюк; Інститут професійно-технічної освіти НАПН України. К., 2017. 652 с.
5. Савчин, Василенко, 2005 – Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія: навч. посіб. К.: Академвидав, 2005. 300 с.
6. Соціальна робота, 2002 – Соціальна робота: [короткий енциклопед. словник]. К.: ДЦСМ, 2002. 536 с.
7. Хлестова, 2011 – Хлестова С. С. Формування деонтологічної культури студентів вищих навчальних закладів у процесі соціально-виховної роботи: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07 / С. С. Хлестова. – К.: Нац.пед.ун-т ім. М. П. Драгоманова, 2011. 18 с.

REFERENCES

1. Akademichna chesnist, 2016 – Akademichna chesnist yak osnova staloho rozvytku universytetu [Academic honesty as basis of steady development of university] / Mizhnarod. blahod. Fond «Mizhnarod. fond. Doslidzh. Osvit. polityky»; za ah. red. T. V. Finikova, F. Ye. Artyukhova. K.: Takson, 2016. 234 s.
2. VPSR, 2013 – Vse pro sotsialnu robotu: [navch. entsykloped. slovnyk-dovidnyk] [All about social work] / [za nauk. red. V. M. Pichi]. Vyd. 2-he, vypravlene, pereroblene ta dopovnenne. L'viv: «Novyy Svit – 2000», 2013. 616 s.
3. Kalens'kyu, 2016 – Kalens'kyu A. A. Rozvytok profesiiyno-pedahohichnoyi etyky u maybutnikh vykladachiv spetsial'nykh dystsyplin: monohrafiya [The future teachers of the special disciplines have development of professionally-pedagogical ethics] / Andriy Anatoliyovych Kalenskyu. 2-he vyd., vypr. i dopov. K.: TsP «Komprynt», 2016. 424 s.
4. Mykhnyuk, 2017 – Mykhnyuk M. I. Teoretychni i metodychni osnovy rozvytku profesiiynoyi kul'tury vykladachiv spetsial'nykh dystsyplin budivel'noho: dys. ... d-ra ped. nauk: 13.00.04 [Theoretical and methodical bases of development of professional culture of teachers of the special disciplines building] / Mariya Ivanivna Mykhnyuk; Instytut profesiiyno-tekhnichnoyi osvity NAPN Ukrainy. K., 2017. 652 s.
5. Savchyn, Vasilenko, 2005 – Savchyn M.V., Vasilenko L. P. Vikova psykholohiya [Age-old psychology]: Navch. posib. K.: Akademydav, 2005. 300 s.
6. Sotsial'na robota, 2002 – Sotsial'na robota: [korotkyu entsykloped. slovnyk]. K.: DTsSSM, 2002. 536 s.
7. Khlyestova, 2011 – Khlyestova S. S. Formuvannya deontolohichnoyi kul'tury studentiv vyscheykh navchal'nykh zakladiv u protsesi sotsial'no-vykhovnoyi roboty: avtoref. dys. kand. ped. nauk: 13.00.07 [Forming of ethic culture of students of higher educational establishments is in the process of social educator work] / S. S. Khlyestova. K.: Nats.ped.un-t im. M. P. Drahomanova, 2011. 18 s.

Стаття подано до редакції 05.03.2018 р.

Наталія ІВАНІКІВ,

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри здоров'я людини та фізичної реабілітації
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка
(Дрогобич, Україна) ivnatalija@ukr.net*

Анна ЧЕПЕЛЮК,

*кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри спортивних дисциплін і туризму
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка
(Дрогобич, Україна) anna.chepelyuk@ukr.net*

ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ФІЗИЧНОГО ЗДОРОВ'Я ДИТИНИ

У статті розглядаються актуальні проблеми ролі краєзнавчої діяльності у формуванні та збереженні фізичного здоров'я дитини. Висвітлено заходи, спрямовані на збереження та зміцнення фізичного та психічного здоров'я школярів і формування здорового способу життя в умовах сучасної України, які розглядаються як невід'ємна складова навчально-виховного процесу.

Розкрито складний комплекс чинників природного та соціального походження, які впливають на стан збереження здоров'я дитини.

Ключові слова: краєзнавство, краєзнавча діяльність, рідний край, здоров'я, діти, гра, відпочинок, емоції.

Nataliya IVANIKIV,

*Ph.D (Pedagogic),
Associate Professor at the Department of Human Health
and Physical Rehabilitation
Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University
(Ukraine, Drohobych) ivnatalija@ukr.net*

Anna CHEPELIUK,

*Candidate of Pedagogic Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Sport Sciences and Tourism
Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University
(Ukraine, Drohobych) anna.chepelyuk@ukr.net*

PROBLEMS OF PRESERVING THE PHYSICAL HEALTH OF A CHILD

The article deals with the topical issue of the role of regional studies in forming a child's health. The authors have considered the measures aimed at preserving and developing pupils' physical and mental health, as well as promoting healthy lifestyles in

modern Ukraine, which are an integral part of the educational process. An attempt to trace the interrelation of regional studies and a child's health has been made. We have determined some school features that would contribute to important principles of health development. It is known that the health of children and adolescents is influenced by a complex of social, biological and psychological factors. This conclusion of the theory of risk factors enabled to proceed to the concept of health design, which involves interference in its formation to overcome or reduce the factors of risk. One of the important factors of a child's mental and physical health is tourist and regional studies work at school, which is aimed at the enhancement of physical health and favourable influence on the sphere of senses.

The way of successful solution to the problem of a child's development and health preservation by means of regional studies is analyzed. Nowadays the issue of health is very topical as the increase of material and technical base of the society positively influences the well-being of the population, however, at the same time, the youth do not vividly realize the limits of the allowed choices of way of life, moral ideals and leisure. Educating in youth the motivation for healthy way of life should be provided through the formation in the society and in every individual an appropriate mechanism of health care culture.

The article explains the actuality of approaches for the implementation of the country studies principle in education and upbringing at a primary school and confirms that the observance of the country studies principle in the educational sphere of a primary school contributes to the formation of world outlook, culture, intellect, physical and mental capacity for work, progress in studies and quality of knowledge, the development of friendly relationships in the micro- and macrosociety.

Key words: regional studies, regional studies activities, native land, health, children, play, recreation, emotions.

Постановка проблеми. Сьогодні досить гостро стоїть проблема розвитку нової особистості, яка повинна мати міцні знання та вміння, креативне мислення, широкий культурний і політехнічний світогляд, уміти користуватися новітніми технологіями, приймати нестандартні рішення, а головне – бути здоровою та провадити здоровий спосіб життя.

Здоров'я – найбільша цінність не лише окремої людини, а й усього суспільства, тому стан здоров'я дітей є важливим показником життєдіяльності народу будь-якої держави. А розвиток демократичної держави вимагає створення якісно нової системи національної освіти, покликаної забезпечити розвиток інтелектуального, духовного й фізичного потенціалу українського народу.

Світова наука розробила цілісний погляд на здоров'я як феномен, що інтегрує принаймні чотири його сфери або складові – фізичну, психічну (розумову), соціальну (суспільну) і духовну. Всі ці складові невід'ємні одна від одної, вони тісно взаємопов'язані і саме разом, у сукупності визначають стан здоров'я людини. Для зручності вивчення, полегшення методології дослідження феномена здоров'я наука диференціює поняття фізичного, психічного, соціального і духовного здоров'я. У перетворенні суспільного життя, економічної і соціальної сфери на перший план виступають завдання зміцнення та збереження здоров'я дитини, формування здорового способу життя майбутньої генерації. Так, Закон

України «Про охорону дитинства» (2001 р.) серед головних прав особистості у шкільному віці визначає її право на забезпечення умов для збереження життя і здоров'я: «Держава гарантує дитині право на охорону здоров'я, ... сприяє створенню безпечних умов для життя і здорового розвитку дитини, формуванню навичок здорового способу життя». У цьому контексті важлива роль належить принципу красзнавства.

Аналіз досліджень. На стан формування здоров'я дітей впливає складний комплекс чинників природного та соціального походження, провідними з яких у шкільному віці є соціально-педагогічні, насамперед, організаційно-педагогічні умови функціонування освітніх закладів (Г. Апанасенко, Г. Даниленко, А. Сологуб та ін.).

Заходи, спрямовані на збереження та зміцнення фізичного та психічного здоров'я школярів і формування їх здорового способу життя в умовах сучасної України розглядаються невід'ємною складовою навчально-виховного процесу (Е. Короленко, А. Сологуб, Р. Чуйко та ін.). Сучасні школи, розширюючи свої функції, мають стати джерелом формування у дітей здоров'я, виховання в них відповідних звичок та навичок, орієнтувати учнів на загальнолюдські та національні цінності, найважливішою з яких є здоров'я (Г. Даниленко, Г. Кружило, С. Лапасенко, І. Ляхова та ін.).

Сьогодні ні в кого не виникає сумнівів з приводу того, що чинниками деформації здоров'я сучасних школярів є порушення способу їхнього життя. Вивчення стану здоров'я учнів показало, що в останні роки серед дітей суттєво збільшилась чисельність хронічних захворювань та функціональних відхилень стану здоров'я організму (В. Бардов, А. Нагорна, В. Сергета, М. Хижняк та ін.).

Розкрито різні підходи до сутності здоров'я та його складових у працях І. Бега, І. Брехмана, М. Гриньової, Л. Жаліло, І. Муравова, В. Скуміна.

В історико-педагогічній науці ідея збереження міцного здоров'я дітей знайшла відображення, зокрема, у працях вітчизняних (О. Духновича, С. Рудницького, С. Русової, К. Ушинського) та зарубіжних педагогів (Д. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Й. Песталоцці).

Мета дослідження – аналіз проблеми розвитку та збереження здоров'я дитини у поєднанні з використанням красзнавчої діяльності.

Виклад основного матеріалу. Для здоров'я однаково необхідні чотири умови: фізичні навантаження, обмеження в харчуванні, загартовування, час і вміння відпочивати. І ще п'ять – щасливе життя! На жаль, без перших умов воно здоров'я не забезпечує. Але якщо немає щастя в житті, то де знайти стимул для зусиль, щоб напружуватися (Амосов, 1990: 7).

Тому особливу цінність має красзнавча діяльність з дітьми, які проживають у місті, які не вміють відпочивати, і не бажають рухатись, не кажучи вже про необхідні фізичні навантаження, також вони мають значно порушений контакт з природою. Похід молодших школярів за межі міста на прогулянку, екскурсію слід розглядати як відхід в своєрідну екологічну нішу, необхідну для того, щоб уникнути переущільнення фізичного і соціального життєвого простору. Важливим є й те, що участь дітей в прогулянках, екскурсіях, туристично-красназничих походах, змаганнях, подорожах, естафетах, експедиціях, які мають цілком певний приплив романтики, дозволяє задовольнити потреби дитини в пошуку

небезпечних «пригод», що допомагають встановленню самого себе, самостверженню себе як особистості. Краща робота, таким чином, є одним з ефективних засобів у становленні особистості, підготовки до дорослого життя і як основа сприяє зміцненню здоров'я на рівні фізичному і духовному. Вона дає педагогам можливість наповнити шкільний процес цікавішими та змістовними формами навчання та виховання сьогодення.

Виховання здорового способу життя передбачає становлення у школярів такого способу життєдіяльності, який забезпечує їм здорове буття сьогодні і в майбутньому. Важливими його засадами виступає особистісно-зорієнтована система виховання, яка концентрує увагу на соціально-емоційному аспекті життя – одному з визначальних для життєздатності дитини, її соціальної компетентності (Бех, 1998: 56). За даними сучасних досліджень, гармонійність розвитку та психологічне здоров'я дитини значною мірою обумовлюється характером її адаптації до навчально-виховного середовища, умовами, які забезпечують їй психологічний комфорт, емоційне благополуччя (О. Доукіна, О. Дубогай, О. Кононко, І. Підласий, А. Сологуб, В. Сухомлинська, Т. Сущенко та ін.). Більшість дослідників даної проблеми сходяться на думці, що її вирішення повинно базуватись на комплексному підході, врахуванні різних її аспектів. Поряд з екологічними, соціально-економічними, медичними та іншими аспектами, важливе значення мають педагогічні завдання (Александровская, 1988: 40).

Останнім часом все більше фахівців з різних галузей знань – педагогів, психологів, медиків приділяють увагу дослідженню різних аспектів проблеми здорового способу життя дітей та підлітків, умов оптимізації цього процесу. Аналізують феномен здорового способу життя старших підлітків в контексті формування в них ціннісних орієнтацій, спираються при цьому на засади особистісно-зорієнтованого виховання.

Відомо, що стан здоров'я дітей та підлітків формується під впливом цілого комплексу соціальних, біологічних та психологічних факторів. Такий висновок розробки теорії факторів ризику і дозволив приступити до реалізації концепції конструювання здоров'я, яка передбачає втручання в процес його формування до виникнення порушень з метою подолання або зменшення дії факторів ризику (Курик, 2010: 6). Одним із важливих факторів формування психофізичного здоров'я дитини і виступає туристично-краща робота в школі, яка покликана зміцнювати фізичне здоров'я і позитивно впливати на почуттєву сферу.

Щодо здоров'я дітей, то вже стало класичним уявлення про групи факторів, що його формують, та питому вагу їх внеску в стан здоров'я: 50% – спосіб життя, 20% – фактори зовнішнього середовища, 20% – обтяжений анамнез дитини та вроджена реологія та лише 10% припадає на рівень медичного обслуговування. При цьому у дітей шкільного віку серед соціальних факторів впливу на здоров'я провідну роль відіграють фактори, обумовлені умовами навчання і виховання (Кульчицька-Волочко, 2008: 5).

В системі нормального розвитку здорової дитини можна умовно виділити три рівні: індивідуальний, мікро- та макросоціальний. На індивідуальному рівні важливої ролі набувають профілактика, психокорекція з психолого-педагогічними впливами та медико-соціальна допомога, об'єктом яких є власне дитина. Мікросоціальний рівень також передбачає профілактику та комплексну медико-

психологічну і медико-соціальну допомогу дитині, але в системі її сімейного та шкільного виховання. На макросоціальному рівні суттєва роль належить великій області впливів, спрямованих на створення соціально-економічних та культурних умов, необхідних для оптимального розвитку дитини. На сімейному рівні, поряд із заходами медичного характеру, особливого значення набувають різноманітні впливи, спрямовані на здоровий спосіб життя родини та формування усвідомленого батьківства. Термін «усвідомлене батьківство» є дещо ширшим за поняття «відповідальне батьківство», адже «відповідальність» є важливим, але не єдиним компонентом цього терміна. Усвідомлене батьківство – це сукупність батьківських якостей, почуттів, знань та навичок, що стосуються виховання і розвитку дитини з метою забезпечення процесу формування здорової та зрілої особистості (Лук'янова, 2005: 9).

Серед соціальних факторів у дитячому віці головну роль відіграють фактори навчання та виховання, особливо якщо врахувати, що вплив їх триває протягом всього відповідального періоду росту та формування органів та систем дитячого організму.

Наукою і практикою встановлено вплив думки людини на стан її організму. При цьому негативні думки (а разом з ними емоції, настрої), що з'явилися випадково або в результаті якихось обставин, породжують психосоматичні захворювання, а позитивні – ведуть до здоров'я. В цьому контексті варто зазначити, що у процесі туристично-краєзнавчої діяльності відбувається посиленний розвиток емоційно-почуттєвої сфери, що позитивно впливає на формування фізичного здоров'я дитини. Вона пізнає і сприймає світ, оточуюче середовище, почуттями, емоціями, душею. «Всяке нове уявлення, що входить у душу дитини, неодмінно має свій особливий почуттєвий характер, і в пам'яті дитини зберігається не тільки слід самого уявлення, а й слід того почуття, з яким його сприйняла душа» (Ушинський, 1987: 325).

Основним принципом краєзнавчої діяльності є вираження неповторного внутрішнього змісту в адекватному образі. Спрощення, до якого вдаються діти в туристично-краєзнавчій діяльності, забезпечує максимальну виразність передачі їхнього неповторного світосприймання. Спрощена «змістовність форми» забезпечує «сприймання почуттями» дитячого оточення. Спрацьовує вищезазначений принцип вираження внутрішнього змісту в адекватному образі. З точки зору психології, туристично-краєзнавча діяльність дитини як діяльність, зорієнтована на сам процес, а не на його результат, що дозволяє зауважити позитивний внесок у розвиток психіки дитини.

Краєзнавча діяльність, як гра – є видом людської діяльності в умовних ситуаціях, де відтворюються, засвоюються та вдосконалюються специфічні для людської культури форми та способи буття. Від інших видів людської діяльності гра відрізняється тим, що її мотивом є не результат дії, а сам процес, який супроводжується переживанням задоволення та насолоди. Відсутність установки на результат відрізняє ігрову діяльність не лише від праці, але й від власне творчої діяльності, сенсами яких є створення продукції.

У дитячому віці гра виступає провідним типом самостійної життєвої активності. Дитяча гра з правилами у спеціально організованих умовах може перетворитись у гру-фантазування, гру-уяву. Такий перехід від власне гри (рухливої,

дидактичної, рольової тощо) до художньої гри спостерігається у дітей, які мають контакт з художньою літературою та різними видами мистецтва. Гра-фантазування – це вид дитячої творчості, що займає проміжне місце між грою і власне дитячою творчістю.

Спроба виразити внутрішній світ туристично-краєзнавчої діяльності-уяви з метою повторення тієї насолоди, що її одержала дитина під час фантазування, робить головним в цій діяльності сам її процес. Туристично-краєзнавча діяльність є специфічною культурною формою дитячої гри і необхідним етапом процесу її гармонійного естетичного розвитку та формування психічного здоров'я.

Вивчаючи природу, діти навчалися бачити її красу, розумно її сприймати і спостерігати, підмічати ті об'єкти і явища, що оточували їх з самого дитинства. Через безпосереднє вивчення свого краю, дитяча уява ставала яснішою, думкам надавався певний лад, зміцнювався, розширявся і поглиблювався розумовий горизонт дитини (Ушинський, 1987: 337).

В процесі туристично-краєзнавчої діяльності діти вчать порівнювати певні явища та об'єкти, проявляють допитливість у своїх спостереженнях, порівнюють ці явища, визначають взаємозалежність одних від інших. Це допомагає дітям бачити природу у «живому» вигляді, пізнавати закони зміни природи людиною, навчитися управляти цими змінами для позитивних наслідків у природі.

Вивчаючи свою місцевість діти не тільки спостерігають природу, але і аналізують життя в природі. Учні могли не один раз бути в лісі, але самостійно не відчували запаху лісу, шуму дерев, не побачили взаємозалежності окремих чинників між собою. Десятки раз вони пили воду з холодного джерела, але їм не спадало на думку, де береться ця вода, чому вона холодна і постійно витікає (Ушинський, 1987: 390). Тільки із знаним керівником під час краєзнавчих подорожей, відповідаючи на його навідні запитання, діти зовсім по-іншому дивляться на ці географічні об'єкти. Безмежні далі, неозорий простір небесного склепіння, пісні жайворонків, пурхання метеликів – все це, переносить дітей в обійми природи, емоційно захоплює їх, впливає на їх поведінку, а також зміцнює здоров'я на рівні психічному та фізичному.

Отже, обов'язок учителя – формувати у дітей:

- світогляд, спрямований на збереження власного здоров'я, активну мотивацію щодо зміцнення здоров'я;
- знання, уміння і навички безпечної поведінки;
- здатність передбачати наслідки своїх учинків, розвивати вміння прогнозувати можливість виникнення небезпеки, самостійно ухвалювати рішення, жити у гармонії з природою, дбайливо ставитися до довкілля.

Саме школа має стати тим середовищем, що сприяє усвідомленню кожною дитиною значущості здорового способу життя, у якому створюються умови здорової життєдіяльності, гармонійного розвитку особистості, вчасного задоволення її актуальних потреб. У системі шкільної освіти мають зосередитися різні форми профілактичної, діагностичної, корекційної, реабілітаційної роботи для різних категорій учнів (Яценко, 2015: 2).

Але визначення здоров'я тільки як комплексу нормальних показників явно недостатньо. Науковий підхід до поняття здоров'я повинен бути кількісним. «Кількість здоров'я» – ось що потрібно.

Кількість здоров'я можна визначити як суму «резервних потужностей» основних функціональних систем. У свою чергу, ці резервні потужності слід висловити через «коефіцієнт резерву», як максимальну кількість функцій, співвіднесених до їх нормального рівня (Амосов, 1990: 28).

Щодо майбутнього здоров'я українців, то було розроблено концепцію Загальнодержавної програми «Здоров'я – 2020: український вимір», адже існуюча система охорони здоров'я не в повному обсязі задовольняє потреби населення у високоякісній та ефективній медичній допомозі. Реформи, які проводилися до цього часу в галузі охорони здоров'я, не дали бажаного результату у зв'язку з тим, що носили непослідовний, переважно фрагментарний характер, в цілому не змінюючи застарілу з часів планової економіки систему надання медичної допомоги, що не дало можливості адаптувати її до ринкових відносин в національній економіці.

Ситуація, що склалася, є реальною загрозою виникнення незворотних процесів у стані фізичного та психічного здоров'я населення країни і, як наслідок, може негативно позначитися на соціально-економічному, політичному, духовному розвитку української нації в цілому, що створює загрозу національним інтересам держави.

Для забезпечення краєзнавчої роботи у Міністерстві освіти і науки була створена Всеукраїнська координаційно-методична рада з питань розвитку дитячо-юнацького туризму, краєзнавства й екскурсій головними завданнями якої є реалізація державної політики в галузі освіти засобами туризму, краєзнавства й екскурсій, організації науково-методичного, програмного та інформаційного забезпечення навчальних закладів з туристично-краєзнавчого напрямку позашкільної освіти (Наказ, 2004: 1).

Діти повинні розуміти свій зв'язок із середовищем, в якому вони перебувають. Зміни особливостей організмів, явищ і об'єктів тісно пов'язані зі зміною умов їх проживання.

У промислово розвинених регіонах нашої країни, в яких відмічається незадовільний стан довкілля, спостерігається погіршення демографічної ситуації та підвищення показників дитячої захворюваності. Тому в декларативних документах ВООЗ на особливу увагу заслуговують питання щодо створення таких умов навколишнього середовища, які б сприяли збереженню та зміцненню здоров'я (Антипкін, 2005: 17).

Турбота про фізичне здоров'я дитини завжди була і залишається одним із пріоритетів педагогічної роботи. Турботу про здоров'я дитини, потребу формувати в неї мотивацію до здорового способу життя (Швайка, 2014: 4).

Висновки. Вирішальним аспектом результативного здійснення краєзнавчої діяльності було і є здоров'я дітей, збереження їх життя, позитивні емоційні здобутки. Тому першочерговим завданням сучасної школи – не тільки не погіршити здоров'я дитини, а й за допомогою різних методів і засобів сприяти збереженню і зміцненню його, а також підбирати суттєво нові підходи у вирішенні цих питань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александровская, 1988 – Александровская Э. Социально-психологические критерии адаптации к школе // Школа и психическое здоровье учащихся. М., 1988. С. 32–43.

2. Амосов, 1990 – Амосов М. Роздуми про здоров'я. К.: Знання, 1990. 168 с.
3. Антипкін, 2005 – Антипкін Ю. Стан здоров'я дітей в умовах дії різних екологічних чинників // Мистецтво лікування. 2005. № 2. С. 17–23.
4. Бех, 1998 – Бех І. Особистісно-зорієнтоване виховання: Науково-методичний посібник. К.: ІЗМН, 1998. 204 с.
5. Кульчицька-Волочко, 2008 – Кульчицька-Волочко М. Сімейні цінності здоров'я дітей // Ваш аптекар. 2008. № 21–22. С. 5.
6. Курик, 2010 – Курик М. Запорука здоров'я дітей // Наше здоров'я. 2010. № 4. С. 6.
7. Лук'янова, 2005 – Лук'янова О. М. Проблеми здоров'я здорової дитини та наукові аспекти профілактики його порушень // Мистецтво лікування. 2005. № 2. С. 6–15.
8. Наказ, 2004 – Наказ 11.05.2004 N 379 Про затвердження Положення про Всеукраїнську координаційно-методичну раду з питань розвитку дитячо-юнацького туризму, краєзнавства й екскурсій.
9. Про схвалення, 2011 – Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми «Здоров'я 2020: український вимір»: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2011 р. № 1164-р. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>
10. Ушинський, 1987 – Ушинський К. Почування // Вибрані педагогічні твори: В 2-х т. Т. 1. К.: Рад. школа, 1983. С. 323–417.
11. Швайка, 2014 – Моніторинг стану здоров'я дошкільників / упорядник Швайка Л. А. Х.: Вид. група «Основа», 2014. 192 с.
12. Ященко, 2015 – Ященко Л. В. «Здоров'я дітей – багатство нації». Х.: Вид. група «Основа», 2015. 126 с.

REFERENCES

1. Aleksandrovskaya, 1988 – Aleksandrovskaya E. Sotsialno-psikhologicheskie kriterii adaptatsii k shkole [Social-psychological criteria of adaptation to school] // Shkola i psikhicheskoe zdorove uchashchikhsya. M., 1988. S. 32–43. [in Russian]
2. Amosov, 1990 – Amosov M. Rozdumy pro zdorovia. [Reflections are about a health] K.: Znan- nia, 1990. 168 s. [in Ukrainian]
3. Antypkin, 2005 – Antypkin Yu. Stan zdorovia ditei v umovakh dii riznykh ekolohichnykh chynnykiv [The state of health of children is in the conditions of action of different ecological factors] // Mystetstvo likuvannia. 2005. № 2. S. 17–23. [in Ukrainian]
4. Bekh, 1998 – Bekh I. Osobystisno-zoriientovane vykhovannia: Naukovo-metodychnyi posibnyk. [Personality orientated education. Scientifically methodical manual.] K.: IZMN, 1998. 204 s. [in Ukrainian]
5. Kulchytska-Volochko, 2008 – Kulchytska-Volochko M. Simeini tsinnosti zdorovia ditei [Domestic values of health of children] // Vash aptekar. 2008. № 21–22. S. 5. [in Ukrainian]
6. Kuryk, 2010 – Kuryk M. Zaporuka zdorovia ditei [Mortgage of health of children] // Nashe zdorovia. 2010. № 4. S. 6. [in Ukrainian]
7. Lukianova, 2005 – Lukianova O. M. Problemy zdorovia zdorovoi dytyny ta naukovi aspekty profylaktyky yoho porushen [Problems of health of healthy child and scientific aspects of prophylaxis of his violations] // Mystetstvo likuvannia. 2005. № 2. S. 6–15. [in Ukrainian]
8. Nakaz, 2004 – Nakaz 11.05.2004 N 379 Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Vseu- krainsku koordynatsiino-metodychnu radu z pytan rozvytku dytyachyo-yunatskoho turyzmu, kraieznavstva y ekskursii. [Order 11.05.2004 N 379 About claim of Statute about Allukrainian co-ordinating methodical advice on questions development child-youth tourism, study of a particu- lar region and excursions] [in Ukrainian]
9. Pro skhvalennia, 2011 – Pro skhvalennia Kontseptsii Zahalnodержavnoi prohramy «Zdorovia 2020: ukrainskyi vymir» [About approval of Conception of the National program «Health 2020: Ukrainian measuring»]: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 31 zhovtnia 2011 r. № 1164-r. – Rezhym dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua> [in Ukrainian].

10. Ushynskiy, 1987 – Ushynskiy K. Pochuvannia // Vybrani pedahohichni tvory [Feeling. Pedagogical works are chosen]: V 2-kh t. T. 1. K.: Rad. shkola, 1983. S. 323–417. [in Ukrainian]

11. Shvaika, 2014 – Monitorynh stanu zdorovia doshkilnykiv [Monitoring of the state of health of under-fives] / uporiadnyk Shvaika L. A. Kh.: Vyd. hrupa «Osnova», 2014. 192 s. [in Ukrainian]

12. Yashchenko, 2015 – Yashchenko L. V. «Zdorovia ditei – bahatstvo natsii» [A health of children is riches of nation]. Kh.: Vyd. hrupa «Osnova», 2015. 126 s. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 02.03.2018 р.

УДК 378.015.31:001.81

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.18/18.168222>

Галина ІВАНОВА,

*аспірант кафедри педагогіки
Криворізького державного педагогічного університету
(Кривий Ріг, Україна) galina.ivanova.2308@gmail.com*

ВПЛИВ ПІЗНАВАЛЬНИХ ПСИХІЧНИХ ПРОЦЕСІВ НА ЯКІСТЬ ОВОЛОДІННЯ СТУДЕНТАМИ ОСНОВАМИ НАУКОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ РОЗУМОВОЇ ПРАЦІ

У статті здійснено теоретичний аналіз проблеми впливу наукової організації праці студентів на збереження здоров'я та працездатності у процесі навчальної діяльності. Звертається увага на складність та енергоємність розумової праці. Обґрунтовано необхідність раціональної організації розумової праці студентів. З'ясовано, що ефективність озброєння студентів знаннями щодо наукової організації розумової праці залежить від рівня розвитку психічних пізнавальних ресурсів студентів. Визначено особливості та розкрито закономірності таких психічних процесів, як: відчуття, сприйняття, увага, пам'ять, уявлення, мислення та мовлення.

Ключові слова: *пізнавальні психічні процеси, розумова праця, навчальна діяльність, наукова організація праці.*

Halyna IVANOVA,

*Postgraduate Student at the Department of Pedagogy
Kryvyi Rih State Pedagogical
University (Kryvyi Rih, Ukraine)*

THE INFLUENCE OF COGNITIVE PSYCHIC PROCESSES ON THE QUALITY OF STUDENTS' MASTERING OF THE BASIS OF THE SCIENTIFIC ORGANIZATION OF MENTAL LABOR

A theoretical analysis of the problem of the impact of the scientific organization of mental work of students over the preservation of health and working capacity in the process of educational activity has been carried out in this article. The attention is drawn to the complexity and energy intensity of mental labor. The necessity of rational organization of mental work of students is substantiated. According to the analysis of scientific literature a variety of views is stated on the problem of scientific organization of labor. It is noted that a variety of views on the problem of scientific organization of labor on the basis of the analysis of scientific literature. It has been found out that the scientific organization of mental work of the student is an organization of labor which based on the basic provisions of pedagogy, psychology, physiology in relation to the requirements for the student's educational activity, taking into account the possibilities and age features of the organism. The author of the article points out that the concept of "scientific organization of labor" includes both external (proper working conditions, organization of the workplace, determination of the procedure of execution), and internal motives of activity (ability to quickly become involved in work, to perform its unobstructed, volitional skills). It is highlighted that the effec-

tiveness of the armament of students by knowledge for the scientific organization of mental work depends not only on the teacher's teaching skills, but also on the level of development of psychological cognitive resources of students.

Features are defined and the patterns are revealed of such psychic processes as feelings, perceptions, attention, memory, representation, thinking and speech. The attention is focused on the fact that feelings are the only channels that supply information to the mind; the level of development of perception affects the ability to effectively learn; memory resource allows the student to use the accumulated information in practice. In order to successfully master the knowledge about the scientific organization of work, in the opinion of the author, every student should know the peculiarities of his own memory and try to develop it.

Thinking is equally important resource in educational and mental work, which always involves solving the problems that arise.

It is emphasized that imagination favors for the increase in the volume of productive activity, and for improving the efficiency of mental labor, which allows students to act consciously, creatively and independently, and not mechanically copy the processes of educational activity.

Attention allows the student to perceive and process any information, in particular educational, directs and focuses the consciousness of the individual on individual objects. It is compared with a thermometer, which makes it possible to draw conclusions about the correctness of the organization of training. The author summarizes that from the level of formation psychic cognitive resources that was considered in the article the rationality of the mental work of the individual depends on, because the student get tired not because he learns a lot, but because he performs mental work ineptly.

Key words: *cognitive mental processes, mental work, educational activity, scientific organization of labor.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства все більш гостро постає питання створення безпечного життя, збереження здоров'я та працездатності молоді у процесі навчальної діяльності. Принципового значення в цьому контексті набуває наукова організація розумової праці студентів. Вирішальна роль у цьому процесі належить закладам освіти, зокрема педагогічним ВНЗ. Одержані студентами знання, прищеплені їм вміння раціонально вчитися, організовувати власну діяльність, планувати її, цінувати власний час та енергію здатні значно впливати не лише на становлення особистості майбутнього вчителя, але й на перспективу організації ним ефективної розумової діяльності школярів.

Під час навчання у школі майбутні студенти отримують певні знання про раціональну організацію розумової праці, але на практиці досить низький відсоток з них уміють використовувати їх у процесі організації навчальної діяльності. Тому в сучасній освіті постає проблема невідповідності рівня знань студентів із наукової організації розумової праці рівню результативності їх навчальної діяльності.

Аналіз досліджень. Теоретичні засади наукової організації розумової праці послідовно розкривали в своїх працях педагоги та психологи: О. Аніщенко, Ю. Бабанський, К. Бардін, Д. Боговлявський, П. Гальперін, В. Давидов,

О. Дмитрієв, Л. Занков, В. Євдокимов, С. Кабанова-Меллер, Н. Кузьміна, З. Курлянд, В. Лозова, І. Лернер, І. Раченко, М. Скаткін, М. Черпінський, Я. Топольник, Г. Щукіна та інші. Утім у працях зазначених учених питання впливу пізнавальних психічних процесів на якість оволодіння основами наукової організації праці не знайшло належного висвітлення.

Мета статті – визначити та теоретично обґрунтувати необхідність наукової організації розумової праці студентів, розкрити вплив пізнавальних психічних ресурсів на якість оволодіння студентами основами зазначеного феномену.

Виклад основного матеріалу. Оскільки розумова праця здійснюється переважно в процесі навчання студентів, то вона повинна розглядатися крізь призму поняття «навчальна діяльність». Аналіз наукової літератури дає підстави констатувати існування різноманітних поглядів на цю проблему, проте загальним положенням є розгляд поняття «діяльності» як цілеспрямованих дій особистості, які забезпечують систематичне використання власних ресурсів та можливостей у певній галузі на основі прояву готовності та прагнення до їх здійснення. Саме активна діяльність особистості зумовлює її розвиток, зміни, розкриття потенційних можливостей, виступає основою для самореалізації людини (Щукіна, 1979: 16–17).

Розумова діяльність, на відміну від фізичної, супроводжується меншими витратами зовнішніх енергетичних резервів, але це зовсім не означає її легкості. Головним працюючим органом під час розумової праці є мозок. За даними фізіологів при інтенсивній розумовій діяльності потреба мозку в енергії зростає до 15–20 % від її загального обсягу в організмі. Кисню втрачається в 5 разів більше, ніж витрачається скелетними м'язами при максимальному фізичному навантаженні. Додаємо до цього також те, що розумове перевантаження й втота значно довше компенсуються, ніж фізичні.

Отже, складність і енергоємність розумової праці зумовлює потребу в її раціональній організації. Огляд і аналіз наукової літератури дає підстави стверджувати, що поняття «наукова організація праці» тісно пов'язане з поняттям «раціональна організація праці».

Поняття «наукова організація праці» не є однозначним, оскільки у більшості джерел його характеризують як вдосконалення організації праці на основі досягнень науки і передового педагогічного досвіду, покращення організаційних форм організації праці в межах визначеного колективу (Черпінський, 1972: 19). Окремими вченими (В. Євдокимовим, В. Лозовою, Н. Можасвим та ін.) наукова організація праці визначається як система науково-обґрунтованих заходів, що проводяться викладачами задля забезпечення найвищої ефективності діяльності студентів при раціональному використанні їх можливостей та часу (Євдокимов и др., 1985: 5). Тож, запропоновані в науковій літературі визначення поняття «наукова організація праці» більшою мірою спираються на необхідність зовнішнього впливу на особистість.

Як свідому, спрямовану на створення матеріальних і духовних цінностей діяльність особистості наукову організацію праці розглядає М. Слепухов. Автор наближує поняття наукової організації праці до внутрішнього утворення, яке є поштовхом до вдосконалення на основі наукових знань (Слепухов, 2002: 19).

К. Бардін, І. Раченко, М. Черпінський визначають поняття «наукова організація праці» і як правильну, впорядковану, найефективнішу навчальну роботу, що включає як зовнішні (правильний режим роботи, організація робочого місця, визначення порядку виконання), так і внутрішні мотиви діяльності (уміння швидко включатися в роботу, виконувати її невідволіканучись, вольові уміння). Однак, на нашу думку, це поняття недостатньо враховує якості особистості, які визначають дотримання нею найефективніших умов здійснення праці (Черпінський, 1972: 19–20).

Ми поділяємо точку зору Я. Топольник у тому, що наукова організація розумової праці студента – це організація праці, яка ґрунтується на основних положеннях педагогіки, психології, фізіології стосовно вимог до навчальної діяльності студента, ураховує можливості та вікові особливості організму (Топольник, 2013: 394).

Ефективність озброєння студентів знаннями щодо наукової організації розумової праці залежить не тільки від педагогічної майстерності викладача, а й від рівня розвитку та сформованості психічних пізнавальних ресурсів студентів: відчуття, сприйняття, уваги, пам'яті, увявлення, мислення та мови.

Єдиними каналами, що постачають інформацію розуму є *відчуття*. Саме завдяки відчуттям у свідомості людини відображаються окремі властивості предметів і явищ (Немов, 2003: 166). Тому важливим завданням для студентів у вищому педагогічному навчальному закладі є розвиток пізнавальних відчуттів у ході навчальної та розумової діяльності.

Ресурсом цілісного відображення предметів і явищ матеріального світу в момент їх дії на орган чуття є *сприйняття*. Сприймаючи певний об'єкт чи явище дійсності особистість здійснює аналіз, виділяючи його з фону. Наступним етапом сприйняття є синтез виділених частин в єдине ціле з подальшим введенням отриманих знань у систему вже відомих (Немов, 2003: 181).

Для зменшення помилок і зайвих витрат часу на сприйняття навчального матеріалу треба враховувати індивідуальні особливості кожного студента, вивчати сильні і слабкі сторони (глибина – поверхневність, студента, зокрема, системність / розрізненість, точність / помилковість).

Сприйняття студентом навколишньої дійсності залежить також від здібностей, типу нервової системи, особистого досвіду, змісту життя. Зі свого боку рівень розвитку сприйняття впливає на вміння ефективно навчатися (Зинченко, 1979: 119).

Відчуття й сприймання зберігаються, закріплюються, а при необхідності й можливості – відтворюються, стаючи предметами свідомості. У даному випадку починає працювати *пам'ять* (Немов, 2003: 218). Ресурс пам'яті має велике значення при здійсненні студентами розумової праці. Пам'ять як закріплення, збереження й відтворення попереднього досвіду дає можливість студенту використовувати нагромаджену інформацію на практиці.

Пам'ять є підґрунтям здібностей особистості, умовою набуття знань, формування вмінь та навичок. Залежно від участі в цьому процесі волевих якостей, пам'ять поділяють на *мимовільну* та *довільну* (Максименко, 2004: 302). Від того, який вид пам'яті переважає залежить якість і плідність розумової праці, систематичність отриманих знань. Для успішного оволодіння знаннями щодо

наукової організації праці кожен студент має знати особливості власної пам'яті та намагатись її розвивати.

Не менш важливим ресурсом у навчальній і розумовій праці є *мислення*, яке завжди пов'язане із розв'язанням завдань, що виникають. Залежно від способів їх вирішення виділяють декілька типів мислення. Розглянемо деякі з них.

Характерним для розумової праці є *теоретичне понятійне мислення*. При цьому пошук розв'язку певного завдання студентом здійснюється у власній практиці, при використанні знань, які виражені у вигляді понять. Це дає змогу студентові не звертатися до підказок органів чуття.

Дещо відмінним є *теоретично-образне мислення*, при якому для розв'язання завдань студент послуговується образами, створеними уявою.

У студентів, які переважно займаються практичною роботою, переважає *наочно-образне мислення*. Зазначений тип мислення безпосередньо пов'язаний із сприйняттям навколишньої дійсності і без нього здійснюватися не може.

Під час практичної перетворюючої діяльності з конкретними предметами переважає *наочно-діюче мислення*. Цей тип мислення виявляється в студентів, які виконують розумову працю зі зміни матеріального об'єкту (Максименко, 2004: 290–291).

Проміжне місце між сприйняттям, мисленням і пам'яттю займає процес створення предметів і явищ дійсності, яких людина раніше не сприймала, а саме – *уява*. Майже всі результати розумової праці, відкриття і винаходи є продуктом уяви. Уява відкриває можливість студенту розв'язувати навчальні проблеми та завдання без прямого впливу практичних дій, тобто є основою наочно-образного мислення. Уява є своєрідним орієнтиром розумової праці студента, допомагає в тих випадках, коли здійснення розумових дій ускладнене, небажане або взагалі неможливе (Немов, 2003: 261).

Значний внесок у розвиток питань уяви внесли праці таких учених, як Л. Виготський, Л. Коршунова, У. Найсер, С. Рубінштейн та інші. Вони виокремили такі чотири основні види уяви: продуктивну та репродуктивну (залежно від характеру або результатів діяльності), активну й пасивну (залежно від участі волі).

Збільшенню обсягу продуктивної діяльності, підвищенню ефективності розумової праці сприяє *продуктивна уява*, яка дозволяє діяти студенту свідомо, творчо та самостійно, а не механічно копіювати процеси навчальної діяльності. *Активна уява* зумовлює здійснення розумової праці за власним бажанням, викликаючи зусиллями волі відповідні образи.

Невіддільним елементом розумової діяльності є *увага*. Зазначений компонент пізнавальної сфери особистості дозволяє студенту сприймати та обробляти будь-яку інформацію, зокрема навчальну, спрямовує та зосереджує свідомість особистості на окремих об'єктах. Велике значення увазі надавав К. Маркс, який, як відомо, мав високу культуру організації розумової праці. Учений наголошував на тому, що увага необхідна протягом усього часу праці тим більше, чим менше праця захоплює того, хто працює, своїм змістом (Маркс, Енгельс, 1981: 134).

Увагу порівнюють з термометром, який дає змогу робити висновки стосовно переваг методів навчання та правильності його організації.

В увазі виокремлюють такі її характерні властивості, як-от: зосередження або концентрація уваги, стійкість, переключення, розподілення та обсяг. Ці властивості є провідною передумовою наукової організації праці студентів. На практиці зазначені властивості виявляються по-різному (Максименко, 2004: 320–324).

Головна особливість уваги – це *концентрація*. Вона виражається в мірі інтенсивності зосередженості на предметі розумової діяльності. Важливу роль у зосередженості, тобто концентрації уваги, відіграють методи роботи, від яких залежить підтримка інтенсивності нервового збудження протягом потрібного часу.

Концентрація уваги тісно пов'язане із *стійкістю уваги*, яка характеризується тривалістю зосередження на об'єктах діяльності. Показником стійкості уваги є продуктивність діяльності протягом певного проміжку часу.

Важливе значення для раціональної організації розумової праці студентів є *переключення уваги* – навмисне перенесення уваги з одного предмета на інший, якщо цього вимагає навчальна діяльність (Максименко, 2004: 322). Із переключенням уваги тісно пов'язаний *розподіл уваги*. Він розкривається під час ситуації, коли студентові доводиться виконувати кілька різновидів навчальної діяльності. Наприклад, під час лекційного заняття студент слухає доповідь викладача і занотовує тези доповіді, на семінарському занятті – слухає повідомлення одногрупників та занотовує окремі питання тощо. Передумовою такого переключення є те, що одна звична дія, виконується автоматично, а інша – свідомо.

На можливість ефективно виконувати розумову працю впливає і така характеристика уваги, як її *обсяг* – така кількість об'єктів, які можуть бути охоплені увагою людини та сприйняті у найкоротший проміжок часу (Максименко, 2004: 323).

Іншою необхідною умовою продуктивної розумової діяльності студента є *мовлення* як психічний процес використання мови. Проблемою мовлення займалися такі вчені: Л. Виготський, Ж. Лакан, О. Леонтьєв, О. Лурія, С. Рубінштейн та інші.

Особливим різновидом мовленнєвої діяльності є *внутрішнє мовлення*. Як свідчить сама назва, внутрішнє мовлення не є засобом комунікації з іншими людьми. Людина користується внутрішнім мовленням, коли розмірковує про щось подумки, планує свої дії, не висловлюючись вголос і не записуючи на папері, не контактуючи з людьми. Внутрішнє мовлення породжено передусім потребою висловити щось усно чи письмово, спланувати висловлювання, окреслити його головні контури, побудувати схему дій, процес розміркування перед тим як реалізувати їх на практиці. Зі сказаного можна дійти висновку про те, що основна функція внутрішнього мовлення – пізнавальна (Немов, 2003: 326–327).

Ступінь навантаження внутрішнього мовлення залежить від змісту розумової діяльності: чим більше вона насичена чуттєво-образними компонентами, тим більше функціональне навантаження внутрішнього мовлення, і навпаки. Якщо розумова діяльність є оперуванням абстрактним матеріалом, який не має безпосереднього зв'язку з наочним матеріалом, єдиною формою існування такої діяльності є внутрішнє мовлення. У зв'язку з цим, мовний процес стає більш ущільненим, а високе функціональне навантаження припадає на внутрішнє мовлення (Немов, 2003: 199).

Засвоєння навчального матеріалу неможливе без внутрішнього мовлення, оскільки за допомогою нього здійснюється планування та подальше

виконання розумової діяльності. Саме через внутрішнє мовлення усвідомлюється та осмислюється навчальний матеріал, те, що студент чує на лекціях, семінарських та практичних заняттях, або читає під час самостійної роботи перекладається у його власну смислову структуру.

Таким чином, внутрішнє мовлення є умовою ефективного навчання студентів, важливим засобом оволодіння науковою організацією розумової праці. Внутрішнє мовлення є своєрідним «перекладачем знань», зокрема знання з раціональної організації праці за його допомогою стають надбанням окремого студента. Із огляду на це, при організації навчального процесу для належного оволодіння технікою наукової організації розумової праці студентами, викладач повинен максимально використовувати знання щодо особливостей функціонування внутрішнього мовлення.

Не перебільшено найсуттєвішу роль у організації розумової праці студента відіграє його власне ставлення до процесу пізнання. Він відчуває радість чи горе, задоволення або незадоволення від процесу або результату, оцінки здійсненої роботи іншими. Розглянуті переживання, в яких виявляється ставлення студента до власної діяльності, до інших людей та самого себе називають *почуттями* (Максименко, 2004: 328).

Почуття дають сигнал стосовно першочерговості явищ та предметів навколишнього середовища, регулюють поведінку, впливають на мотиви людської діяльності. Сформовані уміння наукової організації праці дозволяють особі пережити особливі почуття, які називають *інтелектуальними* (Максименко, 2004: 335). До інтелектуальних почуттів належать допитливість, почуття сумніву, впевненість або невпевненість у правильності виконання того чи того завдання, почуття нового, напруження при інтенсивній розумовій праці та розрядки після її виконання тощо. Інтелектуальні почуття яскраво виявляють пізнавальні зацікавлення, любов до знань, навчальні й наукові уподобання. Пізнавальні почуття, залежно від умов навчання, мають різні рівні розвитку: цікавість, допитливість, цілеспрямованість, стійкий інтерес до певної галузі знань, захоплення пізнавальною діяльністю.

Висновки. У виконаному дослідженні зосереджено увагу на тих пізнавальних психічних процесах, вплив яких суттєво відчувається на процесі наукової організації розумової праці студентів вищих педагогічних навчальних закладів. Від рівня сформованості та розвитку психічних пізнавальних ресурсів (відчуття, сприйняття, уваги, пам'яті, уявлення, мислення, мови) залежить раціональність розумової праці особистості, продуктивність діяльності, працездатність мозку та високий загальний тонус організму, оскільки студент втомлюється не через те, що багато працює та навчається, а тому, що виконує розумову працю невміло. Отже, раціональне використання індивідуальних пізнавальних можливостей студента передбачає обов'язкове врахування загальних, науково обґрунтованих закономірностей психічних ресурсів особистості студента, що регулюють розумову працю.

Таким чином, навчальний процес у вищих навчальних закладах має бути організованим так, щоб сприяти оволодінню основами наукової організації праці студентами вищих навчальних закладів, при цьому враховуючи рівень розвитку їх психічних пізнавальних ресурсів: відчуття, сприйняття, уваги, пам'яті, уявлення, мислення та мовлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Зинченко, Мунипов, 1979 – Зинченко В. П., Мунипов В. М. Основы эргономики: [Учебное пособие]. М.: МГУ, 1979. 316 с.
2. Ібрагім, 2010 – Ібрагім Ю. С. Формування культури розумової праці студентів вищих педагогічних навчальних закладів у процесі навчання: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук: спеціальність 13.00.09 «Теорія навчання». Харків, 2010. 233 с.
3. Максименко, 2004 – Максименко С. Д. Загальна психологія: [Підруч. для студ. вищих навч. закладів]. 2-е вид, переробл. і доп. Вінниця: Нова Книга, 2004. 704 с.
4. Маркс, Энгельс, 1955 – 1981 – Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения: в 50 т. М., 1955 – 1981. Т. 23. 188 с.
5. Немов, 2003 – Немов Р. С. Психология: [Учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений: в 3 кн.]. 4-е изд. М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. Кн. 1: Общие основы психологии. 688 с.
6. Евдокимов и др., 1985 – Организация умственного труда студента: [Методические рекомендации студентам-первокурсникам] / В. И. Евдокимов, В. И. Лозовая, Н. А. Можаяева. Харьков: ХГПИ, 1985. 22 с.
7. Слепухов, 2002 – Слепухов М. И. Наукові основи педагогічної теорії і практики: [Навчальний посібник]. Донецьк: Тов. «Лебідь», 2002. 180 с.
8. Топольник, 2013 – Топольник Я. В. Вивчення спецкурсу «Основи наукової організації навчальної праці студентів» як умова ефективності навчального процесу // Педагогіка вищої та середньої школи. 2013. Вип. 37. С. 392–397.
9. Черпінський, 1972 – Черпінський М. В. Наукова організація праці в школі. К.: Рад. Школа, 1972. 126 с.
10. Щукина, 1979 – Щукина Г. И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе: [Учеб. пособие для студентов пед. ин тов]. Просвещение, 1979. 160 с.

REFERENCES

1. Zinchenko, Munipov, 1979 – Zinchenko V. P., Munipov V. M. Osnovy ergonomiki: [Uchebnoe posobie]. [Fundamentals of ergonomics: Educational manual]. M.: MGU, 1979. 316 p. [in Russian]
2. Ibrahim, 2010 – Ibrahim Yu. S. Formuvannia kultury rozumovoi pratsi studentiv vyshchykh pedahohichnykh navchalnykh zakladiv u protsesi navchannia: dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata pedahohichnykh nauk: spetsialnist 13.00.09 «Teorii navchannia» [The formation of students' culture of mental work of higher pedagogical educational institutions in the process of studying: a paper for the degree of a candidate of education: specialty 13.00.09 "Theory of studying"]. – Kharkiv, 2010. 233 p. [in Ukrainian]
3. Maksymenko, 2004 – Maksymenko S. D. Zahalna psykholohiia: [Pidruch. dla stud. vyshchykh navch. zakladiv]. [The General Psychology: Textbook for students of the higher educational institutes. Second edition, revised and supplemented]. Vinnytsia: Nova Knyha, 2004. 704 p. [in Ukrainian]
4. Marks, Engels, 1955 – 1981 – Marks K., Engels F. Sochineniya: v 50 t. [Compositions: in 50 volumes]. M., 1955 – 1981. V. 23. 188 p. [in Russian]
5. Nemov, 2003 – Nemov R. S. Psikhologiya: [Ucheb. dlya stud. vyssh. ped. ucheb. zavedeniy: v 3 kn.]. 4-e izd. M.: Gumanit. izd. tsentr VLADOS, 2003. Kn. 1: Obschie osnovy psikhologii. [Psychology: Textbook for students of higher pedagogical educational institutions: in 3 books. Book 1: The general basis of psychology]. 688 p. [in Russian]
6. Yevdokimov i dr., 1985 – Organizatsiya umstvennogo truda studenta: [Metodicheskie rekomendatsii studentam-pervokursnikam] [Organization of students' mental work: Methodical recommendations for first-year students] / V. I. Yevdokimov, V. I. Lozovaya, N. A. Mozhaeva. Kharkov: KhGPI, 1985. 22 p. [in Russian]
7. Sliepukhov, 2002 – Sliepukhov M. I. Naukovi osnovy pedahohichnoi teorii i praktyky: [Navchalnyi posibnyk]. [Scientific fundamentals of pedagogical theory and practice: Educational manual]. Donetsk: Tov. «Lebid», 2002. 180 p. [in Ukrainian]

8. Topolnyk, 2013 – Topolnyk Ya. V. Vyvchennia spetskursu «Osnovy naukovoï orhanizatsii navchalnoi pratsi studentiv» yak umova efektyvnosti navchalnoho protsesu [Study of the special course «Fundamentals of scientific organization of students' educational work as a condition of the effectiveness of the educational process». Pedagogy of higher and secondary schools. 2013. Vyp. 37. Pp. 392–397 [in Ukrainian]
9. Cherpinskyi, 1972 – Cherpinskyi M. V. Naukova orhanizatsiia pratsi v shkoli [Scientific organization of work at school]. K.: Rad. Shkola, 1972. 126 p. [in Ukrainian]
10. Shchukyna, 1979 – Shchukyna H. Y. Aktyvyzatsiia poznatelnoi deiatelnosti uchashchyhhsia v uchebnom protsesse: [Ucheb. posobye dlia studentov ped. yn-tov] [Activation of students' cognitive activity in the educational process: educational manual for students of pedagogical institutes] / H. Y. Shchukyna. – Prosveshchenye, 1979. 160 p. [in Russian]

Статтю подано до редакції 16.02.2018 р.

Юлія КУЗЬМЕНКО,
доктор педагогічних наук,
доцент кафедри теорії і методики виховання,
психології та інклюзивної освіти
КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти»
(Херсон, Україна) 1geoeconomika@gmail.com

ПІДВИЩЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВИКЛАДАЧА ЕКОНОМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН ЯК ЧИННИК НАРОЩЕННЯ ЙОГО ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ

У статті представлено структурні елементи професійної майстерності науково-педагогічного персоналу, висвітлено підвищення педагогічної майстерності викладача економічних дисциплін як чинник нарощення його професіоналізму. Розкрито напрямки цього процесу: психологічний, педагогічний, дидактичний та інформаційно-технологічний. Здійснено аналіз освітнього законодавства України в контексті досліджуваної проблеми та визначено що у змісті нормативно-правових документів окреслено ряд вимог до нарощення професіоналізму та удосконалення педагогічної майстерності наукових та педагогічних кадрів закладів вищої освіти. Підкреслено важливість ролі кожного педагога, оскільки від його компетентності залежить рівень сформованості освітньої складової людського капіталу випускника. З'ясовані складові елементи професійної майстерності викладача економічних дисциплін.

Ключові слова: психологічні, педагогічні, дидактичні, інформаційно-технологічні підходи, професійне зростання.

Yulia KUZMENKO,
Ph.D (Pedagogic),
Associate Professor at the Department of Theory and Methods of Education,
Psychology, and Inclusive Education
Communal Higher Educational Establishment
«Kherson Academy of Continuing Education»
(Kherson, Ukraine) 1geoeconomika@gmail.com

THE IMPROVEMENT OF PEDAGOGICAL SKILL OF A TEACHER OF ECONOMIC DISCIPLINES AS A FACTOR OF HIS PROFESSIONALISM GROWTH

Structural elements of professional skills of scientific and pedagogical personnels are presented in this articles. The increases of pedagogical skills of a teacher of economic disciplines as the factor of growth of his / her professionalism is elicidated. The following ways of settling of this process are disclosed: psychological, pedagogical, didactic, and information-technological. An analysis of the educational legislation of Ukraine in the context of an investigated problem has been conducted. Also the content of standard-legal documents are described by a number of requirements to the

growth of professionalism and improvement of pedagogical skill of scientific and pedagogical cadres of establishments of higher education is defined. The importance of a role of each teacher depends on his / her competent representation of the educational compound of the human capital of graduates. The components of professional skill of a teacher of economic disciplines has been clarified.

Key words: *psychological, pedagogical, didactic, information-technological approaches, professional growth.*

Постановка проблеми. Аналіз освітнього законодавства України показав, що у змісті нормативно-правових документівокреслені вимоги щодо нарощення професіоналізму науково-педагогічних кадрів закладів вищої освіти. Так,наприклад, у Законі України «Про освіту» (чинний, поточна редакція – прийняття від 05.09.2017 р.) у статті 54 визначено права та обов'язки педагогічних, науково-педагогічних і наукових працівників, інших осіб, які залучаються до освітнього процесу. Зокрема відмічено, що «педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники зобов'язані: ...постійно підвищувати свій професійний і загальнокультурний рівні та педагогічну майстерність» (Верховна рада України, 2017). У пункті 18 наказу Міністерства Освіти України «Про Типові правила внутрішнього трудового розпорядку для працівників навчально-виховних закладів системи Міністерства освіти України» (редакція від 26.04.2000 р.)зазначено, що«педагогічні та наукові працівники навчально-виховних закладів повинні: ...постійно підвищувати професійний рівень, педагогічну майстерність і загальну культуру» (Наказ Міністерства Освіти України, 2012).Таким чином можемо визначити, що питання розвитку педагогічної майстерності педагогічних кадрів є актуальним як на державному рівні так і для сучасної педагогічної теорії і практики.

Аналіз досліджень. Питання формування педагогічної майстерності широко розглядалося у психолого-педагогічних дослідженнях Г. Авер'янова, Ю. Азарова, Ш. Амонашвілі, І. Беха, Г. Брагиної, І. Жорової, І. Зязюна, З. Корінця, Л. Крамушенко, І. Кривоноса, Н. Кузьміної, В. Мадзигона, О. Мирошник, В. Примакової, В. Семиченко, В. Сластьонина, Н. Слюсаренко, Н. Тарасевич, М. Цуркавої, В. Чернокозової та ін. науковців.

Мета статті – висвітлити підвищення педагогічної майстерності викладача економічних дисциплін закладу вищої освіти як чинник нарощення його професіоналізму.

Виклад основного матеріалу. Однією із складових успішної діяльності будь-якої установи є забезпеченість висококваліфікованими кадрами. Одним із визначальних факторів міжнародного університетського змагання за лідерство є високопродуктивна освітня складова людського капіталу викладачів, здатний генерувати унікальні ідеї та створювати прогресивні результати в освітньому процесі. У системі вищої школи необхідно при розробці стратегії управління закладом ставити цілі щодо вирішення такого завдання як стійка тенденція нарощення рівня професіоналізму науково-педагогічного персоналу. Не можна забувати, що студенти – це майбутня висококваліфікована робоча сила. Рівень їх конкурентоспроможності та професійної компетентності залежить від якості навчального процесу, важливою складовою якого виступає педагогічна майстерність викладача.

Зміст поняття «педагогічна майстерність» у науково-педагогічному дискурсі розкрито з різних точок зору. Трьохвимірний простір дефініції «педагогічна майстерність» нами розкривається з позицій характеристики якості результату, психолого-педагогічного механізму успішної діяльності, особистісних якостей.

Аналіз науково-педагогічних джерел показав, що науковці серед елементів педагогічної майстерності виокремлюють гуманістичну спрямованість, професійну компетентність, педагогічні здібності та педагогічну техніку, де «1) педагогічна майстерність у структурі особистості – це система знань, здатна до самоорганізації, системотвірним чинником є гуманістична спрямованість; 2) підвалиною професійної майстерності є професійна компетентність (спрямованість і професійні знання становлять той кістяк високого професіоналізму в діяльності, який забезпечує цілісність системи, що самоорганізовується); 3) педагогічні здібності забезпечують швидкість самовдосконалення; 4) техніка, що спирається на знання і здібності, дає змогу виявити внутрішній потенціал учителя, гармонізуючи структуру педагогічної діяльності» (Зязюн та ін., 2008: 25). Становлення педагогічної майстерності науково-педагогічних кадрів у закладах вищої освіти відбувається за цими орієнтирами. Опіраючись на вищезазначені елементи педагогічної майстерності, виокремлені колективом науковців на чолі з І. Зязюном, розкриємо специфіку розвитку цього явища у педагогів, що викладають економічний блок навчальних дисциплін.

Гуманістична спрямованість, як важлива складова педагогічної майстерності викладача, проявляється у таких аспектах професійної діяльності:

- основна домінанта на розвиток професіоналізму та культури студентської молоді (авторська система роботи);

- бачити, розуміти і допомагати студенту(коли педагог відчуває потреби, настрої, можливості, інтереси кожного здобувача освіти, розуміє їх та допомагає, як у процесі оволодіння професією так і у пошуку виходу з будь-якої життєвої ситуації);

- вибудовувати партнерські відносини – співпраця, співтворчість;

- у кожній справі, навіть незначній на перший погляд, бачити велику мету (Виховувати Людину з великої літери Л);

- створювати професіонала через відкриття нових знань, а не за допомогою їх насаджування (людина буде компетентною лише за умови, якщо шлях отримання знань та досвіду не буде поверховим та ґрунтуватися на простому заучуванні фактів, а буде будуватися на формуванні уміння самостійно відшукувати інформацію, її аналізувати, систематизувати та на розвитку жаги до навчання упродовж життя);

- бути прикладом та відповідальним за свій вплив та результати праці;

- відчувати задоволення від успіхів студента, бути фанатом своєї справи.

Педагогічна майстерність викладача економічних дисциплін залежить від рівня сформованості професійної компетентності. Проявляється це у:

- комплексності фахових та професійних знань (навчального предмета, педагогіки, методики викладання, психології);

- особистої забарвленості передаваних знань, з точки зору власних поглядів і досвіду (вміння навчити інших любити свій предмет і свою майбутню професію);

- постійній прив'язці будь-якого вивчаємо матеріалу із життям людини (як споживача, виробника, державних установ контролю тощо), країни, світу;
- акмеологічні професійні позиції (цілеспрямованість неперервність, циклічність, послідовність, цілістність та системність досягнення педагогічної мети, взаємозв'язок цілей, змісту, форм, методів);
- постійному оновленні та нарощенні функціональних професійних знань, вмінь і досвіду.

Для більш глибокого висвітлення змістовних компонент професійної компетентності викладача економічних дисциплін, наведемо приклади компонентів професійної компетенції фахівців з міжнародної економіки (за Г. Копил): мотиваційно-ціннісний компонент (містить наявність інтересу до поглибленого вивчення фахових дисциплін; усвідомлення значущості компетенцій, безпосередньо пов'язаних з економічною діяльністю, для майбутньої професійної діяльності; прагнення до набуття конкурентоспроможних умінь та навичок); інформаційно-перцептивний компонент (містить здатність докомпетентного сприйняття й аналізу професійно важливої інформації; здатність до запозичення кращих зразків підприємницької культури у вітчизняній і зарубіжній економіці); операційно-дієвий компонент (виявляється в умінні застосовувати набуті професійно важливі знання у професійній діяльності з оптимальною користю; реалізовувати пріоритетні компетенції, властиві галузі міжнародної економіки; компетентно спілкуватись з іноземними діловими партнерами, а саме: умінні розуміти позицію співрозмовника, налагоджувати довірливий контакт із співрозмовником, створювати атмосферу діловитості, порозуміння, передбачати конфліктні ситуації та запобігати їм) (Копил, 2007); та основних компонентів професійної компетенції фахівця економічного профілю (за Н. Самарук): «компетенція в економічній сфері; компетенції в інших сферах; інформаційно-комп'ютерна компетенція; комунікативна компетенція; компетенція у сфері самовизначення і саморегуляції; виробничо-діяльнісна компетенція» (Самарук, 2011).

Наступним важливим елементом педагогічної майстерності виступають педагогічні здібності викладача, а саме комунікативність, перцептивні здібності, динамізм особистості, емоційна стабільність, оптимістичне прогнозування, креативність (Зязюн та ін., 2008: 28).

Останнім елементом педагогічної діяльності є педагогічна техніка – «вміння використовувати психофізичний апарат як інструмент виховного впливу, це прийом володіння собою (своїм організмом, настроєм, мовленням, увагою й увагою) і прийоми впливу на інших (вербальними й невербальними засобами)» (Зязюн та ін., 2008: 29).

Варто підкреслити, що невід'ємною складовою процесу самовдосконалення і саморозвитку викладача економічних дисциплін на шляху нарощення його професіоналізму є такі компоненти педагогічної майстерності як-от: розширення світогляду, глибинне знання свого предмету, удосконалення методичної підготовки.

Важливим компонентом нарощення педагогічної майстерності є світогляд викладача (наукова картина світу, моральні переконання та цінності, національна свідомість, патріотизм). Лише той вчитель може передавати духовні цін-

ності студентській молоді, формувати в них історичну пам'ять, плекати українську ідентичність, навчати народним традиціям тощо якщо сам ними володіє, він повинен бути їх носієм, їх транслятором і захисником. У роботі педагога орієнтирами повинні виступати загальнолюдські цінності, зокрема «морально-етичні (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей), соціально-політичні (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури, патріотизм, шанобливе ставлення до докільля, повага до закону, солідарність, відповідальність)» (Гриневич, 2016: 19). Також слід окремо підкреслити важливість такої дефініції як педагогічний такт, оскільки моральність, людяність, тактовність, культура поведінки, які ніякими знаннями не компенсуються. Поєднання педагогічного такту як особистісної якості викладача з його умінням обирати в кожному окремому випадку найбільш відповідну педагогічну дію, найбільш ефективний шлях у розвитку і вихованні молодого покоління.

Кожен педагог повинен постійно прагнути до самовдосконалення і не лише в контексті широкоформатного знання своєї дисципліни – в царині своєї науки від повинен бути «асом». Педагогічна майстерність передбачає глибоке знання навчальної дисципліни, глибокі пізнання в дотичних науках, вмінні інтегрувати їх, знаходити зв'язки із життям, виходити за рамки сьогодення і бачити перспективу розвитку науки в майбутньому.

Досконале оволодіння методикою освітнього процесу. Це шлях не одного дня і не одної спроби, оскільки викладач – не просто джерело знань у конкретній галузі, він помічник, партнер, тьютер. На сьогодні кращою є модель «педагог-фасилітатор». Він повинен не лише вмінні трансформувати свої знання у форму доступного матеріалу, а з кожним наступним кроком все більш і більш складним вибудовувати процес отримання нових знань. Врешті завдання педагога навчити здобувати потрібну інформацію в різних інформаційних джерелах, отже це не проста трансляція знань. Саме від того які форми і методи обрав викладач для складення логістики навчального маршруту кожного студента залежить якість освітнього продукту, результативність їх співпраці, рівень сформованості освітньої складової. Отже, спеціальні професійні уміння встановити і підтримувати необхідні відносини із здобувачами освіти, куди ми можемо віднести значну частину традиційних та інноваційних технологій, в тому рахунку й педагогічну техніку, важливі для нарощення професіоналізму науково-педагогічного персоналу в закладах вищої освіти.

Говорячи про підвищення педагогічної майстерності викладача економічних дисциплін, як чинника нарощення його професіоналізму слід зазначити, що цей процес має свої напрямки: психологічний, педагогічний, дидактичний та інформаційно-технологічний. У попередніх дослідженнях ми вже зупинялися на їх висвітленні в контексті професійної адаптації вчителів з трудової підготовки. Враховуючи специфіку професійної діяльності викладача економічних дисциплін можемо зазначити, що «психологічний напрямок охоплює особистісні якості педагога: мотиваційні (потреби, інтереси, почуття, схильність, гуманність та ін.), інтелектуальні (процеси чуттєвого і раціонального пізнання, потреба постійної самоосвіти, мобільність, гнучкість і еластичність щодо соціально-економічних та професійних змін, фантазія, аналогія, критичність мислення

тощо), емоційно-вольові (воля, витривалість, наполегливість, здатність долати труднощі, комунікативність, позитивна емоційна налаштованість, цілеспрямованість, прояв творчості у професійній діяльності та ін.) та поведінкові якості (висока культура мовлення і праці, здатність володіти мімікою, пантомімікою, жестами, вміння одягатися, стежити за зовнішнім виглядом, вміння керуватися основами психотехніки та ін.).

Педагогічний напрямок охоплює здібності до викладацької, виховної, організаційно-педагогічної, соціальної та суспільної роботи, до прийняття управлінських рішень, професійного самовдосконалення (креативність у здійсненні професійної діяльності, вміння аналізувати педагогічну ситуацію, планувати відповідну педагогічну дію тощо).

Дидактичний напрямок окреслює систему знань і уявлень про закони навчання, закономірності педагогічного процесу та психологічного розвитку особистості, сучасні фундаментальні підходи до побудови навчально-виховного процесу (системного, особистісно орієнтованого, аксіологічного, акмеологічного, діяльнісно-практичного, компетентнісного, гуманістичного, синергетичного), освітні стандарти, технології розвитку особистості, конструктивну діяльність, що пов'язана з відбором та композицією навчально-виховного матеріалу у відповідності з віковими, психологічними та індивідуальними особливостями ..., з плануванням і побудовою педагогічного процесу та ін.

Інформаційно-технологічний напрямок включає вміння здійснювати професійну діяльність в умовах технологізації та інформатизації суспільства, ... вміння самостійно знаходити, аналізувати, добирати, зберігати і передавати необхідну інформацію, вміння застосовувати інформаційно-комп'ютерні технології» (Кузьменко, 2014:125), вміння працювати з новою технікою та обладнанням (електронні тренажери, інтерактивна система опитування SMART Response PE, інтерактивна дошка Smart Board, бездротовий планшет SMART у комплекті з бездротовим адаптером Bluetooth, інтерактивний навчальний стіл SMART (multitouch) та ін.).

Висновки. Підводячи підсумки відмітимо, що важливою складовою успіху педагогічної діяльності є розвиток педагогічної майстерності, що віддзеркалюється в особистісних рисах викладача, наприклад, таких як: творчий підхід до справи, любов до професії та людей, педагогічний такт, комунікабельність, мовний етикет, спостережливість, здатність до емпатії, артистизм, гуманізм, доброзичливість, витримка, ерудиція, почуття гумору, цілеспрямованість, винахідливість у вирішенні педагогічних задач, вимогливість, увага до здоров'я та внутрішнього світу здобувача освіти, постійний пошук ефективних форм і методів навчання, використання нових інтерактивних педагогічних технологій в своїй роботі та ін. Не можна забувати про те, що кожен учень поставлений на шляху педагога з метою зростання його педагогічної майстерності. Задача кожного викладача розробити авторську систему діяльності, що допоможе досягти найкращих результатів у навчанні та вихованні особистості. Педагогічна діяльність сучасних науково-педагогічних кадрів повинна носити творчий, результативний, випереджувальний, варіативний, інтеграційний та демократичний характер, оскільки від кожного педагога залежить рівень сформованості освітньої складової людського капіталу випускника.

Дане дослідження не є вичерпним, що обумовлює необхідність більш детального дослідження управлінського елемента.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Верховна рада України, 2017 – Верховна рада України. Закон України «Про освіту» 2017 року. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
2. Гриневич, 2016 – Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи / [упоряд. Л. Гриневич [та ін.]; заг. ред. М. Грищенко]. К., 2016. 40 с.
3. Зязюнта ін., 2008 – Педагогічна майстерність: Підручник / І. А. Зязюнта, Л. В. Крамушенко, І. Ф. Кривонос та ін.: за ред. І. А. Зязюнта. 3-тє вид., допов. І переробл. К.: СПД Богданова А. М., 2008. 376 с.
4. Кузьменко, 2014 – Кузьменко Ю.В. Педагогічна практика в системі професійної адаптації майбутніх вчителів технологій. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка [Серія: Педагогічні науки]. Вип. 117. Чернігів: ЧНПУ, 2014. С. 123–126.
5. Копил, 2007 – Копил Г. О. Формування професійної компетентності майбутніх фахівців з міжнародної економіки у процесі вивчення іноземних мов: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Копил Галина Олексіївна. Житомир, 2007. 22 с.
6. Наказ Міністерства Освіти України, 2012 – Наказ Міністерства Освіти України «Про Типові правила внутрішнього трудового розпорядку для працівників навчально-виховних закладів системи Міністерства освіти України» 2012 року. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://lib.znate.ru/docs/index-167607.html>.
7. Самарук, 2011 – Самарук Н. М. Формування професійної компетентності майбутніх економістів // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Педагогічні науки, 2/2011. Електронне джерело. – Режим доступу: http://elar.khnu.km.ua/jspui/bitstream/123456789/51171/Vnadps_2011_2_12%20%281%29.pdf.

REFERENCES

1. Verkhovna rada Ukrayiny, 2017 – Verkhovna rada Ukrayiny. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» 2017 roku. [The Law of Ukraine «On Education», 2017]. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>. [in Ukraine]
2. Hrynevych, 2016 – Nova ukrainska shkola. Kontseptualni zasady reformuvannya serednoi shkoly [New Ukrainian School. Conceptual Principles of Reforming High School] / [uporiad. L. Hrynevych [ta in.]; zah. red. M. Hryshchenko]. – K., 2016. 40 s. [in Ukraine]
3. Ziazun, 2008 – Pedahohichna maisternist [Pedagogical skill]: Pidruchnyk / I. A. Ziazun, L. V. Kramushchenko, I. F. Kryvonos ta in.: za red. I. A. Ziazun. – 3-tie vyd., dopov. I pererobl. – K. : SPD Bohdanova A.M., 2008. – 376 s.[in Ukraine]
4. Kuzmenko, 2014 – Kuzmenko Iu. V. Pedahohichna praktyka v systemi profesiinoi adaptatsii maibutnikh vychyteliv tekhnolohii [Pedagogical practice in the system of future teachers' of technologies professional adaptation]. Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni T.H. Shevchenka [Seria: Pedahohichni nauky]. Vyp. 117. Chernihiv: ChNPU, 2014. S. 123–126. [in Ukraine]
5. Kopyl, 2007 – Kopyl H. O. Formuvannya profesiinoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv z mizhnarodnoi ekonomiky u protsesi vvychennia inozemnykh mov [Formation of professional competence of future specialists in international economics in the process of studying foreign languages]: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04 / Kopyl Halyna Oleksiivna. – Zhytomyr, 2007. 22 s. [in Ukraine]
6. Nakaz Ministerstva Osvity Ukrainy, 2012 – Nakaz Ministerstva Osvity Ukrainy «Pro Typovi pravyla vnutrishnoho trudovoho rozporiadku dla pratsivnykiv navchalno-vykhovnykh zakladiv systemy Ministerstva osvity Ukrainy» 2012 roku [Order of the Ministry of Education of Ukraine «On Typical Rules of the Internal Labor Schedule for Employees of Educational Institu-

tions of the Ministry of Education of Ukraine» 2012]. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://lib.znate.ru/docs/index-167607.html>. [in Ukraine]

7. Samaruk, 2011 – Samaruk N. M. Formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh ekonomistiv [Formation of professional competence of future economists] / N.M.Samaruk // Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Pedahohichni nauky, 2/2011. Elektronne dzherelo. – Rezhym dostupu: http://elar.khnu.km.ua/jspui/bitstream/123456789/5117/1/Vnadps_2011_2_12%20%281%29.pdf. [in Ukraine]

Статтю подано до редакції 16.02.2018 р.

Леся КОЛТОК,

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки та методів
навчання початкової освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка
(Дрогобич, Україна) lesia_koltok@ukr.net*

Анна-Марія МЕЛЬНИКОВИЧ,

*студентка факультету початкової та мистецької освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка
(Дрогобич, Україна) 123345567@ukr.net*

УРОКИ СЕРЕД ПРИРОДИ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті проведено аналіз та теоретичне узагальнення педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського, висвітлюються актуальність природознавчої освіти для розвитку та виховання дитини; визначено, що уроки серед природи – фективний шлях для формування природознавчих компетентностей у молодших школярів.

Ключові слова: природознавча освіта, уроки мислення, уроки серед природи, милування природою, спостереження за природою, молодший шкільний вік, прийоми організації мислення.

Lesia KOLTOK,

*Candidate of Pedagogic Sciences,
Associate Professor at the Department of Pedagogy and Methods
of Primary Education Teaching
Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University
(Ukraine, Drohobych) lesia_koltok@ukr.net*

Anna-Mariya MELNIKOVICH,

*Student of the Faculty of Primary and Artistic Education,
Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University
(Ukraine, Drohobych) 123345567@ukr.net*

LESSONS IN THE OPEN NATURE IN V. O. SUKHOMLYNSKYI'S PEDAGOGIC HERITAGE

In the article the analysis and theoretical generalization of the pedagogical heritage of V.O. Sukhomlynskyi has been carried out, the actuality of natural history education for the development and upbringing of children is elucidated. It is determined that lessons in the open nature are an effective way for the formation of natural qualities in junior pupils.

Today is the time to find more accurate psychological effects on the spiritual world of children, namely, the knowledge of the world through direct communication between the child and the nature. The admiration of nature is rather complicated process. It is not just observing its objects and the phenomenon or fixing changes in the environment and their explanation in terms of causal relationships. The admiration of beauty means to make her as a subject of special attention, spiritually connect with it. The admiration necessarily provides for a moment of appreciation. But the most important is that aesthetic parameters are dominated in this assessment.

The technology of conducting lessons of admiration of nature is more different from the regular school lesson or excursion and requires from teacher the high pedagogical culture, because during this lesson children receive not so much nominative as emotionally-sensual and artistically-shaped information about nature, which provides proper level of comprehension of aesthetic significance of environment.

Pedagogical heritage V. O. Sukhomlynsky contains valuable theoretical and practical provisions that should be used in the process of education and upbringing of junior pupils. In the context of reforming modern education, it is imperative to serve the ideas of an outstanding teacher. Today, in front of the Ukrainian school and teacher, an important issue is the transformation of education into an interesting, fascinating process of knowing the child of the world around us.

Key words: *natural science education, lessons of thinking, lessons in nature, admiration of nature, observation of nature, junior school age, techniques of thinking organization.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку української школи одним із основних завдань є підвищення якості навчання молодших школярів, активніша і цілеспрямованіша підготовка їх до подальшого навчання та практичної діяльності. Запровадження нового змісту освіти сприяє підвищенню теоретичного рівня знань учнів, розвитку їх інтелектуальних здібностей. Проте, якість знань учнів ще невисока. Особливо діти відчують труднощі, коли треба пояснити сутність вивчених явищ, розкрити взаємозв'язки між ними. Далеко не всі учні можуть застосовувати набуті знання в змінених умовах, наближених до життя. Формувати ці уміння і навички покликані уроки природознавства.

Сьогодні природознавча освіта набуває великого значення для розвитку та виховання дитини, закладення основ активного, екологічно орієнтованого світогляду школярів. Молодший шкільний вік – найбільш вдалий момент для становлення соціально активної особистості, адже початкова школа – це початкова ланка формування екологічної культури. Навчання природознавства її має бути активним, цікавим, раціональним, максимально наближеним до життя, з безпосередніми контактами з природними матеріалами та самою природою (Замашкіна, 2001: 74).

Саме тому вчитель повинен постійно працювати над удосконаленням методики проведення уроків природознавства та урізноманітнювати форми організації навчання.

Сьогодні настав час пошуку більш точних психологічних впливів на духовний світ дитини, а саме пізнання світу через безпосереднє спілкування дитини з природою. Милування природою – досить складний процес. Це не просто спостереження за її об'єктами та явищами або фіксація змін у навколишньому середовищі та їх пояснення з точки зору причинно-наслідкових

зв'язків. Милуватися красою – це значить зробити її предметом особливої уваги, духовно з'єднатися з нею. Милування обов'язково передбачає момент оцінки. Та найважливіше те, що в цій оцінці домінують естетичні параметри.

Технологія проведення уроків милування значно відрізняється від звичайного шкільного уроку екскурсії і вимагають від учителя високої педагогічної культури, адже під час такого уроку діти отримують не стільки номінативну, скільки емоційно-чуттєву та художньо-образну інформацію про природу, що забезпечує належний рівень осмислення естетичної значущої навколишнього. Але слід пам'ятати, що перенасичення виховного процесу такими уроками може перетворити їх у шоденні «чергові» вправління. Внаслідок цього дитячі оцінки неминуче втратять свіжість, природність і будуть приречені на зумисну пишномовність, що призведе врешті-решт до фальші, нудьги та байдужості (Сухорукова, 2003: 8).

Формування образного мислення молодших школярів завжди належало до найактуальніших проблем теорії та практики початкової школи. Це спричинено тим, що успішність навчального процесу у середніх і старших класах зумовлюється саме рівнем оволодіння інтелектуальними вміннями на початковому етапі навчання. З огляду на це необхідним є зосередження педагогічного процесу на потребах розвитку творчих сил кожної дитини у різних видах діяльності, виховання на засадах загальнолюдських і національних цінностей. Такі ідеї у своїй педагогічній діяльності утверджував видатний педагог-гуманіст Василь Сухомлинський. Велику цінність мають його погляди на природу як провідний засіб формування особистості, як джерело думки, логіки мислення, почуття краси, позитивних емоцій та ціннісного бачення оточуючого.

Аналіз досліджень. Численні наукові доробки не тільки педагогів, а й психологів свідчать про те, що концепція проведення уроків серед природи, яку розвивав Василь Олександрович, викликає великий інтерес у сучасних вчителів та науковців. У своїх працях значення гуманістичних нововведень В. Сухомлинського розкрили М. Антонєць, О. Замашкіна. Педагогічна цінність уроків мислення серед природи проаналізована на сторінках преси Л. Стахів, Г. Сухоруковою, Л. Боднар та ін.

Мета статті – розкрити значення уроків серед природи для формування природознавчої компетентності на уроках природознавства у початковій школі та проаналізувати особливості їх організації та проведення

Виклад основного матеріалу. Василь Сухомлинський писав: «Людина була і завжди залишається сином природи, і те, що ріднить її з природою, повинно використовуватися для її прилучення до багатств духовної культури». Видатний педагог розглядав мислення не тільки як наукове поняття, а й як процес пізнання. На початкових етапах розвитку мислення однією з форм пізнавальної діяльності є слово, «через слово педагог бачить, як підходить дитина до живого джерела мислення – природи» (Сухомлинський, 1977: 134).

У процесі проведення уроків серед природи Василь Олександрович наголошував на тому, що «слово народжується в спілкуванні дитини з природою». Саме таким шляхом він намагався навчити учнів пізнавати й розуміти життя природи. На основі власних відчуттів школярів педагог доносив до них необхідні знання про дерева, квіти, листочки, трави, природні явища. Під час таких

уроків діти милувалися степом, прислухалися до шуму дерев, співу птахів. Кожен з них відчував навколишній світ по-своєму. Результатом цього було народження думки, оскільки, як стверджував В. Сухомлинський, «краса природи – це могутнє джерело енергії думки». Саме у процесі такого сприйняття світу у свідомості учнів формуються знання про конкретні предмети, явища, процеси, події (Антонець, 1997: 36).

Швидкість мислення залежить від розумових здібностей дитини. Тому треба використовувати різноманітні способи та прийоми організації мислення:

- викладати і вивчати матеріал в активній взаємодії з природою;
- вводити дітей у світ праці серед природи;
- проводити систему подорожей до джерел думки і рідного слова;
- навчати дітей думати біля першоджерел мислення, зокрема серед природи і праці;

– при застосуванні унаочнення поступово переходити від конкретного до абстрактного; від натуральних до образних засобів унаочнення; від образного унаочнення до словесно-образного (Боднар, 2005: 12).

Милування природою – це складний процес спостереження за об'єктами та явищами довкілля з метою духовного з'єднання з ними. Технологія проведення уроків милування потребує від учителя високої педагогічної культури, оскільки під час такого уроку школярі одержують насамперед емоційно-чуттєву та художньо-образну інформацію про природу (Сухорукова, 2003: 8).

Аналізуючи наукові джерела, можна стверджувати, що на прикладі власної педагогічної діяльності у Павлівській середній школі В. Сухомлинський утвердив ідею повноцінного функціонування школи як соціального інституту тільки у тісній взаємодії з соціальним оточенням, а особливо – з природою.

У цій школі «уроки милування» проводилися серед природи протягом чотирьох років. Основна мета таких уроків була такою: дивуватися і помічати, помічати і відчувати, відчувати і думати, думати і творити. Саме тому теми для занять педагог обирав по-особливому. Найкращі результати давали ті уроки, які були більш цікавими. До них можна віднести наступні: «Промені сонця грають і краплинах роси», «Як чекають дощу пшениця, соняшник і троянда», «Пробудження природи від нічного сну», «Подорож краплі води», «Як квіти зустрічають схід сонця», «Кожне явище має свої причини». З впевненістю можна сказати, що Сухомлинський прагнув, щоб на уроках серед природи вчителі працювали над тим, «щоб кожна з названих тем несла дитині безліч відкриттів, зроблених нею самостійно», «щоб дитина заглиблювалась подумки в якусь, здавалося б, незначну деталь, зосередила на ній всю увагу, забула про все інше» (Стахів, 2014).

Процес пізнання на уроках серед природи неодмінно чергувався з грою. Однак ці ігри теж мали на меті знайомство молодших школярів з навколишнім середовищем, явищами та процесами у ньому, з рослинами, тваринами та їх способом існування у природному середовищі. Працюючи з дітьми, відомий педагог не забував і про емоційний та естетичний аспект організації праці. У Павлівській школі було створено «Кімнату думки», «Куточок мрій», «Куточок краси», «Кімнату казки», «Острів чудес», «Сад здоров'я», «Мандрівки до першоджерел слова і думки». Василь Олександрович намагався створити такі

умови для навчання дітей, які сприяли б захопленню, переживанню почуттів подиву перед прекрасним і водночас мисленню та аналізу.

У своїй педагогічній діяльності Василь Сухомлинський вдавався до різноманітних прийомів навчання та виховання. Уже з перших подорожей у природу педагог намагався розвивати у школярів уміння фантазувати. На його думку, споглядання «живих» картин природи збуджувало уяву дітей, і вони починали фантазувати: «...задумливі погляди дітей спрямовані на захід сонця. Воно сховалося за обрієм, по небу розлилися ніжні барви вечірньої зорі. «Ось і пішло сонечко на відпочинок», - каже Лариса, і її обличчя стає засмученим...» (Сухомлинський, 1977: 168).

Завдяки «урокам милування» серед природи, на яких діти, окрім спостереження за природою, вчилися думати, було створено 300 сторінок «Книги природи», які містили 300 спостережень, 300 яскравих картин.

Проаналізувавши наукові джерела, можна стверджувати, що читання «Книги природи» викликало у школярів велику цікавість. Все це сприяло вихованню в дітей розумової активності, було початком активного мислення. Сторінки цієї книги мали різні назви: «Живе і неживе», «Неживе пов'язане з живим», «Усе в природі змінюється» та інші. «Книга природи» створювалася у теплицях, в плодovому саду, на березі річки, ставка, і яру, у полі, в лісі та інших місцях (Стахів, 2014).

Варто зазначити, що важливість «уроків милування природою» для подальшого розумового розвитку школярів слід добре усвідомити. Василь Сухомлинський наголошував: «Коли мої вихованці, що прочитали «Книгу природи» в роки дитинства, – пише він, – стали підлітками, а потім юнаками і дівчатами, мене особливо цікавило, як позначилося активне пізнання навколишнього світу на загальному розумовому розвитку, на характері й стилі розумової праці, на багатогранності інтелектуальних інтересів. Я переконався, що мої вихованці відзначалися великою допитливістю. До всього їм діло, все навколо них зачіпає їхні почуття й думки. Однією з рис розумового життя моїх вихованців у роки отрочтва й ранньої юності було вміння бачити явища і предмети в їхньому взаємозв'язку» (Сухомлинський, 1976: 142).

Природа забезпечує необхідні умови для вивчення властивостей предмета, оскільки надає можливість сприймати його на зір, дотик, слух. Експериментування з природним матеріалом – неодмінна умова розвитку чуттєвого досвіду, мислительної діяльності як основи творчої діяльності, конструювання. Світ природи у Василя Сухомлинського нерозривно з'єднаний із світом творчої дитячої праці.

В. О. Сухомлинський звертався до батьків, вчителів: «...ведіть дітей в обстановку, де є і яскраві образи, і причинно-наслідкові зв'язки між явищами, де діти захоплюються, переживають почуття подиву перед красою і водночас мислять, аналізують». Так вихователь відкриває дітям «віконечко у світ краси рідної природи...» (Сухомлинський, 1976: Т. 2, 515).

У процесі формування усвідомленого дійсного уявлення дітей про природу провідна роль належить батькам, вихователям, які виступають не лише як носії знань, а й як зразок для наслідування способів, дій, прийомів, функцій. Працюючи за В.Сухомлинським, педагоги повинні вчити дітей любити природу,

вчити жити за законами природи. Жоден з вихователів не в праві байдуже пройти мимо квітки, яка тільки-но зацвіла, повинен завжди звернути увагу дітей на те, що в цьому році чомусь дуже багато метеликів літають над клумбами і запитати у дітей: чому? Як ви гадаєте?, - а думок почують у відповідь безліч... (Сухомлинський, 1976: Т. 2, 518).

В. Сухомлинський у своїй роботі часто проводив спостереження, коли природа ледь прокидалася. Тому дуже важливо зацікавити дітей зранку об'єктом спостереження, замилуватись ним. Бо тільки зацікавлення викликає допитливість, тільки милування породжує найдобріші почуття, бажання зберегти, допомогти, примножити. Хвилинки милування дають змогу закласти позитивний стан душі на весь день.

Затрачена праця не примушує довго чекати. Образне бачення світу викликає у дітей бажання передавати почуття краси словом. А це і є метою навчально-виховної роботи: розвиток зв'язного мовлення та словесної творчості, збагачення словника дитини. У спадщині В. Сухомлинського актуально відображена проблема виховання дітей засобами живого слова. Він порівнював слово з найтоншим інструментом, яким педагог має торкатися сердець вихованців.

Першоджерелом знань для дітей молодшого віку, на думку Василя Сухомлинського, має стати природа рідного краю. Входячи в життя дитини з її найпершими відчуттями, вона стає для неї безпосереднім мірилом цінностей, багатим джерелом емоційних, естетичних і духовних багатств. Вивчаючи педагогічну спадщину В. Сухомлинського та досвід роботи дитячих навчальних закладів, які впроваджують у своїй діяльності гуманістичні ідеї великого педагога учитель повинен усвідомити необхідність уроків милування, як ефективного засобу роботи з учнями. Такі уроки проходять раз-двічі на місяць.

Безпосередній контакт з довкіллям – найкращий шлях здобуття знань та виховання почуттів. Таке спілкування з природою примушує дитину думати, установлювати причинно-наслідкові зв'язки, здобувати реалістично-наукові знання.

Висновки. Педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського містить цінні теоретичні та практичні положення, якими слід послуговуватися в освітньому процесі молодших школярів. В умовах реформування сучасної освіти слід неодмінно послуговуватися ідеями видатного педагога. Адже сьогодні перед українською школою і учителем стоїть важливе питання перетворення навчання в цікавий, захоплюючий процес пізнання дитиною навколишнього світу. Саме це є найкращими свідченням того, що творчу спадщину В.Сухомлинського слід активно використовувати в освітньому процесі початкової школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонєць, 1997 – Антонєць М. Гуманізм педагогічних нововведень В. О. Сухомлинського. // Початкова школа. 1997. № 9. С. 35–38.
2. Бондар, 2005 – Бондар Л. Уроки мислення серед природи у педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського // Початкова школа. 2005. № 9. С. 12–15.
3. Замашкіна, 2001 – Замашкіна О. Ідеї розвивального навчання молодших школярів у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського // Початкова школа. 2001. № 10. С. 74–78.
4. Стахів, 2014 – Стахів Л. «Уроки серед природи» у світлі ідей педагога гуманіста В. О. Сухомлинського // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи, 2014. Інтернет

ресурс. Режим доступу:http://www.library.udpu.org.ua/library_files/psuh_pedagog_prob_lsilsk_shkolu/41/visnuk_14.pdf.

5. Сухомлинський, 1977 – Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Вибрані твори в п'яти томах . К.: Радянська школа, 1977. Т. 3. 282с.

6. Сухомлинський, 1976 – Сухомлинський В. О. Сто порад учителям. Вибрані твори в п'яти томах . К.: Радянська школа, 1976. Т. 2. 530 с.

7. Сухорукова, 2003 – Сухорукова Г. Уроки мислення серед природи (естетичні комплекси за В. О. Сухомлинським) // Дошкільне виховання. 2003. № 9. С. 7–9.

REFERENCES

1. Antonets, 1997 – Antonets M. Humanizm pedahohichnykh novovveden V. O. Sukhomlyns'koho. [Humanism of pedagogical innovators of V. O. Sukhomlinsky]. Elementary School. 1997. № 9. pp. 35–38.

2. Bondar, 2005 – Bondar L. Uroky myslennia sered pryrody u pedahohichnii spadshchyni V. O. Sukhomlyns'koho. [The lessons of thinking among nature in the pedagogical heritage of V. O. Sukhomlinsky]. Elementary School. 2005. № 9. pp. 12–15.

3. Zamashkina, 2001 – Zamashkina O. Idei rozvyvalnoho navchannia molodshykh shkoliariv u pedahohichnii spadshchyni V. O. Sukhomlyns'koho. [Ideas of the developmental education of junior pupils in the pedagogical heritage of V. O. Sukhomlinsky]. Elementary School. 2001. №10. pp. 74–78.

4. Stakhiv, 2014 – Stakhiv L. «Uroky sered pryrody» u svitli idei pedahoha humanista V. O. Sukhomlyns'koho. [Lessons in the Nature in the light of the ideas of the teacher of humanist VO Sukhomlynsky]. Psychological-pedagogical problems of ruralschool. 2014. :http://www.library.udpu.org.ua/library_files/psuh_pedagog_prob_lsilsk_shkolu/41/visnuk_14.pdf.

5. Sukhomlynskyi, 1977 – Sukhomlynskyi V. O. Sertse viddaiu ditiam. Vybrani tvory v piaty tomakh. [I give my heart to the children. Selected works in five volumes]. Soviet school. 1977. Volume 3. 282 p.

6. Sukhomlynskyi, 1976 – Sukhomlynskyi V. O. Sto porad uchytelevi. Vybrani tvory v piaty tomakh. [One hundred tips for the teacher. Selected works in five volumes]. Soviet school. 1976. Volume 2. 530 p.

7. Sukhorukova, 2003 – Sukhorukova H. Uroky myslennia sered pryrody (estetychni kompleksi za V. O. Sukhomlyns'kym). [The lessons of thinking among nature (aesthetic complexes by V.O. Sukhomlinsky)]. Preschool education. 2003. № 9. pp. 7–9.

УДК 37.015.31«19/20»:613.42(045)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.18/18.168226>

Оксана ОНИПЧЕНКО,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри соціальної роботи та соціальної педагогіки,
Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна
академія» Харківської обласної ради (Україна, Харків)
onip4enko.o@gmail.com

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНА ПАРАДИГМА СТАТЕВОРОЛЬОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ У 20-30-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті досліджено проблему статевої моралі в першій половині 1920-х років, яка розглядалася владою крізь призму класової приналежності: усі негативні прояви відносилися до буржуазних пережитків, а комуністичний ідеал пов'язувався з «пролетарською мораллю».

Автором наведені численні факти з приводу того, що у 1920-ті роки владою була зроблена спроба прищепити суспільству нові, соціально ніким і ніколи не апробовані, радикальні етичні ідеї та норми моралі («сусупільнення жінок», «вільне кохання», «соціалізацію дітей») на тлі розрухи і голоду та безпрецедентного зростання розлучень, абортів, проституції та безпритульності. У підсумку в суспільній свідомості відбулося досить швидке відторгнення такого роду ідей.

Ключові слова: статеворольова соціалізація молоді, морально-етична парадигма, статева мораль.

Oksana ONYPCHENKO,
PhD, Associate Professor;
Department of Social Work and Social Pedagogics
Municipal establishment «Kharkov humanitarian pedagogical academy»
of Kharkov regional council (Ukraine, Kharkov)
onip4enko.o@gmail.com

MORAL-ETHICAL PARADIGM OF THE GENDER-ROLE SOCIALIZATION OF YOUTH IN 20TH-30 YEARS OF THE XX CENTURY

Political-ideological discourse of the 1920s was based on Marxist ideas that living conditions and material world determine human's consciousness. Therefore, the reform of housekeeping and along with it the renewed relationship between men and women – as was assumed then – was of political significance, and in this regard, the discussion of such “private topic” as the relationship between the sexes, matrimonial issues, was of interest to many leaders of the party and the government of both sexes – L. Aksel'rod, I. Armand, M. Bukharin, P. Vynohrads'ka, O. Kollontay, N. Krups'ka, A. Lunacharsky, D. Riazanov, S. Smydovych, L. Trots'ky, Om. Iaroslavsky and others. The main shared point of almost all Bolshevik ideologists is impossibility of preserving the former forms of family-marriage relations “based on bare economic calcu-

lations”, necessity to create a new household life, a new family, new relationships, based on “spiritual closeness”.

It was shown that in the post-revolutionary Soviet country there were serious problems in the field of gender morality. The massive process of rejecting traditional family norms, which began at the beginning of the 20th century, has multiplied many times in a country that has survived several years of war, which has entered the path of total social reform. Moreover, a certain part of the population, especially urban youth, considered that “free love” is part of the revolutionary process of dismissal, including the generally accepted norms of human relationships.

The author cites numerous facts about the situation in 1920s, when the authorities attempted to instill in the society absolutely new, socially and never tested, radical ethical ideas and norms of morality (“socialization of women”, “free love”, “socialization of children”). On the background of devastation and hunger, an unprecedented increase in divorce, abortion, prostitution and homelessness. As a result, in the public consciousness there was a fairly rapid rejection of this kind of ideas.

The article shows that the problem of sexual morality in the first half of the 1920s was considered by the authorities through the prism of class membership: all negative manifestations belonged to bourgeois remnants, and the communist ideal was associated with “proletarian morality”.

There were many reasons for the post-revolutionary ease of morality: instability of life, civil war, economic distress, early teenagers adolescence, a new and not always clear view of women's position. At the same time, the sexual behavior of people in the late 20-s of the XX century, both in Europe and in America, became less restrained, and this was accompanied by changes in fashion, dance, clothing. There was a separation of sexual behavior from reproductive.

The author notes that during discussions on ethics of gender relations, some party leaders believed that a large number of issues related to gender theories, which are mostly hypotheses, are often arbitrary, derives from personal needs. It is precisely because of the desire to justify, before bourgeois morality, its own abnormality or excessive sexual life and create tolerance to itself. All of this arose due to the fact that certain people wanted to use the results of the revolution immediately. In some circles, the notorious theory of “glass of water” becomes popular, according to which the satisfaction of gender needs in Soviet society should be as easy as drinking a glass of water.

Party ideologists recommended in this case, the Soviet youth sublimate sexual energy in a different direction and engage not in love, but sports, gymnastics, swimming, excursions, physical exercises.

Key words: gender-role socialization of youth, moral and ethical paradigm, sexual morality.

Постановка проблеми. Проблема формування нової морально-етичної парадигми розвитку радянського суспільства після жовтневого перевороту 1917 року торкнулася багатьох боків: відбулося упровадження основних принципів партійної етики та специфічних рис комуністичної моралі, перебудова моральної свідомості суспільства, трансформація цінностей сім'ї та шлюбу в контексті нової ідеології і пролетарської моралі, визначення ідейно-моральних принципів реформування системи освіти та виховання, задіяність нових механізмів статевої соціалізації молоді через статево виховання дітей та підлітків.

Дослідження проблеми статевої соціалізації молоді в радянському суспільно-політичному дискурсі 1920-х років дає можливість скласти цілісне уявлення про соціально-моральні процеси означеного періоду в усьому їх різноманітті й органічному зв'язку з історичним розвитком суспільства, по-новому побачити один із ключових періодів розвитку держави.

Аналіз досліджень. Найбільш ґрунтовно морально-етичні питання у сфері реформування побуту, трансформації сімейних стосунків, взаємин між статями та соціальними перетвореннями в радянському суспільстві 20-30-х років ХХ століття досліджували такі науковці: Т. Осипович «Проблеми пола, брака и семьи и положение женщины в общественных дискуссиях середины 1920-х гг.» (1994); В. Кравець «Історія гендерної педагогіки» (2005); А. Пушкарьов «Отношения между полами в общественных дискуссиях 1920-х гг. в России» (2008); І. Алфьорова ««Женский вопрос» в теории и практике большевизма (первое десятилетие советской власти 1917-1927 гг.)» (2011), Л. Захарова «Социальные преобразования в российском обществе 1920-х годов: формирование новой морально-этической парадигмы» (2013) тощо.

Мета статті – показати процес статевої соціалізації молоді через формування нової морально-етичної парадигми, реформування побуту та шлюбно-сімейних відносин; взаємин статей, а також пов'язані з ними уявлення і норми, що стосуються дозволеного і забороненого в поведінці індивідів та вплив партійних діячів, ідеологів нової влади у період 20-30-х років ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Заслугове уваги той факт, що у 1920-ті роки владою була зроблена спроба прищепити суспільству абсолютно нові, соціально ніким і ніколи не апробовані, радикальні етичні ідеї і норми моралі («усуспільнення жінок», «вільне кохання», «соціалізацію дітей»), на тлі розрухи і голоду, безпрецедентного зростання розлучень, абортів, проституції та безпритульності (Захарова, 2013: 21).

Про морально-етичні проблеми статевої поведінки молоді досліджуваного періоду свідчить кроскультурний аналіз сексуальної поведінки, здійснений В. Кравцем, який зазначає, що сексуальна поведінка людей у кінці 20-х років ХХ ст. як у Європі, так і в Америці ставала все менш стриманою, причому це супроводжувалось змінами в моді, танцях, одязі. Спостерігалось відокремлення сексуальної поведінки від репродуктивної, що виражалося в більш ранньому дозріванні й пробудженні еротичних почуттів у підлітків; більш ранньому початку статевого життя; соціальному і моральному сприйнятті дошлюбної сексуальності і співмешкання; послабленні «подвійного стандарту» – різних норм і правил сексуальної поведінки для чоловіків і жінок; визнанні сексуальної задоволеності одним з головних факторів задоволеності шлюбом і його міцності; звуженні сфери забороненого в культурі та в зростанні суспільного інтересу до еротики; зростанні терпимості щодо незвичних, варіантних і девіантних форм сексуальності, особливо гомосексуальності; збільшенні розриву між поколіннями в сексуальних установах, цінностях і поведінці – багато з того, що було абсолютно неприйнятним для батьків, діти вважають нормальним і природним; ослабленні поляризації чоловічих і жіночих соціальних ролей (Кравець, 2005: 220).

У працях теоретиків нової радянської моралі (О. Ярославський, С. Преображенський, Л. Троцький, А. Богданов, О. Коллонтай, Л. Аксельрод) превалювало

прагматичне, утилітаристське трактування моралі крізь призму класового підходу (Захарова, 2013: 21). Партійні діячі формували свої етичні погляди, виходячи з комуністичних ідей, виправдовуючи мораль інтересами побудови комунізму. У поглядах Є. Преображенського присутнє розуміння моралі як простих правил доцільності. Л. Троцький обґрунтовував мораль вимогами класової боротьби, політичної доцільності. А. Богданов у своїх працях критикував мораль як «фетишистську» форму свідомості, що підлягає подоланню при соціалізмі. О. Коллонтай виступала проти трактування етики як позаісторичної і позакласової категорії, протиставляла буржуазну мораль і мораль пролетаріату. Л. Аксельрод уважала, що моральні принципи впливають із протиріч і боротьби класів. Таким чином, у працях партійних і громадських діячів 1920-х років превалювало прагматичне, утилітаристське трактування моралі в контексті класового підходу. «Загальнолюдська, абсолютна, безумовна і вічна, позачасова цінність моралі взагалі не бралася до уваги» (Захарова, 2013: 49).

Потужне посилення для розвитку і розробки морально-етичних питань, питань статевої взаємності було дано громадською діяльністю і публікаціями члена першого радянського уряду Олександром Коллонтай. До 1917 року вона опублікувала більше двадцяти робіт, серед яких «Любов і нова мораль», «Статева мораль і соціалістична боротьба», «Нова жінка» тощо (Похазнікова, 2007: 28).

Марксистський теоретик у жіночому питанні, О. Коллонтай у виданій в 1919 р. роботі «Нова мораль і робочий клас» оперувала поняттями «швидкоплинний шлюб» і «статевий комунізм». Свої, м'яко кажучи, сміливі теоретичні положення про вільне кохання О. Коллонтай продовжувала розвивати і в 1920 р., коли завідувала Відділом ЦК РКП (б) по роботі серед жінок. (До речі, сам факт призначення на ключову посаду в уряді такого роду «теоретика» вельми симптоматичний і показовий для характеристики «лінії партії» тієї пори). Однією з найбільш відомих робіт О. Коллонтай стала опублікована у 1923 р. в журналі «Молода гвардія» стаття з примітною назвою «Дорогу крилатому Еросу» (Захарова, 2013: 33).

У статті «Дорогу крилатому Еросу!», що викликала найбільший резонанс у читачів, О. Коллонтай міркувала про два типи любовного почуття: «безкрилого Ероса» – чисто плотський потяг – і «крилатого Ероса» – «кохання, виткане з найвитонченішого мережива і всіляких душевно-духовних емоцій» (Коллонтай, 1923: 112). У розвиненому соціалістичному суспільстві, за її прогнозами, повинна настати ера «перетвореного Еросу», коли союз двох людей буде заснований на здоровішому, вільному й природньому потязі. О. Коллонтай ще раз підтвердила, що саме любовний союз двох вільних й рівноправних членів трудового колективу залишався для неї ідеалом (Коллонтай, 1923: 123).

Однак проблеми у сфері статевої моралі, а отже, і у сфері сімейних відносин підспудно зріли в післяреволюційній Росії. Масовий процес заперечення традиційних сімейних норм, який означився ще на початку ХХ ст., багаторазово підсилювався в країні, що пережила кілька років війни й вступила на шлях тотального соціального реформування. Більше того, певна частина населення, насамперед міська молодь, стала вважати, що «вільне кохання» є частиною революційного процесу, у тому числі тотального звільнення від загальноприйнятих норм людських взаємин. Дійсно, масові опитування із проблем відносин між статями, проведені на початку 1920-х рр. соціологами (М. Бароні «Статеве

життя робочих Москви», І. Гельман «Статеве життя радянської молоді: досвід соціально-біологічного дослідження», С. Голосовкер «До питання про статевий побут сучасної жінки»), демонстрували тенденцію до примітивізації моральних норм (Алфьорова, 2011: 11).

При такому минулому були дезорієнтовані навіть ті представники молоді, які не відрізнялися схильністю до авантюр у сфері кохання. Ставлення до шлюбу за кілька післяреволюційних років серйозно змінилося: зустріти коханого/кохану й створити сім'ю, як продемонструвало опитування, для значного числа респондентів були подіями нетотожними. Негативне ставлення до шлюбу пояснювалося низкою причин, у тому числі й ідейними міркуваннями. Респонденти асоціювали шлюб з «буржуазними забобонами», «обивательщиною», «міщанським обрядом», були впевнені, що він відволікає подружжя від суспільного життя, і тому відкидали його (Гельман, 1925: 92). Вільні ж статеві взаємини поза цивільною реєстрацією, які ставали все більш популярними серед населення, загрожували соціальною катастрофою, причому дискримінованою стороною найчастіше ставали жінки: зростала кількість абортів і кинутих дітей (Алфьорова, 2011: 11).

Як уже зазначалося, після жовтневої революції почалося руйнування багатьох традицій як у громадській сфері, так і у сфері особистого життя, спостерігалися спроби змінити сексуальну мораль та погляди на традиційну сім'ю. Навіть виникла так звана «теорія склянки води», згідно з якою секс оголошувався такою ж природною необхідністю як сон, їжа і тому подібне. Молодь, особливо комсомольці, почали пропагувати вільне кохання на власному прикладі і, як наслідок, сексуальні злочини стали нормою поведінки серед молоді. У суспільстві поширювалися чутки про «націоналізацію» жінок на користь передового пролетаріату, носія ідей комунізму. Тому нічого дивного, що згвалтування у 20-30-ті ХХ ст. стало нормою поведінки, наприклад, у 1926 р. лише Московським судом було розглянуто 547 випадків згвалтування, у 1927 – 726, у 1928 – 849. Під час судових засідань через випадки згвалтування відкривалося багато неприсмних фактів про те, що в середовищі комсомольської молоді набули популярності так звані «вечірки», під час яких молоді люди «пробували» дівчат. Подібні «заходи» відбувалися в приміщенні комсомолу, куди молодь була зобов'язана приходити на навчання про класову боротьбу, для ознайомлення з працями Маркса, Енгельса, Леніна. Секретар «ячейки» міг, при бажанні, пробувати кілька дівчат, що йому сподобалися, після чого надавав хлопцям право обирати партнерку серед комсомолок, які прийшли на збори (Грейг, 2014: 7).

Визнаючи, що «неблагополуччя в галузі статевого життя широких верств нашого пролетарського юнацтва стало майже повсюдним» С. Смидович, досвідчений робітник жінвідділу ЦК РКП(б), у березні 1925 р. у газеті «Правда» надрукувала статтю із красномовною назвою «Про кохання», де зі знанням реального стану «у галузі статевого питання» описала типову схему, за якою часто будувувалися інтимні взаємини комсомольців: «1) кожний комсомолец, рабфаківец тощо ... може й повинен задовольняти свої статеві прагнення. Це чомусь вважається незаперечною істиною. Статева помірність кваліфікується як міщанство; 2) кожна комсомолка-рабфаківка, яка просто навчається і на яку впав вибір того або іншого самця ... повинна піти йому назустріч, інакше вона міщанка, не

гідна мати звання комсомолки, бути рабфаківкою, пролетарською студенткою» (Смидович, 1925).

Розв'язкою подібних взаємин найчастіше був аборт або відмова від уже народженої дитини, що завдавало шкоди як організму дівчини, так і її психіці. Якщо ж юна мати зважувалася залишити дитину, то вся відповідальність по її вихованню лягала в 95% випадків зі 100% на її плечі: жінка, що навчалася повинна була кинути навчання, «общественница» – залишити суспільну роботу.

Публікація статті С. Смидович і відгуків на неї на сторінках «Правди» стала, таким чином, своєрідним сигналом, що активізував обговорення питань статевої моралі. Ідеологічно правильний аспект обговорення проблеми був заданий головними радянськими ідеологами. Своє обурення тією частиною радянської молоді, яка вважала «досить революційним плювати на всі й усілякі утиски в галузі статевої взаємин», на сторінках «Комсомольської правди» виразив М. Бухарін. О. Ярославський у своїх публікаціях у «Молодій гвардії» стверджував: «Ми не збираємося проповідувати черничий аскетизм, але разом з тим у нас викликає найбільшу тривогу відома статевая розбещеність, яка є в певних колах серед нас – і серед комуністів, і особливо серед молоді». А. Луначарський різко виступив проти прирівнювання кохання до «дрібниць», нівелювання любовного почуття й прирівнювання його до статевої розрядки (Алфьорова, 2011: 14).

Слід зазначити, що під час дискусій з питань моралі статевої взаємин, деякі партійні лідери висловлювали думку про те, що велика кількість питань щодо теорій статі, які здебільшого є гіпотезами, притому часто довільними, впливає з особистих потреб: саме через прагнення виправдати перед буржуазною мораллю власну ненормальність або надмірне статеве життя й створити терпимість до себе. Партійні ідеологи рекомендували в цьому випадку радянській молоді сублімувати статевою енергією в інше русло та займатися не любов'ю, а спортом, гімнастикою, плаванням, екскурсіями, фізичними вправами. Але далеко не всі громадяни погоджувалися зі своїми політичними лідерами в цьому питанні, адже декому результатом революції хотілося користуватися негайно. У деяких колах популярною стає вже зазначена вище горезвісна теорія «склянки води», згідно з якою задоволення потреб статі в радянському суспільстві повинно здійснюватися так само легко, як випити склянку води (Осипович, 1994: 161).

У цей період прибічники іншого погляду (найбільш активні серед старих партійців, що брали участь у дискусії минулого (М. Бухарін, П. Виноградська, С. Смидович, А. Луначарський, О. Ярославський)) у своїх виступах односторонньо засуджували «революційні ексцеси» початку 20-х років – теорію «вільного кохання», повне заперечення цінності «буржуазної» сім'ї й необґрунтовані надії на колективну турботу про дітей. У своїй книзі «Про побут» А. Луначарський пояснював: «У нашому суспільстві єдиною правильною формою сім'ї є тривала парна сім'я. Ми маємо зазначити, що, позбавлена своїх буржуазних рис – командування чоловіка й поховання жінки під тягарем домашнього господарства, – така парна сім'я, тривалий союз в ім'я загального будівництва життя, народження й виховання дітей, є єдиною формою, яка нам потрібна» (Осипович, 1994: 165).

Завдяки появі статей О. Коллонтай, С. Смидович та аналогічних публікацій, а також численних відгуків на них, «стара комуністична гвардія» звер-

нула пильну увагу на проблему сексуального виховання молоді. Протягом 1923-24 років у журналах з'являється маса матеріалів публіцистичного, соціологічного, історичного планів, присвячених виробленню нових критеріїв міжособистісних взаємин серед молоді, основою яких стають особливості фізіології людини й комуністична доктрина. Це висвітлено в таких працях: «Статеве питання» доктора А. Берковича, «Чи потрібна жіночність?» М. Семашко, «Статеве життя й сучасна молодь» А. Залкінда тощо (Похазнікова, 2007: 53).

У запалі дискусії в радянських педагогів і публіцистів народжуються екзотичні образи-неологізми: «статевий комунізм» у П. Виноградської, «статевий гіпноз», «дурман статевого», «статевий фетишизм» і «фетишизм буржуазної відрижки» у А. Залкінда (Похазнікова, 2007: 53).

На особливу увагу заслуговують «12 статевих заповідей пролетаріату» А. Залкінда. Їхній загальний зміст у тому, що енергія пролетаріату не повинна відволікатися від історичної місії на пошуки статевих зв'язків. «Статеве повинне у всьому підкорятися класовому, нічим останньому не заважаючи, у всьому його обслуговуючи», – зазначав автор. (Залкінд, 1990: 231). Тому до шлюбу, а саме до 20-25 років, необхідна статева помірність; статевий акт не повинен повторюватися занадто часто; менше статевої різноманітності; статевий добір повинен будуватися по лінії класової, революційно-пролетарської доцільності; не повинно бути ревнощів. Остання, 12-а й найголовніша, заповідь наголошувала: клас в інтересах революційної доцільності має право втручатися в статеве життя своїх членів.

Неблагополуччя в приватній сфері життєдіяльності суспільства змусило перших осіб держави окреслити ідеологічно «правильний» підхід до перебування сімейних стосунків. Так, наприкінці 1922 р. Л. Троцький у Москві, проводячи нараду агітаторів, серед багатьох питань активно обговорював особливості взаємин статей, що свідчило про актуальність цієї проблеми. Багато хто з доповідачів скаржився на те, що питання статі ніде не обговорювалися, не виносилися на шпальта періодики, але при цьому відчувалося наближення «якогось великомасштабного досить хаотичного процесу, який незабаром набуде трагічних форм» (Алфьорова, 2011: 11).

Підсумки дискусії, власних міркувань із приводу можливих способів подолання кризи в сімейній сфері й створення нових форм соціалістичного гуртожитку Л. Троцький виклав у статті «Від старої сім'ї – до нової», яка була опублікована в «Правді». Оптимістично дивлячись на майбутнє соціалістичної сім'ї, Л. Троцький, як марксист, гарантією успішного створення нових взаємин між чоловіком і жінкою бачив у комбінації «матеріальних умов» (створення комунальних служб), «психічних передумов», а також «культурного зростання робітничого класу, розвитку особистості, підвищення її запитів і внутрішньої дисципліни» (Алфьорова, 2011: 12).

Висновки. Отже, у післяреволюційній країні виникли серйозні проблеми у сфері статевої моралі. Масовий процес заперечення традиційних сімейних норм, який почався ще на початку ХХ ст., багаторазово підсилювався в країні, що пережила кілька років війни й вступила на шлях тотального соціального реформування. Більше того, певна частина населення, насамперед міська молодь, стала вважати, що «вільне кохання» є частиною революційного процесу звільнення, у тому числі від загальноприйнятих норм людських взаємин.

Мораль пронизує, насамперед, галузь сімейно-шлюбних взаємин, галузь виховання й освіти і, звичайно ж, релігійну свідомість суспільства. На всіх цих напрямках влади Радянська країна у 1920-ті роки зробила безпрецедентні за своїм масштабом спроби впровадження нової моралі.

У працях теоретиків нової радянської моралі (О. Ярославський, Є. Преображенський, Л. Троцький, А. Богданов, О. Коллонтай, Л. Аксельрод) превалювало прагматичне, утилітаристське її трактування крізь призму класового підходу. Загальнолюдська, абсолютна, безумовна і вічна, позачасова, тобто гуманістична, цінність моралі ігнорувалася.

Дослідження цього питання дозволяє зробити висновок про те, що спроби створити модель нового побуту, сімейної, статевої культури і впровадити її у свідомість суспільства стикалися з труднощами і суперечностями реальності. З одного боку – бажання створити «нову породу людей», з іншого боку – свідчення життєвих реалій про глибокі суперечності між повсякденними обставинами і ціннісними орієнтаціями, що нав'язуються вихователями, між «ситуативними» тенденціями і довготривалими ідеалами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алферова, 2011 – Алферова И. В. «Женский вопрос» в теории и практике большевизма (первое десятилетие советской власти. 1917-1927 гг.): автореф. дис. на соискание ученой степени д. ист. наук специальность 07.00.02 – Санкт-Петербург. 2011. 37 с.
2. Алферова, 2011 – Алферова И. В. «Не буду больше рабой своего мужа, мы должны быть равными товарищами в жизни!»: трансформация семейных отношений в российском общественном дискурсе (1917-1927 гг.) // Издательство Грамота. № 4 (10). 2011. С. 10-15.
3. Гельман, 1925 – Гельман И. Половая жизнь советской молодежи: опыт социально-биологического обследования. М.-Л. 1925. 152 с.
4. Грейг, 2014 – Грейг О. Александра Коллонтай. Свобода и любовь. 2014. [ел. ресурс] <https://bookz.ru/authors/aleksandra-kollontai/svoboda-907.html>
5. Залкинд, 1990 – Залкинд А. Б. Двенадцать половых заповедей революционного пролетариата // Философия любви В 2 т. Т. 2. М.: Политиздат. 1990. С. 224–255.
6. Захарова, 2013 – Захарова Л. Б. Социальные преобразования в российском обществе 1920-х годов: формирование новой морально-этической парадигмы : автореф. дис. на соискание ученой степени докт. ист. наук: спец. 07.00.02. Казань. 2013. 62 с.
7. Коллонтай, 1972 – Коллонтай А. М. Избранные статьи и речи. М., 1972.
8. Кравець, 2005 – Кравець В.П. Історія гендерної педагогіки. Навчальний посібник. Теннопіль: Джура. 2005. 440 с.
9. Осипович, 1994 – Осипович Т. Проблемы пола, брака и семьи и положение женщины в общественных дискуссиях сер. 1920-х гг. // Общественные науки и современность. 1994. № 1. С. 161-171.
10. Похазникова, 2007 – Похазникова И. С. Молодежная проза в литературно-общественной ситуации 1920-х годов : дис. на получение ученой степени канд. филологических наук : спец. 10.01.01. Саратов. 2007. 176 с.
11. Смидович, 1925 – Смидович С. О любви (посвящается нашей женской молодежи) // Правда. 1925. № 67. 24 марта.

REFERENCES

1. Alferova. 2011 – Alferova I. V. «Zhenskiy vopros» v teorii i praktike bolshevizma (pervoye desyatiletiye sovsotskoy vlasti. 1917-1927 gg.) [The "Women's Question" in the theory and practice of

Bolshevism (the first decade of Soviet power, 1917-1927)]: avtoref. dis. na soiskaniye uchenoy stepeni d. ist. nauk spetsialnost 07.00.02. Sankt-Peterburg. 2011. 37 s. [in Russian]

2. Alferova. 2011 – Alferova I. V. «Ne budu bolshe raboy svoyego muzha. my dolzhny byt ravnymi tovarishchami v zhizni!»: transformatsiya semeynykh otosheniy v rossiyskom obshchestvennom diskurse (1917-1927gg.) ["I will no longer be my husband's slave, we must be equal comrades in life!": The transformation of family relations in Russian public discourse (1917-1927)]// Izdatelstvo Gramota. № 4 (10). 2011. S. 10-15 [in Russian]

3. Gelman. 1925 – Gelman I. Polovaya zhizn sovetской molodezhi: opyt sotsialno-biologicheskogo obsledovaniya [Sexual life of Soviet youth: the experience of socio-biological examination.]. M.-L. 1925. 152 s. [in Russian]

4. Greyg. 2014 – Greyg O. Aleksandra Kollontay. Svoboda i lyubov. [Alexandra Kollontai. Freedom and love] 2014. [el. resurs] https://bookz.ru/authors/aleksandra-kollontai/svoboda_907.html [in Russian]

5. Zalkind. 1990 – Zalkind A. B. Dvenadtsat polovykh zapovedey revolyutsionnogo proletariata [The Twelve Sexual Commandments of the Revolutionary Proletariat] // Filosofiya lyubvi V 2 t. T. 2. M.: Politizdat. 1990. S. 224–255. [in Russian]

6. Zakharova. 2013 – Zakharova L. B. Sotsialnyye preobrazovaniya v rossiyskom obshchestve 1920-kh godov : formirovaniye novoy moralno-eticheskoy paradigmy [Social transformations in the Russian society of the 1920s: the formation of a new moral and ethical paradigm]: avtoref. dis. na soiskaniye uchenoy stepeni dokt. ist. nauk: spets. 07.00.02. Kazan. 2013. 62 s. [in Russian]

7. Kollontay. 1972 – Kollontay A. M. Izbrannyye stati i rechi [Selected articles and speeches]. M.. 1972 [in Russian]

8. Kravets. 2005 – Kravets V.P. Istoriya gendernoi pedagogiki. Navchalniy posibnik. [History of gender pedagogy] Tenopil: Dzhura. 2005. 440 s. [in Ukrainian]

9. Osipovich. 1994 – Osipovich T. Problemy pola. braka i semi i polozheniye zhenshchiny v obshchestvennykh diskussiyakh ser. 1920-kh gg. [The problems of sex, marriage and family and the position of women in public discussions ser. 1920's.] // Obshchestvennyye nauki i sovremennost. 1994. № 1. S. 161-171. [in Russian]

10. Pokhaznikova. 2007 – Pokhaznikova I. S. Molodezhnaya proza v literaturno-obshchestvennoy situatsii 1920-kh godov [Youth prose in the literary and social situation of the 1920s]: dis. na polucheniye uchenoy stepeni kand. filologicheskikh nauk : spets. 10.01.01. Saratov. 2007. 176 s. [in Russian]

11. Smidovich. 1925 – Smidovich S. O lyubvi (posvyashchayetsya nashey zhenskoy molodezhi) [About love (dedicated to our women's youth)]// Pravda. 1925. № 67. 24 marta. [in Russian]

Микола ПАНТЮК,
доктор педагогічних наук, професор,
проректор з наукової роботи
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка (Дрогобич, Україна)
pantjuk.m@bigmir.net

Леся КОЛТОК,
кандидат педагогічних наук, доцент
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка (Дрогобич, Україна)
lesia_koltok@ukr.net

ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ЗМІНА ЦІННІСНИХ ПРІОРИТЕТІВ

У статті розкрито та уточнено зміст категорії «ціннісні орієнтації», «цінність»; проаналізовано теоретико-методологічні підходи до вирішення досліджуваної проблеми, розглядаються проблеми формування ціннісних орієнтацій у майбутніх учителів початкової школи. Представлені результати дослідження ціннісних орієнтацій у майбутніх вчителів початкової школи.

Ключові слова: цінність, ціннісні орієнтації, професійні цінності, професійне становлення, ієрархія цінностей.

Mykola PANTIUK,
Ph.D (Pedagogic) Professor,
Vice-Rector for Scientific Research,
Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University
(Drohobych, Ukraine) pantjuk.m@bigmir.net

Lesia KOLTOK,
Ph.D. (Education),
Associate Professor, Pedagogy and Primary Education
Teaching Methods Department,
Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University
(Drohobych, Ukraine) lesia_koltok@ukr.net

PREPARATION OF ELEMENTARY SCHOOL TEACHERS TO PROFESSIONAL ACTIVITIES: CHANGING PRIORITY VALUES

The article contains sociological and psychological-pedagogical literature on the research problem. The content of the category «value orientations» is disclosed and refined; the theoretical and methodological approaches to the solution of the problem under investigation are analysed, the problems of the formation of value orientations

in future primary school teachers are examined. The results of the study of value orientations for future primary school teachers are presented.

The professional training for future primary school teachers as a independent phenomenon with its specific characteristics and features is based on the certain system of values. This connection with the existing values is caused by the culture and the upbringing of children.

However, it should be noted, that the basics of teachers' training in realization their educative function in society are most shaken. This is due to rapid changes in the life of the society, the transformation of the old and the emergence of new values, the development of the new social phenomenon.

The main conditions of the formation of the system of values of the individual are inclusion of a person into activity and communication. The interaction of social and personal factors makes up the mechanism of social formation of the person acting as an active subject of social relations.

In our study the classification of values for M. Rokich was taken as the basis. For diagnostics of individual hierarchies, M. Rokich developed a method that became quite popular – method of direct ranking of values, that is grouped into two lists – terminal and instrumental values.

Key words: *value, value orientations, professional values, professional formation, hierarchy of values.*

Постановка проблеми. Процес фахової підготовки вчителя у педагогічному університеті є складним, важливим і особливо актуальним сьогодні, коли Українська держава прямує до європейської інтеграції, формує таку модель державного організму, яка б найкраще забезпечувала життя кожної особистості (Пантюк, 2010: 5).

Визначальним у процесі професійного становлення майбутнього педагога є цінності, якими керується суспільство на певному етапі свого розвитку. Однозначно, що вище організоване, цивілізованіше суспільство, то досконаліші його цінності, які найбільше сприятимуть життю і розвитку кожного індивідуума.

У сучасних концепціях розвитку вищої освіти взагалі й педагогічної зокрема наголошується, що освіта має не тільки забезпечити майбутніх фахівців глибокими знаннями, але й сприяти розвитку особистісної позиції студентів, формувати чіткі орієнтири життєдіяльності, вміння виокремлювати істинні цінності. Розв'язання цих складних завдань є неможливим без реалізації ціннісного підходу до оновлення університетської педагогічної освіти, а також без вивчення проблеми формування ціннісних орієнтацій студентів.

Ціннісні орієнтації – складний соціально-психологічний феномен, що характеризує спрямованість і зміст активності особистості, він є складовою частиною системи відносин особистості, визначає загальний підхід людини до світу, до себе, додає значення і напрям особистісним позиціям, поведінці, вчинкам. Система ціннісних орієнтацій має багаторівневу структуру. Вершина її – цінності, пов'язані з ідеалами і життєвою метою особистості. З.І.Файнбург відзначає «надзвичайну складність системи ціннісних орієнтацій особистості складність її детермінації соціальним, багатогарною і багатоплановою опосередкованість всієї залежності в цій сфері. Ми маємо справу з багатовимірним об'єктом, дуже складним по своїй структурі» (Савченко, 1994: 85).

Підготовка майбутніх учителів до формування ціннісних орієнтацій, це, насамперед, процес становлення особистості вчителя початкових класів, результатом

якого є його готовність до формування ціннісних орієнтацій у студентів, а також узагальнення установок, знань і умінь, необхідних індивіду для адекватного розв'язання специфічних задач.

Аналіз досліджень. Дослідження ціннісних орієнтацій привертало увагу багатьох авторів. Про це писали І. Бех, Т. Бутківська, О. Здравомислов, Л. Сокурянська, В. Паскар, О. Ручка, С. Макеєв, О. Савченко, В. Черноволенко, З. Файнбург та ін.

В науковій літературі розрізняють поняття «цінності» та «ціннісні орієнтації». Цінності – це поняття, що фіксують позитивне або негативне значення будь-якого об'єкта чи явища. Ціннісні орієнтації – це вибіркова, відносно стійка система спрямованості інтересів і потреб особистості, націлена на певний аспект соціальних цінностей. Ціннісні орієнтації формуються в процесі соціального розвитку індивіда, участі його в трудовому житті, при цьому значне місце посідають системи цінностей, що функціонують у сім'ї, інших соціальних групах, які є референтними для певного індивіда. Ціннісні орієнтації істотно впливають на стиль мислення і життя індивіда, перебіг емоційних і мотиваційних процесів, а також на формування інтересів особистості (Психологічний словник, 1982).

Досліджуючи проблему особистісних цінностей, І. Бех зазначає, що вони складають внутрішній стрижень особистості. Це психологічне новоутворення, що відображає найбільш безпосередньо значущу для суб'єкта узагальнену сферу довкілля, через ставлення до якої він виділяє, усвідомлює і утверджує себе, своє «Я», і в результаті цього ця сфера стає простором його життєдіяльності. Вони сприяють перетворенню соціальних норм та ідеалів у особистісні принципи життєдіяльності. Цінності стають виховним фактором завдяки тому, що перетворюються у внутрішні мотиви поведінки особистості (Бех, 1999: 8).

Цінності пов'язані також із людськими потребами й інтересами в системі їх багатограних суспільних відносин. З великої кількості цінностей суб'єкт, як правило, обирає ті, що входять до особистісної системи цінностей. У цьому контексті Т. Бутківська надає психолого-педагогічний зміст поняттю «цінність» через розуміння залежності цінностей особистості від потреб суспільства. У такому разі суб'єкт сам виступає як цінність, а цінності трактуються як елементи структури свідомості особистості (Бутківська, 1997: 132).

Переважаюча більшість дослідників убачає в цінностях феномен суспільного буття та суспільного ідеалу саме в особистісній формі, тобто на рівні індивіда, індивідуального. Так, О. Савченко вважає, що сучасний стан педагогічної теорії й практики вимагає наукового обґрунтування двох систем цінностей: тих, на які має орієнтуватися освіта сьогодні і в перспективі; тих, які мають створюватися, формуватися в самому освітньому процесі (Савченко, 1994: 4).

Мета статті – розкрити особливості формування ціннісних орієнтацій майбутнього педагога в процесі професійної підготовки у вищому педагогічному навчальному закладі, виявити, теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити педагогічні умови ефективності формування в майбутніх педагогів ціннісних орієнтацій.

Виклад основного матеріалу. Студентський вік є періодом інтенсивного формування системи ціннісних орієнтацій, що впливає на становлення характеру і особистості в цілому. Це пов'язано з розвитком на даному віковому етапі необхідних для формування ціннісних орієнтацій передумов: понятійного

мислення, накопичення достатнього морального досвіду, й займання певного соціального положення. Процес формування системи ціннісних орієнтацій стимулюється значним розширенням спілкування, зіткненням з різноманітним форм поведінки, поглядів, ідеалів, що з'являються зі вступом молодшої людини до ВНЗ. Поява переконань в юнацькому віці свідчить про значний якісний перелом в характері, у становленні системи моральних цінностей.

Професійна підготовка майбутніх учителів початкової школи як самостійний феномен зі своїми специфічними характеристиками і особливостями базується на певній системі цінностей; їх зв'язок із буттям здійснюється завдяки культурі, вихованню.

Проте слід зауважити, що найбільш похитнулись основи підготовки вчителів щодо виконання їхньої виховної функції в суспільстві. Це пов'язано зі стрімкими змінами в житті суспільства, трансформацією старих і появою нових цінностей, розвитком нових суспільних явищ, феноменів (Паскар, 2010: 90).

Основними умовами становлення системи цінностей особистості є включення людини в діяльність та спілкування. Взаємодія соціальних чинників із особистісними складають механізм соціального становлення особистості, що виступає активним суб'єктом суспільних відносин.

У нашому дослідженні за основу взято класифікацію цінностей за М. Рокічем. Для діагностики індивідуальних ієрархій цінностей М. Рокіч розробив метод, що став досить популярним – метод прямого ранжування цінностей, які згруповано у два списки, – термінальні та інструментальні цінності (Rokeach et al., 1973) Дослідження було проведене за допомогою методики «Ціннісні орієнтації». Ця методика базується на прямому ранжуванні списку цінностей. М. Рокіч виділяє 2 класи цінностей:

термінальні – впевненість у тому, що якась кінцева мета індивідуального існування варта того, щоб до неї прагнути (цінності – цілі);

інструментальні – впевненість у тому, що яка-небудь дія або якість особистості має переважати у будь-якій ситуації (цінність – засіб).

Цей поділ відповідає традиційному поділу на цінності-цілі і цінності-засоби.

У дослідженні брало участь 100 студентів, 42 з яких – студенти II курсу факультету початкової та мистецької освіти Дрогобицького державного педагогічного університету Імені Івана Франка, 58 – студенти IV курсу цього ж факультету. Вік досліджуваних – 19–21 років.

Респондентам пропонувалися два списки (або набори карток) цінностей (по 18 у кожному). У списках досліджуваній присвоює кожній цінності ранговий номер (або розкладає картки у порядку значимості). Остання форма подачі матеріалу дає більш надійні результати, тому нами була обрана саме ця форма методики. Спочатку пропонували набір термінальних, потім набір інструментальних цінностей. Відповідно до списку цінностей, розставлених по ступеню значимості для респондента, позиції у списку заносилися нами у бланк відповідей.

Порівняльні показники дослідження цінностей орієнтацій (термінальні цінності) за методикою М.Рокіча студентів 2 та 4 курсів (табл. 1).

Слід зазначити, що серед респондентів досить важко виділити тих, чії ціннісні орієнтації чітко належать до певного типу. Для більшості респондентів основними є цінності особистого щастя, здоров'я, освіченість, наявність вірних друзів.

Перше місце в списку бажаних студентами **термінальних цінностей** посідає здоров'я (фізичне і психічне). Ця цінність для більшості студентів займає перше рангове місце. На другому місці у студентів 2 курсу перебувала цінність наявності хороших і вірних друзів, але для студентів 4 курсу, ця цінність стала менш важливою. Це, можливо означає, що потреба реалізується, і її цінність втратила своє значення. Цінність щасливе сімейне життя, для студентів 4 курсу та для студентів 2 курсу однаково важлива і займає третє рангове місце.

Таким чином, в ієрархії термінальних цінностей абсолютно домінують такі цінності: здоров'я (фізичне і психічне); щасливе сімейне життя; наявність хороших і вірних друзів; любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною); цікава робота.

Порівняльний аналіз результатів дослідження показав, що потреба в здоров'ї посідає провідне місце в ієрархії життєвих цінностей. Однак з'ясувалося і те, що між потребою студентів у здоров'ї і зусиллями, спрямованими на його формування та збереження, існує явна невідповідність. У зв'язку з цим, необхідна актуалізація потреби у здоров'ї фізичному і духовному, зумовлена їх цінністю, як засобу досягнення інших життєво важливих цінностей (наприклад, бути красивим, багатим, зайняти певне становище в суспільстві, на виробництві тощо), що буде активізувати дієву турботу про фізичне благополуччя.

Таблиця 1

№ п/п	Список А (термінальні цінності)	2 курс	4 курс
1	– Активне діяльне життя (повнота та емоційна насиченість життя);	12	4
2	– Життєва мудрість (зрілість суджень та здоровий глузд, що досягаються життєвим досвідом);	11	15
3	– Здоров'я (фізичне і психічне);	1	1
4	– Цікава робота;	5	8
5	– Краса природи і мистецтва (переживання прекрасного в природі і в мистецтві);	18	14
6	– Любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною);	4	2
7	– Матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних труднощів);	6	6
8	– Наявність хороших і вірних друзів;	2	5
9	– Суспільне покликання (повага оточуючих, колективу, товаришів по роботі);	15	12
10	– Пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуальний розвиток);	10	11
11	– Продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил та здібностей);	8	9

12	– Розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне вдосконалення);	16	7
13	– Розваги (приємне, необтяжливе проведення часу, відсутність обов'язків);	17	17
14	– Свобода (самостійність, незалежність у судженнях і вчинках);	7	16
15	– Щасливе сімейне життя;	3	3
16	– Щастя інших (добробут, розвиток і вдосконалення інших людей, всього народу, людства в цілому);	14	18
17	– Творчість (можливість творчої діяльності);	13	13
18	– Впевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч, сумнівів).	9	10

Таблиця 2

Порівняльні показники дослідження цінностей орієнтацій (інструментальні цінності) за методикою М. Рокіча студентів 2 та 4 курсів

№ п/п	Список Б (інструментальні цінності)	2 курс	4 курс
1	– Акуратність (охайність), вміння тримати в порядку речі, порядок у справах;	13	15
2	– Вихованість (гарні манери);	1	5
3	– Високі запити (високі вимоги до життя і високі домагання);	5	13
4	– Життєрадісність (почуття гумору);	10	2
5	– Ретельність (дисциплінованість);	18	16
6	– Незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче);	2	4
7	– Непримиренність до недоліків у собі та інших;	6	18
8	– Освіченість (широта знань, висока загальна культура);	3	7
9	– Відповідальність (почуття обов'язку, вміння тримати своє слово);	16	3
10	– Раціоналізм (вміння тверезо і логічно мислити, приймати обдумані, раціональні рішення);	14	17
11	– Самоконтроль (стриманість, самодисципліна);	11	10
12	– Сміливість у відстоюванні своєї думки, поглядів;	15	11
13	– Тверда воля (уміння наполягти на своєму, не відступати перед труднощами);	8	12
14	– Терпимість (до поглядів і думок інших, вміння прощати іншим їхні помилки та омані);	4	14

15	– Широта поглядів (вміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї, звички);	7	6
16	– Чесність (правдивість, ширість);	12	1
17	– Ефективність у справах (працелюбність, продуктивність в роботі);	9	8
18	– Чуйність (дбайливість).	17	9

Потреба в щасливому сімейному житті у більшій кількості респондентів пояснюється тим, що основну частину студентів становлять жінки – берегині сімейного вогнища, а у багатьох з них уже є свої сім'ї, діти. Багато хто тільки збираються створити свою сім'ю і відповідно це для них є найбільш важливим у житті.

В ієрархії **інструментальних цінностей** абсолютно домінують такі: життєрадісність (почуття гумору), вихованість (гарні манери), незалежність, освіченість, чесність.

Порівняльний аналіз результатів дослідження дозволив виявити, що потреба в чесності, правдивості, вихованості, незалежності займає провідне місце в ієрархії життєвих цінностей у студентів 4 курсу. Домінуючою стає потреба «життєрадісність (почуття гумору)». Здатність бути життєрадісним, веселим і заражати своїм оптимізмом інших, одна зі складових фахом педагог і є цінним для піддослідних.

Чесність (правдивість, ширість), вихованість, хороші манери, а також , широта поглядів повинні бути присутніми у педагога, так як він є прикладом для наслідування. Не випадково вище зазначені цінності займають важливе місце у становленні майбутніх педагогів, актуалізація цих потреб складає основну базу педагогічної професії.

Такі потреби як акуратність, терпимість (до поглядів і думок інших, вміння прощати іншим їхні помилки та омани), раціоналізм, ретельність, непримиренність для студентів 4 курсу втратили свою значимість.

У цілому, у студентів четвертого курсу цілком склалася система професійних цінностей. У той же час більше половини цінностей перебувають у стані внутрішнього конфлікту.

Отримані дані свідчать про необхідність приділяти більшу увагу професійній етиці в освітньому процесі. Необхідно також організувати освітній процес відповідно до вимог ринку, тобто бути більш практико-орієнтованим. У цьому випадку освіта стане більш конкурентоспроможною, а у студентів буде менше внутрішніх конфліктів.

Дослідження ціннісних орієнтацій за методикою М. Рокича у студентів факультету початкової та мистецької освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка дозволили нам зробити наступні висновки: перше місце в списку бажаних респондентами термінальних цінностей абсолютно домінують такі цінності:

- 1) здоров'я (фізичне і психічне);
- 2) щасливе сімейне життя;
- 3) наявність хороших і вірних друзів;

4) любов.

В ієрархії **інструментальних цінностей** абсолютно домінують такі цінності:

1) життєрадісність (почуття гумору)

2) незалежність;

3) освіченість;

4) ефективність у справах;

5) чесність (правдивість, ширість);

6) вихованість;

7) широта поглядів (вміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї, звички);

8) тверда воля.

Висновки. Цінності займають найважливіше місце в житті будь-якої людини і суспільства, але не самі по собі, а лише на тлі системи ціннісних орієнтацій, що формується під впливом домінуючих думок і поглядів в суспільстві, які знаходяться в постійному процесі історичного розвитку.

Ціннісні орієнтації людини органічно пов'язані із потребами людини і виступають головними чинниками детермінації її поведінки. Оскільки ціннісні орієнтації визначають мотиваційну сферу особистості, на підставі чого відбувається вибір тих чи інших соціальних установок як цілей або мотивів конкретної діяльності, питання формування і корекції ціннісних установок завжди лишається актуальним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех, 1999 – Бех І. Д. Виховання підростаючої особистості на засадах нової методології // Педагогіка і психологія. 1999. № 3. С. 5–14.
2. Бутківська, 1997 – Бутківська Т. В. Ціннісний вимір соціалізації учнів // Педагогіка і психологія. 1997. № 1(14). С. 130–137.
3. Пантюк, 2010 – Пантюк М. П. Підготовка майбутнього вчителя до виховної роботи: історико-педагогічний аспект: Монографія. Дрогобич, 2010. 398 с.
4. Психологічний словник / під ред. В. І. Войтка. Київ: Вища школа, 1982. 216 с.
5. Паскар, 2010 – Паскар В. Особливості формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів у процесі фахової підготовки // Молодь і ринок. 2010. №6 (65). С. 89–94.
6. Савченко, 2002 Савченко О. Я. Дидактика початкової школи: Підручник для студентів педагогічних факультетів. К.: Генеза, 2002. 368 с.
7. Rokeach, 1983 – Rokeach M. The nature of human values. New York: Free Press, 1983. 438 p.

REFERENCES

1. Bekh, 1999 – Bex I. D. Vychovannia pidroctaiuchoi ocobytosti na zacadah novoi metodolohii. [Education of growing up personality on principles of new methodology]. Pedagogy and psychology, 1999, № 3, pp. 5–14.
2. Butkivcka, 1997 – Butkivcka T. V. Tsinnicnyi vymir cotsializatsii uchniv. [Valued measuring of socialization of students]. Pedagogy and psychology, 1997, № 1 (14), pp. 130–137.
3. Pantiuk, 2010 – Pantiuk M.P. Pidhotovka maibutnoho vchytelia do vykhovnoi roboty: istoriko-pedahohichnyi aspekt. [Preparation of the future teacher for educational work: historical and pedagogical aspect]. Monograph, 2010, 398 p.
4. Psυχolohichnyi clovnyk. [psychology dictionary], 1982, 216 p.

5. Packar, 2010 – Packar V. Osoblyvosti formuvannya tsinnichnykh orientatsii maibutnix uchyteliv pochatkovykh klaciv u protseci faxovoi pidhotovky. [Forming of the valued orientations of future teachers of initial classes in the process of professional preparation], Young people and market, 2010, № 6(65), pp. 89–94.

6. Savchenko, 2002 – Savchenko O. Y. Dydaktyka pochatkovoï shkoly: Pidruchnyk dlia studentiv pedahohichnykh fakultetiv. [Didactics of initial school: A textbook is for the students of pedagogical faculties]. 2002. 368 p.

7. Rokeach, 1983 – Rokeach M. The nature of human values. 1983, 438 p.

УДК 372.851

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.18/18.168229>

Наталя САЛАНЬ,

кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри математики і
методики викладання математики та інформатики у початковій школі
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка (Дрогобич, Україна)
natalya.86@ukr.net

Оля САЛАНЬ,

магістр Інституту фізики, математики,
економіки та інноваційних технологій
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка (Дрогобич, Україна)
salan.olya@gmail.com

ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ НА ГУРТКАХ МАТЕМАТИКИ

У даній статті розглянута одна з актуальних проблем математичної освіти в Україні – організації гурткової роботи та формуванні математичної компетентності учнів, як засіб підвищення ефективності навчання точних наук. Охарактеризовано учнівський гурток як одну з найважливіших форм позакласної роботи, подано типи гуртків; визначено завдання математичного гуртка, подано характеристику функцій гуртка точних дисциплін (освітня, виховна, розвиваюча, евристична, прогностична, естетична, практична, інформаційна, коригуюча); проаналізовано зміст гурткової роботи у школі, вказано на педагогічний інструментарій, який використовується у гуртках. Розкрито етапи формування математичної компетентності. З'ясовано, що компетентність формується засобами математики в здебільшого в процесі позаурочної роботи.

Ключові слова: математичний гурток, гурткова робота, компетенція, математична компетентність, форми організації гурткової роботи

Natalia SALAN',

Ph. D. (Pedagogy),

Senior Lecturer, Department of Mathematics
and Methods of Teaching Mathematics and Informatics in Primary School
Ivan Franko Dro State Pedagogical University (Drohobych, Ukraine)
natalya.86@ukr.net

Olia SALAN',

*M.A., Institute of Physics, Mathematics, Economics and ITs,
Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Drohobych, Ukraine)
salan.olya@gmail.com*

FORMATION OF COMPETENCIES OF SCHOOL PUPILS IN MATHEMATICS CIRCLES

The organization of circle work and the formation of pupils' mathematical competence as a means of increasing learning efficiency are urgent problems of mathematical education in Ukraine.

The article characterizes pupil circle as one of the most important forms of extracurricular work, it defines the tasks of mathematical circle. They are strengthening, enrichment and deepening of knowledge acquired in the process of learning, their application in practice, expansion of the general eyesight, formation of a scientific outlook, development of self-education skills, physical and aesthetic education, development of pupils' individual creative abilities and inclination, organization of leisure, etc. It is given the characteristic of the functions of exact disciplines circle in particular educational, developing, heuristic, prognostic, aesthetic, practical, informative, corrective ones. The content of the circle work at school is analyzed; it is pointed to the pedagogical toolkit used in circles.

Pupils are introduced to some facts of the history of mathematics, interesting solutions to known problems and to the unresolved problems of mathematics to expand their outlook. Causing interest in the subject mathematical circles further the outlook expansion, development of pupils' creative abilities, skills of independent work and thus improving the quality of mathematical preparation of pupils.

Circle work in mathematics is closely connected with the general educational process of teaching mathematics, complex process of influence on schoolchildren's consciousness and behavior; deepening and expanding their knowledge and skills, the content of the mathematics and the entire activity of the teacher in conjunction with the various activities of pupils.

The concept of mathematical competence is revealed. The pupil's competence in mathematics is primarily a sign of the high quality of his educational skills, the ability to establish connections between the acquired mathematical knowledge and the real situation, the ability to find a method of problem solution and successfully use his skills, formed during the study of mathematics as a discipline.

Teaching of mathematics should be aimed at providing pupils with the development of such procedures as generalization, comparison, concretization, abstraction, analysis and synthesis. Such tasks and the beauty of their solutions cultivate a good taste, a mathematical culture.

Summarizing the material of our article, we conclude that in the process of engaging pupils to mathematical circles at educational establishments their intellectual abilities and creative activity are developed and realized during their search and research activities; the character traits and creative intelligence are improved; creative consciousness is formed that manifests itself in self-knowledge, self-evaluation, self-organization, the desire for self-realization and self-improvement. The continuous growth of personal potential also continues to the matter; it is the desire to acquire new knowledge and certain skills in a systematic way, to use them creatively, to explore, to experiment, etc.

Key words: *mathematical circle, circle work, competence, mathematical competence, forms of group work organization.*

Постановка проблеми. На початку третього тисячоліття підвищується особлива увага до реформування освітньої системи в Україні, зокрема позашкільної, яка потребує удосконалення й підвищення рівня якості. Перед вчителем стоїть завдання, яке полягає у формуванні в учнів компетентностей, необхідних для їхнього творчого розвитку. Його реалізація вимагає створення умов для набуття нових знань і формування навичок.

Сучасний вчитель покликаний навчати і виховувати підрастаюче покоління, готувати його до суспільно корисної праці, розвивати в учнів інтерес до навчання тощо. Для цього він повинен використовувати у своїй роботі різноманітні методи, прийоми і засоби. Саме тому педагог повинен не лише бездоганно знати свій предмет, а також методiku його викладання, але й вміти мотивувати учнів до самостійного пошуку необхідної інформації, яка пов'язана із змістом основного курсу, але виходить за межі програм загальноосвітньої школи.

Однією з провідних форм розвитку інтересу учнів до навчання, до набуття навичок вибору професії є позаурочна, зокрема, гурткова робота. Вміло організована, вона не тільки повинна дати учням певну кількість знань, умінь і навичок, але й сформувати математичну компетентність.

Аналіз досліджень. Сучасні науковці (С. Рапацевич, М. Фіцула (Фіцула, 2002: 528) та ін.) багато уваги приділяють дослідженню характерних особливостей позаурочної навчальної діяльності. Зміст, форми, методи й засоби позаурочної роботи з математики знайшли висвітлення у працях М. Гельфанда (Гельфанд, Павлович, 1965: 208), Л. Орел (Орел, 2005: 254–257), В. Павловича, З. Слєпкань (Слєпкань, 2006: 582) та ін.

Поняття «математична компетентність» була предметом наукових досліджень відомих російських та українських учених-педагогів О. Беляніна, Л. Ляшенко, Я. Стельмах, Н. Тарасенкової, В. Кірмана, М. Зуєвої, С. Ракова, Г. Селевко, А. Тихоненко, Ю. Трофименка. Різні аспекти математичної компетентності учнів загальноосвітніх шкіл досліджували: С. Раков, І. Зінченко, та інші науковці.

Мета статті полягає у висвітленні основних етапів організації гурткової роботи та формування математичної компетентності учнів.

Виклад основного матеріалу. Характерною рисою сучасного освітнього процесу є його зорієнтованість на врахування потреб, зацікавлень, здібностей і потенційних можливостей кожної особистості. Оскільки процес навчання великою мірою зорієнтований на середнього учня в процесі організованого навчання математики важко забезпечити індивідуальний підхід до кожного учня. З огляду на це, у сучасних умовах особливої ваги набуває позакласна діяльність, яка дає змогу засобами необов'язкових систематичних занять з учнями розширити, поглибити знання, вміння і навички, отримані на уроках, знайти їм практичне застосування і, як засвідчують П. Довбня та В. Слущкий, ліквідувати низку суперечностей сучасного навчально-виховного процесу, серед яких:

- «– брак часу на уроці для розвитку загальних умінь і навичок;
- недосконалий облік індивідуальних особливостей і навчальних потреб учнів у класах із великою наповнюваністю;
- відсутність різноманітних форм проведення позакласної роботи;
- часткове врахування інтересів учнів;

- невміння учнів застосовувати власний досвід або знання з інших галузей до розв’язання математичних задач;
- відсутність системи стимулювання участі учнів у позакласних заходах» (Довбня, Слущкий, 2011: 47–51).

Розширити і поглибити розвиток розумових здібностей школярів покликана гурткова робота з математики. Вона має на меті сприяти підвищенню рівня знань, закріпленню умінь і навичок, набутих учнями на уроках математики, розвивати математичні здібності, кмітливість, винахідливість, виявляти найбільш обдарованих дітей і сприяти їх подальшому розвитку.

Основною формою позаурочної роботи з математики є гурток. Його організують для поглибленої роботи з учнями, що виявляють особливий інтерес до математики. Робота гуртків будується на основі знань, одержаних на уроках, і тому її зміст пов’язаний з програмним матеріалом. Однією з найважливіших задач гурткової роботи є розвиток математичних здібностей учнів, підвищення рівня їх знань та формування їхньої математичної компетентності.

Видатний методист і математик Д. Пойа писав: «Що значить оволодіння математикою? Це є вміння розв’язувати задачі. Причому не тільки стандартні, але й ті, що вимагають відомої належності мислення, здорового глузду, оригінальності, винахідливості». Тому на заняттях гуртка велике значення надається розв’язуванню задач.

Ефективність гурткової роботи з математики визначається низкою чинників, серед яких:

- добровільний характер участі у ній. Оскільки участь у формах позаурочної роботи з математики є добровільною, то залучаються до неї позитивно вмотивовані школярі. При цьому, як зазначає Н. Білоусова, створюються найбільш сприят-

Рис. 1. Формування математичної компетентності

ліві умови для співробітництва, творчості, проявів самостійності, ініціативності, активності, рішучості, наполегливості, проявів лідерських якостей, уміння спілкуватися та працювати задля досягнення певної мети (Білоусова, 2011: 87–91). Участь у позаурочній діяльності не оцінюється балами і часто приваблює не лише здібних до математики школярів, але й тих, хто хотів би покращити свої знання з математики, а можливість застосування особистісно орієнтованого підходу, своєю чергою, дає змогу розглядати додаткове вивчення математики крізь призму особистості, її потреб, бажань, запитів, зацікавлень тощо;

– надання інформації, яка виходить за межі навчальної програми та є значущою для здібних до вивчення математики школярів. Можливість здобути не лише ті знання, які передбачені програмою, але й ті, які є важливими, цікавими, задовольняють пізнавальний інтерес, спонукає школярів до активної участі у позаурочній роботі з математики;

– сприяння розвитку ініціативи і самодіяльності учнів. Оскільки у позаурочній діяльності кожен учень має змогу проявити активність, то й саме вивчення математики стає результативним. Адже однією із закономірностей навчання є така: «ефективність процесу навчання залежать від рівня активності учня» (Фіцула, 2002: 528). Більше того, позаурочна діяльність створює прекрасні можливості для самоствердження школярів у колективі однолітків, розвитку їх задатків та здібностей;

– застосування у процесі позаурочної діяльності принципу гри. Застосування ігрових моментів сприяє зацікавленню учнів не лише окремими формами позаурочної діяльності, але й математикою загалом.

Специфікою будь-якого гуртка є його максимальна орієнтованість на використання отриманих знань на практиці. Знання, вміння і навички формуються в учнів за допомогою певних способів організації їх навчально-пізнавальної діяльності з визначеними завданнями, рівнями пізнавальної активності, навчальними діями та очікуваними результатами для досягнення навчальних цілей. Майстерність керівника гуртка полягає в тому, щоб, виходячи зі змісту навчального матеріалу, індивідуальних особливостей учнів, визначити найоптимальніші для процесу навчання прийоми та засоби.

Основними елементами системи організаційних форм в позаурочній діяльності є групова та індивідуальна робота. Перевага групової форми визначається тим, що один педагог в один і той самий час проводить заняття не з одним, а з кількома учнями. Індивідуальна робота спрямована на формування компетентностей кожного учня.

Психолого-педагогічними умовами, які сприяють активній пізнавально-практичній діяльності учнів на заняттях гуртка є:

– Опрацювання навчального матеріалу в індивідуальному темпі, який будується на основі розуміння індивідуальної сутності учня;

– Своєчасний контроль і корекція індивідуального навчання учня на основі виявлення індивідуальних рис психіки учня;

– Залучення учнів до аналізу етапів рішення навчального завдання, орієнтація на використання різних способів дій, залучення до аналізу власних ускладнень, заохочення нестандартних навчальних дій, навчання творчим пошуковим процедурам;

- Максимальна самостійність учнів;
- Навчальний матеріал у процесі самостійного вивчення його учнями повинен забезпечувати виявлення змісту суб'єктивного досвіду учня, засвоєння нових знань учнями відбувається на основі постійного перетворення набутого суб'єктивного досвіду;
- Навчальний матеріал має бути побудований у такий спосіб, щоб можна було забезпечити активне стимулювання учнів до самостійної діяльності;
- Доброзичлива оцінка способів діяльності учнів, їх творчих намагань.

Позитивне налаштування на гурткову діяльність залежить від правильно побудованого першого заняття. Викликаючи в школярів цікавість до окремих видів роботи, вчитель може стимулювати розвиток інтересу до всієї математики в цілому. Формування такого інтересу – складний і тривалий процес, результати якого залежать в більшості випадків від педагогічної майстерності вчителя. Успіх також обумовлюється матеріалом, який вивчається на ці заняття, його доступністю, зв'язком з тим, який вивчається на уроках, від використовуваних методів роботи і способів організації діяльності школярів. Робота з формування в учнів позитивного ставлення до уроків і гурткових занять з математики повинна проводитись систематично.

Щоб викликати цікавість до позакласної роботи, перш за все до позакласних занять з математики, треба намагатись не лише привернути увагу учнів до якихось її елементів, але й викликати у них здивування. Здивування виникає тоді, коли вони бачать, що ситуація, яка склалася, не співпадає з очікуваною. Якщо при цьому здивування пов'язане з виникненням деякого задоволення, то воно й перетворюється на приємне здивування. За непродуманої ситуації може бути й навпаки: виникнути неприємне здивування. Тому важливо на початковій стадії організації гурткової роботи з математики створювати ситуації для приємного здивування. Треба враховувати, що здивування викликає в учнів більш гостру, зосереджену увагу. Здивування повинно межувати з зацікавленням та прагненням їх побачити на математичному фоні щось нове, дізнатися про щось досі невідоме. Здивування у поєднанні з зацікавленням допоможе збудити активну розумову діяльність учнів.

Викликати первинну увагу учнів до позакласного заняття з математики, наприклад, можна різними засобами. Здивування й цікавість викликають і незвичайно сформульовані питання, задачі, загадки, шаради, ребуси, логічні вправи (Борисова, 2011: 23–25).

Гурткова робота з математики складає нерозривну єдність з загальним навчально-виховним процесом навчання математики, складного процесу впливу на свідомість і поведінку школярів, поглиблення та розширення їхніх знань та навичок, самого змісту математики, всієї діяльності учителя у поєднанні з різноманітною діяльністю учнів.

Пріоритети у навчанні математики нині полягають у формуванні в учнів математичної компетентності, цілісних уявлень про сутність математичного знання, ознайомлення учнів з ідеями і методами математики, її роллю у пізнанні й перетворенні дійсності. Зокрема, керівник гуртка математики має усвідомлювати і реалізувати значні можливості математики для інтелектуального розвитку учнів, передусім формування просторових уявлень і уяви, вміння

встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, обґрунтувати твердження, моделювати ситуації.

Поняття «математична компетентність» на сучасному етапі розвитку педагогіки визначається як предметне. Тобто, це здатність застосовувати додавання, віднімання, множення, ділення та пропорції в усних та письмових обчисленнях у повсякденних ситуаціях. Математична компетентність включає – різною мірою – здатність та бажання використовувати математичні способи мислення (логічне та просторове) та викладу (формули, моделі, конструкції, графіки, діаграми) (Богданова, 2006).

Компетентність учня з математики передусім є ознакою високої якості його навчальних умінь, можливості встановлювати зв'язки між набутими математичними знаннями та реальною ситуацією, здатності знаходити метод розв'язання, що відповідає проблемі, та успішно використовувати свої уміння, сформовані протягом вивчення математики як навчальної дисципліни.

Математична компетентність і компетенція значною мірою визначають якість математичної освіти. Компетенцію можна розглядати як «повноваження» учня застосовувати досвід математичної діяльності, а компетентність – як відповідність таким «повноваженням», успішність у досягненні цілей навчання.

Формування математичної компетентності включає такі структурні компоненти: мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, рефлексивний, емоційно-вольовий. Вони взаємопов'язані між собою і не можуть існувати самостійно один від одного.

Формування навичок застосування математики учнями в життєвих ситуаціях є однією з цілей позаурочної діяльності (Бабич, 2011: 36).

Для формування оцінки рівня сформованості ключових математичних компетентностей потрібно використовувати інтерактивні технології, які ґрунтуються на діалозі, моделюванні ситуації вибору, вільному обміні думками тощо.

За О. Биковською, актуальність формування компетентностей особистості у позаурочній роботі, забезпечує розвиток її творчих здібностей, навичок самовдосконалення та самореалізації. Рівень сформованості компетентностей учня є показником, що дає змогу визначити його готовність до подальшого особистого розвитку й до активної участі в житті суспільства.

Висновки. Узагальнюючи матеріал нашої статті, робимо висновок, що у процесі систематичного залучення учнів до математичних гуртків навчальних закладів упродовж пошукової та науково-дослідницької діяльності формуються їхні математичні компетентності, розвиваються і реалізуються інтелектуальні здібності та творча активність, удосконалюються риси характеру (цілеспрямованість, ініціативність, допитливість, самостійність, вимогливість, наполегливість, винахідливість, оригінальність мислення, організованість, працелюбність); креативні якості інтелекту (логічне, діалектичне та цілісне сприйняття дійсності, творча уява, фантазія, інтуїція, увага, пам'ять, вміння розв'язувати навчальні задачі, розробляти творчі проекти); формується творча самосвідомість, що виявляється у самопізнанні, самооцінці, самоорганізації, прагненні до самореалізації та самовдосконалення; а також триває постійне зростання особистісного потенціалу – бажання систематично здобувати нові знання, набувати певні вміння і навички, творчо їх використовувати, досліджувати, експериментувати тощо.

Під час залучення учнів до гурткової діяльності з метою самовдосконалення реалізуються принципи особистісно орієнтованого підходу до виховання.

Учні прагнуть вдосконалити себе в гуртковій роботі, щоб мати змогу проявити себе серед однолітків. Саме таким чином відбувається їх самоствердження в колективі. Проте якщо навчальна діяльність не має стільки можливостей для прояву такого прагнення, то в позаурочній діяльності для реалізації себе, своїх задатків і здібностей створюються найсприятливіші умови. Також така позаурочна діяльність розкриває учням великі можливості для пізнання навколишнього світу. На відміну від навчальної діяльності, позаурочна спрямована на пізнання учнями того, що видається їм цікавим, що відповідає рівневі розвитку їх пізнавальних процесів і наявним здібностям.

Отже, саме гурток з математики володіє значним навчальним, виховним і розвивальним потенціалом. Велика кількість форм такої роботи дає змогу кожному учневі віднайти саме ту, яка забезпечить його потреби і зацікавлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабич, 2011 – Бабич О. Я. Формування математичної компетентності учнів старшої школи // Таврійський вісник освіти, 2011. 36 с.
2. Білоусова, 2011 – Білоусова Н. В. Позаурочна виховна діяльність як умова активізації самовдосконалення підлітків // Наукові записки НДУ імені М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки, 2011. № 3. С. 87–91.
3. Локшина, 2006 – Старша школа зарубіжжя: організація та зміст освіти / за ред. О. І. Локшиної – К.: СПД Богданова А. М., 2006.
4. Борисова, 2011 – Борисова С. В. Психолого-педагогічні умови забезпечення активної пізнавально-практичної діяльності учнів на заняттях гуртка // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Вип. 93. серія: педагогічні науки. Чернігів: ЧНПУ, 2011. С. 23–25.
5. Гельфанд, Павлович, 1965 – Гельфанд М. Б., Павлович В.С. Внеклассная работа по математике в восьмилетней школе. М.: Просвещение, 1965. 208 с.
6. Довбня, Слуцький, 2011 – Довбня П., Слуцький В. Позакласна робота з математики: досвід, перспективи// Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Педагогіка. Психологія. Філософія: збірник наукових праць. Вип. 22 / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди; голов. ред. В. П. Кокур. Переяслав-Хмельницький, 2011. С. 47–51.
7. Орел, 2005 – Орел Л.О. Позакласна робота з математики як засіб розвитку математичних здібностей школярів // Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка, 2005. № 24. С. 254–257.
8. Слєпкань, 2006 – Слєпкань З. І. Методика навчання математики: підручник. К.: Вища школа, 2006. 582 с.
9. Фіцула, 2002 – Фіцула М. М. Педагогіка: навчальний посібник [для студентів вищих педагогічних закладів освіти]. К.: Видавничий центр «Академія», 2002. 528 с.

REFERENCES

1. Babych, 2011– Babych O. Ia. Formuvannia matematychnoi kompetentnosti uchniv starshoi shkoly [Formation of mathematical competence of high school students]. Tavriiyskiy visnyk osvity, 2011. pp. 36 [in Ukraine]
2. Bilousova, 2011 – Bilousova N. V. Pozaurochna vykhovna diialnist yak umova aktyvizatsii samovdoskonalennia pidlitkiv [Perpetual educational activity as a condition for activating

self-improvement of adolescents]. N. V. Bilousova. Naukovi zapysky NDU imeni M. Hoholia. Psykholoho-pedahohichni nauky, 2011. Nr 3, pp. 87–91 [in Ukraine]

3. Lokshyna, 2006 – Starsha shkola zarubizhzhia: orhanizatsiia ta zmist osvity [Senior School of Abroad: Organization and Content of Education]. za red. O. I. Lokshynoi, SPD Bohdanova A. M., 2006. [in Ukraine]

4. Borysova, 2011 – Borysova S. V. Psykholoho-pedahohichni umovy zabezpechennia aktyvnoi piznavalno-praktychnoi diialnosti uchniv na zaniattiakh hurtka [Psychological and pedagogical conditions for ensuring active cognitive and practical activity of pupils at classes of the circle]. S.V. Borysova. Visnyk Chernihivskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni T. H. Shevchenka. Vyp. 93. seriia: pedahohichni nauky, 2011 pp. 23–25 [in Ukraine]

5. Helfand, Pavlovych, 1965 – Helfand M. B., Pavlovych V. S. Vneklassnaia rabota po matematyke v vosmyletnei shkole [Extra-curricular work in mathematics at the eight-year school]. Prosveshchenye, 1965. pp. 208 [in Russian]

6. Dovbnia, 2011 – Dovbnia P. Pozaklasna robota z matematyky: dosvid, perspektyvy [Out-of-class work on math: experience, perspectives]. P. Dovbnia, V. Slutskiyi. Humanitarnyi visnyk Derzhavnogo vyshchoho navchalnoho zakladu «Pereiaslav-Khmelnytskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Hryhoriia Skovorody». Pedahohika. Psykholohiia. Filosofiia: zbirnyk naukovykh prats. Vyp. 22 / M-vo osvity i nauky, molodi ta sportu Ukrainy, Pereiaslav-Khmelnytskyi derzh. ped. un-ti im. H. Skovorody; holov. red. V. P. Kotsur. Pereiaslav-Khmelnytskyi: [b. v.], 2011, pp. 47–51 [in Ukraine]

7. Orel, 2005 – Orel L. O. Pozaklasna robota z matematyky yak zasib rozvytku matematychnykh zdibnosti shkoliariv [Extracurricular work on mathematics as a means of developing mathematical abilities of schoolchildren]. L. O. Orel. Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo universytetu im. I. Franka, 2005. Nr 24, Pp. 254–257. [in Ukraine]

8. Sliiepan, 2006 – Sliiepan Z.I. Metodyka navchannia matematyky: pidruchnyk [Methodology of teaching mathematics: a textbook]. K.: Vyshcha shkola, 2006, pp. 582. [in Ukraine]

9. Fitsula, 2002 – Fitsula M.M. Pedahohika: navchalnyi posibnyk [dlia studentiv vyshchykh pedahohichnykh zakladiv osvity][Pedagogy: a tutorial]. M.M. Fitsula. K.: Vydavnychiy tsentr «Akademiia», 2002, pp. 528 (Alma-mater) [in Ukraine]

Стаття подано до редакції 16.02.2018 р.

Тетяна ФІСЕНКО,

кандидат наук із соціальних комунікацій,
старший викладач кафедри видавничої справи та редагування Національного
технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені
Ігоря Сікорського» (Київ, Україна) tfisenko@gmail.com

ІНСТРУМЕНТАРІЙ ПОЛІТИЧНИХ ІНТЕРНЕТ-КОМУНІКАЦІЙ ЯК СКЛАДНИК МЕДІАОСВІТИ У ГАЛУЗІ ПОЛІТКОНСАЛТИНГУ

У статті розглянуто особливості політичних інтернет-комунікацій у контексті політконсалтингу. Політичний консалтинг є важливим елементом освіти працівників медійної галузі, оскільки в умовах трансформації інформаційного середовища робота журналістів та піарників має відповідати актуальним запитам аудиторії та своєчасно реагувати на них. Тому у дослідженні приділено особливу увагу сучасним кейсам політичних інтернет-комунікацій, характерним для стану гібридної війни, в якій на сьогодні перебуває Україна. Крім того, окреслено типові комунікативні помилки та розроблено рекомендації для інтернет-комунікаторів.

Ключові слова: політичні комунікації, політичний консалтинг, медіаосвіта, журналістика, зв'язки з громадськістю, гібридна війна.

Tetyana FISENKO,

Ph.D. (Social communications), Senior Lecturer,
National Technical University of Ukraine «Ihor Sikorskyi Kyiv Politechnic Institute»
(Kyiv, Ukraine) tfisenko@gmail.com

THE INSTRUMENTARY OF POLITICAL WEB-COMMUNICATIONS AS A COMPONENT OF MEDIA EDUCATION IN POLITICAL CONSULTING

The article deals with the features of political web communications in the context of political consulting. Political consulting is an important part of media studies, because in the context of the information environment the work of journalists and public relations specialists have to correspond to the actual demands of the audience and react to them in time.

The aim of the paper is to review and characterize the cases of political web communications, to outline the tools of political web communications in the context of modern political consulting, to diagnose the mistakes of the participants in the communication process. Therefore, in the study special attention is paid to the modern case of political web communications, operating under conditions of the state of hybrid warfare of Ukraine-Russia confrontation. As a result, of their review and analysis, recommendations for web communicators have been developed. Considering the features of modern information conflicts, the Internet as the global system, and social networks and online media in particular, are becoming the largest platform for heterogeneous audiences' communication and the favorable environment for the public opinion formation. Therefore, an overview of such communi-

cation phenomenon as a trolling made it possible to define the basic principles of political web communication. Trolling is widely used in web-communications in socially important (especially political) topics. The mechanisms of typical trolls' behavior is related both to the requirements of search engine optimization mechanisms, and to the psychological techniques, that encourage Internet users to engage in discussions and to multiply and promote certain content, which is the purpose of trolling.

The communicative component of modern political web communications is a rather promising topic for researching, as the technologies are constantly being transformed, which is connected with the specifics of the development of the Internet. This requires both the reaction of the professional communicators of the Ukrainian media sector and the media literacy of the audience.

Key words: *political communication, political consulting, media studies, journalism, public relations, hybrid war.*

Постановка проблеми. Інформаційні технології у сучасних умовах медіасередовища є фактором величезної ваги, оскільки можливість швидко і необмежено поширювати інформацію за допомогою мережі інтернет, а також залучати непрофесіоналів до створення та тиражування контенту (навмисного чи ненавмисного) стає чи не найважливішим інструментом формування громадської думки, а отже – і політичного консалтингу. Адже відомо, що у кризових комунікаціях, зокрема у політичній сфері, вкрай важливою є інформаційна першість – тобто чим раніше надходить до аудиторії певне повідомлення, тим краще. Таким чином, проведення інформаційних операцій значно спрощується, натомість поширення спростувань значно ускладнюються через механізми реплікації контенту (розмноження однотипних повідомлень на великій кількості веб-сторінок). Крім того, первинність публікації та її кількісний складник мають істотніше значення у механізмах пошукової оптимізації, які на сьогоднішній день «обирають» за користувача мережі інтернет, яку саме інформацію він має читати першою, та відповідно ранжують її.

Аналіз досліджень. Дослідженню сучасних політичних комунікацій в Україні, які тісно пов'язані із залученням країни до так званої «гібридної війни», присвячено низку наукових робіт. Вони розглядаються з позиції різних наук – політології (О. Полтораков, В. Горбулін, С. Соловйов та ін.), економіки (С. Кулицький), соціології (М. Требін, І. Рущенко). Комунікативний складник гібридної війни зокрема розглядається у роботах Є. Магди («Гібридна війна: вижити і перемогти»), «Гібридна війна: сутність та структура феномена» та ін.) та Г. Почепцова («Сучасні інформаційні війни»).

Гібридні війни характерні для постіндустріальних суспільств і мають низку особливостей, зокрема Є. Магда (Магда, 2014: 138) окреслює основні з них: використання інформаційної зброї, участь у протистоянні недержавних акторів, використання терористичних методів, нехтування військовим правом та етикою, використання методів економічного та психологічного тиску, пропаганди тощо. Зокрема, науковець зазначає, що «найбільше ж важить контроль за інформаційними потоками, перемога в інформаційній війні. [...] Головним стратегічним національним ресурсом стає інформаційний простір, тобто інформація, мережева інфраструктура та інформаційні технології». А отже, вивчення політичних комунікацій, що відбуваються у постійно трансформованому інформаційному середовищі, набуває особливого значення.

Механізми пошукової оптимізації періодично змінюються, але фахівці відзначають, що пристосування інструментів політичних інформаційних кампаній під ці механізми також трансформується відповідно до вимог пошукових систем.

Мета статті. Огляд та характеристика кейсів політичних інтернет-комунікацій, окреслення інструментарію політичних інтернет-комунікацій у контексті сучасного політичного консалтингу, діагностика помилок, яких припускаються учасники комунікативного процесу.

Виклад основного матеріалу. Соціальні мережі виглядають практично ідеальним поєднанням доступу до інформації та доступу до дискусії. Одночасно, це новий простір комунікації акторів власне політичного процесу, який має набагато більший ступінь інтерактивності та охоплення.

Користувачі залучаються до взаємодії на чотирьох послідовних рівнях – користування (перегляд, читання, завантаження інформації), кураторство (фільтрація, оцінка, коментування контенту), створення контенту та колаборація (спільне створення контенту різними користувачами, побудова ситуативної чи постійної горизонтальної мережі). Саме останні рівні забезпечують високий рівень інтерактивності, можливість не просто споживати, а й створювати та змінювати інформацію. І це є ключовою характеристикою соціальних медіа.

Соціальні медіа – не заміник телебачення, крім того, вони виглядають і працюють краще, ніж телебачення, хоч функціонально в дечому і є схожими. Експерт з онлайн-комунікацій Максим Саваневський відзначає, що соціальні мережі виконують функцію, притаманну телебаченню 10–15 років тому – речі, яка є в кожного вдома (Василюк, 2017).

Інтегрування політиків у соціальні інтернет-мережі демонструє дедалі більш високу ефективність, починаючи з передвиборчої боротьби у США в 2008 р. Барак Обама був першим зі світових лідерів, хто використовував сервіс мікроблогів Twitter, щоб спілкуватися зі своїми виборцями.

Крім того, офіційний передвиборчий сайт Обами був створений Крісом Х'юзом, який був одним із засновників мережі Facebook. Розділ «Obama everywhere» («Обама всюди») включав посилання на профілі Обами в популярних серед американців соціальних мережах Facebook, Flickr, LinkedIn, MySpace, Twitter або, наприклад, на спеціальну добірку відео на YouTube. Така агітація була дешевшою та ефективнішою, дозволяла створювати ілюзію вибору. За даними соціологів, щонайменше 30% американських виборців подивилося принаймні один агітаційний ролик Обами на YouTube (Тлуста, 2011: 196). В результаті, все працювало на демонстрацію образу успішного кандидата, який всюди, а отже, виборець обирає не Обаму, він обирає успіх.

Політична підтримка з боку користувачів соцмереж дає набагато більше дивідендів, ніж це може здатися на перший погляд. По-перше, політично активні користувачі стають добровільними агітаторами. Вони спілкуються з представниками електорату, які ще не визначились з вибором, пересилають відеоматеріали, критикують опонентів тощо. По-друге, як показав досвід виборчої кампанії у США, таким чином экс-президенту Обамі вдалося підвищити явку виборців, підключивши до голосування тих людей, які раніше вважали себе абсентеїстами (Фісенко, 2016: 64). Таким чином, інтернет-комунікації стають об'єктом зацікавленості фахівців з політичного консалтингу.

Закономірно, що у період передвиборчих кампаній відповідна активність у соціальних медіа зростає. Так, за даними Pew Research Center, у січні 2016 р. 44% дорослих американців заявили, що вони отримують інформацію про президентські вибори 2016 р. із соціальних медіа (Pew Research Center, 2016).

Чинний президент США Дональд Трамп також регулярно використовує свій мікроблог у Twitter. Але дуже часто його дописи стають приводами для скандалів. Так, у листопаді 2017 р. Трамп поширив серію повідомлень ісламофобського характеру на своїй сторінці у Twitter від крайньо-правого екстремістського угруповання Britain First, викликавши хвилю критики від світової спільноти. У першому відео демонструється, як нібито «мусульманські мігранти б'ють голландського хлопчика на милицях». Друге відео має назву «Мусульманин руйнує статую Діви Марії», а в третьому демонструється, як «ісламістський

Рис. 1. Твіт української сторінки про Анну Ярославівну

Рис. 2. Відповідь від Росії на перший твіт

Рис. 3. Відповідь української сторінки з фрагментом мультфільму «Сімпсони»

Рис. 4. Коментар сторінки МЗС РФ

натовп штовхає підлітка з даху і б'є його до смерті» (Dearden, 2017). Ситуація викликала резонанс і обговорювалася в стінах британського парламенту. Через скандал візит Трампа до Великобританії було відкладено.

Також через дописи президента США у Twitter вибухали скандали з КНДР (один із записів керівництво країни сприйняло як заклик до війни), Катаром (країну було звинувачено у «фінансуванні тероризму на дуже високому рівні»), корінними американцями – індіанцями тощо.

Для українських політиків сторінки у соцмережах поступово стають важливим засобом популяризації, розповсюдження інформації та піару. Можна сказати, що сторінка політика стає неодмінним атрибутом публічності, оскільки наближає його до виборця завдяки можливості віртуального спілкування, інформування про життя поза політикою (захоплення, сім'ю тощо). Яскравим прикладом спроби такого використання публічної сторінки політика є сторінка Петра Порошенка на Facebook (близько 665 тисяч вподобань). Можна побачити, що, крім суто офіційних повідомлень, тут розміщуються знімки родини президента, зокрема його дружини, часто у неформальній обстановці. Таке «олюднення» політичного діяча є прикладом позитивної реалізації піар-стратегій політичних консультантів, оскільки таким чином комунікативні звернення користуються більшою увагою і довірою у аудиторії.

Проаналізувавши низку сторінок українських політиків у соціальних інтернет-мережах, можна побачити, що найчастіше використовується пара Facebook та Twitter, рідше – Instagram. Скоріш за все, це зумовлено форматом конкретних соцмереж та специфікою їх користувачів. Так, Facebook більше спрямований на пошук нових ділових знайомств та офіційне спілкування, а також має старшу

Рис. 5. Твіт української сторінки про історичні кордони

аудиторію. Twitter має зручний формат для посилань на новини, заяви, відеозвернення та іншу інформацію про політика у мережі Інтернет. Instagram поки що сприймається аудиторією як соцмережа більш розважальної спрямованості, і тому меншою мірою доцільна для політичних комунікацій. Хоча сторінка міського голови Харкова Геннадія Кернеса під псевдонімом «gerard59» у зазначеній соціальній мережі має більше 135 тисяч підписників, і прізвисько «Гепа», яке побутує у інтернет-середовищі, походить саме від цього псевдоніма.

Державні органи теж поступово починають відкривати свої сторінки у соцмережах. Цей процес повільніший, ніж у політиків, але так само набуває розвитку. Що стосується представленості різних установ у соцмережах, то кількісні показники є наразі низькими, але посилання на зазначені сторінки розміщені зазвичай на головних сторінках офіційних сайтів, тому мають високі шанси на поступове зростання кількості користувачів. Так, Міністерство освіти і науки в Україні має офіційну сторінку на Facebook (близько 70 тисяч вподобань і 77 тисяч підписників, що порівняно небагато для багатомільйонної соціальної мережі). Оновлюється сторінка 4–6 разів на добу у робочі дні, деякі записи набирають більше 100 коментарів, «лайків» та поширень, що свідчить про загальну зацікавленість діяльністю міністерства і високий потенціал для розвитку сторінки за умови її подальшої активної інформаційної підтримки та регулярного наповнення.

Найбільшою проблемою, пов'язаною із потенційним використанням соцмереж у контексті політичного консалтингу, є відсутність чітко налагоджених процесів комунікації між представниками державних органів та зацікавленою аудиторією. Окремі органи влади, наприклад, Національна поліція України та її підрозділ – Патрульна поліція, демонструють високий рівень реалізації злагодженої комунікативної політики після запровадження реформ. Нацполіція має велику кількість сторінок у різних соцмережах (в тому числі – обласних підрозділів) та на соціальному відеохостингу YouTube, де демонструє результати та процес своєї роботи. Також яскравим прикладом відкритості можуть служити флешмоби (найвідоміший – «Селфі з копом») та інші заходи, що сприяють широкому демонструванню взаємодії з громадянами у соціальних мережах за допомогою вірусного розмноження контенту.

Часто у соціальні мережі переносяться різноманітні політичні питання, які стають приводом для множення контенту. Так, висловлювання президента РФ Володимира Путіна про дочку київського князя Ярослава Мудрого Анну Ярославівну, сказане після зустрічі з новообраним президентом Франції Еммануелем Макроном, викликало бурхливу дискусію, до якої приєдналися політики, діячі культури і історики.

«Освічена французька публіка знає про російську Анну – королеву Франції. Молодша донька видатного князя Ярослава Мудрого була дружиною Генріха I і зробила значний внесок в розвиток Франції, будучи однією із засновниць як мінімум двох європейських династій – Бурбонів і Валуа, одна з яких до сьогодні править в Іспанії», – ось що тоді заявив Путін.

У свою чергу, президент України Петро Порошенко дав відсіч, сказавши, що Ярослав Мудрий був «давньоукраїнським князем», а Путін своїм висловлюванням намагався «вкрасти в російську історію» його доньку.

Суперечка на цю тему виникла і між офіційними сторінками України і РФ у Twitter. Першою висловилася українська сторона, зазначивши в запису російську (див. рис. 1): «Коли Росія говорить, що Анна Київська встановила російсько-французькі відносини, дозвольте нам нагадати послідовність подій».

На прикріпленому зображенні надрукований текст про заміжжя Анни Ярославни з французьким королем Генріхом I у 1051 р., а потім слова «У цей час в Москві ...» і фотографія березового гаю.

Відповідь російської сторінки була такою (див. рис. 2): «Ми пишаємося нашою спільною історією. У Росії, Україні і Білорусії спільна історична спадщина, яка повинна об'єднувати наші нації, а не розділяти нас». На фотографії знизу зображений новгородський Софійський собор з підписом «У цей час у Великому Новгороді ...».

Українська сторінка дала таку відповідь (рис. 3): «Ти не змінюєшся, чи не так?». У динамічному зображенні використані кадри із мультфільму «Сімпсо́ни», на яких Росія оголошує в ООН, що розвал СРСР не відбувся по-справжньому.

Потім до суперечки приєднується офіційна сторінка МЗС РФ – і ось яке повідомлення на ній розмістили (рис. 4): «Не заздри, Україно. У 1051 році Київ був столицею об'єднаної Русі, яка включала території сучасної Білорусії, України і Росії».

Останнє слово залишилося за українською сторінкою і останній твіт перекладається так (див. рис. 5): «Київська Русь простягалася також до сучасних територій Естонії, Литви, Латвії, Польщі, Словаччини та Румунії. Годі, будь ласка, цих нісенітниць про «триєдину націю» і дотримуйтеся міжнародного законодавства».

Зважаючи на особливості сучасних інформаційних протистоянь, мережа Інтернет загалом, і соціальні мережі та онлайн-медіа зокрема, стають найбільшим майданчиком комунікації для різнорідних аудиторій, і відповідно, – сприятливим середовищем для формування громадської думки. Однією з характерних рис сучасних інтернет-комунікацій у контексті формування громадської думки є використання так званих інтернет-тролів.

Тролінг – розміщення в інтернеті (на форумах, у соціальних інтернет-мережах, дискусійних групах тощо) провокаційних повідомлень з метою викликати флейм («суперечку заради суперечки», обмін повідомленнями в місцях багатокористувацького мережевого спілкування (Смирнов, 2006: 160)), конфлікти між учасниками, взаємні образи і под. Особу, що займається тролінгом, називають тролем, що збігається з назвою міфологічної істоти (Rooney, 201).

Слово «троль» почало зживатися у кінці 1980-х рр., так тоді називали інтернет-користувачів, які свідомо порушували порядок в онлайн-спільнотах. Дж. Донат, професор Массачусетського технологічного інституту (Donath, 1996), у своїй роботі розповідає, що тролі користувалися так званою псевдонаївною тактикою, ставлячи безглузді запитання із розрахунку на те, що хто-небудь та й «кльоне». Гра полягала в тому, щоб виявити, хто розкусить цю поведінку, а хто прийме все за ширю правду. Тролі нової генерації – це професійні райтери (їх умовно можна назвати штучними тролями), які просто імітують поведінку і саркастичну тональність письма звичайних тролів.

Фахівці-психологи та соціологи припускають, що однією з причин, які є каталізатором для звичайних інтернет-тролів, стало відчуття безкарності саме

через анонімне середовище спілкування – інтернет, а також несприйняття співрозмовників як реальних людей, оскільки у межах віртуального спілкування людський образ у свідомості може «стиратись». Тому навіть професійним журналістам стає все простіше – і морально, і у правовому вимірі, – порушувати норми професійної етики, беручись за «роботу» тролем.

Процес активного професійного тролінгу подеколи зумисно переростає у так звані холівари (від англ. holy war – священна війна) – тривалі і палкі дискусії (в основному, у соціальних інтернет-мережах чи на інтернет-форумах) щодо певної проблеми, яка не має однозначного рішення, чи рішення якої залежить від особистого смаку чи конкретних умов. Проте учасники дискусії намагаються видати власне рішення за універсальне, що збуджує різке неприйняття з боку прихильників альтернативного рішення (Фісенко, 2012а: 154). Холівари можна розглядати як своєрідний індикатор настроїв та інтересів суспільства, оскільки вони часто спалахують при обговоренні найбільш гострих та дискусійних тем. Дуже показово, що до початку українсько-російського конфлікту холівари на політичні теми були вкрай рідкісним явищем, скоріше винятком, аніж закономірністю, і точилися переважно між прихильниками різних брендів, субкультур тощо.

Інформація про так званих кремлівських тролів з'явилася у інтернет-медіа ще перед початком подій на Майдані 2013 – 2014 рр. Так, видання «Новая газета» опублікувало матеріал «Где живут тролли. И кто их кормит» у вересні 2013 р. (Гармажапова, 2013), де розповідалося про вимоги, які висуваються до майбутніх співробітників «тролеферми», а також алгоритми їх роботи з інформацією політичного характеру. Професійні тролі працюють за алгоритмами, ідентичними до тих, які використовують фахівці з пошукової оптимізації, особливо у рекламній діяльності – подібним чином відбувається просування товарів у мережі Інтернет, коли потрібно лишити максимальну кількість коментарів позитивного змісту із певною назвою товару. Найпростіший спосіб – використання ключових слів, які є найбільш актуальними та обговорюваними у новинах. Наприклад, типове завдання для початківця може виглядати таким чином: написати коментар до популярної публікації на українському сайті, або у популярному кириличному блозі-спільноті обсягом до 300 знаків із обов'язковим використанням слів «Путин», «российская армия», «министерство обороны РФ». Причому ці прізвиська та словосполучення не можна відмінювати, оскільки у називному відмінку вони краще індексуються пошуковими системами. Загальна тональність коментарів про РФ у тролів – позитивна або захоплива, про США, Європу – негативна, про Україну – зневажлива або жаліслива.

Ключові слова (крім основних прізвиськ) для «троління» міняються залежно від новин та інтересів аудиторії. За допомогою служби «Google Тренди» можна відслідковувати ті слова і словосполучення, які тривало лишаються лідерами рейтингу і які доречно буде використовувати постійно. Наприклад, в Україні лідером пошукових запитів у категорії «Новини» за листопад 2017 року є словосполучення «Голодомор 1932 – 1933», отже, для підвищення результатів пошукової видачі можна доречно використовувати згадку про ці трагічні події. Але загальні тематичні блоки для професійних тролів залишаються сталими, всього їх не більше 7–8, вони варіюються у межах таких тем та політичних постатей:

США й Трамп, Росія та Путін, Євросоюз, Україна, Петро Порошенко, Міноборони, санкції. Окремо виділяють Порошенка і його оточення, Михайла Саакашвілі та інших відомих українських політичних діячів, Трампа і Держдеп США, Ангелу Меркель, Еммануеля Макрона.

Ще один прийом пошукової оптимізації, який використовується у роботі тролів, – оригінальність контенту, оскільки при ранжируванні результатів пошукової видачі сайта цей фактор є дуже вагомим. Тому суворо забороняється дублювати коментарі дослівно, дозволений суттєвий рерайт зі збереженням змісту повідомлення. Рекомендована частка оригінального тексту, за порадами фахівців із SEO, має складати не менше 60%.

Тролі можуть вступати у тривалі суперечки (холівари) із іншими користувачами, але зазвичай довжина одного «треду» (гілки коментарів) за його участю у середньому складає 6–8 коментарів. Середня норма для троля, який вправляється у короткому коментуванні і суперечках, складає приблизно 130–140 коментарів на день, крім того, їх слід лишати на певних конкретних інтернет-ресурсах або блогах. Окремі троль-підрозділи, як правило, працюють із соцмережами, в основному Facebook та «Вконтакте».

Тролінг став важливим складником пропаганди Кремля, тому його треба називати саме кремлівським, вважає Юстина Прус, аналітик із Польського інституту міжнародних справ. Вона каже, що у випадку такого тролінгу в Польщі цілком слухна думка британського аналітика Бена Німмо про чотири принципи кремлівської пропаганди (Nimmo, 2016).

Це принципи так званих чотирьох D. Перше D – це Dismiss, тобто заперечення і нівелювання очевидного факту. Саме це ми спостерігаємо в російських медіа, а відтак і в усьому російському інтернет-просторі, в соціальних мережах. Скажімо, Захід твердить, що російські війська є в Україні, а російські медіа – що їх там немає. Кремлівські тролі повторюють це у мережі сотні тисяч разів, намагаючись таким чином переконати у цьому користувачів інтернету.

Наступний принцип кремлівської пропаганди – Distort, що означає спотворення, додавання до інформації про реальні факти якихось вигадок.

Третє D – це Distract, тобто відвернення, розпорошення уваги. Якщо хтось у чомусь тебе звинувачує, то ти його звинуватуй у тому ж.

І нарешті, четверте D – Dismay, або ж залякування. Це погрози в мережі, тролінг і навіть обіцянки фізичної розправи в реальному, а не віртуальному світі.

Написання коментарів із ключовими словами – це лише базовий рівень роботи професійних тролів. Цим займаються менш досвідчені райтери, які часто навіть є політично безграмотними. Складніша робота на «тролефермі» доручається працівникам із медійним досвідом роботи (у журналістиці або піарі), оскільки така комунікація вимагає глибокого володіння темою та вміння писати великі зв'язні тексти або створювати комунікативні ситуації, які достовірно імітують реальні. Прикладом другого прийому можна назвати такий механізм: працівників ділять на трійки. Один з них повинен грати роль «лиходія», тобто людини, що критикує місцеву владу, щоб надати достовірності процесові комунікації. Двоє інших вступають з ним у суперечку, надаючи графіки або посилання як доказ своєї правоти. Таким чином, всього лише силами трьох тролів можна збудувати активність на форумах, сайтах видань та у соцмере-

жах, розгортати діалоги при видимій відмінній стилістиці текстів та з різними IP-адресами. Хоча останній фактор на сьогодні не відіграє суттєвої ролі – за допомогою сервісів або браузерів-анонімайзерів, які приховують справжнє місцезнаходження користувача у мережі Інтернет, можна віртуально «перенестися» у будь-яку точку земної кулі.

Яскраві приклади професійного тролінгу за вищезазначеними моделями – коментарі, або імітацію діалогів/полілогів – можна побачити під записами у блогерській соцмережі Livejournal, яка належить російській компанії «СУП». Так, одна з найпопулярніших у кириличному сегменті спільнот «Один мой день» (1 місце у рейтингу спільнот Livejournal, заснована у 2008 році, кількість користувачів – 2500+) майже втратила популярність серед українських користувачів ще під час подій на Майдані. На листопад 2017 р. кількість записів із тегом «Україна» становить 337 (загальна кількість записів у спільноті – 7633). Примітно, що за рік додалося лише 7 нових записів українців.

Резонансним став запис від 8 березня 2014 р. під назвою «Миллион алых гвоздик» користувачки rasiferman (викладачки факультету соціології і права НТУУ «КПІ імені І. Сікорського» Ольги Тургенєвої), в якому значна частина фотознімків і розповіді присвячена наслідкам подій на Майдані та вшануванню пам'яті Небесної Сотні. Він отримав близько 2 тисяч коментарів (ще частина була видалена модераторами за порушення правил спільноти та прямі образи авторки), переважна більшість з яких була негативна, мала звинувачувальну тональність та прогнозування найгірших сценаріїв для України.

Після цього запису модератори почали ретельніше перевіряти коментарі під записами від українських користувачів, але відтоді їхня кількість дуже суттєво зменшилася. Причиною стали негативні реакції на цілком нейтральні записи, присвячені дозвіллу звичайних людей, розвагам, подорожам, оскільки під ними дуже швидко починали з'являтися коментарі приблизно такого змісту: «Ваш день проходить так, неначе у країні немає війни», «Як ви можете так спокійно жити, поки ваші співвітчизники гинуть на Донбасі» тощо. Ключові слова «война», «Донбасс», «ополченцы», «Украина», «смерть», «разруха» повсюдно використовувалися у коментарях, наводилися начебто свідчення очевидців, думки експертів абощо. Одна з модераторок, яка мешкає у Харкові, своїми силами намагалася запобігти розгортанню деяких гілок коментарів, які порушували правила спільноти і містили прямі образи. Але величезна кількість дописувачів-тролів сприяла хіба зменшенню активності українських користувачів.

Тролі «вищого ешелону» – це теж, як правило, професійні райтери, які є вже відомими медійними діячами. З початку 2014 р. дуже помітним трендом стало звернення топових російських блогерів до теми політики. Патріотизм, розхвалювання політики президента РФ, змін у країні, глузування з міжнародних санкцій, курс на імпортозаміщення та багато інших тем почали з'являтися на сторінках блогів, які до того були присвячені здебільшого абсолютно іншим темам. Показовим прикладом є блог авторки (або колективу авторів) під псевдонімом Лена Міро (miss_tramell, створений у 2010 році, кількість користувачів – 2500+), який до подій кінця 2013 року був спеціалізованим блогом на тему фітнесу та здорового способу життя для жінок. Зрідка там зачіпалися теми міжособистісних стосунків, краси тощо. Причому мова пізніших записів про полі-

тику аж надто помітно відрізняється від попередніх записів про спорт, красу та інше. Частина нових записів присвячена корупції у органах влади та олігархам, на викорінення яких, вважає авторка (автори), мають звертати увагу вищі посадові особи. Наприклад, у записів «Мільярдеру можна все» описано ситуацію, в якій колишній сенатор від Чечні Умар Джабраїлов отримав лише штраф за стрілянину в московському готелі Four Seasons. При цьому чоловік перебував у стані наркотичного сп'яніння.

Непрофесійному комунікатору вирізнити троля серед звичайних користувачів може бути доволі складно, адже вони намагаються природньо імітувати спілкування людей, які мають жорсткі переконання, що ґрунтуються на знанні політичної обстановки. Однією із ознак, як розпізнати троля, вважається використання тим слів-маркерів.

Термін «слова-маркери» використовується у маркетингових комунікаціях і означає виділення у мові клієнта таких слів, які сигналізують про його потреби. У практиці інтернет-комунікацій слова-маркери можуть сигналізувати про додаткове навантаження та інтонацію, які надаються слову з певною метою, зазвичай – продемонструвати ставлення мовця до того явища, яке він маркує за допомогою додавання частин слова, або й словотворення. Часто такі слова є відверто образливими чи зневажливими, наприклад, «майдаунь», «свидомить», «скачки», «укры», «укропы», «укро-фашисты», «гейропа», «уркаинцы», «хунта», «каратели» та багато інших. Поруч із популяризацією усього «істинно російського» подібні висловлювання провокують конфлікти, які переходять з міждержавних у міжетнічні.

Таким чином, слова-маркери провокують гру на емоціях опонентів, бо спрямовані на те, що вони неодмінно зачеплять українських користувачів, чим спровокують відповіді та дальшу суперечку-холівар. На жаль, така тактика продовжує спрацьовувати навіть при значному зниженні активності українських користувачів у соцмережах Livejournal та «Вконтакте». Друга є забороненою на території України, але, за даними інтернет-провайдерів, її через анонімайзери продовжує відвідувати частина українських користувачів. Обидві соцмережі належать російським компаніям та є майданчиком для постійних суперечок та розмноження антиукраїнського контенту.

Висновки. Розглянувши особливості та механізми інтернет-комунікацій у сучасних політичних інтернет-комунікаціях, можна сформулювати такі рекомендації як для професійних комунікаторів, так і для звичайних користувачів Всесвітньої мережі:

1. Не реагувати на явно агресивні коментарі пропагандистського змісту. Більшість професійних тролів працюють поодиноці і за відсутності реакції вони не зможуть продовжити діалог.

2. Повідомляти модераторів/адміністраторів про порушення правил. У багатьох інтернет-спільнотах заборонена дискримінація за національними ознаками та відверті образи.

3. Намагатися не використовувати у інтернет-спілкуванні слів-маркерів, які є характерними для проукраїнських користувачів («путіноїди», «кисельовщина», «рашка», тощо), оскільки механізми реагування з боку професійних тролів спрацьовують у цьому разі набагато швидше.

4. Не розмножувати контент, який містить багато коментарів тролів (наприклад, не використовувати репостинг у соцмережах), оскільки таким чином підвищується рейтинг пошукової видачі цих інтернет-сторінок.

5. Не підписуватися на сторінки блогерів, які пропагують явно антиукраїнські настрої, оскільки їхній рейтинг та так званий «соціальний капітал» (дані, що ґрунтуються на активності читачів, від яких залежить потрапляння записів у рейтинг найкращих) залежать від кількості читачів та переглядів записів.

6. Перевіряти сенсаційну інформацію з трьох незалежних джерел, якщо джерело її повідомлення не є інформаційним агентством чи медіа державного значення.

Комунікативний складник сучасних політичних інтернет-комунікацій є доволі перспективною темою для дослідження, оскільки використовувані технології постійно трансформуються та набувають нових особливостей. Це вимагає як реакції професійних комунікаторів українського медійного сектора, так і відповідної підготовки аудиторії, з якою, на жаль, досі системно не проводиться пояснювальна та інструктажна робота.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Василець, 2017 – Василець О. Картинки вбивають текст, відео вбиває картинки. Що буде з медіа у цифровому світі // Детектор медіа. 2017, режим доступу: <http://detector.media/rinok/article/126638/2017-06-03-kartinki-vbivayut-tekst-video-vbivae-kartinki-shcho-bude-z-media-u-tsvirovomu-sviti/> (дата доступу 2.02.2018).
2. Гармажапова, 2013 – Гармажапова А. Где живут тролли. И кто их кормит // Новая газета, режим доступу: <https://www.novayagazeta.ru/articles/2013/09/07/56253-gde-zhivut-trolli-i-kto-ih-kormit> (дата доступу 2.02.2018).
3. Магда, 2014 – Магда Є. В. Гібридна війна: сутність та структура феномену // Міжнародні відносини: Серія «Політичні науки». 2014. № 4. С. 138–153.
4. Смирнов, 2006 – Смирнов Ф. Искусство общения в Интернет. Краткое руководство. Москва. 2006. 240 с.
5. Тлуста, 2011 – Тлуста А. О. Вплив соціальних мереж на політичну стабільність держави // Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2011. Вип. 101. С. 195–201.
6. Фісенко, 2012а – Фісенко Т. Засоби впливу в соціальних інтернет-мережах // Держава та регіони. Серія «Соціальні комунікації». 2012. №1 (9). С. 152–157.
7. Фісенко, 2016 – Фісенко Т. Політичні комунікації у соціальних інтернет-мережах // Перспективні напрямки дослідження українського медійного контенту: фундаментальні та прикладні аспекти: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. 2016. С. 64–68.
8. Dearden, 2017 – Dearden L. Donald Trump retweets Britain First deputy leader's Islamophobic posts // Independent, режим доступу: <http://www.independent.co.uk/news/world/americas/us-politics/donald-trump-britain-first-retweet-muslim-migrants-jayda-fransen-deputy-leader-a8082001.html> (дата доступу 2.02.2018).
9. Donath, 1996 – Donath J. Identity and Deception in the Virtual Community // MIT Media Lab, режим доступу: [http://smg.media.mit.edu/people/Judith/Identity/Identity Deception.html](http://smg.media.mit.edu/people/Judith/Identity/Identity%20Deception.html) (дата доступу 2.02.2018).
10. Nimmo, 2016 – Nimmo B. Dismiss, distort, distract, dismay: China's response to the South China Sea arbitration // The Institute for Statecraft, режим доступу: <http://www.statecraft.org.uk/research/dismiss-distort-distract-dismay-chinas-response-south-china-sea-arbitration> (дата доступу 2.02.2018).
11. Pew Research Center, 2016 – 2016 Election. The Latest Facts, Figures and Public Opinion Shaping the 2016 Presidential Election // Pew Research Center, режим доступу: <http://www.pewresearch.org/topics/2016-election> (дата доступу 2.02.2018).

12. Rooney, 2011 – Rooney B. Why Trolls Behave the Way They Do // The Wall Street Journal, режим доступу: <http://blogs.wsj.com/tech-europe/2011/06/27/why-trolls-behave-the-way-they-do> (дата доступу 2.02.2018).

REFERENCES

1. Vasylets, 2017 – Vasylets O. Kartynky vbyvaiut tekst, video vbyvaie kartynky. Shcho bude z media u tsyfrovomu sviti [Pictures kill text, video crashes pictures. What will happen with the media in the digital world]. Detector Media, available at: <http://detector.media/rinok/article/126638/2017-06-03-kartynki-vbivayut-tekst-video-vbyvae-kartynki-shcho-bude-z-media-u-tsi-frovomu-sviti/> (accessed 2 February 2018) [in Ukrainian]
2. Garmazhapova, 2013 – Garmazhapova A. Gde zhivut trolli. I kto ikh kormit [Where the trolls live. And who feeds them]. New Newspaper, available at: <https://www.novayagazeta.ru/articles/2013/09/07/56253-gde-zhivut-trolli-i-kto-ih-kormit> (accessed 2 February 2018) [in Russian]
3. Mahda, 2014 – Mahda Ye. V. Hibrydna viina: sutnist ta struktura fenomenu [Hybrid War: the nature and structure of the phenomenon]. International relations: Series «Political Science», 2014, Nr 4, pp. 138–153 [in Ukrainian]
4. Smirnov, 2006 – Smirnov F. Iskusstvo obshcheniya v Internet. Kratkoe rukovodstvo [The art of communication on the Internet. Quick Start Guide]. Moscow, 2006, 240 p. [in Russian]
5. Tlusta, 2011 – Tlusta A. O. Vplyv sotsialnykh mrezh na politychnu stabilnist derzhavy [The Influence of Social Networks on the Political Stability of the State]. Actual problems of international relations, 2011, Nr 101, pp. 195–201 [in Ukrainian]
6. Fisenko, 2012a – Fisenko T. Zasoby vplyvu v sotsialnykh internet-merezhakh [Means of Influence in Social Internet Networks]. State and regions. Series «Social Communications», Nr 1 (27), pp. 6–26 [in Ukrainian]
7. Fisenko, 2016 – Fisenko T. Politychni komunikatsii u sotsialnykh internet-merezhakh [Political Communications in Social Networking Services]. Perspective Directions of Ukrainian Media Content Research: Fundamental and Applied Aspects: Materials of All-Ukrainian Scientific and Practical Conference, 2016, pp. 64–68 [in Ukrainian]
8. Dearden, 2017 – Dearden L. Donald Trump retweets Britain First deputy leader's Islamophobic posts. Independent, available at: <http://www.independent.co.uk/news/world/americas/us-politics/donald-trump-britain-first-retweet-muslim-migrants-jayda-fransen-deputy-leader-a8082001.html> (accessed 2 February 2018) [in English]
9. Donath, 1996 – Donath J. Identity and Deception in the Virtual Community. MIT Media Lab, available at: [http://smg.media.mit.edu/people/Judith/Identity/Identity Deception.html](http://smg.media.mit.edu/people/Judith/Identity/Identity%20Deception.html) (accessed 2 February 2018) [in English]
10. Nimmo, 2016 – Nimmo B. Dismiss, distort, distract, dismay: China's response to the South China Sea arbitration. The Institute for Statecraft, available at: <http://www.statecraft.org.uk/research/dismiss-distort-distract-dismay-chinas-response-south-china-sea-arbitration> (accessed 2 February 2018) [in English]
11. Pew Research Center, 2016 – 2016 Election. The Latest Facts, Figures and Public Opinion Shaping the 2016 Presidential Election. Pew Research Center, available at: <http://www.pewresearch.org/topics/2016-election> (accessed 2 February 2018) [in English]
12. Rooney, 2011 – Rooney B. Why Trolls Behave the Way They Do. The Wall Street Journal, available at: <http://blogs.wsj.com/tech-europe/2011/06/27/why-trolls-behave-the-way-they-do> (accessed 2 February 2018) [in English]

Статтю подано до редакції 13.02.2018 р.

УДК 502-047.23-053.5

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.18/18.168234>

Галина ЧЕРНЕНКО,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки, теорії
та методики початкової освіти
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди» (Переяслав-Хмельницький, Україна)
chernenko.galyna@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ПРИРОДОЗНАВСТВА МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ В УКРАЇНІ (ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ – СЬОГОДЕННЯ)

У статті розкрито проблему вивчення природознавства молодшими школярами в Україні починаючи з ХХІ століття до сьогодення. Доведено, що вивчення природознавства молодшими школярами в закладах початкової освіти України зазнало значних кардинальних змін та оновлень.

Досліджено, що з 2001 р. у початкових класах вивчався курс «Я і Україна», що вміщував природознавчий і суспільствознавчий напрями, які були спрямовані на процес формування у школярів потреби до пізнання світу і людини в ньому як соціальної і біологічної істоти. Доведено, що з 2012 р. у початковій закладі впроваджено уроки природознавства, основною метою яких було формування цілісної природничо-наукової картини світу, яка відображає основні закономірності у природі та місце в ній людини. У 2014 р. програму з природознавства було оновлено. Досліджено, що у 2016 р. навчальна програма з природознавства зазнала змін, де на сьогодні сучасне природознавство передбачає пропедевтику природничих предметів відповідно до вікових особливостей дітей молодшого шкільного віку і базовим поняттям є природа як цілісний системний об'єкт.

Ключові слова: молодші школярі, програми, оновлення змісту, курс «Я і Україна», уроки природознавства.

Halyna CHERNENKO,
Ph.D. (Pedagogy), Assistant Professor;
Department of Pedagogy, Theory and Methodology of Primary Education
Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University
(Pereiaslav-Khmelnytskyi, Ukraine)
chernenko.galyna@gmail.com

PECULIARITIES OF STUDYING NATURAL HISTORY BY PRIMARY SCHOOLCHILDREN IN UKRAINE (FROM THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY TO NOWADAYS)

The article deals with the problem of studying natural history by younger schoolchildren in Ukraine from the XXI century to the present time. It is proved that the study of objects of live and inanimate nature by junior pupils in institutions of primary education of Ukraine has undergone significant fundamental changes and updates.

It is investigated that since 2001 in the elementary school the course «I and Ukraine» has been taught, which contained the natural history and socio-scientific directions, that are aimed at the formation of the students' needs for the knowledge of the world and the person in it as a social and biological being; the assimilation of spiritual values in various spheres of human life; the education of patriotism, respect for the Ukrainian state, its symbolism; creation of the theoretical basis for the intellectual development of junior schoolchildren.

Three programs from the course «I and Ukraine» (authors M. Bibik, N. Koval), «I and Ukraine. Environment» (authors V. Ilchenko, K. Guz) and «I and Ukraine» (authors R. Artsyshevsky, S. Balashov, etc.) have been analyzed. It is investigated that according to the given programs younger pupils had been taught until 2012.

The state standard of general elementary education, which was approved in 2011, envisaged the study of the educational branch «Natural Science» and increased the number of hours to study (two lessons of natural science per week). It is proved that at the natural history lessons the process of natural science competence formation was carried out.

The main tasks of the subject «Natural Sciences» are substantiated: the formation of a whole natural-scientific picture of the world, which reflects the basic nature laws and the place of a human in it; the formation of elementary concepts and concepts about objects and natural phenomena, their interconnections and dependencies; formation of methods of educational-cognitive and nature-protective activity; mastering of initial research skills during practical works, observations and experiments; the assimilation of norms of moral, aesthetic and traditional respectful attitude of the Ukrainian people towards nature. In 2014, the natural history program was upgraded and simplified.

It was investigated that in 2016 the curriculum for primary school was renewed, including the Natural Science. Modern Natural Science involves the propedevity of natural objects as appropriate for the age features of junior schoolchildren, where the basic concept is nature as a holistic system object.

Key words: *junior schoolchildren, programs, updating of content, course «I and Ukraine», lessons of natural history.*

Постановка проблеми. Сучасні проблеми закладів початкової освіти, насамперед, зумовлюються концептуальними положеннями та державними вимогами реформування освіти в Україні. Вони спрямовані на становлення особистості учня, розвиток його здібностей і обдарувань, наукового світогляду тощо.

У сучасний період реформування освіти в Україні відбувається переосмислення цілей, завдань, змісту, форм, методів як початкової освіти в цілому, так і окремих навчальних предметів, в тому числі вивчення природознавства. Актуальності набувають аспекти реформування змісту і методики вивчення природознавства у початковій школі. Це дає можливість глибше зрозуміти закономірності розвитку педагогічних явищ, виявити їх чинники і зв'язки та оцінити сучасний стан розвитку вивчення природознавства в початковій школі. Адже сучасні заклади початкової освіти повинні формувати у молодшого школяра наукову картину світу, розуміння місця людини в ній, ставлення до навколишньої дійсності та до самого себе.

Аналіз досліджень. Аналіз науково-педагогічної та методичної літератури свідчить про те, що проблема реформування змісту початкової освіти на сьогодні є актуальною. Так, науковцями Л. Хомич, С. Сисоєвою, Л. Хоружею розкрито загальні принципи організації педагогічного процесу й основні напрями конструювання змісту педагогічної підготовки, ефективні та раціональні методи навчання і виховання, формування творчої особистості та професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів.

Проблема розвитку методики викладання природознавства в початковій ланці освіти в Україні розкрито в педагогічно-методичних працях Т. Байбари, Л. Богданової, Л. Нарочної, В. Пакулової, О. Савченко та ін. Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх учителів до здійснення природознавчої освіти у початковій школі розкрито в монографії О. Біди.

Проблемою вивчення природознавства в початковій школі на сьогодні займаються сучасні науковці: Т. Гільберг, Т. Сак, Д. Біда, І. Грущинська. Вони розробляють та удосконалюють зміст вивчення природознавства у початковій школі, що представлено у навчальних програмах та підручниках.

Відсутність цілісного науково-педагогічного дослідження щодо розвитку вивчення природознавства та його актуальність для сучасного етапу реформування шкільної початкової освіти й зумовили вибір теми статті.

Метою статті є дослідження особливостей вивчення природознавства молодшими школярами та реформування змісту навчальних програм з природознавства на початку XXI століття в Україні.

Виклад основного матеріалу. Вивчення природознавства в початковій школі в період незалежності України набули кардинальних змін та оновлення. Так, на початку XXI століття відбулися кардинальні зміни щодо вивчення природознавства в початковій школі. Відповідно до Державного стандарту початкової освіти було передбачено для вивчення освітню галузь «Людина і світ», реалізація якої здійснювалась через навчальну дисципліну «Я і Україна» (2001 р.).

Провідною ідеєю курсу «Я і Україна» було сформулювати в учнів уявлення про цілісність світу, природне і соціальне оточення як середовище життєдіяльності людини, її належність і до природи, і до суспільства. У навчальний процес учнів 1–2 класів було запроваджено уроки «Я і Україна. Навколишній світ» та передбачено вивчення таких розділів: «Про тебе самого», «Рід, родина, рідня», «Людина серед людей», «Природа навколо нас», «Твій рідний край», «Твоя країна – Україна» (Черненко, 2009: 29–30). Такий підхід до побудови змісту предмету в 1–2 класах дозволяв інтегрувати знання про людину, природу і суспільство в єдину наукову картину світу.

Для 3–4 класів було затверджено і рекомендовано декілька навчальних програм: «Я і Україна» (автори Т. Байбара, Н. Бібік), «Я і Україна. Довкілля» (автори В. Ільченко, К. Гуз) і «Я і Україна» (автори Р. Арцишевський, С. Балашова та ін.). Таким чином, для вчителів пропонувалося кілька програм щодо реалізації змісту, форм і методів при вивченні предмета «Я і Україна», а також надавалася змога вибору програми на власний розсуд (Черненко, 2009).

Основна мета програми «Я і Україна» (автори Т. Байбара, Н. Бібік) сприяла формування у малого українця потреби до пізнання світу і людини в ньому як соціальної і біологічної істоти; засвоєнню духовних цінностей у різноманітних

сферах людського життя; вихованню патріотизму, поваги до Української держави, її символики; створення теоретичної бази для інтелектуального розвитку молодших школярів (Програми, 2001).

Природознавчий напрям охоплював систему знань про об'єкти неживої та живої природи, взаємозв'язки та залежності між ними; поглиблював і розширював уявлення, поняття та закономірні зв'язки між ними на рівні природних угруповань; ознайомлював учнів з різноманітністю природи, господарською діяльністю населення, охороною і збереженням природи рідного краю, України та світу. Учні вивчали такі розділи: «Природа і ми», «Нежива природа», «Жива природа» – 3 клас; «Планета Земля», «Наша Батьківщина – Україна», «Рідний край» – 4 клас (Програми, 2003: 170–200). Зміст тем включав систему доступних для молодших школярів фактів, уявлень і понять, які всебічно відображали сутність компонентів неживої (світло і тепло, повітря, вода, гірські породи, ґрунт) та живої (рослини, тварини, людина) природи (Програми, 2003).

За програмою «Я і Україна. Довкілля» В. Ільченко, К. Гуз метою було формування особистості майбутнього громадянина України – людини здатної брати на себе відповідальність за своє майбутнє і майбутнє рідної землі (природне довкілля) та свого народу (суспільне довкілля) (Програми, 2003: 185). Мета реалізовувалася для природовідповідного особистісного розвитку школяра, задоволення його базових органічних і ментальних потреб у пізнанні свого життєвого навколишнього світу; засвоєння учнями системи знань про природу, суспільство, традиції свого народу на основі уявлень про найбільш загальні взаємозв'язки в природі; формування наукового світогляду, екологічної культури, біоцентричного мислення, навичок користування приладами природодослідника (Програма, 2003: 185). Програмою передбачено вивчення таких розділів: «Людина як особистість», «Людина, природа і суспільство», «Людина серед людей», «Культура», «Нежива природа», «Жива природа», «Планета Земля», «Наша Батьківщина – Україна», «Рідний край» (Програма, 2003).

Варто зазначити, що даний курс було побудовано за принципом центричності. Такий підхід, насамперед, дозволяв сформувати особистість школяра та розвивати світогляд, проте значно менше уваги приділялося процесу формування природознавчих понять (об'єктів неживої і живої природи) у молодших школярів.

В основу курсу «Я і Україна» (автори Р. Арцишевський, С. Балашова та ін.) було покладено науково доведену і практично перевірену ідею, згідно з якою поступове ознайомлення школярів зі знаннями про самих себе, про найближче і більш віддалене природне середовище сприяло розвитку їхньої самосвідомості та допомагало самовизначенню у довкіллі, починаючи з сім'ї, школи, родини, рідного краю, України, закінчуючи людством у цілому (Програма, 2003: 201). Головною метою курсу було передбачено сприяння самоусвідомлення учнів через пізнання самих себе як невід'ємної частини світу; засвоєння знань про людину, навколишнє природне і соціальне середовище.

Аналіз даних програм показує, що навчальний предмет «Я і Україна» мав інтегрований характер, який включав в себе природознавчу та суспільствознавчу складові. Зміст програм утворював систему уявлень і понять, відібраних з природничих і суспільствознавчих наук на основі ідеї цілісності природи та суспільства (Черненко, 2009).

Такий підхід до вивчення навколишнього світу, на наш погляд, недостатньо формував у молодших школярів природничі поняття; мало годин було відведено на вивчення саме об'єктів живої і неживої природи. Виникла необхідність реформування змісту початкової освіти, в тому числі й вивчення природознавчої складової.

У 2011 р. було затверджено новий Державний стандарт загальної початкової освіти (постанова Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2011 р., № 462). Зміст його ґрунтувався на засадах особистісно зорієнтованого і компетентнісного підходів, що зумовлював чітке визначення результативної складової засвоєння змісту початкової загальної освіти.

У стандарті чітко визначалися і обґрунтовувалися компетентності, що формувалися у молодших школярів. Зазначено, що предметна природознавча компетентність – особистісне утворення, що характеризує здатність учня розв'язувати доступні соціально і особистісно значущі практичні та пізнавальні проблемні задачі, пов'язані з реальними об'єктами природи у сфері відносин «людина – природа» (Про затвердження, 2011). Навчальним планом було передбачено вивчення освітньої галузі «Природознавство», що реалізувалася у освітньому процесі початкових закладів через уроки природознавства.

Таким чином, переконуємося, що виникла нагальна потреба розробки нової навчальної програми з природознавства. У 2012 навчальному році в навчальний процес молодших школярів було впроваджено нову програму з природознавства, яку розроблено на основі Державного стандарту загальної початкової освіти, що передбачала ознайомлення учнів з основами знань фундаментальних природничих наук, адаптованих до можливостей і особливостей дітей молодшого шкільного віку.

Базовим поняттям предмета стала природа як цілісний системний об'єкт, який визначала добір змісту, його розподіл і способи організації навчання. Відповідно до базового навчального плану предмет природознавство вивчався з 1 по 4 класи по дві години на тиждень (загальний обсяг становив 270 год.) (Програми, 2012).

Основна мета навчального предмета природознавства в початковій школі передбачала формування природознавчої компетентності учнів шляхом засвоєння системи інтегрованих знань про природу і людину, основ екологічних знань, опанування способами навчально-пізнавальної і природоохоронної діяльності, розвитку ціннісних ставлень до природи (Програма, 2012: 186). Виділялися такі основні завдання: формування цілісної природничо-наукової картини світу, яка відображає основні закономірності у природі та місце в ній людини; формування елементарних уявлень і понять про об'єкти і явища природи, їх взаємозв'язки і залежності; формування способів навчально-пізнавальної та природоохоронної діяльності; оволодіння початковими дослідницькими вміннями під час проведення практичних робіт, спостережень, дослідів; засвоєння норм морального, естетичного та традицій шанобливого ставлення українського народу до природи (Програма, 2012).

Відповідно до змісту початкової загальної освіти, затвердженого Державними стандартами, у програмі предмета природознавства було виділено такі напрями: «Об'єкти природи», «Взаємозв'язки у природі», «Земля – планета

Сонячної системи», «Україна на планеті Земля», «Рідний край, охорона і збереження природи», «Методи пізнання природи» (Програма, 2012: 187).

Програму з природознавства було підготовлено Т. Гільбергом, Т. Сак, Д. Бідою. Ними передбачено і запропоновано вивчення таких розділів:

– «Світ, у якому ти живеш»; «Світ неживої природи», «Світ живої природи», «Рідний край», «Моя країна – Україна», «Запитання до природи» – 1 клас;

– «Природа восени», «Природа взимку», «Природа навесні», «Природа влітку», «Запитання до природи» – 2 клас;

– «Вода», «Повітря», «Гірські породи», «Ґрунти», «Сонце – джерело енергії на Землі», «Рослини, тварини і середовища їх існування», «Людина та її організм», «Запитання до природи» – 3 клас;

– «Наша Батьківщина – Україна», «Природа материків і океанів», «Наша адреса у Всесвіті», «Ґіла та речовини», «Запитання до природи» – 4 клас (Програма, 2012: 188–203).

У сучасних умовах ефективність початкової освіти пов'язується з реалізацією компетентнісного підходу. Постає потреба у визначенні резервів підвищення ефективності навчального процесу на засадах компетентнісного підходу і розкритті механізмів їх використання у професійній діяльності педагогів.

Досліджено, що ефективній реалізації компетентнісного підходу в навчанні молодших школярів сприяють: зміни підходів до підготовки і проведення уроку як основної форми організації навчальної діяльності в умовах класно-урочної системи навчання та удосконалення організаційних форм, методів навчання, способів навчальної взаємодії, що мають на меті практичну спрямованість навчання і базуються на взаємозв'язках урочної та позаурочної діяльності. Це й зумовило оновлення навчальних програм для початкових закладів, яке відбулося у 2014 р.

Оновленою навчальною програмою з природознавства (2014 р.) запропоновано вивчення таких розділів:

– «Навколишній світ», «Нежива природа», «Жива природа», «Моя країна – Україна» – 1 клас;

– «Спостереження за порами року», «Природа восени», «Природа взимку», «Природа навесні», «Природа влітку» – 2 клас;

– «Вода», «Повітря», «Корисні копалини», «Ґрунти», «Енергія в нашому житті», «Живі організми та середовища їхнього існування», «Людина та її організм» – 3 клас;

– «Всесвіт і Сонячна система», «План і карта», «Природа материків і океанів», «Природа України» – 4 клас.

Оновлена програма з природознавства була спрямована на процес розвантаження та спрощення запропонованих тем для вивчення. Однак, аналізуючи результати впровадження навчальної програми з природознавства в освітній процес початкових закладів переконаємося в тому, що знову виникла необхідність оновлення навчальних програм, що сталося у 2016 р. (Оновлені програми, 2016).

У «Методичних рекомендаціях про викладання навчальних предметів у загальноосвітніх навчальних закладах у 2017/2018 навчальному році» обґрунтовано оновлення змісту навчальної програми з природознавства (Щодо методичних рекомендацій, 2017). В оновленій програмі з природознавства знято

розподіл годин на вивчення кожного розділу. Збільшено кількість уроків-екскурсій та спостережень у природі (за рахунок розвантаження програми рекомендується збільшити кількість уроків-екскурсій та спостережень у природі). Переконаливо можна стверджувати, що в процесі реформування змісту навчальних програм з природознавства враховані історичні надбання. Про ефективність уроків на природі писав В. Сухомлинський, що досліджено в праці А. Ігнатьєвої «Розуміння сутності природи як основного чинника виховання молодших школярів у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського» (Ігнатьєва, 2015).

В оновленій програмі розширено тематику навчальних проєктів (рекомендована кількість проєктів у першому класі – не менше двох; у 2–4 класах – не менше чотирьох). Приведено у відповідність зміст навчального матеріалу та вимоги до кінцевих результатів засвоєння програмового змісту з урахуванням вікових особливостей учнів початкових класів (Оновлені програми, 2016).

Тему «Тіла і речовини» інтегровано у зміст програми 1-го, 2-го, 3-го та 4-го класів. У першому класі в розділі «Навколишній світ» формуються уявлення про тіла неживої природи, природні та штучні тіла. У розділі «Нежива природа» діти знайомляться з речовинами на прикладі води, повітря, піску, глини та досліджують деякі їхні властивості (Опис ключових змін, 2016: 28–33).

У другому класі формується уявлення про агрегатні стани речовини на прикладі води (твердий – лід (сніг); рідкий – вода; газоподібний – водяна пара) та перехід води з одного стану в інший за нагрівання та охолодження (утворення хмар та опадів, колообіг води у природі, замерзання водойм, відлига). Учні набувають практичних навичок, досліджуючи речовини у різних агрегатних станах, порівнюють властивості льоду та снігу, усвідомлюють, що сніг і лід – це вода, досліджують сніжинки за допомогою лупи та за малюнками (Опис ключових змін, 2016).

У третьому класі поглиблюються знання учнів про речовини та їхні властивості, формується поняття про розчинні та нерозчинні у воді речовини, учні досліджують розчинність речовин, що використовуються у побуті. Вивчаючи властивості води, варто наголосити, що всі рідини приймають форму посудини, у яку їх наливають, текучі, але водночас мають і відмінні властивості (практична робота «Порівняння властивостей води та інших рідин») (Опис ключових змін, 2016).

При вивченні складу повітря учитель наголошує, що воно є сумішшю газоподібних речовин (кисню, азоту, водню вуглекислого газу, водяної пари та ін.). Властивості газоподібних речовин вивчаються на прикладі повітря. Усі гази займають весь доступний їм простір, легко стискаються, розширюються при нагріванні і водночас мають різні властивості (на прикладі кисню, водяної пари, вуглекислого газу).

У темі «Корисні копалини» поглиблюються знання учнів про властивості речовин у різних агрегатних станах на прикладі твердих, рідких та газоподібних корисних копалин. Знайомлячись із колекцією корисних копалин учні порівнюють їхні властивості.

При вивченні ланцюгів живлення, травної, дихальної та кровоносної систем, гігієни шкіри, складанні раціону здорового харчування знання учнів про речовини у 3-му класі розширюються, а узагальнити їх допоможе проєкт «Різно-

манітність речовин і матеріалів та використання їх людиною» (Опис ключових змін, 2016).

Варто зазначити, що такі нововведення у змісті природознавства дозволять краще реалізувати поставлену мету курсу, а саме сформувати природознавчу компетентність школярів шляхом засвоєння системи інтегрованих знань про об'єкти неживої та живої природи.

Висновки. Таким чином, переконуємося в тому, що вивчення природознавства молодшими школярами в закладах початкової освіти України на початку XXI століття і до сьогодні не є стабільним. Відбувається постійний процес реформування змісту навчальних програм з природознавства, що направлений як на ефективний процес формування природознавчої компетентності молодших школярів так і на засвоєння ними знань у своїй практичній діяльності. На нашу думку, все це зумовлено, насамперед, новими потребами молодшого школяра, а також розвитком суспільства та врахуванням європейського стилю освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ігнат'єва, 2015 – Ігнат'єва А. Розуміння сутності природи як основного чинника виховання молодших школярів у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського // Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. 2015. Вип. 12. С. 262–266.
2. Навчальні програми, 2012 – Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою. 1–4 класи. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2012. 392 с.
3. Оновлені програми, 2016 – Оновлені програми для початкової школи 1–4 класів / Міністерство освіти і науки. 2016. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/pochatkova-shkola/onovleni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli-1-4-klasiv> (дата звернення 22.02.2018).
4. Опис ключових змін, 2016 – Опис ключових змін в оновлених програмах початкової школи. Природознавство 1–4 класи. 2016. С. 28–33. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya-pochatkova-opys-klyuchovyh-zmin.pdf> (дата звернення 22.02.2018).
5. Про затвердження, 2011 – Про затвердження Державного стандарту загальної початкової освіти: URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/17911 (дата звернення 17.02.2018).
6. Програми, 2001 – Програми для середньої загальноосвітньої школи 1–2 класи. Київ, Початкова школа. 2001. С. 175–200.
7. Програми, 2003 – Програми для середньої загальноосвітньої школи 3–4 класи. Київ, Початкова школа. 2003. С. 170–200.
8. Черненко, 2009 – Черненко Г. М. «Людина і світ» з методикою викладання у початковій школі: навчально-методичний посібник. Київ: «Міленіум». 2009. 174 с.
9. Що до методичних рекомендацій, 2017 – Що до методичних рекомендацій про викладання навчальних предметів у загальноосвітніх навчальних закладах у 2017/2018 навчальному році. URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/56860/ (дата звернення 17.02.2018).

REFERENCES

1. Ihnatieva, 2015 – Ihnatieva A. Rozuminnia sutnosti pryrody yak osnovnoho chynnyka vykhovannia molodshykh shkoliariv u pedahohichnii spadshchyni V. O. Sukhomlynskooho [Understanding of the nature as the main factor in the upbringing of junior pupils in the pedagogical heritage of V. O. Sukhomlynsky] // Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskiy zbirnyk

naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. 2015. Vyp. 12. P. 262–266 [in Ukrainian]

2. Navchalni prohramy, 2012 – Navchalni prohramy dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv iz navchanniam ukraïnskoïu movoïu. 1–4 klasy [Educational programs for general educational institutions with Ukrainian language education. 1–4 grades]. Kyiv: Vydavnychi dim «Osvita», 2012. 392 p. [In Ukrainian]

3. Onovleni prohramy, 2016 – Onovleni prohramy dlia pochatkovoï shkoly 1–4 klasiv [Updated programs for elementary school 1–4 grades]. 2016. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/pochatkova-shkola/onovleni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli-1-4-klasiv> (22.02.2018). [In Ukrainian]

4. Opys kliuchovykh zmin, 2016 – Opys kliuchovykh zmin v onovlenykh prohramakh pochatkovoï shkoly. Pryrodoznavstvo 1–4 klasy [Description of key changes in upgraded primary school programs. Natural science 1–4 grades]. 2016. P. 28–33. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/pochatkova/opys-klyuchovykh-zmin.pdf> (22.02.2018) [in Ukrainian].

5. Pro zatverdzhennia, 2011 – Pro zatverdzhennia Derzhavnogo standartu zahalnoï pochatkovoï osvity [On Approval of the State Standard of General Elementary Education]: URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/17911 (17.02.2018) [in Ukrainian]

6. Prohramy, 2001 – Prohramy dlia serednoï zahalnoosvitnoï shkoly 1–2 klasy [Programs for secondary school; 1–2 grades]. Kyiv, Pochatkova shkola. 2001. P. 175–200 [in Ukrainian]

7. Prohramy, 2003 – Prohramy dlia serednoï zahalnoosvitnoï shkoly 3–4 klasy [Programs for secondary school; 3–4 grades]. Kyiv, Pochatkova shkola. 2003. P. 170–200 [in Ukrainian]

8. Chernenko, 2009 – Chernenko H.M. «Liudyna i svit» z metodykoïu vykladannia u pochatkovii shkoli: navchalno-metodychnyi posibnyk [«Man and the world» with a methodology of teaching in elementary school: a teaching manual. Kyiv: «Milenium». 2009. 174 p. [In Ukrainian]

9. Shchodo metodychnykh rekomendatsii, 2017 – Shchodo metodychnykh rekomendatsii pro vykladannia navchalnykh predmetiv u zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh u 2017/2018 navchalnomu rotsi [Regarding methodological recommendations for teaching subjects in general education institutions in the 2017/2018 academic year]. URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/56860/ (17.02.2018) [in Ukrainian]

Стаття подано до редакції 01.03.2018 р.

Юлія ЧЕРНЕЦЬКА,

доктор педагогічних наук,

*доцент, професор кафедри соціальної роботи та соціальної педагогіки
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»*

Харківської обласної ради (Харків, Україна) ulakgy@gmail.com

ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У НАРКОЗАЛЕЖНИХ ЯК УМОВА РОЗВИТКУ ЇХ СОЦІАЛЬНОСТІ

Стаття присвячена вивченню теоретико-методичних основ формування ціннісних орієнтацій у наркозалежних як умови розвитку їх соціальності. Проаналізовано філософські передумови формування ціннісного та анти-ціннісного ставлення наркозалежної особистості до світу, до людей, до себе. Практичне втілення ідеї формування ціннісних орієнтацій у наркозалежних відбувається завдяки цілеспрямованому формуванню особистісної системи цінностей завдяки соціальному перевихованню в умовах реабілітаційного центру.

***Ключові слова:** наркозалежні, цінності, ціннісні орієнтації, самоставлення, самореалізація, ресоціалізація.*

Yuliya CHERNETSKA,

*Ph. D. hab. (Pedagogy), Associate Professor, Professor of Social Work and Social
Pedagogy Department, Communal Institution*

«Kharkiv Humanitarian and Pedagogical Academy»

of Kharkiv regional council (Kharkiv, Ukraine) ulakgy@gmail.com

THE FORMING OF THE DRUG-DEPENDENT'S VALUE ORIENTATIONS AS A PRECONDITION OF THEIR SOCIALITY DEVELOPMENT

The article is devoted to the study of theoretical and methodological foundations of the forming of drug-dependent people value orientations as a condition of their sociality development. The philosophical preconditions of the forming of the value and anti-value attitude of drug-dependent people to the world, to people, to oneself are analyzed.

The problem of value orientations in philosophy connected with the possibilities of free choice of personality ways of self-realization and self-satisfaction is found out. Within the framework of subjective ontology the human existence meaning is through a) nature and art; b) society; c) human spirituality. In contemporary philosophical paradigms, the moral and spiritual values of man are in harmonious conjunction with the outside world, emphasizing the need for the formation of social norms and values.

The category "sociality" in the social-pedagogical sense as a complex personality formation, who has the features of healthy socially functioning personality, is considered. Long-term stay in an addictive state affects the deformation of the value system in the drug-dependent people, that supports their addictive behavior and serves as a factor in the desocialization of the individual.

The result of the formation of values in relation to the world of drug-dependent people will be manifestations such as: respect for family traditions, pride in their

race, surname, citizenship, patriotism, love of nature, careful attitude to its wealth, peacefulness and non-violence, hard work, the desire to social creativity, intelligence, curiosity, education. The result of the formation of sociality through the attitude of drug-dependent people to other people is humanity, altruism and tolerance but in the areas of the attitude of the drug-dependent people to himself and his own health are the care of his own health, the desire to lead a healthy lifestyle, self-perception and mental health, freedom-autonomy, self-determination, self-realization.

The methodical basis for the formation of value orientations is the work within the framework of behavioral approach. According to this approach, the teaching of drug-dependent people is a new form of behavior that eliminates self-destruction and enhances the self-worth of the individual.

One of the social-pedagogical tasks implemented in the rehabilitation center is the formation of the new system of values aimed at maintaining healthy lifestyle, recognizing and adhering to the norms of behavior adopted in society. At first, there are vital (biological) values associated with their own health. Subsequently, there is a gradual expansion of the functional responsibilities of the drug-dependent people, that positively affects the formation of his social values, which includes the family, close people, friends and other significant persons.

The practical implementation of the idea of the forming drug-dependent people value orientations is due to the purposeful forming of a personal value system through social rehabilitation in terms rehabilitation center.

Key words: *drug-dependent people, values, value orientations, self-actualization, self-realization, re-socialization.*

Постановка проблеми. Життєвий шлях особистості визначається можливістю самореалізації у багатьох сферах життєдіяльності. Тому проблема формування позитивних у соціальному аспекті ціннісних орієнтацій наркозалежних є вкрай актуальною для можливості їх повторного повернення до повноцінної життєдіяльності в суспільстві, а міра ставлення їх до себе, до людей, до світу, засвоєння ними моральних, духовних і соціальних норм і цінностей – найважливішою умовою розвитку їх соціальності. Остання розглядається нами як характеристика соціального суб'єкта, що дозволяє індивіду позитивно самореалізуватися в суспільстві.

Аналіз наукових здобутків свідчить, що в ракурсі нашого дослідження привертають увагу розвідки сучасних учених, тематика досліджень яких дотична до окресленої проблеми, а саме: соціалізація різних соціальних категорій (В. Бочарова, О. Безпалько, М. Галагузова, І. Зверєва, А. Капська, Л. Міщик, А. Мудрик, С. Харченко); соціально-педагогічна робота з дітьми, молоддю та сім'єю (Т. Алексеєнко, І. Зверєва, А. Капська, С. Коношенко, Г. Лактіонова, Л. Романовська, І. Трубавіна); особливості ресоціалізації девіантної й делінквентної особистості (М. Галагузова, С. Горенко, В. Жукова, Л. Жук, І. Жук, Н. Калашник, О. Караман, В. Коваль, В. Лютий, О. Неживець, А. Реан, В. Садовський, В. Синьов, С. Харченко, М. Фіцула); психологічні та психотерапевтичні аспекти в роботі з наркозалежними (П. Андрух, М. Жидко, С. Кулаков, С. Ваїсов, О. Копитін, О. Богачов); формування здорового способу життя дітей та молоді (Ю. Бойчук, П. Гусак, Н. Зимівець, Я. Мудрий, С. Омельченко, В. Петрович, Г. Пономарьова); особливості впровадження корекційно-профілактичної

роботи (В. Беспалько, Л. Габора, Т. Журавель, Н. Литвинова, Н. Максимова, Т. Мартинюк, О. Мурашкевич, А. Нагорна, В. Поліщук, Л. Романовська); зміст та технології ресоціалізації проблемних категорій дітей і молоді (С. Горенко, Н. Калашник, О. Караман, В. Лютий, В. Синьов, С. Харченко); дослідження філософських основ цінності і сенсу людського буття як найвищих акмеологічних утворень, а також їх втрати як шляху до саморуйнування (А. Камю, С. Гроф, Ю. Нікітін, В. Франкл, Е. Фромм, Е. Тоффлер, М. Хайдеггер, А. Шопенгауер, К. Ясперс); соціально-педагогічні та психологічні проблеми розвитку соціальності особистості (Т. Алексеєнко, А. Брушлинський, Н. Лавриченко, К. Мілютіна, О. Рассказова, А. Рижанова).

Метою статті є розкриття теоретико-методичних основ для формування ціннісних орієнтацій у такої соціальної категорії як наркозалежні як умови розвитку в них соціальності.

Виклад основного матеріалу розпочнемо з аналізу праць філософського напрямку вчених, які звернули увагу на проблему кризи формування традиційних цінностей. Наприкінці XIX – початку XX ст. А. Камю, Ж.-П. Сартр, М. Хайдеггер, А. Шопенгауер, Е. Фромм та ін., здійснили вагомий внесок у розробку основ проблеми буття людини в суспільстві, сенсу і цінності її життя. Серед філософських праць, присвячених проблемам цінностей і відповідним їм ментальностям, варто відзначити також твори М. Бердяєва, Ф. Ніцше, Г. Сковороди, В. Соловйова, А. Печчеї, К. Ясперса та ін.

Зазначимо, що проблема цінностей у філософії щільно пов'язана із можливостями вільного вибору особистістю способів самореалізації і самозадоволення. У цьому зв'язку буде слушним трактування А. Шопенгауером у праці «Свобода воли на основі моралі: две основные проблемы этики» необмеженого індивідуалізму та гедонізму, що стали альтернативою традиційним цінностям у суспільстві XIX ст. Автор підводить до розуміння причин кризи цінностей у суспільстві, а зрештою причин важкої соціальної адаптації наркозалежної особистості в суспільстві. Автор пише: «...усіялке задоволення примарне, і те, що було досягнуто, ніколи не дає повного заспокоєння непокірливій волі...» (Шопенгауер, 2005: 278).

Починаючи з екзистенціалістської діалектики, філософи Е. К'єркегор, а згодом і Е. Фромм, передірали безпорадність бездуховної людини. Е. Фромм підкреслює, що сучасна людина тяжіє під напругою самотності і власної нікчемності, акцентуючи на тому, що пошуки моралі для вільної людини на шляху руйнування традиційних цінностей, згодом руйнують людяність, а в остаточному рахунку – і саму людину як особистість (Фромм, 1998).

У своїх творах «Бегство от свободы. Человек для себя», «Душа человека» Е. Фромм з'ясує сутність таких людських цінностей, як влада, залежність та особистісна незалежність. У руслі нашого дослідження, а особливо у ракурсі проблеми особистісної, внутрішньої незалежності наркозалежної особи, слушні думки Е. Фромма дають відповіді на питання: «Чому для одного індивіда свобода може стати непосильним тягарем, якого вона намагається позбутися?» (Фромм, 1998).

Поступово в сучасній західній філософії в рамках суб'єктивної онтології Ж.-П. Сартра, Е. Гуссерля, М. Шелера, Т. де Шардена, накреслюються нові акмеологічні основи для розуміння буття людини в суспільстві: в центрі всіх

форм буття знаходяться: а) природа та мистецтво; б) суспільство; в) духовність людини. У межах дослідження проблеми сенсу буття людини в соціумі для нашого дослідження представляють наукових інтерес ідеї Е. Гуссерля щодо інтерсуб'єктивності особистості, яку автор трактує як конституційовану «первинним его», що зрештою розроблялася у зв'язку з виокремленням певних соціальних характеристик людини у соціумі (Гуссерль, 2005).

Як бачимо, філософські ідеї досягають розуміння сенсу буття людини в гармонійному поєднанні із навколишнім світом, виокремлюючи необхідність формування суспільних норм і цінностей, ґрунтуючись на тенденції переходу від ґносеології до фундаментальної онтології.

Розглядаючи соціальність с соціально-педагогічному сенсі як комплексне утворення особистості, якій притаманні риси здорової соціально функціонуючої особистості, відзначимо, що в науковий обіг поняття «соціальність» було введено завдяки працям французьких соціологів Е. Дюркгейма, Л. Леві-Брюля та їх послідовників В. Дуаза, Д. Жодле, С. Московичі. Сучасні соціологи В. Абушенко, А. Григорьев, Н. Отрешко вважають соціальність якістю особистості, що відображає її здатність бути суб'єктом соціальних відносин і забезпечує можливість спільних дій різних суб'єктів в одному соціальному просторі-часі (Енциклопедія, 2013: 99).

Спираючись на проаналізовані ідеї філософів, соціологів, психологів і соціальних педагогів, розкриваючи власне розуміння проблеми формування ціннісних орієнтацій наркозалежних як умови розвитку їх соціальності, представимо сутність і зміст такої роботи через розуміння наркозалежними *ціннісного та анти-ціннісного ставлення наркозалежної особистості до світу, до людей, до себе* у вигляді таблиці 1.

Як бачимо, ціннісне ставлення особистості як показник розвитку соціальності наркозалежних у блоці *«Ставлення до світу»* визначається через такі філософські категорії як «сім'я», «вітчизна», «земля», «мир», «праця», «культура», «знання», результатом сформованості цінностей цього блоку у наркозалежних будуть такі прояви як повага до сімейних традицій, гордість за свій рід, своє прізвище, громадянськість, патріотизм, любов до природи, дбайливе відношення до її багатств, миролюбність та неприйняття насилля, працелюбність, прагнення до соціальної творчості, інтелігентність, допитливість, освіченість відповідно. Результатом сформованості соціальності другого блоку *«Ставлення до інших людей»* в аспектах «Людина така, як Я сама», Людина як не Я (альтер-Его), Людина не така, як Я, вважатимемо гуманність, альтруїзм і толерантність. У блоці ставлення наркозалежної особи до *«Самої себе і власного здоров'я»*, результатом і проявом соціальності будуть піклування про власне здоров'я, бажання вести здоровий спосіб життя, позитивне самосприйняття і душевне здоров'я, свобода-самостійність, самовизначеність, самореалізованість.

Практичне втілення ідеї формування ціннісних орієнтацій у наркозалежних відбувається завдяки цілеспрямованому *формуванню особистісної системи цінностей* завдяки соціальному перевихованню в умовах реабілітаційного центру.

Період вживання психоактивних речовин (ПАР) характеризується деформацією системи цінностей у наркозалежної особи, що підтримує їх адиктивну поведінку та слугує чинником десоціалізації особистості (Чернецька, 2015: 332).

Одним із соціальних завдань є формування нової системи цінностей, спрямованої на підтримку здорового способу життя, визнання та дотримання норм поведінки, прийнятих у суспільстві. Перебуваючи в реабілітаційному центрі, реабілітант знайомиться з системами цінностей людей, які його оточують. Першими кроками у зміні ціннісної бази клієнта є дотримання правил та норм поведінки в центрі. Постійна взаємодія з учасниками процесу, обмеження на перших етапах перебування в центрі та поступове розширення функціональних обов'язків на подальших етапах впливає на зміну набутих під час вживання ПАР стереотипів поведінки.

Це завдання є надзвичайно важливим, оскільки, як стверджують учені В. Афанасьєв, Я. Гілінський, С. Ваісов, О. Єгоров, під впливом ПАР суттєво порушується структура ціннісних орієнтацій з виходом на перший план бажання наркотизації (Афанасьєв, Гілінський, 1993, Ваісов, 2008, Єгоров, 2007). Під впливом хімічної речовини виникає психічна деградація, загострюються прояви егоцентризму, брехливості, потайливості, маніпулятивної поведінки. Фактично систему ціннісних орієнтацій слід будувати наново. Починається ця робота ще до початку курсу реабілітації, але основна реалізація такого завдання відбувається у другій половині курсу. Спочатку на перший план виходять вітальні (біологічні) цінності, пов'язані з власним здоров'ям. На подальше формування ціннісної структури впливає вся атмосфера Центру та проходження курсу реабілітації (Методичні рекомендації, 2004). Так, вимога до чесності поборює брехливість, трудотерапія привчає до відповідальності, колективізму тощо. Крім того, пацієнт у тверезому стані зовсім по-іншому оцінює минулу поведінку. Це особливо добре помітно при відповідях на одні й ті самі питання одразу після детоксикації і через 3–4 місяці.

Таблиця 1

Ціннісне та анти-ціннісне ставлення особистості до світу, до людей, до себе

Об'єкти ставлення (цінності)	Ціннісне ставлення (показники розвитку соціальності)	Анти-ціннісне ставлення (показники особистісного регресу наркозалежних, асоціальності)
<i>Ставлення до світу</i>		
Сім'я	Повага до сімейних традицій, гордість за свій рід, своє прізвище	Соціальна безгрунтовність, ігнорування відповідальності за продовження життя, роду
Вітчизна	Громадянськість, патріотизм	Соціальне утриманство, патерналізм
Земля	Любов до природи, дбайливе відношення до її багатств	Споживацтво, гедонізм
Мир	Миролюбність та неприйняття насилля	Агресія, мілітаризм
Праця	Працелюбність, прагнення до соціальної творчості	Лінощі, безпорадність
Культура	Інтелігентність	Хамство, вандалізм

Знання	Допитливість, освіченість	Неуцтво, неосвіченість
<i>Ставлення до інших людей</i>		
Людина така, як Я сама	Гуманність	Жорстокість
Людина як не Я (альтер-Его)	Альтруїзм	Егоїзм
Людина не така, як Я	Толерантність	Ксенофобія, націоналізм, расизм
<i>Ставлення до самого себе, до власного здоров'я</i>		
Я-тілесне	Піклування про власне здоров'я, бажання вести здоровий спосіб життя	Пристрасть до шкідливих звичок, негативізм по відношенню до власного здоров'я
Я-душевне	Самосприйняття і душевне здоров'я	Недовіра до своєї самості, комплекс неповноцінності
Я-духовне	Свобода-самостійність, самовизначеність, самореалізованість	Несвобода особистості, перетворення особистості на «соціального пішака»

У сучасній парадигмі лікування залежностей значну роль відіграє біхевіоральний підхід, згідно з яким наркозалежних необхідно навчати нових форм поведінки, яка не призводитиме до саморуїнування, тому наступний підетап нерозривно пов'язаний саме з необхідністю корекції поведінки наркозалежних.

Висновки. Умовою формування ціннісних орієнтацій у наркозалежних вважатимемо сформовану соціальність, що характеризує наркозалежного як соціального суб'єкта і дозволяє йому позитивно самореалізуватися в суспільстві. Методологічною основою для формування ціннісних орієнтацій стали філософські передумови ціннісного та анти-ціннісного ставлення наркозалежної особистості до світу, до людей, до себе. Результатом сформованості цінностей у сфері ставлення до світу у наркозалежних будуть такі прояви як повага до сімейних традицій, гордість за свій рід, своє прізвище, громадянськість, патріотизм, любов до природи, дбайливе відношення до її багатств, миролюбність та неприйняття насилля, працелюбність, прагнення до соціальної творчості, інтелігентність, допитливість, освіченість відповідно. Результатом сформованості соціальності через ставлення наркозалежних до інших людей» в вважатимемо гуманність, альтруїзм і толерантність, а в сферах ставлення наркозалежної особи до самої себе і власного здоров'я – піклування про власне здоров'я, бажання вести здоровий спосіб життя, самосприйняття і душевне здоров'я, свобода-самостійність, самовизначеність, самореалізованість. Практичне втілення ідеї формування ціннісних орієнтацій у наркозалежних відбувається завдяки цілеспрямованому формуванню особистісної системи цінностей завдяки соціальному перевихованню в умовах реабілітаційного центру.

Проведене дослідження дозволило визначити перспективні питання розвитку соціальності наркозалежних, які стосуються розробки сутності і змісту формування конструктивних способів поведінки як прояву набутої соціальності наркозалежних.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вайсов, 2008 – Вайсов С. Б. Наркотическая и алкогольная зависимость: практическое руководство по реабилитации детей и подростков. СПб., 2008. 272 с.
2. Гишинский, Афанасьев, 1993 – Гишинский Я. И., Афанасьев В. С. Социология девиантного (отклоняющегося) поведения и социального контроля: учеб. пособие. СПб., 1993. 254 с.
3. Гуссерль, 2005 – Гуссерль Э. Избранные работы. М., 2005. 464 с.
4. Егоров, 2007. – Егоров А. Ю. Нехимические зависимости: монография, СПб., 2007. 190 с.
5. Енциклопедія, 2013 – Енциклопедія для фахівців соціальної сфери: Київ – Сімферополь, 2013. 536 с.
6. Методичні рекомендації, 2004 – Методичні рекомендації з питань організації та функціонування центрів ресоціалізації наркозалежних: К., 2004. 200 с.
7. Фромм, 1989 – Фромм Э. Бегство от свободы; Человек для себя: Минск, 1998. 478 с.
8. Чернецька, 2015 – Чернецька Ю. І. Вплив чинників десоціалізації на формування наркозалежної особистості // Міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2016. Вип. 14. С. 330–336.
9. Шопенгауер, 1987 – Шопенгауер А. Свобода воли на основе морали: две основные проблемы этики: СПб., 1987. 467 с.

REFERENCES

1. Vaisov, 2008 – Vaisov S. B. Narkotycheskaya i alkohol'naya zavisimost'. Prakticheskoe rukovodstvo po reabilitatsii detej i podrostkov [Drug and alcohol addiction: practical guidance on rehabilitation of children and teenagers]. 2008. 272 p. [in Russian]
2. Gilinskij Ya. Y'. Sociologiya deviantnogo (otklonyayushhegosya) povedeniya i social'nogo kontrolya: [Sociology of the deviant (deviating) behavior and social control] Education guidance, 1993. 254 p. [in Russian]
3. Gusserl', 2005 – Gusserl' E. Izbrannye raboty [Selected works], 2005. 464 p. [in Russian]
4. Egorov, 2007 – Egorov A. Yu. Nehimcheskie zavisimosti [Nonchemical dependences], 2007. 190 p. [in Russian]
5. Enciklopediya dlya fahivciv social'noyi sfery [Encyclopedia for specialists of social sphere], 2013. 536 p. [in Ukraine].
6. Metodychni rekomendatsiyi z pytan' organizatsiyi ta funkcionuvannya centriv resocializatsiyi narkozaleznyh [Methodical recommendations on the organization and functioning of centres for the social reintegration of drug addicts], 2004. 200 p. [in Ukrainian]
7. Fromm, 1998 – Fromm E. Begstvo ot svobody; Chelovek dlya sebya [Escape from freedom, Man for himself], 1998. 478 p. [in Russian]
8. Chernets'ka, 2015 Chernets'ka Yu. I. Vplyv chynnykiv desocializatsiyi na formuvannya narkozaleznoyi osobystosti [The influence of factors of desocialization on the formation of drug-dependent person], 2016. p.p. 330–336. [in Ukrainian].
9. Shopengauyer, 1987 – Shopengauyer A. Svoboda voli na osnove morali: dve osnovnyye problemy etiki [Free will on the basis of morals: two main problems of ethics], 1987. 467 p. [in Russian]

Статтю подано до редакції 15.02.2018 р.

ІСТОРІЯ

УДК 94(477.83)«1930»

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.18/18.168237>

Микола ГАЛІВ,

*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри історії України
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Україна) halivm@yahoo.com*

Анна ОГАР,

*кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри філологічних дисциплін
та методики їх викладання у початковій школі
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Україна) annaogar@ukr.net*

**ХРИСТИЯНСЬКА ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКА СПІЛКА
В ДРОГОБИЧІ (1930-ТІ РР.): ДОКУМЕНТ ДО ІСТОРІЇ ТОВАРИСТВА**

У статті проаналізовано документ до історії діяльності громадської організації Християнська польсько-українська спілка у Дрогобичі (1932 – 1939). Він знаходиться в Державному архіві Львівської області й датується 1937 р. Це офіційне повідомлення дрогобицького повітового старости Еміля Верстейна, адресоване суспільно-політичному відділу уряду Львівського воєводства. Автори статті умовно поділили документ на декілька частин: коротка історія товариства та її цілі, аналіз мотивів її засновника Антонія Станкевича, кількісний, національний та соціальний склад товариства, пропозиції повітового старости щодо подальшого використання громадської організації в політичних інтересах польського уряду.

Ключові слова: історичне джерело, Християнська польсько-українська спілка у Дрогобичі, Антоній Станкевич, українсько-польські відносини, міжвоєнний період.

Mykola HALIV,

*Ph D (Education), Associate Professor of the Department of History of Ukraine,
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Ukraine) halivm@yahoo.com*

Anna OHAR,

*Ph D (Philology), Senior lecturer of the Department of Philological Sciences
and Techniques of Teaching in Elementary School,
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Ukraine) annaogar@ukr.net*

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених у рамках виконання наукового проекту «Українсько-польсько-єврейські взаємини у Східній Галичині (перша половина ХХ ст.): історичний досвід, уроки для сучасності», що фінансується за рахунок коштів загального фонду Державного бюджету. ID:95861 29.08.2017 (176-1).

CHRISTIAN POLISH-UKRAINE UNION IN DROHOBYCH (1930'S): DOCUMENT TO THE HISTORY OF THE SOCIETY

The document on the activities of a public organization Christian Polish-Ukrainian Union in Drohobych (1932 – 1939) is analyzed in this article. The document is in the State Archives of the Lviv region. This is the official announcement of Emil Verstein, Drohobych county governor (starosta), addressed to the political and social department of the Lviv Provincial Government in August 1937. The document an introduced for scientific research, printed in the original language (in Polish).

The authors conditionally divided the document into several parts: a brief history and purpose of the society; analysis of Antony Stankevich's motives as the founder of the organization; quantitative, national and social structure of the society; the Drohobych county governor (starosta) offers about the further use of a public organization in the political interests of the Polish government. In addition, four photo about the activities of Christian Polish-Ukrainian Union are in this article. These photo are posted on the National Digital Archive website (Poland). The first photograph depicts the building of the society, on the other – members of the society during various public actions in 1933 and 1937.

Conclusions about the representativeness of the historical source for studying the history of social life in the Drohobych-city, to characterize the national policy of the Polish authorities in Eastern Galicia and the attitude of the Polish government to the Ukrainian question, the authors makes in this article. The main idea of the authors is that Christian Polish-Ukrainian Union in Drohobych was founded on the initiative of a liberal man who lived in the multi-ethnic environment of the Drohobych-city and wanted a peaceful, civilized co-existence between the Ukrainian and Polish peoples in the Polish republic. The society was founded in a difficult time, when relations between Ukrainians and Poles became very aggravated. Polish officials decided to use this organization to implement the state (and national) assimilation of Ukrainians in the late 1930s.

Keywords: *the historical source, Christian Polish-Ukrainian Union in Drohobych, Antony Stankevich, Ukrainian-Polish relations, interwar period.*

Постановка проблеми. Українсько-польські відносини на теренах південно-східних воєводств міжвоєнної Польщі продовжують привертати увагу дослідників, пізнавальна активність яких зумовлюється не лише науковим інтересом та новітніми науковими віянням у річизі досліджень міжнаціональних взаємин на теренах пограниччя, але й сучасними політичними та культурними процесами в межах відносин між Україною і Польщею. Відзначимо, що пошуки порозуміння з приводу широкого спектру українсько-польських взаємин у 1920 – 1930-х рр. підштовхують істориків до аналізу не лише проблем конфронтаційного характеру, на які міжвоєнне двадцятиліття на теренах Східної Галичини особливо багате, але й проявів пошуку порозуміння між українцями і поляками. Найбільш знаним прикладом є політика «нормалізації», що здійснювалася польським урядом на основі домовленостей з українськими політиками Українського національно-демократичного об'єднання (далі – УНДО). Однак пошук українського-польського компромісу вівся й на рівні громадських організацій, що діяли насамперед в мультинаціональних середовищах галицьких міст. Одним з таких товариств була Християнська польсько-українська спілка

у Дрогобичі (Chrześcijański Polsko-Ukraiński Związek w Drohobyczu), про діяльність якої до нашого часу дійшло небагато документів.

Аналіз останніх досліджень. Громадське життя Дрогобича міжвоєнного періоду наразі не є детально вивченим. У «Нарисах з історії Дрогобича» (2009) побіжно згадано про діяльність низки українських, польських та єврейських громадських організацій міста (Нариси, 2009: 155–153). Деякі згадки про діяльність громадських організацій (переважно польських) наведено у праці С. Ніцеї (Nicieja, 2009). Більш детальний опис діяльності українських громадських організацій здійснив І. Чава (Чава, 2014). Певні спогади-рефлексії щодо громадських відносин Дрогобича зустрічаються у відомих літературно-меморійних творах А. Хцюка (Хцюка, 2011). На жаль, майже нічого не згадано про цей аспект історичного життя Дрогобича у присвяченому містові випуску часопису «І» (2013, № 71). Наразі немає також і спеціальних досліджень діяльності Християнської польсько-української спілки у Дрогобичі.

Фото 1: Садина Християнської польсько-української спілки Дрогобича, прикрашена з нагоди святкування Дня незалежності Польщі 11.11.1933 р. (джерело: Narodowe archiwum cyfrowe. Zespół: Koncern Ilustrowany Kurier Codzienny – Archiwum Ilustracji. Sygnatura: 1-P-2969-1 – URL: <https://audiovis.nac.gov.pl/obraz/118735/>)

Мета статті – опублікувати та проаналізувати документ до історії діяльності Християнської польсько-української спілки у Дрогобичі.

Виклад основного матеріалу. Аналізований документ зберігається у Державному архіві Львівської області (фонд 1137 «Повітове староство в Дрогобичі. Відділ безпеки», опис 3, справа 83 «Інформація про роботу “Польсько-української спілки в Дрогобичі”»). Це інформаційне повідомлення дрогибицького повітового старости Еміля Верстейна до суспільно-політичного відділу уряду Львівського воєводства від 2 серпня 1937 р. У ньому викладено інформацію про діяльність Християнської польсько-української спілки, а також пропозиції чиновника щодо можливої державної підтримки цього товариства.

Згідно з ним, засновником товариства був учитель загальної початкової школи в Дрогобичі поляк Антоній Станкевич (ДАЛО. Ф. 1137. Оп. 3. Спр. 83). З іншого джерела відомо, що А. Станкевич вчителював у школі ім. Ст. Конарського (ДАЛО. Ф. 1137. Оп. 3. Спр. 83. Арк. 6), приміщення якої знаходилося на вул. Завалля. Відомо, що А. Станкевич народився 1890 р., учительську працю розпочав на початку Першої світової війни, а на 1924 р. працював у початковій школі с. Кропивник Новий (Lehnert, 1924: 12). Невідомо, коли саме його було переведено на вчительську працю до Дрогобича, але саме там він розгорнув активну громадську діяльність і заснував зазначене товариство.

Як повідомляє дрогибицький староста, А. Станкевич проявляв неабияку активність у праці товариства, трактуючи його як платформу для зближення українського і польського народів та «школу» виховання українців на лояльних

Фото 2: Фрагмент ходи членів Християнської польсько-української спілки Дрогобича 11.11.1933 р. (джерело: Narodowe archiwum cyfrowe. Zespół: Koncern Ilustrowany Kurier Codzienny – Archiwum Ilustracji. Sygnatura: 1-P-2969-3 – URL: <https://audiovis.nac.gov.pl/obraz/118739/>)

Фото 3: Учасники академії, організованої Християнською полько-українською спілкою Дрогобича 11.11.1933 р. (джерело: Narodowe archiwum cyfrowe. Zespół: Koncern Ilustrowany Kurier Codzienny – Archiwum Ilustracji. Sygnatura: 1-P-2969 – URL: <https://audiovis.nac.gov.pl/obraz/118737/>)

Фото 4: Учасники академії, організованої Християнською полько-українською спілкою Дрогобича 11.11.1937 р. (джерело: Narodowe archiwum cyfrowe. Zespół: Koncern Ilustrowany Kurier Codzienny – Archiwum Ilustracji. Sygnatura: 1-P-2970 – URL: <https://audiovis.nac.gov.pl/obraz/118761/h:402/>)

громадян польської держави. Таке бачення завдань Спілки повітовий староста охарактеризував «правдиво нормалізаційним». Відтак вдався до аналізу мотивів А. Станкевича, виокремивши серед них й особисті амбіції з прицілом на політичну кар'єру. Проте визнав ідейну мотивацію керівника Спілки, вказавши на його фінансову жертвоність (витрачав особисті кошти на потреби товариства). При цьому навіть приклади ідейності А. Станкевича, згадавши про його бажання закласти осередки товариства в сусідніх містах (зокрема в Самборі), куди учитель, з огляду на брак коштів, ходив пішки, беручи з собою поживу з дому. Для утримання будинку в Дрогобичі, де у чотирьох кімнатах розміщувався осередок товариства (фото 1), А. Станкевич з дружиною залучив вексельну позику, поступово сплачуючи її (ДАЛО. Ф. 1137. Оп. 3. Спр. 83. Арк. 5). До слова, дружиною А. Станкевича була Стафанія Станкевич, 1893 р.н., котра працювала разом з ним у школі с. Кропивник Новий (Lehnert, 1924: 12).

Наступна частина документа присвячена аналізу кількісного, національного та соціального складу й напрямку діяльності Спілки. Е. Верстейн зауважив, що в 1933–1934 рр. вона нараховувала приблизно 500 членів. На 1937 р. у ній налічувалося 376 членів, з яких членські внески сплачували лише 170 осіб. Загалом товариство складалося на дві третини з поляків (65%) та одну третину українців (35%). У соціальному розрізі товариство становило ремісничо-робітничо-інтелігентську організацію, включаючи 164 робітники, 106 ремісників, 72 інтелігенти і 34 рільники. Більшість членів були міщанами. Як помітив повітовий староста, члени-українці належали переважно до дрогобицьких передміщан, але були серед них і представники інтелігенції.

Політичне «обличчя» членів товариства, на думку автора документа, відзначалося аполітичністю, проурядовою позицією та лояльністю до польської державності. Останнє доводиться як наголошенням факту участі українців-членів Спілки у різних проурядових маніфестаціях, так і підкресленням негативного ставлення до членів товариства з боку українських націоналістів та УНДО (вони ж бо називали українських членів Спілки «хрунцями»). Крім того, щирістю лояльності українців до польської держави, за переконанням автора, підтверджується тим, що вони не мають з участі у діяльності товариства жодного зиску (ДАЛО. Ф. 1137. Оп. 3. Спр. 83. Арк. 5–5 зв).

Надалі староста Е. Верстейн змалював зміст діяльності Спілки: проведення вистав, академій, кінних «бандерій» за участю селян з кількох навколишніх сіл. Серед них певне місце займають урочистості з приводу вшанування «заслужених українців». Промови і пісні під час таких акцій лунають українською і польською мовами. Чинownik навіть навіть приклад, коли у часі академії на честь Т. Шевченка, державний гімн співали українською.

Водночас у документі констатується зменшення активності Спілки з огляду на брак коштів та відсутність державної підтримки. На думку старости, діяльність товариства відповідає інтересам уряду, його політичній лінії, а тому створення мережі осередків Спілки у південно-східних воєводствах Польщі на чолі з «відповідними людьми» могло б послабити позиції УНДО. Відтак повітовий староста вносить декілька пропозицій щодо підтримки товариства з боку держави: організувати центральний осідок товариства у Львові або Дрогобичі, закласти його відділення в інших місцинах, започаткувати пресове україномовне видання

товариства, видавати брошури українською мовою з полонофільським змістом (для українців) та польською мовою про потребу порозуміння з українцями (для поляків), закласти кооперативи, позичкові каси, сезонні дитячі садки (ogródki) для польських і українських дітей. На такі завдання, вважає Е. Верстейн, повинні спрямовуватися зусилля усіх державних та самоврядних чиновників (ДАЛО. Ф. 1137. Оп. 3. Спр. 83. Арк. 5–5 зв).

На жаль, нам невідома реакція воєводського уряду на пропозиції дрогобицького старости. Припускаємо, що львівські чиновники зажадали від Е. Верстейна більш конкретних пропозицій. Бо вже 9 жовтня 1937 р. він підготував їх для суспільно-політичного відділу уряду Львівського воєводства. У них йшлося про необхідність: 1) затвердити новий статут Християнської польсько-української спілки, який на той час перебував на розгляді воєводського уряду; 2) виділити вчителів школи ім. Ст. Конарського оплачувану відпустку до кінця 1937/1938 шкільного року з метою уможливлення йому заснування осередків Спілки в трьох південно-східних воєводств; 3) надати товариству субвенцію в сумі приблизно 700 зл. на реалізацію пропагандистських завдань: а) 120 зл. для оплати виїзду двох членів “у терен” (на місяць чотири виїзди по 15 зл. на особу); б) 100 зл. на утримання приміщення центрального осередку (освітлення, опалення та ін.); в) 400 – 500 зл. на видавництво періодики та брошур польською і українською мовами. Крім того, повітовий староста вбачав доцільним надати одноразову грошову допомогу Спілці у розмірі 200 зл. на друк достатньої кількості примірників статуту та підготовку різних видань. Контроль за цільвим використанням наданих субсидій пропонувалося покласти на староство (ДАЛО. Ф. 1137. Оп. 3. Спр. 83. Арк. 6–7).

Залишається, проте, невідомою реакція львівських урядників на пропозиції дрогобицького повітового старости. Зважаючи на зміну тогочасного напрямку національної політики польського уряду, висловлюємо сумнів щодо надання якоїсь значної підтримки польсько-українському товариству в Дрогобичі. Як відомо, наприкінці 1930-х рр. польський уряд відійшов від політики українсько-польської «нормалізації», не виконавши взяті на себе у 1935 р. зобов'язання (Зашкільняк, Крикун, 2002: 485). Навпаки – відбувалося повернення до політики національної (польської) асиміляції нащепенців, від якої відмовилися ще 1926 р. Уряд Ф. Славой-Складковського на початку 1939 р. розробив програму посилення польського елементу в «Східній Малопольщі», яка, зокрема, передбачала зміну національної структури південно-східних земель шляхом збільшення польського населення в містах і селах (зокрема через індустріалізацію і колонізацію) та проведення національно-просвітницької роботи серед «рутенізованого» місцевого населення «польського походження» (Федевич, 2009: 255–256).

Зауважимо, однак, що в Державному архіві Львівської області зберігається справа, присвячена діяльності товариства, документи якої, можливо, зможуть пролити світло на його долю (ДАЛО. Ф. 1. Оп. 54. Спр. 454). Крім того, збереглися фотографії, які засвідчують участь членів Спілки у святкуванні 15-річчя проголошення незалежності Польщі, котре відбувалося у Дрогобичі. Вони, зокрема, взяли участь в урочистій ході вулицями міста (фото 2) та підготували святкову академію (фото 3).

У 1937 р., коли відбувалося листування між Дрогобицьким старостою Е. Верстейном та урядом Львівського воєводства, члени Спілки вкотре брали участь в урочистостях з нагоди Дня незалежності Польської республіки (фото 4).

Підсумовуючи, відзначимо, що публікований документ дає доволі цікаву характеристику Християнській полько-українській спілці в Дрогобичі. Безумовно, ця громадська організація постала з ініціативи людини ліберальних поглядів і цінностей, що мешкала у мультиетнічному середовищі й прагнула мирного, цивілізованого співжиття українського та польського народів в межах міжвоєнної Польщі. Товариство з'явилося у складний час, коли у досвід співжиття українців і поляків на теренах східногалицьких воєводств уже вкарбувалися проведені польським урядом акція полонізації українського шкільництва, пацифікація 1930 р., заборона Пласту, страта бойовиків ОУН В. Біласа та Д. Данилишина, вбивство українськими націоналістами відомого польського політика Т. Голука тощо. В умовах активної агітаційної діяльності ОУН, УНДО та інших політичних сил українська громадськість здебільшого не толерувала гасла українсько-польського єднання навколо ідеї «демократичної» Польщі. Тож узяти на себе таку місію могла лише людина високих ідейних мотивів, котрим, без сумніву, був А. Станкевич. Звісно, це не виключає і його політичних амбіцій. Мотивація ж інших членів товариства, особливо українців, могла бути різною. Представники ліберальної інтелігенції, які не зовсім сприймали войовничу риторичку та насильницьку практику ОУН, могли поділяти ідеї А. Станкевича. Ремісники і робітники, які, мабуть, працювали на польських підприємствах міста, можливо, шукали для себе соціальної та правової підтримки (захисту) у товаристві, що не було цілковито «польським» і декларувало симпатії до українства. Поляки-члени товариства могли вбачати у ньому платформу до утвердження польських впливів серед переважно українського населення Східної Галичини. Однак виникнути і певним чином діяти така організація могла лише у справді полікультурному середовищі, специфічний зразок якого являв собою міжвоєнний Дрогобич, з його демографічним домінуванням євреїв, політичним і економічним домінуванням поляків та нереалізованими, але неодноразово упрियाвеними прагненнями українців до національно-культурного і політичного самовизначення.

Більш комфортні умови для діяльності Спілки виникли у зв'язку зі згаданою політикою «нормалізації». Саме з огляду на неї польські чиновники й звернули увагу на це товариство, формуючи плани його фінансової та організаційної підтримки як засобу політичної боротьби з українським визвольним рухом (у широкому значенні цього слова) й утвердження польського політичного та культурного домінування. Принаймні на той час Спілка розглядалася ними уже не як осередок українсько-польського порозуміння і національної взаємоповаги, а скоріше трактувалася як один з потенційно ефективних механізмів здійснення державної (і національної) асиміляційної політики щодо українців. Припускаємо, що саме такого характеру й набула діяльність організації в останні роки її діяльності (1937 – 1939).

Після становлення радянської влади у 1939 р. Спілка припинила існування. Антонія Станкевича було репресовано радянськими спецорганами у жовтні

1939 р. (Lista polakow, 1942: 19). Його дружина Стефанія Станкевич-Цибульська продовжувала працювати вчителем у Дрогобичі – її ім'я зафіксовано серед вчителів початкових шкіл Дрогобиччини в часі нацистської окупації (27 березня 1943 р.) (Галів, 2010: 293).

Висновки. Отже, запропонований документ вважаємо достатньо репрезентативним для з'ясування історії Християнської польсько-української спілки у Дрогобичі та ставлення польських властей до українського питання у 1930-х рр. Документ уперше вводиться до наукового обігу, подається мовою оригіналу.

Документ

Арк. 5.

Starostwo powiatowe w Drohobyczu

Nr. Pol. 603/Stow/I.

Chrześcijański Polsko-Ukraiński

Związek w Drohobyczu – informacje. –

Drohobycz, dnia 2 sierpnia 1937 r.

Do

Urzędu Wojewódzkiego Lwowskiego

Wydział Społeczno-Polityczny

Stosownie do reskryptu z dnia 21/7.1937 r. L.B.N. 67/2/37, przedkładałam w sprawie Chrześcijańskiego Polsko-Ukraińskiego Związku w Drohobyczu, następujące sprawozdanie:

Omawiany Związek został założony w roku 1932 jako stowarzyszenie zarejestrowane.

Заłożycielem jego był Antoni Stankiewicz, nauczyciel szkoły powszechnej w Drohobyczu, polak, który od powstania związku do chwili obecnej pracuje w nim z całym zapałem i wiarą w powodzenie podjętej akcji ze swego punktu widzenia prawdziwie normalizacyjnej. Uważa on rozwój Związku nie tylko lokalnie ale na terenie południowo-wschodnich Województw za platformę, na której da się osiągnąć zbliżenie obu narodowości, oraz za szkołę, w której wychowa się ukraińców na lojalnych obywateli.

Pobudki, jakie Stankiewiczem kierowały i kierują są różne.

Odgrywają tu role ambicja, chęć zwrócenia na siebie uwagi, popularność, dalsza jego osobista kariera i t.p.

W roku 1935 przypuszczał, że będzie kandydatem na posła do sejmu.

Niemniej jednak przyznać trzeba, że Stankiewicz pracuje również z pobudek ideowych, łącząc nieraz nawet znaczne kwoty na cele Związku.

Na koszt wynajmu i urządzenia lokalu Związku składającego się z 4 pokoji zaciągnął z żoną pożyczkę wesłowa, którą spłaca.

Znane są wypadki, że zaproszony przez okolicznych mieszkańców do wygłoszenia tam referatów w celach zorganizowania podobnego Związku /np. w Samborze/ udawał się tam z braku funduszy związkowych pieszo, zabierając pożywienie z domu.

Co do samej żywotności tego Związku, to w latach 1933 – 1934 liczył on około 500 członków.

Obecnie należy tam 376 członków a wkładki opłaca tylko 170.

Ogniskuje w sobie 35% ukraińców i 65% polaków.

W tej liczbie jest 72 inteligentów, 106 rzemieślników, 34 rolników i 164 robotników. Gros stanowią mieszczanie.

Członkowie ukraińscy rekrutują się przeważnie ze sfer przedmieszczańskich. Jest tam też kilkunastu inteligentów ukraińskich.

Co do oblicza politycznego, to członkowie Związku są przeważnie apolityczni o prorządowej orientacji. Zachowują się moralnie. Lojalność względem Państwa manifestują jawnie w publicznych pochodach, urządzanych we wszystkie państwowe i narodowe święta polskie.

Taka jawna manifestacja ze strony zrzeszonych w związku ukraińców ma swoje duże znaczenie gdy się weźmie pod uwagę, że żadne polityczne ugrupowanie ukraińskie jawnie nigdy lojalności nie okazało.

Członkowie Związku byli już z tego powodu terroryzowani przez nacjonalistów ukraińców i Undo.

Związek urządza corocznie również kilka przedstawień i akademii. Na akademiach przemówienia są wygłaszane w dwóch językach a pieśni i hymny państwowe są śpiewane zarówno po polsku jak i ukraińsku.

Związek organizuje również w czasie świąt państwowych konne banderie, których uczestnikami są ukraińscy chłopcy z kilkunastu gromad powiatu.

Uczestnikami akademii jest publika polska oraz ukraińska ze sfer ugodowych.

Naturalnie, że ukraińscy z pod znaku Unda takie uroczystości

Арк. 53В

silnie zwalczają, a uczestników nazywają chrunami.

Przynależność za tym ukraińca do Związku, daje ze względu na jawna manifestację lojalności względem Państwa, jawnego rodzaju legitymację lojalności.

Ukraińscy członkowie Związku stoją jawnie na stanowisku państwowości polskiej, nie marzą o Ukrainie na ziemiach południowo-wschodnich, a nawet nie zadają jakiejś specjalnej dla siebie autonomii na tych ziemiach.

W Związku jest kontynuowana praca szczerego współżycia obu narodowości w granicach Państwa polskiego, a idąc za tą wytyczną, związek obserwuje w pełni mowę, zwyczaje i obyczaje ukraińskie.

Pamięć zasłużonych ukraińców jak Szewczenko uczcił związek na akademii, która rozpoczęła się i zakończyła odśpiewaniem hymnu państwowego w języku ukraińskim.

Nadmienić należy że te wyrazy lojalności są szczerze, gdy z tytułu przynależności do związku, nie mają członkowie żadnych korzyści.

Co do obecnej aktywności Związku, to muszą nadmienić, że znacznie ona zmalała.

Powodem tego stanu rzeczy byłoby zasadniczo to, że tak Zarząd Związku jako też i członkowie pragnęli by wiedzieć poparcie przez czynniki rządowe między innymi i w formie pomocy finansowej na akcję propagandową w kierunku zakładania związków w różnych miejscowościach i podtrzymywanie już istniejących.

Drohobycki bowiem Związek uchodzi na centralę, do której z różnych stron napływają pisma o informacje, wskazówki, druki propagandowe i o prelegentów.

Tutejszy Związek ma swój program, który się streszcza:

- 1/ W zorganizowaniu centralnego Stowarzyszenia z siedzibą we Lwowie albo w Drohobyczu,
- 2/ w zakładaniu oddziałów oraz zreorganizowaniu już założonych stowarzyszeń,
- 3/ w założeniu własnego organu prasowego w języku ukraińskim,
- 4/ w wydawaniu broszurek w języku ukraińskim redagowanych w duchu polonofilskim,
- 5/ wydawanie broszurek i dziełek propagujących zgodne pożycie z ukraińcami w języku polskim,
- 6/ w zakładaniu kooperatyw i Kas w celu rozszerzenia i ugrupowania życia oddziałach Związku,
- 7/ w prowadzeniu ogródków dziecięcych dla dżiatwy polskiej i ukraińskiej.

Związek uważa, że posiadając aprobatę miarodajnych czynników potrafi skupić w swoich szeregach liczne rzesze obywateli naradowości ukraińskiej, a tym samym osłabić a może nawet zupełnie rozbić tracące stale na wpływach Undo.

Reasumując powyższe nadmieniam, że o ile powyższe zamierzenia Związku odpowiadały linii politycznej rządu, to stworzenie sieci takich stowarzyszeń na czele z odpowiednimi ludźmi mogłoby rzeczywiście osłabić pozycję Unda, a wychować nowego lojalnego obywatela naradowości ukraińskiej.

W łonie takich organizacyj powinny się znaleźć oraz w niej jawnie pracować wszyscy urzędnicy państwowi i samorządowe, aby w niej pracując dać dowód rzeczywistej lojalności obywatelskiej względem Państwa.

Z powyższych powodów uważam za celowe i wskazane zainteresowanie się tą organizacją i jej poparcie.

Starosta powiatowy:

/E. Wehrstein/

Джерело: Державний архів Львівської області. Ф. 1137. Оп. 3. Спр. 83. Арк. 6–7.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. ДАЛО – Державний архів Львівської області.
2. Федевич, 2009 – Федевич К. К. Галицькі українці у Польщі. 1920 – 1939 рр. (Інтеграція галицьких українців до Польської держави у 1920 – 1930-ті рр.). К.: Основа, 2009. 280 с.
3. Зашкільняк, Крикун, 2002 – Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів. Львів: ЛНУ, 2002. 752 с.
4. Хцюк, 2011 – Хцюк А. «Атлантида». Розповідь про Велике Князівство Балаку. «Місяцева Земля». Друга розповідь про Велике Князівство Балаку. Київ, 2011. 544 с.
5. Нариси, 2009 – Нариси з історії Дрогобича (від найдавніших часів до початку ХХІ ст.). Дрогобич, 2009. 320 с.
6. Галів, 2010 – Галів М. Між серпомолотом і свастикою: освіта на Дрогобиччині у 1939 – 1944 рр. Дрогобич: ПП «Коло», 2010. 337 с.
7. Чава, 2014 – Чава І. Українські громадські організації та товариства міжвоєнного Дрогобича // Гуманітарний журнал. 2014. № 1–2. С. 86–93.
8. Lehnert, 1924 – Lehnert S. Spis nauczycieli publicznych szkół powszechnych i państwowych seminariów nauczycielskich oraz spis szkół w okręgu szkolnym lwowskim obejmującym województwa lwowskie, stanisławowskie i tarnopolskie. Lwów: Nakł. Wydawnictwa książek szkolnych w Kuratorium okręgu szkolnego Lwowskiego, 1924. XXXII, 220 (I) + 160 (II) s.
9. Lista polaków, 1942 – Lista polaków aresztowanych, zamordowanych względnie wywiezionych z miasta Drohobycza i powiatu w czasie rządów sowieckich w latach 1939 – 1941. Zestawiona staraniem Polskiego Okręg. Komitetu Pomocy w Drohobycz. Drohobycz, 1942. 42 s.

10. NAC – Narodowe archiwum cyfrowe. Zespól: Koncern Ilustrowany Kurier Codzienny – Archiwum Ilustracji – URL: <https://audiovis.nac.gov.pl>

11. Nicieja, 2009 – Nicieja St Sł. Kresowe trójmiasto: Truskawiec – Drohobycz – Borysław. Opole: Wydawnictwo MS, 2009. 296 s.

REFERENCES

1. DALO – Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti [State Archive of Lviv Region].
2. Fedevych, 2009 – Fedevych K. K. Halyski ukraintsi u Polshchi. 1920 – 1939 rr. (Intehratsiia halyskykh ukraintsiiv do Polskoi derzhavy u 1920 – 1930-ti rr.) [Galician Ukrainians in Poland. 1920–1939 (Integration of Galician Ukrainians to the Polish state in the years 1920–1930)]. Kyiv: Osnova, 2009. 280 s. [in Ukrainian]
3. Zashkilniak, Krykun, 2002 – Zashkilniak L. O., Krykun M. H. Istoriiia Polshchi: vid naidavnishykh chasiv do nashykh dniiv [History of Poland: from ancient times to the present day]. Lviv: LNU, 2002. 752 s. [in Ukrainian]
4. Khtsiuk, 2011 – Khtsiuk A. «Atlantyda». Rozpovid pro Velyke Kniazivstvo Balaku. «Misiatseva Zemlia». Druha rozpovid pro Velyke Kniazivstvo Balaku [«Atlantis». The story of the Grand Principality of Balak. «Moonlight Earth». The second story of the Grand Principality of Balak]. Kyiv, 2011. 544 s. [in Ukrainian]
5. Narysy, 2009 – Narysy z istorii Drohobycha (vid naidavnishykh chasiv do pochatku XXI st.) [Essays on the history of Drohobych (from ancient times to the beginning of the XXI century)]. Drohobych, 2009. 320 c. [in Ukrainian]
6. Haliv, 2010 – Haliv M. Mizh serpomolotom i svastykoiu: osvita na Drohobychchyni u 1939 – 1944 rr. [Between the sickle/hammer and the swastika: education in Drohobych region in 1939 – 1944.]. Drohobych: PP «Kol», 2010 337 s. [in Ukrainian]
7. Chava, 2014 – Chava I. Ukraïnski hromadski orhanizatsiï ta tovarystva mizhvoiennoho Drohobycha [Ukrainian public organizations and societies of the interwar Drohobych]. Humanitarnyi zhurnal. 2014. № 1–2. S. 86–93. [in Ukrainian]
8. Lehnert, 1924 – Lehnert S. Spis nauczycieli publicznych szkól powszechnych i państwowych seminariów nauczycielskich oraz spis szkól w okręgu szkolnym lwowskim obejmującym województwa lwowskie, stanisławowskie i tarnopolskie [List of public teachers of public schools and state pedagogical seminars and a list of schools in the Lviv school district including the regions of Lviv, Stanisław and Tarnopol]. Lwów: Nakł. Wydawnictwa ksiązek szkolnych w Kuratorium okręgu szkolnego Lwowskiego, 1924. XXXII, 220 (I) + 160 (II) s. [in Polish]
9. Lista polakow, 1942 – Lista polakow arestowanych, zamordowanych względnie wywiezionych z miasta Drohobycza i powiatu w czasie rządów sowieckich w latach 1939 – 1941 [A list of Poles arrested, murdered or deported from the Drohobycz-city and the district during the Soviet rule in the years 1939 – 1941]. Zestawiona staraniem Polskiego Okręg. Komitetu Pomocy w Drohobyczu. Drohobycz, 1942. 42 s. [in Polish]
10. NAC – Narodowe archiwum cyfrowe. Zespól: Koncern Ilustrowany Kurier Codzienny – Archiwum Ilustracji [National digital archive. Found: Concern Illustrated Daily Courier – Illustration Archive]. – URL: <https://audiovis.nac.gov.pl> [in Polish]
11. Nicieja, 2009 – Nicieja St Sł. Kresowe trójmiasto: Truskawiec – Drohobycz – Borysław [The three cities in the Kresy: Truskavets – Drohobycz – Boryslav]. Opole: Wydawnictwo MS, 2009. 296 s. [in Polish]

Стаття надійшла до редакції 25.02.2018 р.

УДК 94(477.83)«1939–1941»

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.18/18.168238>

Микола ГАЛІВ,

*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри історії України
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка (Дрогобич, Україна) halivm@yahoo.com*

Уляна ГАЛІВ,

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка (Дрогобич, Україна) mishchuk_u@ukr.net*

РАДЯНИЗАЦІЯ СИСТЕМИ ОСВІТИ ДОРОСЛИХ У ДРОГОБИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ (1939 – 1941)¹

У статті проаналізовано заходи радянської влади, спрямовані на організацію освіти дорослих у Дрогобицькій області України впродовж 1939 – 1941 рр. Встановлено, що влада створила розгалужену систему різних типів навчальних установ для дорослих: шкіл і гуртків з ліквідації анальфабетизму, вечірніх шкіл, фахових курсів та гуртків підвищення кваліфікації. Акцентовано не лише на освітній місії цих установ, але показано їхнє завдання щодо комуністичної індоктринації місцевого населення. Зроблено спробу визначити ефективність роботи навчальних установ для дорослих.

***Ключові слова:** радянська освіта дорослих, Дрогобицька область, ліквідація неписьменності.*

Mykola HALIV,

*PhD (Education), Associate Professor of the Department of History of Ukraine
of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Ukraine) halivm@yahoo.com*

Ulyana HALIV,

*PhD (Philology), Associate Professor of the Department of Ukrainian Language
of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Ukraine) mishchuk_u@ukr.net*

SOVIETIZATION OF THE SYSTEM OF ADULT EDUCATION IN THE DROHOBYCH REGION (1939 – 1941)

The activities of the Soviet government regarding the organization of adult education in Drohobych region of Ukraine in 1939 – 1941 are analyzed in this article. The government established a diversified system of various types of adult education institutions: schools and educational circles for the elimination of illiteracy, evening schools, professional courses and advanced training groups. This was done with a

¹Публікація містить результати досліджень, проведених при грошовій підтримці Державного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом, договір Ф77/80–2018

dual purpose: 1) to ensure the formation of communist consciousness among adults; 2) to prepare workers for the work in Soviet enterprises, organizations and institutions. In 1940 for all western regions of Ukraine a unified system for organizing non-literate learning was established, with clear timelines for the beginning and end of the school year. Soviet historians write that in 1940 in Drohobych region 14 600 illiterate people were taught to read and write. The authors have doubts about these conclusions. The authors have tried to determine the effectiveness of adult education. They conclude that the effectiveness of the circles for the elimination of illiteracy was minimal. The memoirs of people, who mention that the teaching of illiterates was hardly carried out, are given in this article. The creation of evening schools for adults, the organization of training courses, in special courses for the study of the Ukrainian language, is positively estimated by the author of this article.

Key words: *Sovietization, adult education, Drohobych region, elimination of illiteracy.*

Постановка проблеми. Проблема освiти дорослих особливо актуалiзувалася на сучасному етапi розвитку цивiлізованого суспiльства. Зокрема, у педагогiчнiй науцi з'явився новий напрям дослiджень – педагогiчна (освiтня) акмеологiя, що будуватиметься на широких мiждисциплiнарних засадах. У контекстi таких iнтелектуальних вiянь з'являється необхiднiсть простежити iсторiю становлення системи освiти дорослих в Украiнi, яка сягає своiм корiнням у часи появи освiтнiх курсiв рiзного профiлю (друга половина ХІХ ст.), масової лiквiдацiї неписьменностi серед дорослих (20 – 30-тi рр. ХХ ст.). На захiдних землях Украiни, зокрема й Дрогобиччинi, система освiти дорослих була розгорнута пiсля вклучення рeгiону до складу СРСР. Звiсно, елементи цiєї системи з'явилися в краi ще наприкинцi ХІХ ст. як результат громадської iнiцiативи Церкви, культурно-освiтнiх товариств, частково полiтичних партiй та органiзацiй тощо. Проте зi встановленням радянського тоталiтарного режиму до цього процесу долучилася держава як системоутворювальний чинник, що надав освiтi дорослих масового i структурованого масштабу. Перший етап становлення такої системи у нашому краi припадає саме на початковий перiод утвердження радянського режиму (1939 – 1941).

Аналіз дослiджень. Уже в першi пiслявоєнні роки почали з'являтися працi присвяченi радянським перетворенням у сферi освiти на приєднаних у 1939 р. захiдноукраїнських землях (Iванова, 1950). Власне у радянськiй iсторiографiї цей аспект висвітлено найповнiше, але з вiдповiдними iдеологiчними субстратами. Так у працях В. Варецького (Варецький, 1960), С. Гутянського (Гутянський, 1960), І. Кошарного (Кошарний, 1957; Кошарний та iн., 1957; Кошарний, 1975), В. Лiтянського (Лiтянський, 1957), Т. Соколовської (Соколовська, 1957) та iнших акцентується увага на заходах радянських властей щодо освiти дорослого населення у рамках гурткiв, курсiв, вечiрнiх шкiл тощо. Сучаснi дослiдники В. Ковалюк (Ковалюк, 1993), О. Гуменюк (Гуменюк, 2008) здебiльшого викривають полiтико-iдеологiчнi аспекти органiзацiї радянськими властями освiти дорослих у захiдних областях Украiни. У цьому ж рiччi працюють i польськi вченi (Bonusiak, 2006; Czop, 1999; Hryciuk, 2000; Trela-Mazur, 1997), котрi переважно вказують на негативнi культурно-освiтнi наслiдки радянiзацiї для польського населення рeгiону. Назагал, констатуємо вiдсутнiсть у сучаснiй

історіографії досліджень, присвячених радянзації освіти дорослих на теренах Дрогобищини у період початкового утвердження радянського режиму.

Мета статті – проаналізувати заходи радянських властей щодо організації і функціонування системи освіти дорослих у Дрогобицькій області впродовж вересня 1939 – червня 1941 рр.

Виклад основного матеріалу. Організація системи освіти дорослих диктувалася як політичними, так і економічними потребами. Більшовицька влада намагалася забезпечити собі формування комуністично свідомого і більш-менш фахово підготовленого робітника за допомогою створення різних типів навчальних установ: шкіл і гуртків з ліквідації анальфabetизму, вечірніх шкіл, фахових курсів та гуртків підвищення кваліфікації.

Одним із важливих і першочергових завдань радянських органів влади у галузі народної освіти в західних областях була ліквідація неписьменності. Однак не варто трактувати турботу про письменність місцевого населення лише як позитивний аспект соціальної політики радянської держави. У лікнепі більшовики також бачили шлях до поширення ідеологічного впливу на маси, часто цитуючи слова В. Леніна: «Неписьменна людина стоїть поза політикою». Тому задля політизації особистості, точніше перетворення у прихильника єдиної в країні партії, доцільно було навчити її читати та писати, щоб «відкрити ворота» у свідомість більшовицькій друкованій пропаганді.

На час встановлення радянської влади на тій території колишніх Львівського та Станіславського воєводств, яка пізніше увійшла до Дрогобицької області, налічувалося 181 тис. неписьменних, з них у Дрогобицькому повіті – 7 тис. Нова влада доволі швидко приступила до організації лікнепу. Уже при повітових тимчасових управліннях були сформовані комісії з ліквідації неписьменності, які передусім займалися створенням спеціальних лікнепівських гуртків і шкіл. Наприклад, у перший же місяць у Дрогобицькому повіті організовано школи, гуртки і курси для ліквідації неписьменності на заводах «Польмін», «Галіція», при школі № 6 у Дрогобичі, а також селах Орів-Зимівки, Рибник, Ясениця Сільна, Колпець, Гаї Нижні, Гаї Вижні, Раделич, Болехівці. У цих школах на початок грудня 1939 р. навчалася приблизно 500 осіб (Швець, 1939: 2; Кошарний, 1957: 252–253). Стільки ж навчалася в організованих на всіх нафтокопальнях Борислава вечірніх школах з ліквідації неписьменності і малописьменності (Вечірні школи, 1940: 4). На кінець грудня 1939 р. у Дрогобицькому повіті було створено ще 27 вечірніх курсів для ліквідації неписьменності, зокрема в Дрогобичі при школах № 3, 6, 8 (Сидоров, 1939: 3). Загалом до кінця 1939 р. в області, за даними І. Кошарного, функціонувало 465 шкіл з ліквідації неписьменності, які охоплювали 19 700 осіб, та 150 шкіл для малописьменних, де навчалася 4 тис. осіб (Кошарний, 1957: 253). З них лише на Стрийщині, за даними тамтешнього секретаря повіткому КП(б)У А. Кулика, організовано 61 школу для дорослих, в яких 135 вчителів навчали 2 300 неписьменних і 1 541 малописьменних (Кулик, 1939: 2), а на Самбірщині у січні 1940 р. нараховувалося 77 шкіл для навчання неписьменних і малописьменних, що охоплювали понад 2 000 осіб (По сторінках, 1940: 4). Однією з найбільших була школа у селі Ракове, де налічувалося 130 анальфabetів (Кріль, 2010: 53–54).

У 1940/41 навч. році робота з ліквідації неписьменності та малописьменності розгорнулася в усіх районах Дрогобицької області. 1940 року для всіх західних областей була встановлена єдина система організації навчання неписьменних та малописьменних, визначені чіткі терміни початку і закінчення навчального року, що вносило певний порядок в роботу цих шкіл (Кошарний, 1957: 253). До справи ліквідації неписьменності, крім вчителів, залучалась широка громадськість, передовсім представники інтелігенції. Згідно з твердженнями радянських істориків, протягом перших восьми місяців існування нової влади на Дрогобиччині свою неписьменність ліквідували 14 600, а до кінця 1940 р. аж 24 600 осіб (Кошарний, 1957: 253; Кошарний та ін., 1957: 173; Літвянський, 1957: 16). Зауважимо, що такі високі результати, очевидно, почерпнуті з партійно-державних звітів та періодики, але вони аж ніяк не відображають реальну ефективність боротьби з аналіфбетизмом. Зрештою, як правильно зауважив В. Бонусяк, на сьогодні в історичній та історико-педагогічній науках це питання не досліджено (Bonusiak, 2006: 315). Спогади ж свідчать, що курси часто проводилися «для галочки». Уже під час нацистської окупації вчитель М. Синиця в часописі «Самбірські вісті» (1.11.1941 р.), описуючи роботу курсів неписьменних та малописьменних, згадував: «Інколи на обнятих списком обов'язаних відвідувачів являлося заледве кілька і то все свіжі, а було й зовсім ніхто не прийшов. Метою курсів була головно пропаганда. З роботи здавав учитель щомісяць письмовий звіт, звичайно в рожевих красках, що тільки-то «студентів» покінчили курси з таким-то успіхом... До цієї роботи так курсанти, як учитель, ставились з обридженням...» (Синиця, 1941: 2). Один із мешканців с. Добрівляни у дрогобицькій газеті «Вільне слово» (25.07.1941 р.), розповідаючи про лікнеп, зазначав, що, згідно зі звітами сільради, 95 % аналіфбетів ліквідували свою неписьменність, однак, насправді жодна людина не навчилася читати і писати (Я.К., 1941: 2).

Поруч із розгортанням роботи з ліквідації неписьменності та малописьменності в області створювалися вечірні семирічні і середні школи для дорослих. Систему радянської середньої освіти дорослих, як відомо, було реорганізовано у липні 1936 р. й утворено два типи шкіл: неповна середня школа дорослих – на базі початкової школи (4 класи) з трирічним терміном навчання; середня школа дорослих на базі НСШ (7 класів) також з трирічним терміном навчання (Народна освіта, 1967: 257).

Перші середні школи для дорослих були створені у Дрогобичі та Бориславі. Уже 1 грудня 1939 р. з'явилося повідомлення про відкриття відділом народної освіти в Дрогобичі з 6 грудня у будинку гімназії й ліцею з українською мовою навчання № 1 загальноосвітньої середньої школи для дорослих віком 16 – 32 роки. Підкреслювалося, що навчання проводитиметься за програмами 5 – 10-х класів, які відповідають 5 – 6 класам вселюдських шкіл та чотирьом класам загальноосвітньої гімназії (Оголошення, 1939: 2). Уже на середину грудня в ній працювало 12 учителів та навчалось 307 осіб (Гуртки, 1939: 4; Донець, 1940: 4). Приблизно тоді ж постала вечірня середня школа для дорослих і в Бориславі, де на січень 1940 р. здобувало освіту 400 робітників та службовців (Вечірні школи, 1940: 4).

Неповні середні школи для дорослих були відкриті, зокрема, у Стрию (Кулик, 1939: 2), селі Бережниця Королівська Жидачівського району

(Гамлій, 1941: 3), а в Дрогобичі, згідно з постановою Раднаркому УРСР від 19 грудня 1939 р., у приміщенні «Народного дому» організовано вечірню музичну школу для навчання дорослих без відриву від виробництва (Культурне життя, 1995: 70). Загалом у 1939/40 навч. році в області нараховувалося 17 вечірніх шкіл для дорослих. Уже на вересень 1940 р. на Дрогобиччині працювало 32 (8 середніх та 24 семирічних) школи для дорослих, в яких навчалось 3 954 особи без відриву від виробництва. Протягом 1940/41 навч. року їх кількість зросла до 36 (Кошарний та ін., 1957: 171; Літянський, 1957: 16).

Поступово набувала поширення і курсова система навчання, спрямована на підвищення кваліфікації працівників. Зазвичай, їх організували та проводили установи та організації, що потребували більш підготовлених кадрів. Наприклад, для підвищення кваліфікації бухгалтерів Дрогобича обласний фінвідділ у грудні 1939 р. організував курси, на яких навчалися головні бухгалтери майже усіх установ міста (Курси, 1940: 2). Незабаром Обласна споживча спілка організувала курси підготовки кооперативних кадрів, однак замість запланованих 210 курсантів там навчалось 98 осіб. З цього приводу було прийнято постанову бюро обкому від 4 квітня 1940 р., згідно з якою голова Облспоживспілки Волков зобов'язувався протягом 10 днів підібрати з числа «перевіраних робітників, селян, інтелігенції» курсантів і довести їх кількість до 210 осіб (ДАЛЮ. Ф. 5001. Оп.1. Спр. 19. Арк. 140–141). Цікаво, що для багатьох працівників польської та єврейської національностей утворювали гуртки з вивчення української мови. Наприклад, у листопаді 1939 р. при клубі села Нове Місто Добромиського району почав працювати саме такий гурток, в якому навчалось 53 особи, переважно поляки і євреї (Вивчають, 1940: 4).

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що більшовицька влада доволі швидко створила розгалужену систему різних типів навчальних установ для дорослих: шкіл і гуртків з ліквідації аналіфбетизму, вечірніх шкіл, фахових курсів та гуртків підвищення кваліфікації. Безумовно, позитивним явищем стало створення вечірніх шкіл для дорослих, а також курсової системи навчання, які, однак, попри сприяння загальному та професійному освітньому рівню місцевого дорослого населення, все ж були вагомим засобом комуністичної індоктринації. Ефективність роботи навчальних установ для дорослих визначити доволі важко, але є всі підстави вважати, що оголошені владою та підхоплені радянськими істориками твердження про успішні результати, наприклад, подолання неписьменності серед дорослих, є доволі сумнівними або й зовсім сфальшованими.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Варецький, 1960 – Варецький В. Л. Соціалістичні перетворення у західних областях УРСР (в довоєнний період). Київ: Вид-во АН УРСР, 1960. 298 с.
2. Вечірні школи, 1940 – Вечірні школи в Бориславі // Більшовицька правда. 1940. № 16 (62). 20 січня. С. 4.
3. Вивчають, 1940 – Вивчають українську мову // Більшовицька правда. 1940. № 34 (80). 11 лютого. С. 4.
4. Гамлій, 1941 – Гамлій М. Селяни навчаються // Більшовицька правда. 1941. № 83 (433). 9 квітня. С. 3.
5. Гуменюк, 2008 – Гуменюк О. Зміни в освіті як обов'язковий крок радянзації західноукраїнських земель 1939 – 1941 рр. // Питання історії України: Збірник наукових праць. Чернівці: Технодрук, 2008. Т. 11. С. 234–238.

6. Гуртки, 1939 – Гуртки по лiквiдацiї неписьменностi // Бiльшовицька правда. 1939. № 34. 16 грудня. С. 4.
7. Гутянський, 1960 – Гутянський С. К. Здiйснення ленинських принципiв народної освiти на Украiнi. К.: Вид-во АН УРСР, 1960. 108 с.
8. ДАЛО – Державний архiв Львiвської облaстi.
9. Донець, 1940 – Донець В. Красномовнi цифри // Бiльшовицька правда. 1940. № 7 (53). 9 сiчня. С. 4.
10. Иванова, 1950 – Иванова А. М. Що зробила Радянська влада в справi лiквiдацiї неписьменностi серед дорослих. Харкiв: Радянська школа., 1950. 92 с.
11. Кошарний, 1957 – Кошарний I. Я. Культурне будiвництво на Дрогобиччинi в 1939 – 1941 роках // 40 рокiв Великого Жовтня. Львiв: Вид-во Львiвського ун-ту, 1957. С. 246–262.
12. Кошарний, 1975 – Кошарний I. Я. У сузiр'ї соцiалiстичної культури. Культурне будiвництво у возз'єднаних облaстях Украiнської РСР (1939 – 1958 рр.). Львiв: Вища школа, 1975. 238 с.
13. Кошарний та iн., 1957 – Кошарний I. Я., Пiдпригорщук М. В., Гапшенко I. I., Скрипник К. I. Радянська Дрогобиччина. Дрогобич: Дрогобичське облaсне вид-во, 1957. 202 с.
14. Криль, 2010 – Криль М. Старосамбiрщина на початку Другої свiтвovої вiйни (вересень 1939 – червень 1941 рр.) // Лiтопис Бойкiвщини. 2010. Ч. 2/79(90). С. 44–59.
15. Кулик, 1939 – Кулик А. У звiльненому Стрию // Бiльшовицька правда. 1939. № 42. 26 грудня. С. 2.
16. Культурне життя, 1995 – Культурне життя в Украiнi. Захiднi землi: Документи i матерiали. Т. 1 (1939 – 1953). К., 1995. 748 с.
17. Курси, 1940 – Курси бухгалтерiв // Бiльшовицька правда. 1940. № 11 (57). 14 сiчня. С. 2.
18. Лiтянський, 1957 – Лiтянський В. В. До питання розвитку загальноосвiтньої школи на Дрогобиччинi // Науковi записки Дрогобичького державного педагогiчного iнституту iм. Iвана Франка. Вип. III. Дрогобич, 1957. С. 5–32.
19. Народна освiта, 1967 – Народна освiта та педагогiчна наука в Украiнській РСР (1917 – 1967) / Ред. кол.: Бондар А. Г., Дзеверiн О. Г. та iн. – К.: Рад школа, 1967. 482 с.
20. Оголошення, 1939 – Оголошення [про вiдкриття середньої школи для дорослих] // Бiльшовицька правда. – 1939. № 22. 1 грудня. С. 2.
21. По сторiнках, 1940 – По сторiнках газет // Бiльшовицька правда. 1940. № 18 (64). 22 сiчня. С. 4.
22. Сидоров, 1939 – Сидоров Б. Зникає темрява // Бiльшовицька правда. 1939. № 42. 26 грудня. С. 3.
23. Синиця, 1941 – Синиця М. Учителiв пiд большевицьким чоботом // Самбiрськi вiстi. 1941. Ч. 26. 1 листопада. С. 2.
24. Соколовська, 1957 – Соколовська Т. Г. Культурне будiвництво в захiдних облaстях УРСР в першi роки Радянської влади (вересень 1939 р. – червень 1941 р.) // 40 рокiв Великого Жовтня. Львiв: Вид-во Львiвського ун-ту, 1957. С. 224–245.
25. Швець, 1939 – I. Ш. (Iван Швець). Використують право на освiту // Бiльшовицька правда. 1939. № 29. 10 грудня. С. 2.
26. Я. К., 1941 – Я. К. Вiдроджуються наші украiнськi села (допис з Добривлан) // Вiльне слово. 1941. № 8. 25 липня. С. 2.
27. Bonusiak, 2006 – Bonusiak W. Polityka ludnościowa i ekonomiczna ZSRR na okupowanych ziemiach polskich w latach 1939–1941 («Zachodnia Ukraina» i «Zachodnia Białoruś»). Rzeszów: Wyd-wo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2006. 475 s.
28. Czop, 1999 – Czop E. Sowietyzacja oświaty w Łowiczu (1939 – 1941) // Львiв: мiсто–цуспiльство–культура. Львiв, 1999. С. 592–598.
29. Hryciuk, 2000 – Hryciuk G. Polacy w Łowiczu 1939 – 1944. Życie codzienne. Warszawa: Książka i Wiedza, 2000. 432 s.
30. Treła-Mazur, 1997 – Treła-Mazur E. Polityka oświatowa na okupowanych ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1939–1941. Wybrane zagadnienia // Wrocławskie studia wschodnie. 1997. № 1. S. 105–107.

REFERENCES

1. Varetskyi, 1960 – Varetskyi V. L. Sotsialistychni peretvorennia u zakhidnykh oblastiakh USSR (v dovoiennyi period) [Socialist transformations in the western regions of the Ukrainian SSR (in the prewar period)]. Kyiv: Vyd-vo AN URSS, 1960. 298 s. [in Ukrainian]
2. Vechirni shkoly, 1940 – Vechirni shkoly v Boryslavi [Evening schools in Boryslav]. Bilshovytska pravda. 1940. № 16 (62). 20 sichnia. S. 4. [in Ukrainian]
3. Vyvchaiut, 1940 – Vyvchaiut ukrainsku movu [Learn Ukrainian]. Bilshovytska pravda. 1940. № 34 (80). 11 liutoho. S. 4. [in Ukrainian]
4. Hamlii, 1941 – Hamlii M. Seliany navchajutsia [Peasants are learning]. Bilshovytska pravda. 1941. № 83 (433). 9 kvitnia. S. 3. [in Ukrainian]
5. Humeniuk, 2008 – Humeniuk O. Zminy v osviti yak обов'язkovyi krok radianizatsii zakhidnoukrainskykh zemel 1939 – 1941 rr. [Changes in education as an obligatory step of Sovietization of the West Ukrainian lands from 1939 to 1941]. Pytannia istorii Ukrainy: Zbirnyk naukovykh prats. Chernivtsi: Tekhnodruk, 2008. T. 11. S. 234–238. [in Ukrainian]
6. Hurtky, 1939 – Hurtky po likvidatsii nepysmennosti [Circles for the elimination of illiteracy]. Bilshovytska pravda. 1939. № 34. 16 hrudnia. S. 4. [in Ukrainian]
7. Hutianskyi, 1960 – Hutianskyi S. K. Zdiisnennia leninskykh pryntsyviv narodnoi osvity na Ukraini [Implementation of the Leninist principles of public education in Ukraine]. K.: Vyd-vo AN URSS, 1960. 108 s. [in Ukrainian]
8. DALO – Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti [State Archive of Lviv Region]. [in Ukrainian]
9. Donets, 1940 – Donets V. Krasnomovni tsyfry [Columnal numbers]. Bilshovytska pravda. 1940. № 7 (53). 9 sichnia. S. 4. [in Ukrainian]
10. Ivanova, 1950 – Ivanova A. M. Shcho zrobyla Radianska vlada v spravi likvidatsii nepysmennosti sered doroslykh [What did the Soviet authorities do in the elimination of illiteracy among adults]. Kharkiv: Radianska shkola., 1950. 92 s. [in Ukrainian]
11. Kosharnyi, 1957 – Kosharnyi I. Ya. Kulturne budivnytstvo na Drohobychchyni v 1939 – 1941 rokakh [Cultural construction in Drohobych in 1939 – 1941]. 40 rokiv Velykoho Zhovtnia. Lviv: Vyd-vo Lvivskoho un-tu, 1957. S. 246–262. [in Ukrainian]
12. Kosharnyi, 1975 – Kosharnyi I. Ya. U szuziri sotsialistychnoi kultury. Kulturne budivnytstvo u voz'ziednanykh oblastiakh Ukrainiskoi RSR (1939 – 1958 rr.) [In the constellation of socialist culture. Cultural construction in the reunited regions of the Ukrainian SSR (1939 – 1958)]. Lviv: Vyshcha shkola, 1975. 238 s. [in Ukrainian]
13. Kosharnyi ta in., 1957 – Kosharnyi I. Ya., Pidpryorshchuk M. V., Hapshenko I. I., Skrypnyk K. I. Radianska Drohobychchyna [Soviet Drohobych Region]. Drohobych: Drohobychske oblasne vyd-vo, 1957. 202 s. [in Ukrainian]
14. Kril, 2010 – Kril M. Starosambirshchyna na pochatku Druhoi svitovoi viiny (veresen 1939 – cherven 1941 rr.) [Old Sambir County at the beginning of the Second World War (September 1939 – June 1941)]. Litopys Boikivshchyny. 2010. Ch. 2/79 (90). S. 44–59. [in Ukrainian]
15. Kulyk, 1939 – Kulyk A. U zvilnenomu Stryiu [In the freed Stry-city]. Bilshovytska pravda. 1939. № 42. 26 hrudnia. S. 2. [in Ukrainian]
16. Kulturne zhyttia, 1995 – Kulturne zhyttia v Ukraini. Zakhidni zemli: Dokumenty i materialy. T. 1 (1939 – 1953) [Cultural life in Ukraine. Western lands: Documents and materials. T. 1 (1939 – 1953)]. K., 1995. 748 s. [in Ukrainian].
17. Kursy, 1940 – Kursy bukhhalteriv [Accountants courses]. Bilshovytska pravda. 1940. № 11 (57). 14 sichnia. S. 2. [in Ukrainian]
18. Litianskyi, 1957 – Litianskyi V. V. Do pytannia rozvytku zahalnoosvitnoi shkoly na Drohobychchyni [On the issue of development of a secondary school in Drohobych]. Naukovi zapysky Drohobychskoho derzhavnogo pedahohichnoho instytutu im. Ivana Franka. Vyp. III. Drohobych, 1957. S. 5–32. [in Ukrainian]
19. Narodna osvita, 1967 – Narodna osvita ta pedahohichna nauka v Ukrainiskii RSR (1917 – 1967) [Popular education and pedagogical science in the Ukrainian SSR (1917 – 1967)] / Red. kol.: Bondar A. H., Dzeverin O. H. ta in. – K.: Rad shkola, 1967. 482 s. [in Ukrainian]

20. Oholoshennia, 1939 – Oholoshennia [pro vidkryttia serednoi shkoly dlia doroslykh] [Announcements [about the opening of an adult high school]]. Bilshovytska pravda. – 1939. № 22. 1 hrudnia. S. 2. [in Ukrainian]
21. Po storinkakh, 1940 – Po storinkakh hazet [On the pages of newspapers]. Bilshovytska pravda. 1940. № 18 (64). 22 sichnia. S. 4. [in Ukrainian]
22. Sydorov, 1939 – Sydorov B. Znykaie temriava [Darkness disappears]. Bilshovytska pravda. 1939. № 42. 26 hrudnia. S. 3. [in Ukrainian]
23. Synytsia, 1941 – Synytsia M. Uchytel pid bolshevytskym chobotom [Teacher under the Bolshevik boot]. Sambirski visti. 1941. Ch. 26. 1 lystopada. S. 2. [in Ukrainian]
24. Sokolovska, 1957 – Sokolovska T. H. Kulturne budivnytstvo v zakhidnykh oblastiakh URSR v pershi roky Radianskoi vlady (veresen 1939 r. – cherven 1941 r.) [Cultural construction in the western regions of the Ukrainian Soviet Socialist Republic in the early years of Soviet power (September 1939 – June 1941)]. 40 rokov Velykoho Zhovtnia. Lviv: Vyd-vo Lvivskoho un-tu, 1957. S. 224–245. [in Ukrainian]
25. Shvets, 1939 – I. Sh. (Ivan Shvets). Vykorystuiut pravo na osvitu [Use the right to education]. Bilshovytska pravda. 1939. № 29. 10 hrudnia. S. 2. [in Ukrainian]
26. Ya. K., 1941 – Ya. K. Vidrozhuiutsia nashi ukraiynski sela (dopys z Dobrivlian) [Our Ukrainian villages are reviving (an article from the village Dobrivlyany)]. Vilne slovo. 1941. № 8. 25 lypnia. S. 2. [in Ukrainian]
27. Bonusiak, 2006 – Bonusiak W. Polityka ludnościowa i ekonomiczna ZSRR na okupowanych ziemiach polskich w latach 1939 – 1941 («Zachodnia Ukraina» i «Zachodnia Białoruś») [Population and economic policy of the USSR in the occupied Polish territories in the years 1939 – 1941 («Western Ukraine» and «Western Belarus»)]. Rzeszów: Wyd-wo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2006. 475 s. [in Polish]
28. Czop, 1999 – Czop E. Sowietyzacja oświaty we Lwowie (1939 – 1941) [Sovietization of education in Lviv (1939 – 1941)]. Lviv: misto–suspiłstvo–kultura. Lviv, 1999. S. 592–598. [in Polish]
29. Hryciuk, 2000 – Hryciuk G. Polacy we Lwowie 1939–1944. Życie codzienne [Poles in Lviv 1939–1944. Everyday life.]. Warszawa Książka i Wiedza, 2000. 432 s. [in Polish]
30. Trela-Mazur, 1997 – Trela-Mazur E. Polityka oświatowa na okupacyjnych ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1939–1941. Wybrane zagadnienia [Educational policy in the Occupying Eastern Territories of the Second Polish Republic in 1939 – 1941. Selected Issues]. Wrocławskie studia Wschodnie. 1997. № 1. S. 105–107. [in Polish]

УДК 94(477.83)«1944/46»

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.18/18.168241>

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ,

*доктор історичних наук, доцент,
завідувач кафедри історії України
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка (Дрогобич, Україна)
vilnickiy@gmail.com*

Наталія КАНТОР,

*старший викладач кафедри правознавства, соціології та політології
Дрогобицького державного педагогічного університету імені
Івана Франка (Дрогобич, Україна) natali.kantor@gmail.com*

БОРОТЬБА РАДЯНСЬКИХ РЕПРЕСИВНО-КАРАЛЬНИХ ОРГАНІВ ПРОТИ ПОЛЬСЬКОГО ПІДПІЛЛЯ У КАРПАТСЬКОМУ КРАЇ (1944 – 1946)

У статті розкривається маловідома проблема боротьби радянської репресивно-каральної системи проти польського підпілля у Карпатському краї (1944 – 1946). Встановлено, що на час другого приходу радянської адміністрації польське підпілля мало структуровану, розгалужену мережу. Доведено, що радянська адміністрація розпочинає реалізовувати курс на повну ліквідацію польських підпільних організацій. Використовуючи різноманітні форми та методи для виконання поставленої мети. Особливу ефективність та результативність давала агентура. Встановлено, що в результаті використання цілого комплексу заходів уже наприкінці 1945 р. польське підпілля на західноукраїнських землях практично перестало існувати.

Ключові слова: *Армія крайова, репресивно-каральні органи, польське підпілля, репресії, агентура.*

Vasyl ILNYTSKYI,

*Ph.D. hab. (History), Associate Professor;
Head of Department of Ukraine's History
of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Ukraine) vilnickiy@gmail.com*

Natalia KANTOR,

*Senior Lecturer of Law, Sociology and Political Science Department,
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Drohobych, Ukraine) natali.kantor@gmail.com*

THE STRUGGLE OF THE SOVIET REPRESSIVE ORGANS AGAINST THE POLISH UNDERGROUND IN THE CARPATHIAN AREA (1944 – 1946)

In the article the little-known problem of the struggle of the Soviet repressive system against the Polish underground in Karpatskyi Krai (alias the Carpathian area of OUN) in 1944 – 1946s is elucidated. It has been established that by the time of

the second arrival of the Soviet administration the Polish underground already had a structured and branched network. As has been proved, the organs of NKVD (People's Commissariat for the Internal Affairs) paid a particular attention to the struggle against the Polish underground. For this purpose, in NKVD departments special units were formed.

The Polish problem was a serious one for the Soviet power; as can be judged from the fact, that – in order to close the gaps in the intelligence agency operational work of the Polish underground – in August-September a check of the state of work was organised in SB (Ukr. BB, struggle with banditism) departments of NKD of Drohobych, Lviv, Stanislaviv, and Ternopil oblasts.

In general, Polish population had a hostile attitude towards the Soviet power and did not want to be on the lines of frank cooperation with AK (Armija Krajowa, Polish Home Army). Special organs had to recruit those on whom there was serious compromising information. The creation of secret service agents networks took place in towns and villages with a high concentration of Polish population. Special organs conducted active secret service operational work of the struggle against the Polish underground. Furthermore, after the liquidation of the underground organisations, the force bodies withdrew weapons in large quantity.

Special organs had considerable results in the liquidation of the Polish underground. The activity of special organs paralysed the work of AK and led to the situation when its members started to flee abroad in great number. The Poles lost all hope for the possibility of raising a revolt and joining Western Ukraine to Poland. After the pro-Soviet government had been established in Poland and the Potsdam conference took place, the underground AK in western areas of Ukraine lost its positions. In September – October, 1945 the administration of Lviv oblast was compelled to resolve to the registration and evacuation of a great bulk of Poles to Poland. At the same time, the heads of AK's local links gave instructions not to hand over the weapons to the Soviet power; to hide it, to give the schemes of hiding places to the leadership, to leave in the territories of Ukraine's western areas a widely branched out network of the not decoded AK members, having given them tasks of gathering intelligence, not to co-operate with the state-political bodies after the arrival to Poland, and to keep in contact only among themselves.

So, after the arrival of Bolsheviks, the activity of the Polish underground manifests obvious recession. The Soviet administration starts to realise the course to the complete liquidation of the Polish underground organisations. Thus, the Soviet power bodies used various forms and methods to reach the set objective. Certainly, the most efficient and productive results were demonstrated by secret service agentura. As a result of the use of a whole complex of actions, already in the end of 1945 the Polish underground in West Ukrainian lands, practically, ceased to exist. No information exists about Polish underground organisations in Stanislaviv and Chernivtsi oblasts in 1946. At the same time, in the first half of 1946 such groups still remained in Lviv and Drohobych oblasts.

Key words: *Army district, repressive and punitive organs, Polish underground, repressions, agents.*

Постановка проблеми. Із другим приходом більшовиків на західноукраїнські землі розпочалася повномасштабна війна репресивно-каральної системи не лише із українським визвольним рухом, але й боротьба із польськими підпільними організаціями. Закритість архівів спецслужб перешкоджала повноцінному розкриттю цієї теми. Після Революції Гідності відбувається процес розсекре-

чення та відкриття доступу до архівних фондів українських архівів, особливо галузевих (СБУ, МВС і т.д.), що суттєво сприяє повноцінному розкриттю досліджуваної проблеми.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Окремі аспекти проблеми розглядалися, насамперед, в узагальнюючих роботах Івана Біласа, Анатолія Кентія, Юрія Киричука, Анатолія Русначенка, Івана Патриляка (Білас, 1994; Кентій, 1999; Киричук, 2003; Русначенко, 2002; Патриляк, 2012). Важливою є також колективна, підсумкова монографія робочої групи з дослідження діяльності ОУН та УПА (ОУН і УПА, 2005). Детальніше особливості протистояння радянської репресивно-каральної системи із польським підпіллям розглянуто у працях Володимира Сергійчука, Юрія Шаповала, Степана Макаруча (Макаруч, 2004; Сергійчук, 2005; Шаповал, 2001). На основі багатой джерельної бази ґрунтовне монографічне дослідження про польсько-українське протистояння у 1943 – 1944 рр. підготував В. В'ятрович (В'ятрович, 2016; В'ятрович, 2003; В'ятрович, 2011). Найповніше питання функціонування польського підпілля, його стосунки із українським визвольним рухом, протистояння із репресивно-каральними органами вивчав Ігор Ільюшин (Ільюшин, 2003; Ільюшин, 2001; Ільюшин, 2009). Однак, попри доволі значну кількість наукових праць, на сьогодні немає окремого узагальнюючого дослідження, присвяченого питанням боротьби репресивно-каральної системи протипольських підпільних організацій у Карпатському краї ОУН (1944 – 1946) (територія колишніх Дрогобицької, Закарпатської, Станіславської та Чернівецької областей УРСР). Хоча у двох областях – Закарпатській та Чернівецькій польського населення проживало обмаль, відповідно розгалуженої мережі підпільних організацій не існувало, а тому радянські репресивно-каральні органи якихось масштабних заходів, як в інших областях, не проводили.

Мета статті – розкрити боротьбу радянських репресивно-каральних органів проти польських підпільних організацій у Карпатському краї (1944 – 1946).

Виклад основного матеріалу. На час другого приходу радянської адміністрації польське підпілля мало структуровану, розгалужену мережу. Під час формування підпільних організацій керівництво польського підпілля комплектувало їх перевіреними нерозшифрованими членами з розрахунку на те, що у випадку арештів керівництва ці організації в умовах суворой конспірації продовжуватимуть підготовку до збройного виступу проти радянської влади. Комендант Львівського обшару АК Ф. Янсон зазначав, що тільки за період з жовтня 1944 по лютий 1945 р. по території Львівської, Дрогобицької, Станіславської, Тернопільської областей у новостворене підпілля влилося близько 7 000 членів (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 75 (1953). Спр. 4. Арк. 6, 47, 75).

Органи НКВС приділяли особливу увагу боротьбі із польським підпіллям. Для боротьби із польським підпіллям у відділах ББ НКВС були створенні спеціальні відділення. Спецоргани мали значні результати у ліквідації польського підпілля. Активність спецорганів паралізувала саму роботу АК і призвела до того, що члени почали масово втікати за кордон. Поляки втратили надію на можливість підняття повстання і приєднання Західної України до Польщі. Саме тому почали масово записуватися на евакуацію (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 75 (1953). Спр. 4. Арк. 9; Ф. 71. Оп. 6. Спр. 51. Арк. 31–31зв).

Польська проблема для радянської влади була досить значною, оскільки для викриття пробілів в агентурно-оперативній роботі по польському підпіллі у відділах ББ НКВС Дрогобицької, Львівської, Станіславської і Тернопільської областей у серпні – вересні була організована перевірка стану роботи (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 75 (1953). Спр. 4. Арк. 14). 28–29 вересня 1945 р. у м. Львові відбувся семінар-нарада із начальниками і заступниками начальників 2-х відділень відділів ББ УНКВС західних областей України, на якій заслухали доповіді про підсумки агентурно-оперативної роботи відділів ББ і периферійних органів УНКВС по викритті польських підпілльних формувань за три квартали 1945 р., і після обговорення допущених недоопрацювань в роботі дали вказівки про заходи для їхнього усунення; учасникам прочитали ряд лекції про методи і форми антирадянської діяльності, історичні початки і організаційну структуру польських збройних формувань (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 75 (1953). Спр. 4. Арк. 16).

Загалом польське населення відносилося до радянської влади вороже і йти на відверту співпрацю проти АК не хотіло. Спецорганам доводилося вербувати тих, на кого була серйозна компроментуюча інформація. Створення агентурних сіток відбувалося по населених пунктах, де була висока концентрація польського населення (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 75 (1953). Спр. 4. Арк. 18–19). З цією метою МВС у першому півріччі 1946 р. проводило насадження цільової агентурно-інформативної сітки із охопленням всіх населених пунктів, де концентрувалося польське населення і відмовлялося від виїзду до Польщі, ретельно вивчали матеріали агентурних справ, справ-формулярів, важливіших первинних агентурних і слідчих документів з метою термінової реалізації тих, які мали оперативний інтерес, «якісна» агентурна розробка легалізованих членів АК для недопущення можливого переходу назад у підпілля, докорінне поліпшення слідства над заарештованими у справах членів АК з метою виходу на організаційні зв'язки (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 70 (1953). Спр. 6. Т. 1. Арк. 7). Спецоргани констатували, що доводилося важко, оскільки як тільки вербували, ті одразу виїжджали у Польщу (за 1 півріччя 1946 р. по західних областях 218 осіб) (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 70 (1953). Спр. 6. Т. 1. Арк. 8). Попри те мала місце тенденція до збільшення чисельності агентурно-інформативного апарату. Так, станом на 1 січня 1945 р. у західних областях України на обліку перебувало 40 агентів і 173 інформатори, а вже 1 січня 1946 р. відповідно 72 агенти і 326 інформаторів (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 75 (1953). Спр. 4. Арк. 20–21). Серед них у Дрогобицькій області – 50 (11 агентів, 39 інформаторів), у Станіславській – 45 (18 агентів, 27 інформаторів), Чернівецькій – 20 (20 інформаторів). На 1 липня у західних областях чисельність збільшилася до 299 (60 агентів, 239 інформаторів). Серед них у Дрогобицькій області – 54 (7 агентів, 47 інформаторів), Станіславській – 35 (10 агентів, 25 інформаторів), Чернівецькій – 24 (24 інформатори) (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 70 (1953). Спр. 6. Т. 1. Арк. 9). Реальна оперативна та агентурна робота давала конкретні результати (див. табл. 1)

Таблиця 1

Агентурно-оперативна робота у 1945 р.

	Волинська	Дрогобицька	Львівська	Рівненська	Станіславська	Тернопільська	Чернівецька	Всього
Станом на 1.01.1945								
Агентів	1	6	3	1	4	25	-	40
Інформаторів	29	4	15	3	11	111	-	173
Всього	30	10	18	4	15	136	-	213
Завербовано за 1945 р.								
Агентів	2	9	14	6	25	20	-	76
Інформаторів	23	45	77	26	47	86	24	328
Всього	25	54	91	32	72	106	24	404
Виключено із сітки за 1945 р.								
Агентів	1	4	12	2	11	14	-	44
Інформаторів	24	10	22	10	31	74	4	175
Всього	25	14	34	12	42	88	4	219
Станом на 31.12.1945 р.								
Агентів	2	11	5	5	18	31	-	72
Інформаторів	28	39	70	19	27	123	20	326
Всього	30	50	75	24	45	154	20	398

Виключення із агентурної сітки в основному здійснювалося через евакуацію польського населення у Польщу (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 75 (1953). Спр. 4. Арк. 20). Із таблиці видно, що у 1945 р. відбувся серйозний приріст вербування, особливо якщо врахувати, що здійснювалося цілкове вербування. Потрібно також відзначити, що агентура на яку були компрометуючі матеріали при першій нагоді прагнула евакуюватися у Польщу (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 75 (1953). Спр. 4. Арк. 21).

Дослідник українсько-польського протистояння І. Ільошин вважає, що в складі Львівського округу залишилося лише 25% осіб, які вели підпільну діяльність за часів радянської окупації західних областей України, у Станіславському окрузі – близько 40% (Ільошин, 2003: 155). Спецоргани вели активну агентурно-оперативну роботу по боротьбі із польським підпіллям. Так, у період з жовтня 1944 по січень 1945 р. у м. Дрогобичі була викрита і ліквідована молодіжна польська націоналістична організація «Орлента», по якій заарештовано 16 осіб, в тому числі її керівник – Милян і члени штабу цієї організації – Шандровський і Сомакевич. Під час ліквідації організації вдалось вилучити анти-

радянські листівки, друкарську машинку, радіоприймач і 3 гвинтівки (ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 48. Арк. 12–13).

У 1944 р. м. Борислав і Дрогобич була викриті підпільні організації АК. У жовтні 1944 р. заарештували О. Бугайського – районного коменданта АК і Б. Марецького – коменданта ударної збройної групи («Відділу лісного») Бориславської організації АК. Після допиту останніх у період з жовтня 1944 по січень 1945 р. силовики заарештували 103 члени цієї організації (ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 48. Арк. 31).

Справа на учасників викритої за показами заарештованого 31 грудня 1944 р. І. Сובה, диверсійної групи Стрийського обвида АК – В. А. Малик, С. П. Щербак та інші (разом 8 осіб) (ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 48. Арк. 31). Під час німецької окупації ця організація накопичила значні запаси зброї. За вказівками керівництва АК ці бойові запаси були заховані для використання у боротьбі з радянською владою. Під час ліквідації групи у них вилучили: 5 ручних кулеметів, 15 гвинтівок, 6 автомобілів, 108 гранат, 8000 різних патронів, 45 кг. толу, бікфордовий шнур, детонатори та інші. Всі звинувачені 19 квітня 1945 р. були засуджені ВТ до 10 років ВТТ кожний (ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 48. Арк. 32). Лишень у грудні 1944 р. лише у м. Бориславі викрили 4 польських військових організації АК (загалом до 2 500 осіб) (ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 25. Арк. 58). Водночас спецоргани володіли інформацією, що у м. Стрий діяла АК чисельністю 900 осіб (ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 26. Арк. 78–79; АУСБУ ЛО. Спр. П-597(Д). Арк. 7–7зв).

У грудні 1944 р. РВ Комарнівського МВС була заведена справа «Обережні». Для розробки її учасників завербували агента «Новошелецького» та інформатора «Лиса» і «Чужого». У грудні 1944 р. заарештували мешканець с. Холопи – Володимир Яцишин-«Глина». На допиті він сказав, що на у с. Холопи існує організація АК чисельністю 170 осіб, яку очолює Франко Музика (1915 р.н), колишній офіцер польської армії. У січні 1945 р. агентурна справа частково була реалізована при цьому заарештували 79 учасників АК. Проте керівнику організації Ф. Музиці та ще 20 іншим активним учасникам вдалося уникнути арешту. Інші 70 учасників АК у цей період знаходилися на службі польської армії і чи евакуювалися в Польщу. Наприкінці 1945 р. 18 фігурантів справи по демобілізації із польської армії повернулися із польської армії та їхня розробка продовжувалася (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 75 (1953). Спр. 4. Арк. 36; Оп. 70 (1953). Спр. 6. Т. 1. Арк. 79–83).

У січні 1945 р. у Рудківському районі силовики ліквідували молодіжну організацію «Шелец», яка мала безпосередній зв'язок із керівництвом Львівського обшара АК. По справі заарештували 11 осіб на чолі з Яворським (ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 48. Арк. 12–13).

На початку лютого 1945 р. відділ ББ УНКВС Дрогобицької області поступила інформація, що у Мостиському р-ні діє невелика озброєна група членів АК. Одного із членів «Збишека» заарештували, завербували під псевдо «Чорний» і направили для виявлення інших членів АК. 18 лютого 1945 р. силовики на основі даних отриманих від агента ВББ УМВС Дрогобицької області завели агентурну справу «Тихі». По якій розроблялася група із 9 членів польської організації АК, які проживали у селах Мостиського р-ну. З цієї групи були заареш-

штовані 4 особи, 1 призваний до польської армії, 2 виїхало в Польщу. У них вилучили 1 ручний кулемет, 3 автоматів, 100 гвинтівок, 1800 патронів, 8 гранат (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 75 (1953). Спр. 4. Арк. 26–27; Оп. 70 (1953). Спр. 6. Т. 1. Арк. 71).

У лютому 1945 р. на основі агентурно-слідчих матеріалів спецорганів у м. Надвірна викрили польську організацію АК, яка була створена наприкінці 1944 р. (керівник Генріх Костюшко). Члени організації активно вербували нових членів і готувалися до боротьби проти Радянського Союзу. До організації входило 16 осіб (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 106 (1954). Спр. 1. Арк. 87 – 88). Надвірянська організація АК підпорядковувалася окружному центру у м. Станіслав. У м. Надвірна існувало 12 шестірок (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 106 (1954). Спр. 1. Арк. 89). У той час на організацію АК м. Долина завели справу «Агресори» (керівник Генріх Смолюк, священник місцевого костелу), до якої входило 16 осіб (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 106 (1954). Спр. 1. Арк. 90–91). Після проведення арештів вилучили 3 пістолети, 1 автомат, 1 гранату, 4 запали, 3 магазини до автоматів, 4 радіоприймачі, 1 друкарську машинку, 1 фотоапарат (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 106 (1954). Спр. 1. Арк. 91). На квартирі ксьондза проводилися збори організації. Загалом у лютому 1945 р. було заарештовано 164 поляки за підозрою у приналежності до АК (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 106 (1954). Спр. 1. Арк. 92).

Агентурну справу «Кроти» завів (13 квітня 1945 р) ВББ УМВС Дрогобицької області за показами агента і члена Дрогобицької організації АК Леона Диголя та колишнього коменданта відділу зв'язку Бориславського інспекторату АК Яна Бінасевича для викриття лінії зв'язку інспекторату «Дністер» (Дрогобич) з підпільною антирадянською організацією АК в с. Рихтичі і Хатки Дрогобицького р-ну. 23 квітня 1945 р. відділ ББ УМВС Дрогобицької області завів агентурну справу «Кроти» по якій розроблялося 16 осіб (І. Марчак-«Габловський» - комендант дільниці; С. Фаринс-«Чорний торс» - помічник коменданта по інформації; І. Пелих – комендант дільниці). З них 1 травня 1945 р. було заарештовано 5, виїхало у Польщу 2. У них вилучили 1 ручний кулемет, 1 автомат, 1 пістолет, 2 гвинтівки. 9 перебували у розробці (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 70 (1953). Спр. 6. Т. 1. Арк. 73–74).

Впродовж 1945 р. репресивно-каральні органи вели активну роботу по боротьбі із польським підпіллям. Так, по всіх західних областях заарештували 4 188 осіб (у Волинській області – 64 особи, Рівненській – 43, Тернопільській – 321, Станіславській – 491, Львівській – 2 678, Дрогобицькій – 591) (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 75 (1953). Спр. 4. Арк. 60). У тому числі: 1 831 фольксдойчів і рейхсдоч, 803 учасників АК, 231 зрадників батьківщини, 159 дезертирів, які ухилилися від служби в армії, 140 німецьких пособників, 111 поліцейських, 107 польських націоналістів, 34 порушники кордону, 33 співробітники гестапо, 749 іншого антирадянського елементу. Водночас у 1945 р. були викриті та ліквідовані: Штаб Львівського обшару АК на чолі з комендантом Феліксом Янсоном-«Карменом»; Штаб Станіславського округу АК на чолі з комендантом округи Владиславом Германом-«Глобусом» (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 75 (1953). Спр. 4. Арк. 61); Едвард Савицький-«Дуб», «Сова» (1893 р.н), референт відділу пропаганди штабу округи; Едвард Кенсек-«Бронек» (1912 р.н), шеф інформаційно-розвідувального

відділу штабу округу (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 75 (1953). Спр. 4. Арк. 44). У серпні 1945 р. були заарештовані: комендант Львівської міської дільниці АК – «Південь» Прас-«Кулеш», комендант дільниці «Схід» М. Т. Чайковський-«Томаш», начальник обліку розвідки і контррозвідки Львівського обшара АК Дикдало-«Кароль» тощо (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 75 (1953). Спр. 4. Арк. 13); Львівська делегатура «Жонда» на чолі з Казимиром Журавським-«Августином». Львівська міська дільниця АК Схід на чолі з комендантом М. Т. Чайковським-«Томашем»; Львівська міська дільниця АК Південь на чолі з комендантом К. А. Прасом; Львівська дільниця АК другого району на чолі з Ю. І. Жепецьким-«Круком»; Самбірський інспекторат АК на чолі з заступником коменданта Ю. Ю. Бінаевичем-«Леоном»; Дрогобицький обвод АК на чолі з комендантом обводу АК Л. М. Дигань-«Ясен»; Бориславський обвод АК на чолі з комендантом обводу Т. Є. Охендушком-«Здиславом»; Станіславівське воєводство делегатури «Жонда» на чолі з воєводою Ю. В. Зралкл-«Правець»; Станіславівський інспекторат АК на чолі з заступником коменданта Т. І. Банковським-«Оршею» (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 75 (1953). Спр. 4. Арк. 8, 43, 46, 57–59, 62).

Результати роботи органів УНКВС західних областях України по агентурних розробках: всього на 1 січня 1945 р. перебувало 3 справи на 258 осіб; впродовж 1945 р. заведено 24 справи на 609 учасників; з них повністю і частково реалізовані 14 справ на 283 учасники; передані органам НКДБ і закриті 7 справ на 44 особи; на 1 січня 1946 р. у органах НКВС перебувало 12 агентурних справ, по яких проходило 340 учасників; Дрогобицька – на 1 січня 1945 р. перебувало 2/178; впродовж 1945 р. заведено 8/165; з них повністю і частково реалізовані 7/243; передані органам НКДБ і закриті 2/16; на 1 січня 1946 р. перебувало 3/84; Станіславська – на 1 січня 1945 р. перебувало – 0; впродовж 1945 р. заведено 2/10; з них повністю і частково реалізовані 1/4; передані органам НКДБ і закриті 1/6; на 1 січня 1946 р. перебувало – 0 (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 75 (1953). Спр. 4. Арк. 28). Наприклад на польських підпільників, які діяли у Бориславі, була заведена агентурна справа «Зверги» (15 осіб), «Шахтинці» (8 осіб), «Радисти» (6 осіб), «Підпалювачі» (14 осіб) (ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 9. Арк. 144–149). Пізніше Дрогобицьке УНКДБ завело агентурні справи «Хамелеони», «Борсуки», «Сейм», «Дволикі», «Підпільники» (польське підпілля у м. Борислав) (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 70 (1953). Спр. 6. Т. 1. Арк. 65; Оп. 75 (1953). Спр. 4. Арк. 32; Ф. 71. Оп. 6. Спр. 48. Арк. 13). Наприкінці жовтня 1944 р. за даними агентів «Сокіл» і «Сокович» відділом ББ УНКВС Дрогобицької області заведена агентурна справа «Сікорівці» для розробки Дрогобицького обводу АК у складі 47 осіб. Впродовж грудня 1944 р. і січня 1945 р. було заарештовано 39 учасників АК, інші 8 перейшли на нелегальне становище.

У березні 1945 р. до розробки залучили агента «Іванова», за даними якого з березня по серпень додатково виявили і заарештували 35 членів АК. При цьому розгромили керівництво Самбірського інспекторату Дрогобицького і Бориславського обводів АК (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 75 (1953). Спр. 4. Арк. 32). У 1 півріччі по Дрогобицькій області із 21 об'єкта розробки агентурної справи «Великани» і їх зв'язків 19 виїхало у Польщу, 2 заарештовано. Із 75 об'єктів агентурної справи «Сікорівці» 22 виїхало в Польщу, 50 заарештували, 3 призвали до

Війська польського (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 70 (1953). Спр. 6. Т. 1. Арк. 3). Саме через це були припинені агентурні справи в УМВС Дрогобицької області: «Свої», «Шляхтичі», «Колос», «Грабіжники», «Наклепники» (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 70 (1953). Спр. 6. Т. 1. Арк. 4; Оп. 75 (1953). Спр. 4. Арк. 9). Справа «Шляхта» (проходило 14 осіб) заведена у лютому 1945 р. на основі агентурно-слідчих матеріалів, які свідчили про те, що на території Богородчанського, Чернолицького і Обертинського районів Станіславської області існувала польська антирадянська організація АК. Очоловав її Станіслав Вавро-«Бриліант», який працював органістом польського костелу у м. Городенка (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 106 (1954). Спр. 1. Арк. 85). 5 червня 1945 р. ББ УМВС Станіславської області була заведена справа на групу поляків (5 червня 1946 р. справа закрита), які працювали на поштампі м. Станіслав і вели антирадянські розмови, готувалися до боротьби за відновлення Польщі у кордонах 1939 р. У розробку були взяті 4 працівники, серед них начальник відділу доставки пошти Станіславського поштампу Михайло Іванович Павлюк (1900 р.н., с. Мартинів Рогатинського р-ну, поляк). На цю групу чекісти отримували дані від двох агентів, проте ці дані не підтверджували інші інформатори, тому ця група була з обліку знята (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 70 (1953). Спр. 6. Т. 1. Арк. 87–88).

Водночас впродовж 1945 р. при арештах польського підпілля було вилучено: 1 міномет, 2 гранатомети, 36 кулеметів, 38 автоматів, 308 гвинтівок, 51 пістолет, 255 гранат, 23 547 патронів, 15 300 підривних комплектів, 122 міни, 2 325 детонаторів, 4 100 м. бікфордого шнура, 786 кг. підривних речовин, 3 радіостанції, 58 радіоприймачів, 2 типографії, 7 друкарських машин, 5 склографів, 26 фотоапаратів, 7 телефонних апаратів (з-поміж цього у Дрогобицькій області – 2 гранатомети, 6 кулеметів, 12 автоматів, 13 гвинтівок, 18 пістолетів, 47 гранат, 3 520 патронів, 300 комплектів для підривання, 122 міни, 2 325 детонаторів, 4 100 м. бікфордого шнура, 780 кг. підривних речовин, 4 радіоприймачі; у Станіславській – 1 міномет, 14 кулеметів, 5 автоматів, 161 гвинтівка, 1 пістолет, 5 гранат, 5 880 патронів, 1 друкарська машинка) (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 75 (1953). Спр. 4. Арк. 63–64). Після січня 1945 р. польське підпілля зазнало особливо важких втрат, що змусило його перелаштувати свою роботу на діяльність трійками і п'ятірками, а зв'язок між звенами організувався за допомогою конспіративної служби. Так, загалом польське підпілля мало досить серйозне військове забезпечення. У 1 півріччі 1946 р. по західних областях України було вилучено 5 кулеметів, 6 автоматів, 31 гвинтівка, 11 обрізів, 17 пістолетів, 200 мін різних систем, 327 гранат, 3 828 патронів, 8 ракетних патронів, 1 двохствольну рушницю, 250 кг. динаміту, 5 дисків до автоматів. З цього масиву у Дрогобицькій області вилучили 3 гвинтівки і 4 пістолети, а в Станіславській лише один пістолет. Найпотужніший арсенал вилучили у Львівській області: 4 кулемети, 3 автомати, 3 гвинтівки, 6 пістолетів, 200 різноманітних мін, 315 гранат, 2 329 патронів, 250 кг. динаміту, 5 дисків до автоматів. В інших областях Карпатського краю взагалі нічого не вилучили. Чекісти пишуть, що все вилучене передавалося на складі, а міни, гранати і динаміт підривалися на місці виявлення у зв'язку із сильним окисленням (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 70 (1953). Спр. 6. Т. 1. Арк. 33).

За перше півріччя 1946 р. органи МВС західних областей України заарештували 61 учасника АК та інших осіб із числа осіб польської націо-

нальності (6 Станіславській, 16 Дрогобицькій, 0 Чернівецькій) (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 70 (1953). Спр. 6. Т. 1. Арк. 22).

Після того, як у Польщі був встановлений прорадянський уряд, відбулася Постдамська конференція, підпілля АК у західних областях України втрачає свої позиції. У вересні – жовтні керівництво Львівського обшару змушене дозволити основній масі поляків реєстрацію та евакуацію у Польщу. Водночас керівникам низових ланок АК дали вказівки зброю радянській владі не здавати, захищувати, а схеми криївок передавати керівництву, на території західних областей залишити широко розгалужену сітку нерозшифрованих членів АК із завданням розвідувального характеру, після прибуття у Польщу із державно-політичними органами не співробітничати, підтримувати зв'язок тільки між собою (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 75 (1953). Спр. 4. Арк. 14, 18).

Відомостей про підпільні групи АК у Станіславській і Чернівецькій областях у 1946 р. відсутні. Натомість має інформацію про такі групи у першому півріччі 1946 р. по Львівській і Дрогобицькій областях (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 70 (1953). Спр. 6. Т. 1. Арк. 67–70, 73–74, 95–97, 107–111, 115–116).

Висновки. Отже, після приходу більшовиків діяльність польського підпілля іде на спад. Радянська адміністрація розпочинає реалізовувати курс на повну ліквідацію польських підпільних організацій. При цьому радянські силові органи використовували різноманітні форми та методи для виконання поставленої мети. Звісно особливу ефективність та результативність надавала агентура. В результаті використання цілого комплексу заходів уже наприкінці 1945 р. польське підпілля на західноукраїнських землях практично перестало існувати. Відомостей про польські підпільні організації у Станіславській і Чернівецькій областях у 1946 р. відсутні. Натомість такі групи у першому півріччі 1946 р. ще залишилися у Львівській і Дрогобицькій областях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. АУСБУ ЛО – Архівний сектор Головного управління Національної поліції України у Львівській області.
2. Білас, 1994 – Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917 – 1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У двох книгах. К.: Либідь; Військо України, 1994. Кн. 1. 432 с.
3. В'ятрович, 2011 – В'ятрович В. М. Друга польсько-українська війна. 1942 – 1947. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 288 с.
4. В'ятрович, 2016 – В'ятрович В. М. За лаштунками «Волині – 43». Невідома польсько-українська війна. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 304 с.
5. В'ятрович, 2003 – В'ятрович В. Спроби українсько-польського порозуміння в роки Другої світової війни. Позиції сторін // Український визвольний рух. 2003. Зом. 2: Українсько-польський конфлікт в 30 – 40-ві роки ХХ ст. С. 128–138.
6. ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби безпеки України.
7. Ільошин, 2003 – Ільошин І. Польське підпілля на території Західної України в роки Другої світової війни. Незалежний культурологічний часопис «І» [гол. ред. Т. Возняк]. Львів, 2003. С. 152–171.
8. Ільошин, 2001 – Ільошин І. Протистояння УПА і АК (Армії Крайової) в роки Другої світової війни на тлі діяльності польського підпілля в Західній Україні. К.: Інститут історії України НАН України, 2001. 289 с.
9. Ільошин, 2009 – Ільошин І. Українська повстанська армія і Армія Крайова. Про-

тистования в Західній Україні (1939 – 1945 pp.). К.: Вид.дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 399 с.

10. Кентій, 1999 – Кентій А. Нарис боротьби ОУН–УПА в Україні (1946 – 1956 pp.). К.: Інститут історії України НАН України, 1999. 111 с.

11. Киричук, 2003 – Киричук Ю. Український національний рух 40 – 50-х років XX століття: ідеологія та практика. Львів: Добра справа, 2003. 464 с.

12. Макачук, 2004 – Макачук С. Радянські методи боротьби з ОУН і УПА. 1944 – 1945 pp. // Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів. Львів, 2004. С. 210–223.

13. ОУН і УПА, 2005 – Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичні нариси / [за ред. С. Кульницького]. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. 496 с.

14. Патриляк, 2012 – Патриляк І. «Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939 – 1960 pp.). Львів: Часопис, 2012. 592 с.

15. Русначенко, 2002 – Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940 – 50-х роках. К.: Університетське видавництво «Пульсар», 2002. 519 с.

16. Сергійчук, 2005 – Сергійчук В. Український здвиг: Прикарпаття. 1939 – 1955 pp. К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. 840 с.

17. Шаповал, 2001 – Шаповал Ю. Війна після війни // Літопис УПА. Нова серія. Т. 3. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України. 1943 – 1959. Київ; Торонто, 2001. 670 с.

REFERENCES

1. AUSBU LO – Arkhivnyi sektor Holovnoho upravlinnia Natsionalnoi politzii Ukrainy u Lvivskii oblasti [Archive of Security Service Management of Ukraine in Lviv region][in Ukrainian]

2. Bilas, 1994 – Bilas I. Represyvno-karalna sistema v Ukraini 1917 – 1953 [The repressivesystem in Ukraine in 1917 – 1953]. Suspilno-politychnyi ta istoryko-pravovyi analiz. U dvokh knyzhakh. K.: Lybid; Viisko Ukrainy, 1994. Kn. 1. 432 s. [in Ukrainian]

3. Viatrovych, 2011 – Viatrovych V. M. Druha polsko-ukrainska viina [The Second Polish-Ukrainian war]. 1942 – 1947. K.: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademii», 2011. 288 s. [in Ukrainian]

4. Viatrovych, 2016 – Viatrovych V. M. Za lashtunkamy «Volyni – 43». Nevidoma polsko-ukrainska viina[Behind the curtains of «Volhynia– 43». The unknownPolish-Ukrainian war]. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia», 2016. 304 s. [in Ukrainian]

5. Viatrovych, 2003 – Viatrovych V. Sproby ukrainsko-polskoho porozuminnia v roky Druhoi svitovoi viiny. Pozytzii storin [Attempts of the Ukrainian-Polish consent during the Second World War. Positions of the parties] // Ukrainyskyi vyzvolnyi rukh. 2003. Zosh. 2: Ukrainsko-polskyi konflikt v 30 – 40-vi roky XX st. S. 128–138. [in Ukrainian]

6. HDA SBU – Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy [Sectoral State Archive of Security Service of Ukraine]. [in Ukrainian]

7. Iliushyn, 2003 – Iliushyn I. Polske pidpillia na terytorii Zakhidnoi Ukrainy v roky Druhoi svitovoi viiny [The Polish underground in the territory of Western Ukraineduring the Second World War]. Nezaleznyy kulturolohichnyy chasopys «I» [hol. red. T. Vozniak]. Lviv, 2003. S. 152–171. [in Ukrainian]

8. Iliushyn, 2001 – Iliushyn I. Protystoiannia UPA i AK (Armii Kraiovoi) v roky Druhoi svitovoi viiny na tli diialnosti polskoho pidpillia v Zakhidnii Ukraini [The opposition of the UPA and AK (ArmijaKrajowa) diring the Second World War against the background of the Polish underground's activity in Western Ukraine]. K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2001. 289 s. [in Ukrainian].

9. Iliushyn, 2009 – Iliushyn I. Ukrainska povstanska armiiia i Armiiia Kraiova. Protystoiannia v Zakhidnii Ukraini (1939 – 1945 rr.) [The Ukrainian insurgent army and ArmijaKrajowa. The

opposition in Western Ukraine (1939 – 1945)]. K.: Vyd.dim «Kyievo-Mohylianska akademii», 2009. 399 s. [in Ukrainian].

10. Kentii, 1999 – Kentii A. Narys borotby OUN–UPA v Ukraini (1946 – 1956 rr.) [On functioning of UPA departments in Chernivtsi land; An outline of the struggle of OUN-UPA in Ukraine (1946 – 1956)]. K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 1999. 111 s. [in Ukrainian]

11. Kyrychuk, 2003 – Kyrychuk Yu. Ukrainyky natsionalnyi rukh 40 – 50-kh rokiv XX stolitia: ideolohiia ta praktyka [Ukrainian Nationalist Movement of 1940s-1950s: Ideology and Practice]. Lviv: Dobra sprava, 2003. 464 s. [in Ukrainian]

12. Makarchuk, 2004 – Makarchuk S. Radianski metody borotby z OUN i UPA. 1944 – 1945 rr. [Soviet methods of struggle against OUN and UPA. 1944 – 1945] // Ukrainska Povstanska Armiia u borotbi proty totalitarnykh rezhymiv. Lviv, 2004. S. 210–223. [in Ukrainian]

13. OUN i UPA, 2005 – Orhanizatsiia Ukrainykykh Natsionalistiv i Ukrainska Povstanska Armiia. Istorychni narysy [The Organization of Ukrainian Nationalists and the Ukrainian Insurgent Army] / [za red. S. Kulchytskoho]. – K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2005. 496 s. [in Ukrainian]

14. Patryliak, 2012 – Patryliak I. «Vstan i borys! Slukhai i vir...»: ukrainske natsionalistychno pidpillia ta povstansky rukh (1939 – 1960 rr.) [«Stand up and fight! Listen and believe...»: the Ukrainian nationalist underground and insurgent movement (1939 – 1960)]. Lviv: Chasopys, 2012. 592 s. [in Ukrainian]

15. Rusnachenko, 2002 – Rusnachenko A. Narod zburenyi: Natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini y natsionalni rukhy oporu v Bilorusii, Lytvi, Latvii, Estonii u 1940 – 50-kh rokakh [The Revolted People: National liberation movement in Ukraine and national resistance movements in Belarus', Lithuania, Latvia, and Estonia in the 1940s – 1950s]. Kyiv, Universytetske vydavnytstvo «Pulsary», 2002. 519 s. [in Ukrainian]

16. Serhiichuk, 2005 – Serhiichuk V. Ukrainyky zdvyh: Prykarpattia [The Ukrainian revolt: Sub-Carpathia. 1939 – 1955]. 1939 – 1955 rr. – K.: Ukrainska Vydavnycha Spilka, 2005. 840 s. [in Ukrainian]

17. Shapoval, 2001 – Shapoval Yu. Viina pislia viiny [A War after the war] // Litopys UPA. Nova seriia. T. 3. Borotba proty UPA i natsionalistychnoho pidpillia: dyrektyvni dokumenty TsK Kompartii Ukrainy. 1943 – 1959. Kyiv; Toronto, 2001. 670 s. [in Ukrainian]

Статтю подано до редакції 15.02.2018 р.

УДК 338.483.12:26-523.4](447.87)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.18/18.168243>

Марія КАШКА,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри туризму
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
(Ужгород, Україна)
m-kashka@ukr.net*

Андріана КОПИНЕЦЬ,

*студентка 4-го курсу факультету туризму та міжнародних комунікацій
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
(Ужгород, Україна)*

СИНАГОГИ ЗАКАРПАТТЯ ЯК ОБ'ЄКТИ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ

Стаття присвячена синагогам, що залишилися на території Закарпаття, як ціннісні пам'ятки єврейської сакральної спадщини, та репрезентують культуру єврейського народу, який істотно змінив історію формування краю аж до теперішнього часу та впродовж багатьох років переплітався з русинами у важкі періоди. Євреї постали як монотеїстичний народ, чію релігію було засновано на вірі в одного Бога-невидиму й безтілесну божественну сутність. Також розглядаються варіанти та перспективи використання синагог Закарпаття як туристичних об'єктів для приваблення іноземних нащадків євреїв, які зараз живуть по всьому світі.

Ключові слова: синагоги Закарпаття, євреї, єврейські релігійні общини, Закарпатська область, закарпатські євреї.

Mariia KASHKA,

*PhD (History), Docent of Tourism Department
of State Higher Educational Institution
«Uzhhorod National University» (Uzhhorod, Ukraine)*

Andriana KOPYNETS,

*Student of the 4th year of Tourism and International
Communications Department
of State Higher Educational Institution
«Uzhhorod National University» (Uzhhorod, Ukraine)*

SYNAGOGUES OF TRANSCARPATHTHIA AS OBJECTS OF RELIGIOUS TOURISM

The article is devoted to the remaining synagogues in Transcarpathia as valuable monuments of the Jewish sacred heritage, which represent the culture of the Jewish people, who substantially changed the history of the formation of the region until the present time. But for many years they intertwined with the Rusyns in difficult times. The Jews arose as a monotheistic people whose religion, Judaism, is based on the

belief in one God as the invisible and incorporeal divine essence. The variants and prospects for using of the synagogues of Transcarpathia as tourist objects for the attraction of foreign descendants of Jews, who now live all over the world, are also considered.

Key words: *synagogues of Transcarpathia, Jews, Jewish religious communities, Transcarpathian region, Transcarpathian Jews.*

Постановка проблеми. Закарпаття є надзвичайно багатим краєм на об'єкти релігійного туризму, що, в свою чергу, тісно пов'язано з історією краю та ментальністю населення, яке проживає на цій території.

Перебування єврейського народу на території Закарпаття залишило свій слід в історії краю і до теперішнього часу, а особливо це відзначилось у чималому впливі на архітектуру малих міст та сіл. Однак, у зв'язку з масовими антиєврейськими діями проти цього народу німецькими та угорськими урядовими наказами значна кількість історико-культурних та релігійних споруд не збереглася. Втім, деяка частка зуміла зберегти своє первинне, функціональне призначення і донині, та репрезентує культуру єврейських общин Закарпаття. Дана архітектурна спадщина може слугувати чудовою основою для розвитку релігійного та паломницького туризму для представників цієї релігії й не тільки.

Мета статті полягає у дослідженні релігійних об'єктів єврейського народу на території Закарпаття, а саме синагогам, що представляють дану релігію, в яких окрім літургії проводилися культурні та освітні заходи євреїв. Доказом цьому є те, що в українській мові синагога найчастіше називалася «школою», що відповідало латинському «*Scuola Judeorum*» та єврейському «шул», на відміну від гебрайського «бейт кнесет» та його грецького відповідника «синагога» («дім зборів»). І саме через свою значимість для народу, синагоги Західної України – свідки історії єврейства.

Аналіз досліджень. Над даною темою працювали науковці та дослідники історії різних часів. Відомості, які наводить археолог, етнограф, фольклорист з Мукачєва Тиводар Легоцький (1830 – 1915), підтверджують, що євреї в околицях Ужгорода (Унгвару) проживали ще в XIII столітті.

Написаний на івриті документ, знайдений істориком Мором Горовіцем, свідчить про те, що невелика єврейська громада була створена в Ужгороді в 1724 р. Про життя євреїв в 1935 – 40 рр. на Закарпатті найяскравіше розповідає пригломшлива серія знімків Романа Вишняка, фотографа єврейського походження, який народився в Росії й емігрував до США.

Життя євреїв у горах Закарпаття відобразив чеський письменник Іван Ольбрахт, мати якого була хрещена єврейка.

У 1980 році Енді Уорхол, який не був євреєм, представив серію робіт «10 знаменитих євреїв XX століття», серед яких виявилися портрети Сари Бернар, Луїса Брандєіс, Мартіна Бубера, Джорджа Гершвіна, Голди Меїр, Франца Кафки, Братів Маркс, Гертруди Стайн, Зигмунда Фрейда і Альберта Ейнштейна.

Наразі лише в обласному центрі Закарпаття, в Ужгороді, історія зберігає чимало пам'ятних місць, згадок про численний єврейський народ. Головним осередком культури закарпатських євреїв вважають колись ортодоксальну сина-

гогу, а зараз Закарпатську обласну філармонію. Саме там представники єврейського народу виборюють право відкрити музей історії євреїв Закарпаття, в якому можна було б дізнатись більше про життя цього народу.

На Закарпатті популярними стали екскурсії знаковими місцями єврейського минулого. Про це свідчать численні тематичні путівники, надруковані в Ужгороді або за кордоном (часто двомовні: на івриті та англійською, на івриті та угорською тощо). Російськомовний путівник «Ужгород. Подорож пам'ятними місцями єврейської історії» Сабіни Вірон витримав два видання – у 2001 і 2007 рр.

Туристична індустрія запропонувала послуги і через інтернет. Одна з них – «Оглядова автомобільно-пішохідна екскурсія пам'ятними місцями єврейської історії» проводиться в Ужгороді (див.: туристический портал Rest4u.com.ua) де головними об'єктами для показу є синагога ортодоксальної громади євреїв-ашкеназі, синагога євреїв-неологів та хасидська синагога (Закарпатський туристичний інформаційний портал).

Виклад основного матеріалу. Євреї – народ семітського походження, який тривалий час проживав поруч русинського населення Карпатської Русі. Присутні вони в нашому регіоні принаймні від 16 ст., хоч їхня кількість до другої половини 18 ст. була дуже незначною.

Ситуація змінилася з 1890-х рр., коли нова хвиля єврейських мігрантів, які, рятуючись від погромів у Російській імперії, приєдналася до інших у Галичині, де їх соціальний і економічний статус був непевний через український національний рух. Тому, перейшовши Карпати, євреї поселилися в русинських селах. У 1930 р. в наших краях проживало 102 502 євреїв, що становило 65% всього населення краю. На Закарпатті відсоток євреїв, що жили в селах був найвищим в Європі. Збільшенню кількості общин сприяло покращення культурного рівня єврейського населення (Магочі, 2010: 220-223).

Станом на 2001 р. в Ужгороді проживало 232 євреї. У грудні 1999 р. в Ужгороді зареєстрували благодійний фонд «Хесед Шпіра». У перекладі слово «хесед» означає справедливість, милосердя, турботу. Фонд у 2012 р. надав матеріальну, медичну, психологічну, духовну, підтримку понад 1,1 тис. клієнтам із 67 населених пунктів Закарпаття (Офіцинський, 2017а: 185).

У містах і населених пунктах було більше 30 синагог, молитовні будинки були у всіх великих селах, де було більше десяти дорослих чоловіків. Громади містили хедер, громадські будинки, школи, в яких навчалися діти малозабезпечених.

Одна з найдавніших – синагога в Хусті, будівництво якої розпочалося у 1872 р. та тривало до 1875 р. Хустській синагозі близько 150 років. Це єдина синагога в Закарпатті, яка постійно діяла з часів свого заснування. Під час Другої Світової війни в ній зберігалося речі євреїв, яких вивезли німці. Після 1945 року, повернувшись з ГУЛАГу, євреї їх забрали. За часів Радянського Союзу синагогу кілька разів намагалися силою забрати під клуб взуттєвої фабрики. Але стійкість єврейських жінок, які чергували під синагогою цілодобово, не дозволила її зайняти. Кількість людей, які приходили на молитву була настільки велика, що в синагозі не вистачало місця і євреї були змушені наперед купувати місце. Вже більше 10 років працює єврейська недільна школа, у якій євреї навчаються наступним дисциплінам: івриту, історії Ізраїлю, культури єврейського народу.

Споруда побудована за всіма канонами іудейської релігії. Біля східної частини знаходиться ковчег завіту (дерев'яна, оббита золотом скринька) із сувоями Тори (священна книга іудеїв), попереду підвищення для їх читання. Синагога має 9 куполів, які вкриті дранкою, 2 зали для молитви, балкон для молитви жінок. Приміщення для жінок відділене від приміщення для чоловіків решіткою. Ковчег завіту знаходиться в кожній синагозі, як і в Хустській – це точна копія Єрусалимського.

Біля самої синагоги досить часто будувалася лазня, яка була обов'язковим атрибутом обряду. Тут проводилося омовіння – очищення водою різних частин тіла, перед тим, як увійти до синагоги чи почати молитву (Закарпатський туристичний інформаційний портал).

Ужгородська синагога – хоральна синагога ортодоксальної громади євреїв-ашкеназі в м. Ужгород. Побудована за проектом архітекторів Дюлі Паппа та Ференца Саболча у неомавританському стилі; відкрита 27 липня в 1904 р. без будь-яких урочистостей: надвечір о 7-й годині, з молитовного дому у нову синагогу перенесли книги єврейства – тори, після чого відбувся молебень й освячення будівлі. Зведена вона зі спеціально привезених з Італії матеріалів на кошти громади ортодоксальних євреїв-ашкеназі на березі ріки Уж на земельній ділянці, яку пожертвувала для будівництва міська управа. (Офцінський, 2017b: 156).

Споруді вдалося пережити фашистську руйнацію єврейських сакральних будинків часів Другої Світової війни, коли Закарпаття було захоплене Угорщиною – фактичним союзником Німеччини. В останні роки перед визволенням Ужгороду німецькі та угорські війська використовували синагогу як конюшню. Історики та архітектори кажуть, подібних синагог у Європі немає, тому цією пам'яткою культури особливо пишаються ужгородці – й євреї, й українці та городяни інших національностей. Зараз приміщення використовує Закарпатська обласна філармонія.

Синагога в Ужгороді – визнаний шедевр європейської архітектури. Фахівці кажуть, її аналогів у «Старому Світі» немає; євреї зі всього світу спеціально приїжджають, помилуватися нею, відчуті її старовинний дух. Вони навіть пропонували розібрати її і по цеглині вивести до Ізраїлю, щоб там збудувати заново (Інфо-блог «Карпати»).

Колишня синагога неологів – добротна триповерхова будівля в історичному центрі, пам'ятка архітектури 1870 року, з середини 2000-х рр. стоїть пустою. Цінна історична нерухомість з часом була продана у приватні руки, поза єврейської общини. На даху найстарішої синагоги Ужгорода, синагоги неологів, побіля димаря сусідньої будови, є дерев'яна Зірка Давида. Вона вінчає собою вентиляційну віддушину горища. Подейкували, що там, за «зіркою», є комірчина для покарань. Туди відправляли замолювати гріхи підлітків, що провинилися. Вони повинні були читати молитви, дивлячись на місто крізь це маленьке «зоряне віконце».

Колишня хасидська синагога – перша бетонна будівля в Ужгороді. Поряд із нею будинок, спочатку побудований у формі ротонди, цілком може називатися історичною архітектурною пам'яткою Ужгорода – тут у далекому 1908 місцева хасидська громада збудувала на тодішній набережній Рошковича – ритуальну

єврейську баню. Тоді кожну п'ятницю, напередодні шаббату, сюди сходилося єврейське чоловіче товариство міста, щоб зануритися в басейн.

Єдиною діючою синагогою в Ужгороді є будівля, що на вул. Руській. Тут у дворіку знаходиться стара будівля, побудована у 1934 р. рабином Ронем Фальберманом. Невеличку синагогу він звів для себе і туди приходили євреї із сусідніх вулиць. Ще одна святиня знаходилася в мікрорайоні «Радванка» (вул. Українська, 16). Вона існувала до 1947 р., а потім перейшла деревообробному заводу. А відтак, більш детальних згадок про неї не збереглося (Релігійна інформаційна служба України).

Синагога зведена у центрі Виноградова у 1874р. де в дорадянські часи на одній території знаходилися дві синагоги, де молилися ортодоксальні євреї в іншій богослужіння проводили хасиди. Ця будівля є пам'яткою архітектури. Але оголошена пам'яткою вона вже у стані приведеному до статусу ДЮСШ, коли всі цінні елементи було втрачено і знищено.

Під час радянського режиму тут знаходився спортивний зал, і влада робила все, аби прибрати з будівлі будь-які ознаки, що нагадували про її релігійне призначення, фігурні вікна стали прямокутними, їх заградували. Зникли декоративні елементи фасаду, знищено фігурний дах. Під час відновлювальних робіт у синагозі було знайдено примірники єврейської релігійної літератури. Старовинні книги буде збережено, як і нечисленні фрагменти старовинної ліпнини, на яких видно зірки Давида.

Що ж стосується єврейської громади – то її у Виноградіві зараз практично не існує. У всьому районі мешкає всього 20 іудеїв. Тож, будівля перебуває у муніципальній власності, належить громаді міста.

У кінці квітня 1944 р. тодішня окупаційна міська влада створила гетто для громадян єврейської національності. Воно займало територію, обмежену теперішніми вулицями Шевченка, Франка, Української та Пушкіна. Гетто заповнили кілька тисяч євреїв – чоловіків і жінок, молодих і старих дітей і немовлят, здорових і хворих.

У кожному єврейському будинку, в кожній квартирі з'явився уповноважений міської влади у супроводі жандармів. У жителів відбирали золоті і срібні речі, гроші, а самих їх відправляли в гетто. Тут вони під відкритим небом перебували кілька днів, а потім нещасних відвозили в табори смерті. Усе майно (меблі, домашнє начиння, одягу, взуття) звезли в синагогу. Частина добра розпродали, частину розграбували.

В липні 1944 р. окупаційна військова влада розстріляла сімох партизанів – чотирьох чоловіків і трьох жінок. З них п'ятеро євреї, двоє – українці. Страту провели публічно на початку вул. Партизанської. Тіла вбитих поховали у спільній могилі міського кладовища. Навесні 1946 року тіла вбитих ексгумовано і переховано на площі Миру.

24 жовтня 1944 р. місто визволили війська четвертого Українського фронту (Ком'яті, 1994).

Дерев'яні синагоги XVIII ст., поширені в Галичині, Західній Білорусії й Литві, були одним з найцікавіших явищ єврейської архітектури в Європі. Багаті форми і пишній декор дерев'яних синагог покликані були дати відповідь ортодоксального іудаїзму на скромність хасидських синагог. Одна з таких синагог

збереглася в закарпатському селі Великі Ком'яти (Виноградівський район). Це – дерев'яна синагога, проте її стіни, побиті ліщиною, побілені, імітують кам'яну будівлю. Дістатися туди не просто, та й про те, що будівля була синагогою, нагадує лише дерев'яна зірка біля входу, і балкон жіночого відділення (Інфо-блог «Карпати»).

Колись у Берегово було цілих шість синагог. Пережити період радянської влади вдалося не всім культовим спорудам. Чинним же залишилося тільки одне – так звана «мала синагога». Синагога була побудована ще на початку 1920-х рр. Віруючих євреїв у Берегові налічується не більше 40 осіб, але святиня досі залишається єдиним центром єврейської релігійної та культурного життя міста. Незважаючи на те, що тут замінили дах і вікна, відремонтували меблі та відреставрували внутрішнє оздоблення, храм повністю зберіг свій первісний вигляд. На першому поверсі знаходяться кімната для молитви і Великий зал, який використовується для проведення релігійних та культурних заходів. При синагозі відкрито музей, де серед експонатів постійно діючої виставки знаходяться пам'ятні єврейські речі та фотографії, передані закарпатцями у фонд музею.

Однією із найгарніших будівель Берегова на площі Л. Кошута була колишня Велика синагога, побудована у кінці XIX ст. Сьогодні тут розміщено центр культури та дозвілля міста, побудований у стилі соцреалізму. Ще в 60-х рр. почали перебудовувати синагогу, а в 1976 р. офіційно відкрився палац культури із залом на 600 глядачів. З боку вул. І. Сечені на стіні будівлі встановлена меморіальна дошка з надписом: «Пам'яті багатьох тисяч євреїв з Берегова та Березької жупи, яких вивезено та знищено в фашистських концентраційних таборах у 1944 році».

У квітні 1944 року всіх осіб єврейської національності міста зігнали в місцеве гетто (цегельний завод Берегова). За деякими даними, їх нараховувалось, разом з привезеними сюди із округи, близько восьми тисяч чоловік. Усе рухоме і нерухоме їх майно було конфісковано. У травні цього ж року всіх відправлено у концентраційний табір міста Аушвіц (Закарпатський інформаційний туристичний портал).

Висновки. Таким чином, на основі представленої матеріалу можна зробити висновки: Закарпаття є надзвичайно багатим краєм на об'єкти релігійного туризму. Але особливу увагу ми приділили саме архітектурній спадщині єврейського народу на території Закарпаття, доля якого склалася надзвичайно трагічно під час Другої світової війни. Проте, проживання євреїв у краї залишило значний відбиток в культурі, історії та архітектурі Закарпаття. Саме архітектурна спадщина релігійного спрямування єврейського народу може слугувати основою для розвитку релігійного туризму цієї національної релігії і не тільки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Екскурсії Ужгородом, 2017 – Екскурсії Ужгородом: навчальний посібник з історичного екскурснознавства / Нац. спілка краєзнавців України; ред. Р. Офіцинський. Ужгород: Рік-У, 2017. 337 с.
2. Енциклопедія історії, 2010 – Енциклопедія історії та культури карпатських русинів / За ред. П. Р. Магоція. Ужгород: Вид-во В. Падяка 2010. 856 с.
3. Закарпатський туристичний – Закарпатський туристичний інформаційний портал [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.karpataljaturizmus.info/product_info.php?language=ua&products_id=568

4. Історія міст, 1969 – Історія міст і сіл Української РСР: Закарпатська область / Ред. кол. тому: Белоусов В. І. [редактори-упорядники Балега Ю. І., Балла Л. К., Гончаренко А. О., Гранчак І. М., Коструб Г. М.]. УРЕ АН УРСР, 1969. 810 с.
5. Кобаль, 2008 – Кобаль Й. Ужгород відомий та невідомий. Львів: Світ, 2008. 196 с.
6. Ком'яті, 1994 – Ком'яті В. Нарис історії міста Виноградова від найдавніших часів до 1945 року. Науково-популярне видання. Виноградів: 1994. 36 с.
7. Релігійно-інформаційна служба України – Релігійний туризм [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://risu.org.ua/ua/relig_tourism/religious_region/67457/
8. IGotoWorld – IGotoWorld.com [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://ua.igotoworld.com/ua/poi_object/70118_malaya-sinagoga-v-beregovo.htm
9. Karpaty – Karpaty. Info Blog [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://blog.karpaty.info/2013/03/22/sinagogi-zahidnoyi-ukrayini/>
10. Rest4u – Rest4u туристический портал [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://rest4u.com.ua/reviews/hustska-sinagoga-yak-odna-z-naystarishih-sakralnih-sporud-zakarpattya.html>

REFERENCES

1. Ekskursii Uzhhorodom, 2017 – Ekskursii Uzhhorodom: navchalnyi posibnyk z istorychnoho ekskursoznavstva [Excursions to Uzhhorod: a textbook on historical excursions] / Nats. spilka kraieznavtsiv Ukrainy; red. R. Ofitsynskiy. Uzhhorod: Rik-U, 2017. 337 p.
2. Entsyklopediia istorii, 2010 – Entsyklopediia istorii ta kultury karpatskykh rusyniv [Encyclopedia of History of Culture in Carpathian Mountains] / za red. P. R. Mahochiia. Uzhhorod: Vyd-vo V. Padiaka 2010. 856 p.
3. Zakarpatskyi turystychnyi – Zakarpatskyi turystychnyi informatsiyni portal [Elektronnyi resurs] - Rezhym dostupu: http://www.karpataljaturizmus.info/product_info.php?language=ua&products_id=568
4. Istoriiia mist, 1969 – Istoriiia mist i sil Ukrainskoi RSR: Zakarpatska oblast [The history of the cities and villages of the Ukrainian SSR: Transcarpathian region] / Red. kol. tomu: Bielousov V. I. [redaktery-uporiadnyky Baleha Yu. I., Balla L. K., Honcharenko A. O., Hranchak I. M., Kostrub H. M.]. URE AN URSR, 1969. 810 p.
5. Kobal, 2008 – Kobal Y. Uzhhorod vidomyi ta nevidomyi [Uzhhorod is famous and unknown]. Lviv: Svit, 2008. 196 p.
6. Komiaty, 1994 – Komiaty V. Narys istorii mista Vynohradova vid naidavnishykh chasiv do 1945 roku [Essay on the history of the city of Vinogradov from ancient times to 1945]. Naukovo-populiarne vydannia. Vynohradiv, 1994. 36 p.
7. Relihiino-informatsiina sluzhba Ukrainy – Relihijnyj turizm [Religious Information Service of Ukraine – Religious tourism] [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: https://risu.org.ua/ua/relig_tourism/religious_region/67457/
8. IGotoWorld.com [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: https://ua.igotoworld.com/ua/poi_object/70118_malaya-sinagoga-v-beregovo.htm
9. Karpaty. Info Blog [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <http://blog.karpaty.info/2013/03/22/sinagogi-zahidnoyi-ukrayini/>
10. Rest4u turystycheskyi portal [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <http://rest4u.com.ua/reviews/hustska-sinagoga-yak-odna-z-naystarishih-sakralnih-sporud-zakarpattya.html>

Стаття подано до редакції 02.04.2018 р.

Богдан ЛАЗОРАК,

кандидат історичних наук,
директор Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі»,
доцент кафедри історії України Дрогобицького державного
педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Україна) istoryk_@ukr.net

**«ВІД ЕМІЛЯ ДУНІКОВСЬКОГО ДО ОЛЕКСАНДРА СЕВРЮКА»:
ОПИСИ МАНДРІВОК ДО ЗАМКУ ТУСТАНЬ В УРИЧІ
(КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)¹**

У даній розвідці маємо за мету ввести до наукового обігу історії с. Урич та наскельної фортеці «Тустань» кілька епізодів про подорожі сюди різноманітних дослідників, туристів, відпочиваючих з середовища різних національних громад, а також просто шукачів пригод, які впродовж 1892 – 1913 рр. зібрили до певної міри унікальну базу свідчень про минуле цієї пам'ятки природи та водночас людської діяльності. Одним із рідкісних описів мандрівок до скель у даній розвідці є приїзд Олександра Севрюка, який свого часу був послом від української держави на Брест-Литовський мирних переговорах.

Ключові слова: замок Тустань, Урич, скелі, подорожі, Дрогобич, Олександр Севрюк.

Bohdan LAZORAK,

Director of the State Historic-Cultural Preserve of Nahuievychi,
Ph. D. in History, Associate Professor of Ancient History of Ukraine Department of
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Drohobych, Ukraine)
istoryk_@ukr.net

**«FROM EMILE DUNIKOVSKY TO OLEKSANDER SEVRIUK»:
DESCRIPTIONS OF THE TRIPS TO THE CASTLE OF TUSHTAN' IN
URYCH (THE END OF THE XIX –
THE BEGINNING OF THE XX CENTURY)**

The purpose of the given research is to introduce into the scientific circulation some episodes from the history of Urych and the petroglyphic fortress of «Tustan», namely, of the travels of various researchers, tourists, simply people at rest from different national communities who during the period of time from 1892 to 1913 collected – to an extent, quite a unique, base of testimonies on the past of this monument of nature and, at the same time, of human activity. Alexander Sevriuk, who – in the due time – was the ambassador of the Ukrainian state to the Brest-Litovsk peace negoti-

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених у рамках виконання наукового проекту «Українсько-польсько-єврейські взаємини у Східній Галичині (перша половина ХХ ст.): історичний досвід, уроки для сучасності», що фінансується за рахунок коштів загального фонду державного бюджету. ID:95861 29.08.2017 (176-1)

ations, arrived here and left one of rare descriptions of his climbing the castle rocks, on which this research treats.

Key words: the fortress of Tustan, Urych, rocky mountains, travel, Drohobych, Oleksander Sevriuk.

Постановка проблеми. В українській історіографії тема дослідження описів мандрівок територією України, або ж спеціально до історичних давніх пам'яток досі не набула спеціального дослідження, яке, наприклад, вже понад десять років серйозно розвивається в середовищі Інституту Естрайхера при Ягелонському університеті в Кракові. На сьогодні важливо зібрати повний реєстр цих подорожей з відповідними коментарями та порівняннями, що явно розширить наші знання про історію дослідження українських земель та їх культурної спадщини.

Аналіз останніх досліджень в повні дозволяє констатувати факт відсутності в наукових дискусіях інформації про докладний реєстр описів подорожей до замку «Тустань» в Уричі. Натомість добре відомо, що починаючи від Балтазара Гакета в кінці XVIII ст., далі шляхом рефлексій на твори про власні подорожі Антіна Петрушевича, Якова Головацького, Івана Вагилевича, Івана Франка та багатьох інших мандрівників та дослідників в літературі, в широкому, плані зберглося чимало рефлексій на тему мандрівок до замку «Тустань». В цілому тема подорожей має давню традицію в історіографії. Наприклад, у 1607 р. у краківській друкарні Шимона Кемпіні побачила світ перша редакція (друга у 1611 р.) опису подорожі віленського воєводи Миколи-Кшиштофа Радзивілла до Святої Землі, Сирії та Єгипту здійснена упродовж 1582 – 1584 рр. Серед пізніших добре відомих в історіографії описів подорожей можна згадати: «Словник подорожі Якуба Дульського на Сході» (1783 р.), «Подорож Александра Сапіги до південних слов'ян у 1810 р.», «Рахунки двору Станіслава Замойського в часі подорожі по Флоренції та після повернення до Польщі» (1836 – 1837 рр.), «Спогади з подорожі до Франції у 1841 р.» авторства Юстини Скібіцької з Брестянських, «Похідні журнали Петра І» (1695 – 1725 рр.; комплексно видані у 1867 р. Афанасієм Бичковим), опис подорожі Росією барона Мейерберга 1683 р. та ін.

Зауважимо, що сьогодні тема мандрівок до замку Тустань та їх описів предметно простудійовано у нещодавніх дослідженнях Б. Лазорака під час конференційних проєктів на базі ДІКЗ «Тустань» та в м. Східниця на чолі з Альбертиною Бучинською.

Мета статті. Узагальнити відомі та проаналізувати невідомі джерельні та історіографічні свідчення про історичну пам'ять за наскельною фортецею «Тустань» в Уричі, а також реконструювати мандрівки до неї відомих українських та польських мислителів, дослідників та громадсько-політичних діячів.

Виклад основного матеріалу. У червні 1892 р. замок Тустань відвідав польський геолог, мандрівник, професор Львівського університету ім. Казимира Еміль Гадбанк Дуніковський (1855 – †1924), який опублікував на честь учасників великої експедиції докладний путівник для майбутніх мандрівників умовним маршрутом «Зі Львова до Beskidu», в якому теж відзначив особливості урицького пісковика (ZeLwowadoBeskidu: 33, 87–90). Пізніше свої рефлексії

сії з приводу відвідин замку Тустань Е.-Г. Дуніковський опублікував у 1898 р. у спеціальній розвідці для XIX тому історії «монархії Габсбургів у словах і картинах», який був присвячений Галичині. Серед короткого опису Підгородців та села Урич дослідник опублікував рисунок скель зауваживши, що їх походження має природній характер, а їх вигляд пов'язаний із виходом породи на поверхню (Dunikowski, 1898: 63, 70). Зі слів мандрівника відчувається особливе піднесення від побаченого: «...Ми не могли собі відмовити відвідати ці скелі, адже скелястий краєвид та лісиста місцевість попросту вражали. За якийсь час ми потрапили під кам'яні брили, які здавна приваблювали туристів. На зеленому фоні лісу кам'яні брили виглядали сірими і були вкриті мохом. Численні сліди врубів зроблених рукою людини дійсно засвідчували, що колись ці скелі слугували потужним укріпленням. З кожним кроком відчувалося відлуння минулих віків, про що нагадували руїни давньої стіни...» (Dunikowski, 1898: 70) Тобто опис Е.-Г. Дуніковського був скоріше рефлексією на туристичну привабливість скель, ніж науковим гаслом.

У 1903 р. результати власної науково-дослідницької мандрівки до Урича у Кракові опублікував відомий археолог Владислав Деметрикевич. Дослідник особисто простежив залишки штучних печер на скелях, склад котрих назвав суцільним пісковиком, який належить до геологічного типу скель в Розгірчому та Поляниці. Щоправда урицькі скелі є особливим, оскільки складаються із двох основних частин, які в свою чергу формують 4-ри відламоподібні масиви, які візуально створюють вигляд природніх стін. При цьому між трьома з них зформована тераса на висоті близько 400 – 500 м. Натомість четверта – південна стіна, була більш відкритіша, а тому в часі розбудови замку була домурована із каменя. Такі ж штучні підмурівки Вл. Деметрикевич зафіксував у інших місцях скель зі східного боку. Дослідник також зауважив численні вруби, які на його думку пристосовувалися виключно для дерев'яних колод, а також фрагменти врубів які призначалися для сходів. Окрім всього мислитель докладно передав розміри головної печери, яка знаходиться в північно-західній частині скель. Ця славнозвісна печера мала розміри – 4х3 та 2х2 м, а вздовж її стін форма нагадувала овальне склепіння по обидва боки котрого знаходилися дві кам'яні лави. Також Вл. Деметрикевич описав і так звану «малу печеру», яка знаходилася на верхній площадці скельного комплексу. Сюди можна було потрапити лише за допомогою додаткових дерев'яних конструкцій, від котрих збереглися лише вруби у скелі. Серед іншого автор опису скель подав загальний вигляд печерного коридору, який знаходиться при вході до брами (із західного боку скель). Мандрівник зауважив, що станом на 1903 р. його розміри за шириною заледве досягали 60 см, а висотою – заледве 2 м. Його довжина до кінця не була виміряна дослідником позаяк він не мав на той час спеціального обладнання, відзначивши особливу складність проходження цим коридором. Водночас Вл. Деметрикевич описав внутрішню цистерну дитинця, а також дві малі печерки розміром 1,8 м та 90 см. Важливо, що дослідник розкривав попередні припущення І. Вагилевича щодо походження східного масиву кам'яних брил, як мовляв «виникли через штучні руйнування». Натомість Вл. Деметрикевич констатував їх, виключно, природнє походження. Натомість походження печер на урицькому замку дослідник відніс так само, як в Розгір-

чому та Поляниці до одного і того ж періоду поселень (Demetrykiewicz, 1903: 4, 18–19). З іншого боку Вл. Деметрикевич розкритикував спільну думку І. Вагилевича, д-ра [М-с.], А. Кіркора та І. Шараневича, які відносили скельний комплекс і усі його конструкції, в основному, до моменту появи державності на цих теренах або точніше «язичницьких часів» (Demetrykiewicz, 1903: 21). Натомість Вл. Деметрикевич вважав, що більшість рукотворних врубів, печер та мурів слід відносити до витоків початку історії замку Тустань, свідчення про які збереглися зокрема в коронній метриці від 1539 р. Також дослідник покликається на згадані вище відомості Авг. Бельовського про позначення руїн замку Тустань на карті 1783 р., коли село найменувалося не Урич, а Ловчово і належало до стрийського староства. Водночас автор відносить читача до здогад про замок у хроніці Яна з Чарнкова. Натомість Вл. Деметрикевич зумів констатувати, що оскільки писемних джерел з давньої доби практично не збереглося, а лише із середньовіччя, то дослідникам в принципі не реально встановити час появи наскельних печер та частини врубів. При цьому ті знахідки, які знаходили мандрівники раніше (зі слів автора це «кахлі, металеві миски із зображенням Св. Юрія, стародавні монети» та ін.) лише наближують до розуміння важливості замку, але ні в якому разі об'єкта ранішого поселення. Також Вл. Деметрикевич переопублікував зібраний етнографічний матеріал І. Вагилевича, мовляв у народній пам'яті місцевого населення не випадково збереглася легенда згідно котрої скельні печери Урича були зведені давніми поселенцями «велетами», які були високого зросту. На думку Вд. Деметрикевича, в часі татарських нападів ця легенда модернізувалася, а ключовим негативним героєм постав «Буняк Шолудивий» (часто передавали, як хан Батий), який нібито із великим військом звів потужні стіни, а з півдня спорудив став. Далі легенда гласила про музикантів, які уміли під час бенкету військових викрасти багатство і підпалити склади із порохом. Після чого фортеця взірвалася і перетворилася на руїни. Сам же цар замку покинув місцевість і переїхав до Угорщини. Безумовно, що Вл. Деметрикевич констатував надмірну фантастичність легендарних фактів, проте відголос подій якихось нападів дослідник, так і не відкинув, говорячи про монголів або татар (Demetrykiewicz, 1903: 21–22). В цілому опис власних спостережень замку Тустань з рефлексій Вл. Деметрикевича має скоріше натуралістичний характер, часто не підкріплений конкретними джерелознавчими матеріалами. Щоправда це перший серйозний опис скель, який був здійснений в часі мандрівок різними скельними масивами та спробою їх порівняльного аналізу. З іншого боку дослідник зробив унікальне фото скель з південного боку, на котрому простежуються печери, вруби та муровані стіни колишнього замку (Demetrykiewicz, 1903: Tabl. XII).

Показовим також є той факт, що популяризація давнини крізь призму урицьких скель стала особливо відчутною саме в період XIX ст., а особливо в добу романтизму, коли подорожі до Урич стали обов'язковим моментом відпочинку багатой інтелігенції не тільки «Галицької Каліфорнії» чи імперії Габсбургів в цілому, але й бомонду із країн Західної Європи, Російської імперії тощо. Одночасно популяризація подорожей до замку Тустань широко реалізовувалася дрогобицькими друкарями, котрі намагалися зображення урицьких скель опублікувати потужними тиражами на поштівках. До нашого часу збереглося чимало

автографів мешканців Трускавця, Дрогобича та Борислава, а також відпочиваючих, котрі надсилаючи поштівки, із захопленням поздоровляли родичів у різних куточках Європи. Наприклад, до нашого часу збереглася поштівка 1900 р. із зображенням панорами «Східницької Каліфорнії» та одночасно урицьких скель, фотографії для котрої під час власної мандрівки виготовив дрогобицький фотограф Вільгельм Русс. Також відомо про іншу поштівку 1901 р. із адресатами до «Wielmożna Recyylia Da Rira w Truskawiec» від «Zdzisław Chałoder». Це одна із небагатьох поштівок, на котрій було зображено фотографію авторства майстра Борувки, яка тиражувалася в друкарні Леона Розенштайна в Дрогобичі.

Урицькі скелі ямненського геологічного періоду привертали увагу численних геологів, адже на початку століття лихоманка за корисними копалинами була в особливій увазі, врешті видобуток нафти призвів до небаченого розквіту нафтофто-газових та озокеритних магнатів. Найбільше пожвавлення подорожей в рамках нафтової лихоманки простежувалося упродовж 1894 – 1895 рр., коли фірма відомого нафтового магната та інженера Станіслава Щепановського розпочала програму прокладання дороги зі Східниці в Урич (Rybotycki, 2004: 57). Так, у 1904 р. (за рік до початку світової економічно нафтової кризи) історію та особливості геологічних порід в околицях замку Тустань вивчав відомий польський геолог та мандрівник Рудольф Зубер (1858 – †1920) (Zuber, 1904: 86–121). Так під час мандрівки шляхом Опака-Східниця-Урич-Залокоть дослідник уклад докладні геологічні карти, зокрема і для геології Урича, Східниці та Перепростині (Zuber, 1904: 88, 93). Дослідник відзначив особливі масштаби урицького скельного комплексу серед інших подібних скель ямного періоду (Zuber, 1904: 87). Також Р. Зубер констатував, що в околицях Урича діяли численні та глибокі свердловини з яких добувають чимало нафти, врешті це чітко простежується на геологічному перерізі території Урича укладеному Р. Зубером у масштабі 1:28 571. Як станом на 1901 р. поклади нафти в Уричі та Східниці дозволили Урицькому нафтовому товариству добути з надр 1 650 000 (q) сировини (Zuber, 1904: 92, 94).

У 1905 р. на сторінках «Самбірсько-Дрогобицького тижневика» було опубліковано враження від подорожі до замку Тустань в Уричі, яка відбувалася за участі невідомого автора на початку червня 1904 р. Як виявилось перед тим мандрівник багато подорожував Європою, зокрема Саксонією, Баварією та Швейцарією. Їдучи на відпочинок у курорт Трускавець мандрівник, разом із своїм старим товаришем зупинилися в Самборі, звідки приїхали на короткий час до товаришів у Дрогобич в приватних справах (Wrażenia z podróży, 1905).

Цього ж 1905 р. під час подорожі до урицьких скель побачене на фортеці сфотографував А. Фрідріх. Його чорнобілі фотографії на сьогодні вважаються найкращими для початку століття, адже при достатньому розширенні оптики автор зумів зафіксувати стан фортеці практично з усіх її сторін. Саме на фото А. Фрідріха бачимо, що довкола фортеці лісу практично не було, що було пов'язане або з системною вирубкою.

16 травня 1910 р. власну мандрівку до урицьких скель здійснив природознавець Станіслав Федорович, котрий вивчав на замку Тустань видові характеристики та популяцію печіночників, котрі належали до вищих судинних рослин, зокрема вид «*Conoserphalum conicum*» (серед них також маршанцієві печіноч-

ники та ін.), який ріс на піскових скелях яменського періоду [Fedorowicz, 1914, 52]. Щоправда пошуки тексту опису цієї мандрівки досі тривають.

Упродовж 1912 – 1914 рр. систематичні описи околиць замку Тустань здійснювали працівники гірничого уряду, котрі наймаючи на роботу висококваліфікованих дослідників та шукачів корисних копалин фінансували стаціонарні пошукові експедиції в «Галицькій Каліфорнії». Так, у 1912 р. геологічна станція в Боорславі діяла під керівництвом професора д-ра Юзефа Гжибовського. В тутешній лабораторії вивчалися матеріали отримані внаслідок геологічних експедицій та під час буріння. Відтак у літній період 1912 р. професор розпочав дослідження Східниці, Урича та Опаки. У цій експедиції д-р К. Вуйцік безпосередньо відповідав за вивчення околиць скельного комплексу в Уричі, а також сіл Орів та Ямельниця (Verhandlungender K. K., 1914: 22). Зауважимо, що завдячуючи подібним експедиціям добування нафти в околицях замку Тустань постійно збільшувалося. Наприклад, за період 1896 – 1917 рр. на рівні еоценового геологічного періоду добування нафти в Уричі змінилося з 21 750 галонів до 89 023. Нарешті діяло більше 40 потужних свердловин, які добували нафту саме з глибин еоцену (56 – 33,9 млн. років тому) (Grzybowski, 29). Добре відомо. Що лише копальня нафти Вацлава Вольського (глибиною 50 м) перед початком Першої Світової війни добувала до 25 вагонів ропи щороку, а в 1911 і 1912 рр. – 1844 та 1679 цистерн (Siemiradzki, 1926: 212). Вочевидь саме їх дослідження стали основними в укладанні геологічної мапи довкола скельного комплексу, яка на сьогодні досліджена спорадично. Відтак інформація при дослідженні звітів цих експедицій є перспективним напрямком для спеціальної розвідки.

В середовищі «Пласту» м. Дрогобича, утвореного при бурсі Івана Хрестителя у 1912 р., замок Тустань викликав особливе зацікавлення, адже мандрівка мала не тільки фізичне та виховне значення, але й пробуджувала серед молоді почуття національної ідентичності через відвідини руїн дваньоруського замку. Так, у численних спогадах (зокрема М. Мінчака) зустрічаємо інформацію про те, що до моменту вибуху I Світової війни (у 1912 – 1914 рр.) дрогобицькі пластуни здійснили кілька перших спеціальних мандрівок до урицьких скель (Мінчак, 1973: 485–490).

До замку Тустань подорожували й відомі постаті української історії із Наддніпрянщини. Нещодавно нам вдалося віднайти унікальні джерельні вістки про студентську подорож Олександра Севрюка в Дрогобич, Борислав та Урич весною 1913 року. Як відомо у часі української революції 1917 – 1919 рр. О. Севрюк став дипломатом Центральної Ради та Української Народної Республіки. В літературі добре відомим є факт про існування на скелях фортеці «Тустань» різьбленої інскрипції із культовим гаслом українського народу з тексту «Заповіту» Тараса Шевченка, де поряд також зазначено його ініціали разом з прізвищами інших мислителів, які відстоювали права свого народу. Практично до недавнього часу, часто за різними суперечливими даними, вважалося, що напис містив наступні слова: «Вставайте, кайдани порвіте! Т. Шевченко, М. Шашкевич, І. Франко». Згідно численних наскельних спостережень працівників ДІАЗ «Тустань» (Михайло Рожко, Василь Рожко, Андрій Котлярчук та ін.) було встановлено, що на скелях дійсно збереглися окремі слова із цього тексту, щоправда вони серйозно пошкоджені, як штучними, так і природними факторами. Так, уціліли слова: «Вставайте, кай-

дан [...] [...] Т. Шевченко, [...], [...]». Красзнавець Роман Щур(Щур, 2005: 40), чи не вперше підняв цю вкрай важливу тему на рівні документальних пошуків, адже поява даного напису мала глибоке патріотичне значення для української національної громади «Галицької Каліфорнії» в добу Габсбургів. Наприклад, до початку та під час Першої Світової війни тут часто збиралася патріотична молодь для проведення урочистостей в період Шевченкіан, Франкіан чи Шашкевичіан. Невиключено, що після 1912 р. сюди часто приїжджали дрогобицькі пластуни. Врешті-решт скелі в Уричі відігравали значення центру туристичної та виховної концепції для різних національних громад і навіть були передбачені навчальною державною програмою, як місце для фізичного виховання гімназійної молоді влітку (Лазорак, Лазорак, 2009, 665–669). На думку Р. Щура навіть у травні 1914 р. парамілітарні організації української молоді продовжили традицію вшанування Шевченкіан, зокрема 100-річчя від дня народження Великого Кобзаря у «Галицькій Каліфорнії» (Щур, 2005: 72).

На основі статті у газеті «Неділя» (від 12 липня 1912 р.) Р. Щур уточнив час появи згаданих рядків, встановивши, що у травні 1912 р. до с. Урич приїхало чимало митців зі Львова: Василь Пачовський, Сяся Людкевич, Гнат Ходкевич та ін. Зауважимо, що Р. Щур допустив грубу помилку констатувавши, що серед інших приїхав і автор згаданих рядків на скелях Орест Майданюк(Щур, 2016: 71), коли насправді це був Олекса Майданюк – відомий львівський скульптор, маляр і скульптор. Як виявилось ідею «шевченкового напису» на ювілей І. Франка створив Петро Карманський, згідно котрої 30 червня 1912 р. Олекса Майданюк закінчив роботу над різьбою згаданого тексту, після чого відбулася його публічна презентація. У газеті йшлося зокрема про роботу за допомогою різця, долота і молотка. Врешті напис було завершено, а його головна концепція передбачала вшанування 40-ї річниці творчої діяльності Івана Франка, яка мала бути підкріплена словами «Заповіту» Т. Шевченка.

У першій своїй розвідці, Р. Щур покликаючись на усні свідчення уричанина Степана Яроша (1939 р. н.) констатував, що під час роботи над написом львівського сницаря охороняли місцеві селяни Семен Токарчин та Федір Ластовецький від можливої провокації поляків (Щур, 2005: 40, 115). Свідчення автора викликають сумнів й через те, що у своєму новому дослідженні 2016 р. Р. Щур покликається, з цього ж приводу, на свідчення зовсім іншого респондента, також жителя с. Урич Пилипа Лубика (1893 р. н.) (Щур, 2016: 71, 102). Тобто дані свідчення варто перевіряти передовсім документально, адже за часів Австро-Угорщини міжнаціональна ворожнеча, у будь-яких проявах, так чи інакше каралася суворо на рівні повітового суду в Дрогобичі і відповідно до імперської політики дисциплінування цих взаємин. Врешті усні свідчення завжди несуть частку суб'єктивної інформації. Для прикладу, починаючи від 1910 р. в с. Урич діяв літній табір дрогобицької гімназії у котрому одночасно проходили вишкіл учні єврейської, польської та української національних громад, проживаючи та виховуючись під одним дахом та із одними й тими ж вихователями (Лазорак, Лазорак, 2009). Зауважимо також, що вияв негативних емоцій між мешканцями «Галицької Каліфорнії», в основному, виникав кризь призму політичних апетитів і «гучних дискусій» українських, польських та єврейських партій, які на рівні магістрату, староства, крайового сейму чи парламенту намагалися вирішувати

власні економічні мегапроекти, при цьому, як польські, так і українські селяни в більшості випадків залишалися, як і раніше «із тим же власним хлібом» і практично не виходили за межі добросусідства.

Сьогодні дослідники фортеці «Тустань» досі не віднайшли чітких описів пов'язаних становленням цього напису, не говорячи про ініціаторів чи обставини його знищення. Нещодавно все ж вдалося виявити унікальний опис відкриття пам'ятного знаку на честь 100-х роковин Великого Кобзаря, який був опублікований у дрогобичькій націоналістичній газеті «Вільне слово» 2 лютого 1942 р. на ґрунті спогадів о. Івана Бориславського (Бориславський, 1942). До слова автор був частим дописувачем до української преси в Дрогобичі («Вільне слово») та Львові («Львівські вісти»). Отець Іван фактично опублікував власні спостереження про перебування на Дрогобиччині відомого через кілька років українського дипломата, голови делегації Української Центральної Ради на мирних переговорах в Брест-Литовську, посла Української Народної Республіки в Берліні та голови місії УНР у Римі – Олександра Олександровича Севрюка (1893 – †1941) (Осташко, 2012).

Як виявилось у 1913 р. майбутній політик перебував на вакаціях в Дрогобичі, Бориславі, Східниці та Уричі, де й взяв участь у відкритті та освячені пам'ятної стели на честь ювілейних Франкіани та Шевченкіани. Таким чином факт відкриття стели відбувався напередодні Першої світової війни, а відтак і української революції. Зі слів о. І. Бориславського довідуємося, що публікацію цих спогадів спонукала передчасна смерть українського політика, яка відбулася під час залізничної катастрофи 27 грудня 1941 р. в дорозі з Берліна до Варшави.

о. І. Бориславський констатував, що у 1913 р мандрівники з Наддніпрянської України у кількості 3-х парубків та трьох дівчат прибули спочатку до Дрогобича. Їх зустрів інженер Володимир Яворський, який люб'язно провів для гостей екскурсію на рафінерію «Польмін». Після цього мандрівники рушили до Борислава. Особливу увагу супроводжуючих привертало 20-літній Олександр Севрюк та п. Шевченківна, яка вочевидь була одною із представників родини Шевченка, позаяк о. І. Бориславський назвав її «своячкою нашого найбільшого національного генія»(Бориславський, 1942). Відтак без сумніву що делегація мандрівників із Наддніпрянщини приїхала саме на відкриття теблиці на честь Т. Шевченка в Уричі. Зі слів о. Бориславського, у 1913 р. ніхто навіть припустити не міг, що через 5 років О. Севрюк буде очолювати українську делегацію на міжнародному рівні. Під керівництвом тодішнього начальника «Християнської громади» та директора нафтових копалень м. Борислава Пилипа Лепкого гості із Наддніпрянщини оглянули нафтові та воскові шиби, церкви, а також вписалися до парафіяльних хронік (останній факт може слугувати приводом для цікавих додаткових пошуків). Після цього делегацію запросили на урочистий обід у їдальні «Українського Казино» м. Борислава, де було виголошено низку промов з приводу радості від приїзду наддніпрянців в Галичину. Наступного дня (у неділю) розпочалася велика прогулянка українців Борислава та Дрогобича до Урича, в якій взяли участь і гості з Наддніпрянщини. Як виявилось силами українського проводу Бориславщини, зокрема тоді ще студента правничого факультету, а згодом відомого українського поета Лева Лепкого (у 1942 р. – співробітник газети «Краківські вісти») та секретаря «Християнської громади»

Антон Максимович (арештований у 1939 р.) в Уричі було організовано відкриття (відслонення) пропам'ятної таблиці на честь Тараса Шевченка. Перед цим відомий маляр Олекса Майданюк, який також був родом із Наддніпрянщини, проживаючи і працюючи в Бориславі, витратив багато зусиль та часу над справою викуття цієї таблиці на найвищій скелі замку Тустань. Звисаючи впродовж 2-х тижнів з вершини в так звані «колиці», яка пітримувалася лінвами, митець фактично ризикував життям над прірвою, для того щоб увіковічнити пам'ять про українського генія. В неділю (о 9 00 год ранку) з Дрогобича і Борислава до Християнської громади в Бориславі з'їхалося кідьканадцять фір. Цими возами виїхало чимало мешканців «Галицької Каліфорнії», яку також супроводжував оркестр «Кльоси». На найвищій скелі в Уричі було відслонено пропам'ятну таблицю і застромлено синьо-жовтий прапор. Інтелігенція та численне довколишнє селянство взяли участь у цьому грандіозному патріотичному заході, після чого було зроблено спільне фото. На фотографії, яку принаймні до 1942 р. зберігав о. І. Бориславський було зображено серед інших пароха сіл Губичі і Тустановичі – о. Карла Федоровича, почесного крилошанина та ординаріатського генерального вікарія під час ЗУНР (у 1919 р.) – о. Василя Мацюрака, котрий також виконував обов'язки пароха Східниці та був автором опису паломництва до Святої Землі у 1916 р. (Дзерович, Мацюрак, 1907) Також на фото було зображено пароха с. Ластівки та курорту Трускавець о. Івана Валюха, інженера, директора копалень та першого отамана «УСС» в Бориславі – Пилипа Левицького, українського бургомістра м. Борислава у 1919 р. – Стаса Сасика (останні двоє померли від тифу на Наддніпрянщині), інженерів з Дрогобича – п. Дидинського та п. Яворовського, а також Олександра Севрюка та багато ін. Після відвідин замку Тустань гості із Наддніпрянщини вирушили у напрямку Сколого щоб оглянути пізніше Гуцульщину, натомість Олекса Майданюк ще якийсь час перебував в Бориславі, але перед початком війни кудись виїхав (за твердженнями Модеста Менцінського, який свого часу давав концерти у Бориславі, о. Майданюк одружився зі шведкою і виїхав у Штокгольм, де продовжив справу у власному артистичному ательє) (Луцький, 2009: 125).

Таким чином у даній розвідці ми здійснили спробу комплексного пошуку та аналізу збережених відомостей/описів мандрівок до замку Тустань в Уричі впродовж 1892 – 1913 рр., тобто до моменту початку Першої світової війни. Як виявилось дані описи з одного боку є одним із найбільш опосередкованих і водночас інформативно захоплюючих видів матеріалів, адже вони в основному мають нарративний характер. Значна частина описів мандрівок мали виключно науково-дослідницьку мету. Натомість у більшості випадків описи подорожей з'явилися на світ в силу традиції мандрівок до загадкових місцевостей Австро-Угорщини, в тому числі Карпат, що явно символізувало появу своєрідної інтелектуальної моди або ж особисті романтичні зацікавлення конкретного мандрівника. Особливе місце посідають описи безпосередньо замку Тустань та легенд пов'язаних із його руїнам, адже в цілому фактично від найперших експедицій до більш масових подорожей на рівні «курортного туризму» автори цих рукописних щоденників з огляду на власний світогляд та ідентичність намагалися достеменно передавати внутрішні переживання та враження від побаченого на власні очі. Тим самим з одного боку відбувалася первинна фіксація

історичної пам'яті про замок у населення, а з іншого все більша міфологізація його минулого. Щоправда, окрім суб'єктивної складової зібраних відомостей, коли автор часто свідомо перебільшував, замовчував чи інтерпретував на власний розсуд факти, події та явища, згадані описи, на відміну від інших видів джерел, найбільш повно передають соціальну атмосферу конкретного часового періоду, дозволяючи досліднику заглибитися у найпотемніші закутки особистісних зв'язків між людьми, часто різних за національною приналежністю та релігійною конфесією, зате завжди близькі у плані особливого відчуття до замку Тустань.

Мислимо, що оте, скоріше філософське, але без сумніву внутрішньо – людське захоплення скелями, як видається, у різний час проявлялося не тільки бажанням банального відпочинку, оздоровлення чи мистецької і наукової пристрасності, але й через бажання увіковічити пережите людиною, або ж окремої громадської думки у якійсь предметній пам'ятці зафіксованій безпосередньо на скелях чи в їх околицях: чи то у формі петрогліфів (згідно припущень М. Бандрівського пізніше початку доби раннього заліза), чи то – інскрипціях-написах на скелях, чи то – картини або портрети намльованих на фоні скель або ж на фотографіях другої половини XIX – XX ст. Очевидно ця традиція тягнеться із давньої доби, позаяк наявність зображень петрогліфів, так само є наслідком бажання увіковічення чиеїсь думки. Разом з тим тяглість відвідин замку «Тустань» в с. Урич з метою фіксації якоїсь конкретної історичної пам'яті про подію є давньою, при цьому у наш час вона продовжується із особливим ритмом. Вочевидь це не випадково, адже існує довга традиція цих подорожей, яка манить не тільки дослідників, але й тих хто полубив ці скелі усією душею, черпаючи від їхнього природного начала несамовите натхнення для творчості, викликаючи тим самим бажання передати цей скарб майбутнім поколінням мандрівників до кам'яної «Берди».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Demetrykiewicz, 1903 – Demetrykiewicz Wł. Grotty wykute w skałach Galicji Wschodniej pod względem archeologicznym // Osobne odbicie z Materiałów Komisji antropolog.-archeolog. i etnograficznej. T. VI. Kraków, 1903. S. 4, 18–19.
2. Dunikowski, 1898 – Dunikowski E. Das Land // Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Band 19: Galicien. Wien, 1898. P. 200.
3. Fedorowicz, 1914 – Fedorowicz S. Pasma Bieszczad w Karpatach. Urycz ob. Schodnicy, na skale piaskowca jamneńskiego // Sprawozdanie komisji Fyzyograficznej obejmujące pogląd na czynności dokonane w ciągu roku 1913 oryz materiały do fzyzografii kraju. T. 48. Kraków, 1914. S. 52.
4. Grzybowski Grzybowski J. Przegląd obszarów naftonośnych Karpat Polskich: (z mapą w skali 1:200.000). Warszawa-Kraków. 36 s.
5. Rybotycki, 2004 – Rybotycki J. Dwie Skodnice – wieś i osada przemysłowa (część pierwsza) // Ziemia Drohobycka. – № 17–18. Wrocław, 2004. S. 50–57.
6. Siemiradzki, 1926 – Siemiradzki J. Płody kopalne polski. – Lwów, 1923. 256 s.
7. Verhandlungen der K.K., 1914 – Verhandlungen der K.K. Geologischen Reichsanstalt der Kaiserlich-Königlichen Geologische Reichsanstalt. № 1. Wien, 1914. 350 p.
8. Wrażenia z podróży, 1905 – Wrażenia z podróży (list czwarty) // Tygodnik Samborsko-Drohobycki: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne. 1905. R. 6. № 23. S. 2.
9. Ze Lwowa do Beskidu, 1892 – Ze Lwowa do Beskidu: przewodnik naukowy w wycieczce do Beskidu / zestawił Emil Habdank Dunikowski. Lwów, 1892. 47 s.

10. Zuber, 1904 – Zuber R. Die geologischen Verhältnisse der Erdölzone Opaka-Schodnica-Urycz in Ostgalizien (Fig. 11–19) // Zeitschrift für praktische Geologie, mit besonderer Berücksichtigung der Lagerstättenkunde... Berlin, 1904. P. 86–121.
11. Бориславський, 1942 – Бориславський І. о. Олександр Севрюк в Дрогобичі і Бориславі // Вільне слово. № 14 (88). Дрогобич, 2.02.1942. С. 3.
12. Лазорак, Лазорак, 2009 – Лазорак Б., Лазорак Т. Літній табір Дрогобицької гімназії ім. Франца Йосифа в Уричах (1910 р.) // Фортеця: збірник заповідника «Тустань»: на пошану Михайла Рожка. Львів, 2009. Кн. 1. С. 655–669.
13. Луцький, 2009 – Луцький О. Лепкий Лев Сильвестрович // Енциклопедія історії України: у 10 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. К.: Наук. думка, 2009. Т. 6: Ла-Мі. С. 125.
14. Мінчак, 1973 – Мінчак М. Пласт у гімназії ім. Франца Йосифа I в Дрогобичі // Дрогобиччина – земля Івана Франка. Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1973. Т. 1. С. 485–490.
15. Дзерович, Мащорак, 1907 – о. Дзерович Ю., о. Мащорак В. Як то Русь ходила слідами Данила: Пропамятна книга першого руско-народного паломництва в Святу Землю від 5 до 28 вересня 1906. Жовква: 1907. 368 с.
16. Осташко, 2012 – Осташко Т. Севрюк Олександр Олександрович // Енциклопедія історії України: у 10 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. К.: Наук. думка, 2012. Т. 9: Прил – С. – С. 502.
17. Щур, 2016 – Щур Р. Тустань. Нарис-есе. Фольклорна Тустань. Дрогобич, 2016. 105 с.

REFERENCES

1. Demetrykiewicz, 1903 – Demetrykiewicz Wł. Grotty wykute w skałach Galicyi Wschodniej pod względem archeologicznym [Grottos carved in the rocks of East Galicia in terms of archaeological] // Osobne odbicie z Materiałów Komisji antropolog.-archeolog. i etnograficznej. T. VI. Kraków, 1903. S. 4, 18–19.
2. Dunikowski, 1898 – Dunikowski E. Das Land [The country] // Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Band 19: Galicien. Wien, 1898. P. 200.
3. Fedorowicz, 1914 – Fedorowicz S. Pasma Bieszczad w Karpatach. Urycz ob. Schodnicy, na skale piaskowca jamneńskiego [The Bieszczady range in the Carpathians. Urszula ob. Stairs, on the Jamneński sandstone] // Sprawozdanie komisji Fizyograficznej obejmujące pogląd na czynności dokonane w ciągu roku 1913 oryz materiały do fizyografii kraju. T. 48. Kraków, 1914. S. 52.
4. Grzybowski Grzybowski J. Przegląd obszarów naftonośnych Karpat Polskich: (z mapą w skali 1:200.000). [Overview of the areas of the Polish Carpathians] Warszawa-Kraków. 36 s.
5. Rybotycki, 2004 – Rybotycki J. Dwie Szkodnice - wieś i osada przemysłowa (część pierwsza) [Dwa Szkodnice – a village and an industrial settlement] // Ziemia Drohobycka. – № 17-18. Wrocław, 2004. S. 50-57.
6. Siemiradzki, 1926 – Siemiradzki J. Płody kopalne polski. [Polish fossil fossils] – Lwów, 1923. – 256 s.
7. Verhandlungen der K.K., 1914 – Verhandlungen der K.K. Geologischen Reichsanstalt der Kaiserlich-Königlichen Geologische Reichsanstalt. [Negotiations of the K.K. geological] № 1. Wien, 1914. 350 p.
8. Wrażenia z podróży, 1905 – Wrażenia z podróży (list czwarty) [Impressions from the trip (fourth letter)] // Tygodnik Samborsko-Drohobycki: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne. 1905. R. 6. № 23. S. 2.
9. Ze Lwowa do Beskidu, 1892 – Ze Lwowa do Beskidu: przewodnik naukowy w wycieczce do Beskidu [From Lviv to the Beskids: a science guide on a trip to the Beskids] / zestawil Emil Habdank Dunikowski. Lwów, 1892. 47 s.
10. Zuber, 1904 – Zuber R. Die geologischen Verhältnisse der Erdölzone Opaka-Schodnica-Urycz in Ostgalizien (Fig. 11-19) [Die geologischen Verhältnisse der Erdölzone Opaka-Schod-

nica-Urycz in Ostgalizien] // Zeitschrift für praktische Geologie, mit besonderer Berücksichtigung der Lagerstättenkunde... Berlin, 1904. P. 86–121.

11. Boryslawskyj, 1942 – Boryslawskyj I, o. Olexander Sewriuk w Drohobychi I Boryslawi [Alexander Sevryuk in Drohobych and Boryslav] // Wilne slowo. № 14 (88). Drohobych, 2.02.1942. С. 3.

12. Lazorak, Lazorak, 2009 – Lazorak B., Lazorak T. Litnij Tabir Drohobyckoi himnazii im Franca Josyfa w Urychi (1910) [Summer Camp of the Drohobych Gymnasium named after Franz Josef in Urich (1910)] // Fortecia: zbirnyk zapowidnyka «Tustan»: na poszanu Mychajla Rozka. Lwiw, 2009. Kn. 1. С. 655–669.

13. Luckyj, 2009 – Luckyj O. Lepkyj Lew Sylwestrowych [Lep Spleinstrovich] // Encyklopedia istorii Ukrainy: y 10 t. / Red. kol Smolij W.; Kyiw, 2009. Т. 6. С. 125.

14. Minchak, 1973 – Minchak M. Plast u himnazii Franca Josyfa I w Drohobychi [Plast in gymnasium them. Franz Josef I in Drohobych] // Drohobychchyna – zemlia Iwana Franka. – Nju-Jork-Sidnej-Toronto, 1973. Т. 1. С. 485–490.

15. Dzerowych, Maciurak, 1907 – o. Dzerowych, o. Maciurak W. Jak to Rus chodyla slidamy Danyla [How was Rus walking in the footsteps of Danil: A memorable book of the first Russian-national pilgrimage to the Holy Land from 5 to 28 September 1906] Zowkwa: 1907. 368 с.

16. Ostaszko, 2012 – Ostaszko T. Sewriuk Olexander Olexandrowych [Sevryuk Oleksandr Aleksandrovich] // Encyklopedia istorii Ukrainy: u 10 t. Kyiw, 2012. Т. 9. С. 502.

17. Szczur, 2016 – Szczur R. Tustan – narys-esse. Folklorna Tustan. [Essay essay Folklore Tustan]. Drohobych, 2016. 105 с.

18. Szczur, 2005 – Szczur R. Urycz: storinky istorii. Lwiw, Nowyj Czas, 2005. 120 s.

Статтю подано до редакції 01.02.2018 р.

Юрій МЕЛЬНИЧОК,
аспірант кафедри історії України
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка (Дрогобич, Україна)
melnychok2016@gmail.com

ДО ПИТАННЯ ПЕРСОНАЛЬНОГО СКЛАДУ ПІДВІДІЛУ 476 ТВ-24 «МАКІВКА» (1947 – 1948)

У статті публікуємо чотири документи: перший – нагородний лист кадрового складу підвідділу 476 ТВ-24 «Маківка»; другий – лист політвиховника ТВ 24 «Маківка» Володимира Гошки-«Мирона» до командира відділу 91 «Басейн» ТВ-24 «Маківка» Василя Ступки-«Тараска»; третій – список осіб, скомпроментованих показами заарештованих по слідчій справі УМДБ Дрогобицької області № 6436; четвертий – список підвідділу 476 (10 липня 1947). Усі три документи суттєво доповнюють наявну інформацію про структуру та кадровий склад ТВ-24 «Маківка».

Ключові слова: УПА, ТВ «Маківка», відділи і підвідділи.

Yuriy MELNYCHOK,
Post-graduate student of Ukraine's History Department
of Ivan Franko State Drohobych Pedagogical University
(Drohobych, Ukraine) melnychok2016@gmail.com

ON THE PERSONNEL STRUCTURE OF SUBUNIT 476 TS – 24 «MAKIVKA» (1947 – 1948)

In the article four documents are published: the first is a reward letter of the personnel structure of Sbunit 476 of Tactical Sector (TS – 24) «Makivka»; the second is the letter of the political instructor of TS – 24 «Makivka» Volodymyr Hoshka-«Myron» to the commander of Unit 91 «Bassein» of TV–24 Vasyl Stupka-«Tarasko»; the third document comprises the list of persons, compromised by indications of the persons arrested on the investigatory case № 643 of UMSS (Ukrainian Ministry of State Security) of Drohobych region; the fourth is the staff list of Subunit 476 (of July 19th, 1947). All the documents in view essentially supplement the available information on the structure and cadre composition of TS =24 «Makivka». Problem statement. A complex research of the history of Ukrainian liberation movement in general and its separate administrative components in particular; in spite of the presence of a considerable amount of documents, still remains a difficult and little studied problem. One of such insufficiently investigated fields of insurgents' actions is the Tactical Section 24 «Makivka». Thus, the available amount of source materials on the insurgent movement in TS – 24 «Makivka» gives a chance to draw up an integral and, which is the main thing, objective picture of those events. The article's purpose is to add available information on the personnel filling of TS – 24 «Makivka» («Summit») in general and Unit 91 «Bassein» («Swimming Pool»). The study of regional aspects of the functioning of

Ukrainian liberation movement – notwithstanding the openness of archival funds – still remains an uneasy task. The first reason for this is a considerable source gaps and, also, the necessity of observance of principles of severe conspiracy for the activity of OUN and UPA. It was these principles that stipulated a careful coding of each fighter's personal data. To this another circumstance may be added (especially, at the initial stage of 1944 – 1945 struggle), namely, that the UPA units went into open armed skirmishes with the Soviet force groups in which the majority of insurgents perished, while those taken prisoners at questionings could not (through the aforementioned conspiracy, they did not have the information) or did not want to name real names, surnames, birth places and detailed biographic data on commanders and fighters of their subunit.

Researchers are in the know about the encoded lists of several UPA subunits by different time periods. However, such encoded lists which concern TS–24 «Makivka» number but a few. Historians are necessitated to reconstruct the strength of its subunits, literally, in a crumb-by-crumb manner.

Conclusions. Thus, the published documents essentially add to the picture off unctoning of the Tactical Section TS –24 «Makivka». It is necessary to notice that the published documents are an important source for a complex research of the Ukrainian liberation movement on the whole and the laws of functioning of TS – 24 «Makivka» particularly.

Key words: UPA, TS – 24 «Makivka», units, subunits.

Постановка проблеми. Комплексне дослідження історії українського визвольного руху загалом і окремих його адміністративних складових зокрема, попри наявність значного масиву документів залишається складною і маловивченою проблемою. Одним із таких недосліджених теренів діяльності повстанців залишається Тактичний відтинок 24 «Макивка. Хоча наявний масив джерел про повстанський рух у ТВ 24 «Макивка» дозволяє сформувати цілісну, а головне об'єктивну картину тих подій.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Питання кадрового складу повстанських структур ВО 4 «Говерля» загалом, ТВ 24 «Макивка», зокрема, вперше широко досліджував Петро Содоль (Содоль, 1994; Содоль, 1995). Відновлення незалежності України дало змогу дослідникам опрацьовувати раніше недоступні архівні фонди. Відтак у світ вийшли друком узагальнюючі дослідження з історії діяльності ОУН і УПА А. Кентія, Ю. Киричука, І. Патриляка, А. Русначенка, Д. Веденєєва і Г. Биструхіна, В. Сергійчука (Русначенко, 2002; Веденєєв, Биструхін, 2007; Сергійчук, 2005; Кентій, 1999; Киричук, 2003; Патриляк, 2012). Наукових досліджень присвячених структурі та кадровому наповненню ТВ 24 «Макивка» небагато. Висвітленню зазначеної проблеми присвячена ціла низка публікацій В. Ільницького (Ільницький, 2015). Дослідник розкриває особливості функціонування повстанських структур на теренах Чернівецьчини (Ільницький, 2016). Проте залишається величезна кількість досі невідомих документів про структуру ТВ 24 «Макивка».

Мета статті – доповнити наявну інформацію про кадрове наповнення ТВ 24 «Макивка» загалом і відділу 91 «Басейн» зокрема.

Виклад основного матеріалу. У структурі Української повстанської армії Тактичному відтинку 24 «Макивка» відводилося особливе місце та покладалося

виконання важливих завдань. Уся діяльність УПА здійснювалася в умовах глибокої конспірації. УПА відіграла особливе місце у боротьбі проти радянської репресивно-каральної системи.

Дослідження регіональних аспектів функціонування українського визвольного руху попри відкритість архівних фондів залишається непростим завданням. В першу чергу через значні джерельні прогалини, а також через необхідність дотримання засад суворої конспірації у діяльності ОУН і УПА. Саме конспіративність передбачала ретельне шифрування персональних даних кожного стрільця. До цього додавалася і та обставина (особливо на початковому етапі боротьби 1944 – 1945 рр.), що відділи УПА вступали у відкриті збройні протистояння із радянськими силовими органами в яких гинула більшість повстанців, а ті хто потрапляв у полон на допитах не могли (через уже згадану конспіративність не володіли інформацією) або не хотіли називати справжні імена, прізвища, місця народження та детальні біографічні дані на командирів і стрільців із свого підрозділу.

Дослідникам відомі зашифровані списки низки підрозділів УПА станом на різний часовий період. Однак таких, навіть зашифрованих списків, які стосуються ТВ 24 «Маківка» одиниці. Історикам доводиться реконструювати чисельний склад підрозділів фактично по крихтах.

У статті публікуємо чотири документи: перший – нагородний лист кадрового складу підвідділу 476; другий – лист політвиховника ТВ 24 «Маківка» Володимира Гошки-«Мирона» до командира відділу 91 «Басейн» ТВ-24 «Маківка» Василя Ступки-«Тараска»; третій – список осіб, скомпроментованих показами заарештованих по слідчій справі УМДБ Дрогобицької області № 6436; четвертий – список підвідділу 476 (10 липня 1947). Перші три документи зберігаються в архівно-кримінальній справі стрільця цього підвідділу Петра Луцика. Останній, четвертий документ зберігається в архіві Центру досліджень визвольного руху. Укладений повстанцем «Лисом», очевидно уже в еміграції (Мюнхен, 10 липня 1948 р.). До слова підвідділ 476 у ТВ 24 «Маківка» відзначався особливою активність, відтак був самим бойовим.

Висновки. Отже опубліковані документи суттєво доповнюють картину функціонування Тактичного відтинку 24 «Маківка». Відзначимо, що публіковані документи є важливим джерелом до комплексного дослідження українського визвольного руху загалом, закономірностей функціонування ТВ-24 «Маківка», зокрема.

Документи публікуємо мовою оригіналу відповідно до прийнятих археографічних правил, із максимальним збереженням лексики, авторських та редакторських особливостей джерела. Без змін подано власні та географічні назви. Виправленню підлягали лише найбільш очевидні граматичні огріхи. Кожен документ супроводжується легендою, в якій зазначено місце зберігання документа (назва архіву, номер фонду, опису, справи, аркушів).

НАГОРОДНИЙ ЛИСТ КАДРОВОГО СКЛАДУ ПІДВІДДІЛУ 476

«Маківка»
УПА Захід.

Постій, 20.XI.1947 р.

Листа Авансів ПВД. 476.

І. Наказом «Замку» ч. 21 з дня I.V.47.заряджено:

І. За повновластю ГК УПА від 16.VII.46 підвищується в ступенях вояків в УПА Зах. «Говерля»:

До ступеня старшого булавного:

І. стр. Тараско к-р пвд. 476 22.I.47.

Наказом ч.6. УПА Зах. «Говерля» з дня 15.XII.1946 р.

І. З важністю від дня 14 жовтня, 1946 р. призначається воякам УПА Зах.

«Говерля» слідує військові відзначення:

А. Бронзовий Хрест Боевої Заслуги.

1. Тараско¹ к-р пвд. 476.

2. Підвищується в ступенях вояків УПА Зах. «Маківка» з датою старшинства від 14 жовтня 1946 р.

І. До ступеня старшого вістуна:

І. стр. Вільний пвх. 476.

2. /-/-/ Рубань² рой. 476.

¹ Ступка Василь Іванович («Тараско»; 1924, с. Великосілля Старосамбірського району Львівської обл. – 22.12.1947, Старосамбірський р-н). Чотовий підвідділу 481/25 ТВ-24 «Маківка» ВО-4 (зг. 08.1946). Перейшов кордон до Польщі на чолі групи чисельністю 50 осіб (12.1945), де виконував обов'язки кушового. Повернувся в Україну (літо 1946). Командир підвідділу 476 відділу 91 «Басейн» (1946 – 10.1947). Командир відділу 91 «Басейн» ТВ-24 «Маківка» (10 – 12.1947). Нагороджений Бронзовим хрестом бойової заслуги (наказ ВО-4 «Говерля» 6/15 від 15.12.1946). Старший вістун, поручник УПА (наказ № 2/48 від 2.09.1948 р. з датою старшинства 22.12.1947).

² Хащівський Василь Михайлович («Зенко», «Рубань»; 1924, с. Хащів Турківського р-ну Львівської обл. – 20.06.1951, Івано-Франківська обл.). Член ОУН (1942). Перебуваючи у Польщі, служив у німецькій поліції. Станичний с. Хащів (1943 – 1944). Ройовий (1946 – 1947), командир підвідділу 472 (4 кв. 1945), командир підвідділу 476 (чоти) відділу (сотні) 91 «Басейн» (кін. 1947 – 08.1948), поранений 26.12.1947 і 2.08.1948, старший вістун, булавний УПА. Після демобілізації – кушовий, відтак комендант боївки СБ Турківського надрайонного проводу ОУН (08.1949). Планував замах на М. Хрущова. З метою дискредитації його перед підділлям у вересні 1949 р. чекісти провели операцію. Підставою послужило те, що йому двічі вдавалося залишатися неушкодженим, у той час, коли його бійці гинули, окрім того, часто сам ходив у села Лімна та Хащів Турківського р-ну Львівської обл. З огляду на це спецоргани вважали, що його наприкінці 1949 р. розстріляли. Хоча насправді перейшов із групою С. Стебельського-«Хрина» на Захід. Повернувся як кур'єр ЗЧ ОУН. Нагороджений Срібним хрестом бойової заслуги 2-го класу (Наказ ч. 1/50 від 28.07.1950).

2. До ступеня вїстуна:

1. стр. Ванька рой. 476.
2. /--/ Кухарський -- 476.
3. /--/ Гайовий рой. 476.

3. До ступеня старшого стрїльця:

Стрїльці: пвд. 476 1. Бистрий, 2. Козак³, 3. Зїрка⁴, 4. Довбуш⁵, 5. Грїзний, 6. Сагайдачний, 7. Игор.

II. На пїдставї витягу з наказу ГВШ ч. I.-47 з дня 5 червня, 1947 р. пїдвищується ступенї воякам УПА Зах. «Макївка»:

ПВД. 476:

До ступеня старшого вїстуна:

1. вїст. Ванька рой. 476.
2. /--/ Кухарський рой. 476.
3. /--/ Гайовий рой. 476.
4. ст.стр. Бистрий їнт. 476.
5. /--/ Козак рой. 476.
6. /--/ Довбуш рой. 476.
7. /--/ Грїзний рой. 476.
8. /--/ Мороз рой. 476.

До ступеня вїстуна:

1. ст.стр. Зїрка⁶ чот.зїр. 476.
2. /--/ Сагайдачний 476.
3. /--/ Игор 476.
4. стр. Чумак сан. 476.
5. /--/ Береза⁷ ланк. 476.
6. /--/ Липаланк. 476.
7. /--/ Орлик⁸ ланк. 476.
8. /--/ Кузьменко клм. 476.
9. /--/ Огонь клм. 476.
10. /--/ Спартак клм. 476.
11. /--/ Чайка 476.
12. стр. Голосний⁹ 476.
13. /--/ Бурлака¹⁰ 476.
14. /--/ Хмель 476.

³ Луцик Петро-«Козак» (1920, с. Великосїлля Старосамбїрського р-ну Львївської обл. – ?). Освїта 3 кл. Зв'язковий куша Василя Гусака-«Пропава», вїдак «Горського». Ройовий пїдвїддїлу 476 (чоти) вїддїлу (сотнї) 91 «Басейн».

⁴ Ступка Іван Іванович (1926, с. Великосїлля Старосамбїрського р-ну Львївської обл. – ?).

⁵ «Довбуш» (?), с. Вицїв Старосамбїрського р-ну Львївської обл. – ?).

⁶ Ступка Іван.

⁷ Сендак Василь Петрович

⁸ Сухар Михайло.

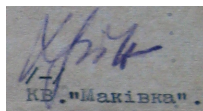
⁹ Ступка Степан Миколайович («Голосний»; ?, с. Великосїлля Старосамбїрського р-ну Львївської обл. – 19.03.1948). Стрїлець пвд 476. Стрїлецьк кушового проводу у Стрїлківському р-ні.

¹⁰ Нанївський Михайло.

15. /--/	Липовий	476.
16. /--/	Горох	476.
17. /--/	Снігур	476.
18. /--/	Луговий	476.
19. /--/	Лев ¹¹	476.
20. /--/	Петрина	476.
21. /--/	Орел	476.
22. /--/	Покірний	476.
23. /--/	Підойма	476.
24. /--/	Новий	476.
25. /--/	Ворон	476.
26. /--/	Орест	476.
27. /--/	Дубовий	476.

Слава Україні!

КВ. «Маківка»

АУСБУ ЛО. – Спр. П-262П. – Т. 1. – Арк. 227 конверт.

¹¹ Рогаль Юрій.

Лист полїтвиховника ТВ 24 «Макївка» Володимира Гошки-«Мирона» до командира вїдїлу 91«Басейн» ТВ-24 «Макївка» Василя Ступки-«Тараска»

Слава Українї!

Постїй 27.XI.47.

Друже Командир Тараско!

Дїйшло до нашої вїдомости, що впала криївка рой. Козака. Цїкавить нас чому не замїнював криївки, або харчїв, якї винїс по опушеннї криївки в лїс, мимо наказу ч. 5 та ряду їнструкцїй. З їого зимовою групою робїть так, як уважаєте. Частину стрїльцїв можна примїстити мїж кущевиками, а решту мїж їнші зимовї групи. Подайте всї вїдомости, якї маєте з терену Старо-Самбїрщини ї околицї, вїдносно цього чи впали ще якї зимовї криївки.

Якї маєте вїдомости про зимове забезпечення пвд 478? Що зробив зї своєю групою рой.Бистрий? Якщо стрїнетесь з Рубанем, то нехай по змозї забере телефон їчний апарат з батарїями з с. Лїмної, або з їншого села. Батерїї нехай перешле там де скажуть курїсри, якї доручать записку.

Так само якщо має якїсь їсторичнї, чи науковї книжки, то нехай також їх пришле (такї, якї їому не конечно потрібнї).

Якщо Острове́рха не має коло Вас примїщення, або має таке з якого не винесе повної користи, то нехай приходить тут з курїсами. Передайте двї третини запасу кальки, та половину перебиткового паперу зї своїх зимових запасїв, бо ми не можемо дїстати. Чи є якї вїдомости про тов., який мав прийти до нас вїд Бойка? Поцїкавтеся тою справою. Скажїть Гануляковї, щоб перестав пити горїлку, якщо хоче жити, позаяк для нього вона є дуже шкїдлива ї може вїдновити хворобу.

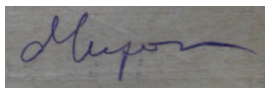
В тїй справї поговорїть з ним особисто, якщо є змога, бо шкода такого працївника СБ ї то на передоднї грядущих подїй. Так само не можна їому вживати острих приправ (перець, паприка, оцет ї т.д.). Чи вїн вже має зимову криївку та чи ним хто цїкавиться? Якщо нї то самї придїліть ддо першої кращої зимової групи кущевикїв.

Чи маєте якї вїдомости про Орленка (про це буде знати Кася, якщо там була).

Бажаю успїхїв в працї.

Героям Слава!

Пїдпис Мирон

АУСБУ ЛО. – Спр. П-26211. – Т. 1. – Арк. 227 конверт.

СПИСОК
на осіб скомпromетованих показами заарештованих
по слідчій справі УМДБ Дрогобицької області № 6436

СПИСОК
лиц скомпromетированных показаниями арестованных
по следственному делу УМГБ по Дрогобычской области № 6436

№.№ по пор	Фамилия, имя, отчество, год и место рождения, место работы и должность лиц, скомпromетированных показаниями	Другие установочные данные (парт., нац., гражд., профессия и т.д.)	Кто дал показание и их краткое содержание	№.№ томов и листов дела	Отметки о взятии на учет
1	Ступко Иван Иванович, 1926 года, село Нанчулка-Великая Стрелковского района Дрогобычской области		обв. Луцик П.Н. бандит под кличкой «Зирка»	том. 1 лист. 17	
2	Гусак Василий Александрович, 1920 года, село Тихое Стрелковского района Дрогобычской области		обв. Луцик П.Н. бандит под кличкой «Пропап»	том. 1 лист. 12	
3	Сухарь Дмитрий, село Нанчулка-Мала Стрелковского района Дрогобычской области		обв. Луцик П.Н. бандит под кличкой «Ветер»	том. 1 лист. 12	
4	Середницький Степан, село Нанчулка-Мала Стрелковского района Дрогобычской области		обв. Луцик П.Н. бандит под кличкой «Погода»	том. 1 лист. 12	
5	Струк Василий Дмитриевич, село Нанчулка-Великая Стрелковского района Дрогобычской области		обв. Луцик П.Н. бандит под кличкой «Косарь»	том. 1 лист. 12	
6	Сендак Луц, село Нанчулка-Мала Стрелковского района Дрогобычской области		обв. Луцик П.Н. бандит под кличкой «Дуб»	том. 1 лист. 12	
7	Струтынський Иван Иванович, село Поток Стрелковского района Дрогобычской области		обв. Луцик П.Н. бандит под кличкой «Черемуха»	том. 1 лист. 12	

8	Коньч Николай, село Нанчулка-Великая Стрелковского района Дрогобычской области		обв. Луцик П.Н. бандит под кличкой «Зазуля»	том. 1 лист. 12	
9	Струк Павел Лукич, село Нанчулка-Великая Стрелковского района Дрогобычской области		обв. Луцик П.Н. бандит под кличкой «Гай-дамака»	том. 1 лист. 12	
10	Струк Дмитрий Алексеевич, село Нанчулка-Великая Стрелковского района Дрогобычской области		обв. Луцик П.Н. бандит под кличкой «Бегун»	том. 1 лист. 12	
11	Сухарь Михаил Федорович, село Нанчулка-Мала Стрелковского района Дрогобычской области		обв. Луцик П.Н. бандит под кличкой «Орлик»	том. 1 лист. 12	
12	Цельн Михаил, село Нанчулка-Великая Стрелковского района Дрогобычской области		обв. Луцик П.Н. бандит под кличкой «Байдак»	том. 1 лист. 13	
13	Рогаль Юрий, село Нанчулка-Мала Стрелковского района Дрогобычской области		обв. Луцик П.Н. бандит под кличкой «Лев»	том. 1 лист. 17	
14	Нановский Михаил Иванович, 1913 года, село Нанчулка-Великая Стрелковского района Дрогобычской области		обв. Луцик П.Н. бандит под кличкой «Бурлака»	том. 1 лист. 17	
15	Бидник, село Тыхая Стрелковского района Дрогобычской области		обв. Луцик П.Н. бандит под кличкой «Бурлака»	том. 1 лист. 12	
16	Кароль, село Вицево Стрелковского района Дрогобычской области, имен, отчество неизвестно		обв. Луцик П.Н. бандит под кличкой «Чубарик»	том. 1 лист. 12	
17	Бандит по имени Григорий, из села Поток Стрелковского района Дрогобычской области		обв. Луцик П.Н. бандит под кличкой «Смерека»	том. 1 лист. 12	

¹⁷ Сенчишак Ілько (“Пас”; 22.06.1924, с. Потік Старосамбірського р-ну Львівської обл. – 07.07.1950, ліс біля м. Болехів Івано-Франківської обл.), Пішов в УНС (18.08.1943). Військовий вишкіл пройшов у курені УНС “Кривоноса”. Чотовий 2 чоти сотні “Булава”, “Басейн” ТВ-24 “Маківка” ВО-4 (1945 – 1946). Чотовий підвділду 482/28 ТВ-24 “Маківка” ВО-4 (зг. 08.1946). Нагороджений Срібним хрестом бойової заслуги 1 кл. (наказ 1/50 від 28.07.1950). Старший булавний. У рейді на Захід (1949), повернувся в Україну (1950).

18	Бандит по імені Іван, из села Туря Стрелковського району Дрогобичської області		обв. Луцик П.Н. бандит под кличкой «Буйный»	том. 1 лист. 13	
19	Бандит под кличкой «Пас» по імені Ілько, из неизвестно, других установочных данных нет		обв. Луцик П.Н. бандит под кличкой «Пас»	том. 1 лист. 13	
20	Ильчишин, бандит УПА под псевдонимом «Гануляк», других установочных данных нет		обв. Луцик П.Н. бандит под кличкой «Гануляк»	том. 1 лист. 12	
21	Бандит под кличкой «Гранит», деревня Плоское Стрелковського району Дрогобичської області		обв. Луцик П.Н. бандит под кличкой «Гранит»	том. 1 лист. 12	
22	Бандит под кличкой «Куля» из Польши, других установочных данных нет		обв. Луцик П.Н. бандит под кличкой «Куля»	том. 1 лист. 12	

¹⁸ Шедний Опанас (Атаназій) Іванович (“Рут”, “Андрій”, “Влодко”, “Сливак”, “К-24”, “4-С”, “7-Р”; 31.01.1920, с. Чуква Самбірського р-ну Львівської обл.– 15.11.1950, с. Кульниці Самбірського р-ну Львівської обл.). Освіта – вища. Закінчив Львівський політехнічний інститут. Працював інженером-електриком Самбірської електростанції. Викладав електрообладнання в Самбірській промисловій технічній школі (1942). Член ОУН (1939). Господарчий референт Стрільківського районного проводу ОУН (08.1945). Референт пропаганди Стрільківського районного проводу ОУН (09.1945 – 01.1948). Провідник Стрільківського районного проводу ОУН (01.1948 – весна 1948). Провідник Стрийського надрайонного проводу ОУН (весна 1948 – 06.1949). Провідник Самбірського надрайонного проводу ОУН (06.1949 – 11.1950).

¹⁹ Кошельник Василь Григорович (“Зір”; 1918, с. Золотарівка Кобеляцького р-ну Полтавської обл. – 04.08.1949, с. Лімна Турківського р-ну Львівської обл.). Служив в дивізії “Галичина”. Викладач підстаршинської школи УПА “Крилаті” ВО-5 “Маківка” (1944). Вступив у сотню “Біра”. Референт СБ Турківського районного проводу ОУН (04.1948 – 08.1949).

²⁰ Мізерний Василь (Мартин?) (“Рен”, “477”, “27”, “7”, “44”; 26.02.1910, с. Вербів Підгаєцького р-ну Тернопільської обл. – 24.08.1949, ліс біля с. Мізерний Василь (Мартин?) (“Рен”, “477”, “27”, “7”, “44”; 26.02.1910, с. Вербів Підгаєцького р-ну Тернопільської обл. – 24.08.1949, ліс біля с. Либихора Турківського р-ну Львівської обл.). Закінчив гімназію у м. Рогатин. Член “Пласту”. Служив у Польській армії. В’язень польських тюрем за приналежність до УВО-ОУН (1931 – 1934). Навчався у Празі. Член Підгаєцького повітового проводу ОУН (1934 – ?). Член ОУН (1937). Командир чоти у Карпатській Січі (1939). У допоміжній поліції (1940). У складі Українського легіону (1939), поручник. Окружний командант поліції у м. Сянок (1940 – 1941). Заарештований німцями за зв’язки з ОУН, мабуць (02.1944). Засуджений до ВМП. Втікає під час транспорту в’язнів 27.07.1944. Входить до відділу УПА на Лемківщині. Командир першого куреня ВО 6 “Сян” (08.1944). Командир 26 Лемківського ТВ-26 “Лемко” ВО “Сян” (11.1945 – 1947), далі діє командиром Лемківського куреня ТВ-26 “Лемко”. Перейшов з охороною із території Польщі на територію Дрогобицької області (1947). Виконував окремі доручення Головного Командування УПА. За дорученням ГВШ йде на Захід із матеріалами та інформаціями для ЗП УГВР (1949). Нагороджений Бронзовим хрестом бойової заслуги. Хорунжий (08.1944), поручник (11.12.1944), сотник (22.01.1946), майор (08.1949). Перепохований у с. Яблунів Турківського р-ну (1994).

23	Бандит под кличкой «Пилляп», других установочных данных нет		обв. Луцик П.Н. бандит под кличкой «Пилляп»	том. 1 лист. 12	
24	Бандит под кличкой «Зайчик» из села Тихая Стрелковского района Дрогобычской области		обв. Луцик П.Н. бандит под кличкой «Зайчик»	том. 1 лист. 12	
25	Бандит под кличкой «Кузьменко» из Польши, других установочных данных нет		обв. Луцик П.Н. бандит под кличкой «Кузьменко»	том. 1 лист. 12	
26	Бандит под кличкой «Вишневый» из села Терка, других установочных данных нет		обв. Луцик П.Н. бандит под кличкой «Вишневый»	том. 1 лист. 12	
27	Бандит под кличкой «Сиротюк» из села Тихая Стрелковского р-на Дрогобычской области		обв. Луцик П.Н. бандит под кличкой «Сиротюк»	том. 1 лист. 12	

²² Стебельський Степан-Тарас Ілліч (“Хрін”; 18.10.1914, с. Голинь Калуського р-ну Івано-Франківської обл. – 9.11.1949, коло Погореліць (Словаччина)). Народився у сім’ї вчителів. Перебував у молодіжній організації “Пласт”. Закінчив Самбірську учительську семінарію (1935). Член ОУН (1934). У польській армії закінчив школу підхорунжих. Займався громадською діяльністю в організаціях “Сокіл” та “Луг”. Член Пласту-37 курінь імені полк. Д. Вітовського (Самбір). Працював у львівських видавництвах. Заарештований (1939) польською поліцією та ув’язнений у таборі Береза Картузька. Восени 1939 р., з початком німецькопольської війни, вийшов із табору. Працював директором школи у с. Кузьмина на Перемщині (1939 – 1941). Війт – м. Бірче (1941 – 1943). Провідник підрайонного проводу ОУН. Перебував у тюрмі (1943 – 1944). В УПА з вересня 1944 р. Командував чотою сотні “Дружинники” (до 22.10.1944). З весни 1945 р. працював вишкільним інструктором боївк СБ Перемиського надрайонного проводу ОУН. У вересні 1945 р. перейшов на Лемківщину, де сформував сотню “Ударник-5”. Провів понад сотню боїв, організував вдалу засідку на заступника міністра оборони Польщі Кароля Сверчевського (28.03.1947). Командував сотнею до серпня 1947 р. З двома сотнями перейшов із Закароння на терени УРСР. Командир ТВ-24 “Маківка” (15.08.1947). Військовий референт Дрогобицького окружного проводу ОУН (08.1947 – 09.1949). Нагороджений Срібним хрестом бойової заслуги 1 кл. та Золотим хрестом бойової заслуги 1 кл. Сотник УПА (наказ ГВШ 2/48 від 2.09.1948 р.). У вересні 1949 р., після розформування сотень тактичного відтинка, вийшов на Захід з кур’єрською групою УГВР. Автор спогадів “Крізь сміх заліза” та “Зимом у бункері”.

²³ Дмитро Хомик.

²⁴ Ільчишин Григорій Степанович (“Гануляк”, “Ганулін”, “Пелехатий”, “77”, “218”; 1921, с. Тиха Старо-самбірського р-ну Львівської обл. – 28.08.1951, прис. Карсдорф с. Климець Сколівського р-ну Львівської обл.). Освіта 4 кл. (1935). Член Просвіти (1937). Працював у райземвідділі (1939 – 1941). Член ОУН (1943). Працював в українській поліції. Референт СБ підрайонного проводу ОУН (12.1943). Перебував у курені “Євгена” (? – 11.1944). Референт СБ підрайонного проводу ОУН (? – 09.1945). Референт СБ Стріпківського районного проводу ОУН (не пізніше 03.1948 – 06.1949). Референт СБ Славського районного проводу ОУН (до кін. 1950), описля – заступник референта СБ Турківського надрайонного проводу ОУН.

²⁵ Гошко Володимир (“Мирон”; 1919, м. Самбір Львівської обл. – 2.06.1949, між сс. Бистре і Михновець, тепер територія Польщі). Член ОУН (1944). Командир підв'їддїлу 481 ТВ-24 “Маківка” ВО-4 (зг. 4 кв. 1945). Командир сотні УПА на території Польщі (1946). Перейшов у Дрогобицьку область, де очолював сотні “Тараска”, “Орленка”, “Ромка” (осінь 1946). Заступник команданта ТВ-24 “Маківка” (поч. 1948). Нагороджений Бронзовим хрестом бойової заслуги (наказ ВО-4 “Говерля” 6/15 від 15.12.1946). Булавний, хорунжий, сотник УПА (наказ ГВШ 1/48 від 12.06.1948, з датою старшинства 14.10.1947).

²⁷ Лило.

28	Бандит под кличкой «Явир» из села село Нанчулка-Мала Стрелковского района Дрогобычской области		обв. Луцик П.Н. бандит под кличкой «Явир»	том. 1 лист. 12	
29	Бандит под кличкой «Повстанец», других установочных данных нет		обв. Луцик П.Н. бандит под кличкой «Повстанец»	том. 1 лист. 12	
30	Бандит под кличкой «Крига» - господарчий, других установочных данных нет		обв. Луцик П.Н. бандит под кличкой «Крига»	том. 1 лист. 12	
31	Бандит под кличкой «Дебря», других установочных данных нет		обв. Луцик П.Н. бандит под кличкой «Дебря»	том. 1 лист. 12	
32	Бандит под кличкой «Рут», других установочных данных нет		обв. Луцик П.Н. бандит под кличкой «Рут»	том. 1 лист. 12	
33	Бандит под кличкой «Нечай» из села Лопушанка-Хомина, других установочных данных нет		обв. Луцик П.Н. бандит под кличкой «Нечай»	том. 1 лист. 12	
34	Бандучетница под кличкой «Стефа», других установочных данных нет		обв. Луцик П.Н. бандучотница под кличкой «Стефа»	том. 1 лист. 12	
35	Бандит под кличкой «Зир», других установочных данных нет		обв. Луцик П.Н. бандит под кличкой «Зир»	том. 1 лист. 12	
36	Бандит под кличкой «Бучек», из села Рыняны других установочных данных нет		обв. Луцик П.Н. бандит под кличкой «Бучек»	том. 1 лист. 12	
37	Бандит под кличкой «Сичко», из села Днистрик-Головецкий, других установочных данных нет		обв. Луцик П.Н. бандит под кличкой «Сичко»	том. 1 лист. 12	
38	Бандит под кличкой «Рен», других установочных данных нет		обв. Луцик П.Н. бандит под кличкой «Рен»	том. 1 лист. 13	

39	Бандит под кличкой «Хрин», других установочных данных нет		обв. Луцик П.Н. бандит под кличкой «Хрин»	том. 1 лист. 13	
40	Бандит под кличкой «Рыбалка», других установочных данных нет		обв. Луцик П.Н. бандит под кличкой «Рыбалка»	том. 1 лист. 13	
41	Бандит под кличкой «Сирый», других установочных данных нет		обв. Луцик П.Н. бандит под кличкой «Сирый»	том. 1 лист. 13	
42	Бандит под кличкой «Сокол», других установочных данных нет		обв. Луцик П.Н. бандит под кличкой «Сокол»	том. 1 лист. 13	
43	Бандит под кличкой «Спартак», других установочных данных нет		обв. Луцик П.Н. бандит под кличкой «Спартак»	том. 1 лист. 13	
44	Бандит под кличкой «Мирон», других установочных данных нет		обв. Луцик П.Н. бандит под кличкой «Мирон»	том. 1 лист. 13	
45	Бандучетница под кличкой «Татьяна», других установочных данных нет		обв. Луцик П.Н. бандит под кличкой «Татьяна»	том. 1 лист. 13	
46	Бандит под кличкой «Ванька», из села Лимня, Турковского района Дрогобычской области		обв. Луцик П.Н. бандит под кличкой «Ванька»	том. 1 лист. 17	
47	Бандит под кличкой «Довбуш», из села Вищов, Стрелковского района Дрогобычской области		обв. Луцик П.Н. бандит под кличкой «Довбуш»	том. 1 лист. 17	
48	Луцик Юстиния, село Нанчулка-Великая, Стрелковского района Дрогобычской области		обв. Луцик П.Н., мать бандита «Козак», скрывается	том. 1 лист. 11	
49	Луцик Владимир Николаевич, село Нанчулка-Великая, Стрелковского района Дрогобычской области		обв. Луцик П.Н., мать бандита «Козак», скрывается	том. 1 лист. 11	

Список составил: ст. следователь следотдела УМГБ-ДО
20 мая 1948 года мл. лейтенант /Каликов/

АУСБУ ЛО. – Спр. II-26211. – Т. 2. – Арк. 328 – 331зв.

СПИСОК ПІДВІДДІЛУ 476 (10 ЛИПНЯ 1947)

Мюнхен, 10.VII.1948 р.

Т 14 – 3

231403

Список Підвідділу 476

1. КР. Ромко
 2. Пол.Вих. Вільний [...]
 3. Инт. Богдан [...]
 4. Сан. Чорний [...]
 5. Ройов. Рубан Хащівський Василь, с. Хащів
 6. " Ванька Лімна
 7. Ройов. Гайовий Тур'є
 8. " Островерх [...]
 9. " Зірка [...] Нанчілка В.
 10. Веселий [...] Гнат Віців
 11. Бурлака Нанівський Михайло, Нанчілка Вел.
 12. Орлик Сухар Михайло
 13. Кузьменко ім. Стефан Лімна
 14. Лев [...] Рогаль Юрій Нанчілка Мал.
 15. Стріла [...]
 16. Підойма [...]
 17. Вільха Гвоздець
 18. Цвак Лінна
 19. Петріна [...]
 20. Покірний [...]
 21. Орел Бистре
 22. Хмель Віців
 23. Савка [...]
 24. Агон
 25. Дубовий [...]
 26. Незмінний Лаврів
 27. Орох [...]
 28. Снігур [...]
 29. Чумак [...]
 30. Липа [...]
 31. Орест [...]
- Г.С. Лис

*Архів Центру досліджень визвольного руху. – Ф. 9. – Т. 27. –
Список Підвідділу 476. – Арк. 1.*

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Веденєєв, Биструхін, 2007 – Веденєєв Д. В., Биструхін Г. С. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945 – 1980-ті роки. – К.: К.І.С., 2007. 568 с.
2. Ільницький, 2015 – Ільницький В. Закономірності функціонування Воєнної округи 5 «Маківка» // Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія» / Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. Харків: Колегіум, 2015. Вип. 52. С. 47–52.
3. Ільницький, 2016 – Ільницький В. До питання функціонування відділів УПА на Чернівещині (1944 – 1945) // Східноєвропейський історичний вісник / [головний редактор В. Ільницький]. Дрогобич: Посвіт, 2016. Вип. 1. С. 60–68.
4. Кентій, 1999 – Кентій А. Нарис боротьби ОУН–УПА в Україні (1946 – 1956 рр.). К.: Інститут історії України НАН України, 1999. 111 с.
5. Киричук, 2003 – Киричук Ю. Український національний рух 40 – 50-х років ХХ століття: ідеологія та практика. Львів: Добра справа, 2003. 464 с.
6. Патриляк, 2012 – Патриляк І. «Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939 – 1960 рр.). Львів: Часопис, 2012. 592 с.
7. Русначенко, 2002 – Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940 – 50-х роках. Київ, Університетське видавництво «Пульсари», 2002. – 519 с.
8. Сергійчук, 2005 – Сергійчук В. Український здви: Прикарпаття. 1939 – 1955 рр. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. 840 с.
9. Содоль, 1994 – Содоль П. Українська Повстанча армія 1943 – 1949. Довідник перший. Нью-Йорк, 1994. 199 с.
10. Содоль, 1995 – Содоль П. Українська Повстанча армія 1943 – 1949. Довідник другий. Нью-Йорк, 1995. 295 с.

REFERENCES

1. Viedenieiev, Bystrukhin, 2007 – Viedenieiev D. V., Bystrukhin H. S. Dvobii bez kompromisiv. Protyborstvo spetspidrozdiliv OUN ta radianskykh syl spetsoperatsii [A duel without compromises. The antagonism between OUN's armed detachments and the Soviet special operation forces]. 1945 – 1980-ti roky. – K.: K.I.S., 2007. 568 s.
2. Ilnytskyi, 2015 – Ilnytskyi V. Zakonomirnosti funktsionuvannia Voiennoi okruhy 5 «Makivka» [The regularities of functioning of Military District (MD – 5) «Makivka»] // Zbimyk naukovykh prats. Serii «Istoriia ta heohrafiia» / Kharkivskiy natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni H. S. Skovorody. Kharkiv: Kolehium, 2015. Vyp. 52. S. 47–52.
3. Ilnytskyi, 2016 – Ilnytskyi V. Do pytannia funktsionuvannia viddiliv UPA na Chernivechchyni (1944 – 1945) [Functioning of the UPA (Ukrainian Insurgent Army) squads in Chernivtsi region (1944 – 1945)] // Skhidnoieuropeyskiy istorychnyi visnyk / [holovnyi redaktor V. Ilnytskyi]. Drohobych, Posvit, 2016. Vyp. 1. S. 60–68.
4. Kentii, 1999 – Kentii A. Narys borotby OUN–UPA v Ukraini (1946–1956 rr.) [On functioning of UPA departments in Chernivtsi land; An outline of the struggle of OUN-UPA in Ukraine (1946 – 1956)]. Kyiv, Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 1999. 111 s. [in Ukrainian].
5. Kyrychuk, 2003 – Kyrychuk Yu. Ukrainskiy natsionalnyi rukh 40–50-kh rokov XX stolittia: ideolohiia ta praktyka [Ukrainian Nationalist Movement of 1940s–1950s: Ideology and Practice]. Lviv, Dobra sprava, 2003. 464 s. [in Ukrainian].
6. Patryliak, 2012 – Patryliak I. «Vstan i borys! Slukhai i vir...»: ukrainske natsionalistychnе pidpillia ta povstanskyi rukh (1939 – 1960 rr.) [“Stand up and fight! Listen and believe...”: the Ukrainian nationalist underground and insurgent movement (1939 – 1960)]. Lviv: Chasopys, 2012. 592 s.
7. Rusnachenko, 2002 – Rusnachenko A. Narod zburenyi: Natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini y natsionalni rukhy oporu v Bilorusii, Lytvi, Latvii, Estonii u 1940 – 50-kh rokakh [The

Revolted People: National liberation movement in Ukraine and national resistance movements in Belarus', Lithuania, Latvia, and Estonia in the 1940s – 1950s]. Kyiv, Universytetske vydavnytstvo «Pulsary», 2002. – 519 s. [in Ukrainian].

8. Serhiichuk, 2005 – Serhiichuk V. Ukrainskiyi zdvyh: Prykarpattia [the Ukrainian revolt: Sub-Carpathia]. 1939 – 1955 rr. – K.: Ukrainska Vydavnycha Spilka, 2005. 840 s.

9. Sodal, 1994 – Sodal P. Ukrainska Povstancha armiiia 1943 – 1949 [Ukrainian Insurgent Army]. Dovidnyk pershyi. Niu-York, 1994. 199 s.

10. Sodal, 1995 – Sodal P. Ukrainska Povstancha armiiia 1943 – 1949 [Ukrainian Insurgent Army]. Dovidnyk druhyi. Niu-York, 1995. 295 s.

Стаття надійшла до редакції 15.02.2018 р.

УДК 94(477)(092)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.18/18.168250>

Василь ПЕДИЧ,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та політології
Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
(Івано-Франківськ, Україна) velshum@gmail.com*

Віталій ТЕЛЬВАК,

*доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії
та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного
університету (Дрогобич, Україна) telvak1@yahoo.com*

Вікторія ТЕЛЬВАК,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії
та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного
університету (Дрогобич, Україна) vitalitelvak@gmail.com*

ІСТОРИКО-ЦЕРКОВНА ПРОБЛЕМАТИКА В ДОСЛІДЖЕННЯХ ІВАНА КРЕВЕЦЬКОГО

Досліджено історико-церковну проблематику в науковій спадщині Івана Кревецького. Проаналізовано його бачення причин закриття «Руського інституту», відкритого в 1787 р. при Львівському університеті для підготовки греко-католицьких священників. З'ясовано, що в дослідженнях ученого про створення законів селянської самооборони та руських національних звардів в 1848 – 1849 рр. особливу увагу звернено на активній участі в цих подіях греко-католицьких священників. Історик вважав, що духовенство усвідомлювало потребу «народної міліції» і тому доклало енергійні зусилля для популяризації її серед народних мас. Зроблено висновок, що серед різноманітних проблем історії Галичини ХІХ ст., які досліджував І. Кревецький, належне місце посідало опрацювання питань національного відродження галицьких українців, вагомий внесок в яке внесли їхні будителі – греко-католицькі священники.

***Ключові слова:** Іван Кревецький, Галичина, «Руський інститут», греко-католицькі священники.*

Vasyl PEDYCH,

*PhD (History), Assistant Professor, Department of History and Politology in Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas (Ivano-Frankivsk, Ukraine)
velshum@gmail.com*

Vitalii TELVAK,

PhD hab. (History), Professor at the Department of World History and Special Historical Disciplines in Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Drohobych, Ukraine) telvak1@yahoo.com

Viktoria TELVAK,

PhD (History), Assistant Professor at the Department of World History and Special Historical Disciplines in Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Drohobych, Ukraine) vitalitelvak@gmail.com

HISTORICAL AND CHURCH ISSUES IN THE RESEARCH OF IVAN KREVETSKYI

As an antithesis of the escalated relations between Galician Ukrainians and Poles in the late nineteenth and early twentieth centuries, I. Krevetskyi reconstructed little-known impressive examples of assistance from the Greek Catholic priests to the participants of the Polish uprising of 1830 – 1831. The work «False Metrics for Polish Insurrections in 1830 – 1831 The reason for the characterization of the Galician-Rus clergy of the first half of the nineteenth century» was written on the basis of Henry Bohdansky's materials found in the manuscript department of the Ossolinski library in Lviv.

Another interesting plot of historical and religious studies by I. Krevetskyi was the attraction of attention to the participation of the clergy in the process of creating self-defense units of Ukrainian Galicians who supported the Austrian government in the revolutionary events of 1848 – 1849. He noted three forms of their military organization (to each of them he devoted a special study): 1) peasant defense of the Galician-Hungarian borderland (Krevetskyi, 1905); 2) Rus mountain rifleman (Krevetskyi, 1912); 3) Rus National Guards (Krevetskyi, 1913). The historians paid due attention to the active participation in this process of Greek-Catholic priests who rallied around the headed by Bishop Hrihoriy Yakhymovich of the Main Rus Council and its affiliates. The Ukrainian clergy became aware of the importance of the «people's militia» and therefore applied energetic measures to popularize it among the masses, thus awakening national consciousness.

I. Krevetskyi investigated the first participation of Ukrainian Galicia in the parliamentary elections in 1848, paying particular attention to the attitude of representatives of the Greek Catholic Church to these events. The scientist proved that the Ukrainian clergy defended their people, and this, as the scientists believe, is obvious, since in the conditions of the national suppression, only the clergy remained what should be called the national intelligentsia. I. Krevetskyi also showed an active position of the Ukrainian clergy in the important event of the division of Galicia into Ukrainian and Polish parts.

It has been found out that the historical and religious studies of I. Krevetskyi received considerable resonance and approval marks in the historical literature of his time. Reviewers (for example, I. Franko and S. Tomashivskiyi) noted the novelty of the scholar's historical thinking, pointing to the attraction of the previously unpublished sets of documents, which allowed the researchers to explore important pages of the past of the Ukrainians in Galicia during the period of an active national construction.

It is concluded that among various problems of the history of Galicia of the nineteenth century studied by I. Krevetskyi, the proper place was devoted to the issues of the national revival of the Galician Ukrainians and a significant contribution made by their clergy – the Greek Catholic priests.

Key words: *Ivan Krevetskyi, Galicia, «Rus Institute», Greek Catholic priests.*

.....

Постановка проблеми. Іван Кривецький – український історик, учень Михайла Грушевського, представник львівської історичної школи (Тельвак, Педич, 2016). Основною темою його наукового аналізу була історія Галичини ХІХ ст., на той час фактично не досліджена. Один із найкращих знавців цього періоду Іван Франко авторитетно стверджував, що «історія найновіших часів у нас найбільш занедбана», що «навіть люди, на перший погляд компетентні, фахові історики, виголошують у найновіших часах найближчої нам історії погляди, котрі попросту встидно слухати» (Франко, 1984). С. Томашівський справедливо відзначив, що «І. Кривецький самотній у нас, що відгребує сю так недавно, а так забуту історію Галичини» (Томашівський, 1906). Натомість, надалі малознаним є той факт, що в своїх дослідженнях історії Галичини учень М. Грушевського нерідко звертався до церковної проблематики. Цьому сюжету його творчої спадщини присвячена наша розвідка.

Аналіз досліджень. Науковий доробок вченого на сьогодні загалом є достатньо вивченим (для прикладу, згадаємо праці Н. Гірної та Ф. Стебля) (Гірна, 2015; Стеблій, 1995; Стеблій, 2003; Steblij, 2014). Втім, історико-церковна проблематика в його опрацюванні залишається практично невивченою – наразі немає праць, де б вона виступала предметом самостійного історіографічного аналізу. Цим і зумовлено актуальність нашого дослідження.

Метою дослідження є всебічний аналіз історико-релігійного доробку І. Кривецького.

Виклад основного матеріалу. Історія «Studium ruthenum» («Руського інституту»), відкритого у Львівському університеті в 1787 р. для підготовки греко-католицьких священиків, знайшла висвітлення в спеціальному дослідженні І. Кривецького (Кривецький, 1911). Розглядаючи причини його відкриття, історик акцентує увагу на економічному, культурному і політичному занепаді Галичини внаслідок «більш як чотиривікового польського панування». «Упадок» переживала і українська церква, «в першій мірі в особах її слуг – духовенства» (Кривецький, 1911). Передовсім відчувалася гостра нестача священиків. І. Кривецький зауважує, що на вакантні посади висвячували людей, які не мали спеціальної підготовки, а були лише «ознайомлені з відповідними ритуалами». Як приклад, він наводить діяльність холмського єпископа П. Важинського, котрий висвячував «кожного, хто був троха підготовлений в ритуалах і заплатив 100 злотих польських». На запитання львівського єпископа П. Білянського: «Для чого висвячувати таких неуків?», холмський владика відповів лаконічно: «Всякое дихання да хвалит Господа» (Кривецький, 1911).

На думку вченого, австрійський уряд, який після переходу Галичини під свою владу провів цілий ряд радикальних реформ, «не міг толерувати довго таких аномальних відносин у нутрі церкви більшої половини населення краю, передовсім у власнім інтересі» (Кривецький, 1911). Насамперед, вважає І. Кривецький, «ходило йому о освічених священиків», які б проводили в кожному селі роботу, спрямовану на виховання лояльності та вірнопідданства до цісарства. Враховуючи, що освітня підготовка греко-католицького духовництва перебувала «в найбільш оплаканім занедбанню», за наказом імператриці Марії-Терези ще в 1775 р. було відкрито семінарію св. Варвари у Відні. Але, констатує історик, невдовзі з'ясувалося, що «користати з латинських теологічних студій-

дорога була б довга, а результати, коли б дали досягнутися, слабкі й пізні» (Кревецький, 1911). Загалом же, в семінарії св. Варвари вчилося лише 14 галичан.

Перед греко-католицьким єпископатом краю стояло дві проблеми: з одного боку, була нагальна потреба в священниках для багатьох парафій, а з іншого – необхідно було зупинити шкідливу для церкви практику висвячення непідготовлених людей. І. Кревецький зазначає, що галицький митрополит Л. Шептицький та єпископи львівський П. Білянський, перемиський М. Рилло, мукачівський А. Бачинський звернулися безпосередньо до царя з проханням відкрити спеціальний навчальний заклад для підготовки греко-католицьких священників. Результатом цих заходів став декрет надвірної канцелярії від 9 березня 1787 р. про відкриття «Studium ruthenum» («Руського інституту») при Львівському університеті (І. Кревецький навів його повний текст в оригіналі німецькою мовою).

Історик наголошує, що цей заклад з українською (насправді церковно-слов'янською) мовою викладання призначався для певної категорії майбутніх богословів, які мали недостатню підготовку, не володіли латиною і не могли слухати повних університетських викладів. Цісарський декрет зобов'язував їх два роки вивчати філософію, математику і фізику, «доки дістануть філософічних підстав і не втягнуться в думане» (Кревецький, 1911), і тільки після цього переходити до вивчення теології. І. Кревецький навів перелік предметів і викладачів, які їх викладали: церковну історію – Т. Захаряєвич, грецьку мову та біблійну герменевтику – А. Радкевич, догматичне богослов'я – М. Гриневицький, моральне богослов'я – А. Павлович, церковне право – А. Ангелович, теоретичну і практичну філософію – П. Лодій. Дослідник звернув увагу на те, що «руські виклади були менш вартними, а в кождім разі не дорівнювали властивим університетським викладам латинським». Так їх трактували професори і академічний сенат Львівського університету. Викладачів «Руського інституту» не вважали працівниками університету і відповідно не надавали їм належних прав. Вони називали руські студії зневажливо «Winkelschulen» (Кревецький, 1911). З цієї причини професори «Руського інституту» Т. Захаряєвич, А. Радкевич, І. Земанчик, П. Лодій подали 21 березня 1789 р. скаргу губернатору із вимогою, щоб їх вважали членами колективу університету. Губерніальна управа звернулася до академічного сенату з пропозицією вирішити це питання позитивно. Однак сенат відповів категоричною відмовою, не надавши їм жодного місця в раді факультету.

Ця інституція, на думку історика, була «провізоричною, тимчасовою, отже вже згори обмежена на недовге існування» (Кревецький, 1911) – до того часу, доки не буде підготовлена певна кількість потрібних священників. І дійсно, діяльність «Руського інституту» тривала не довго. З початком 1803/1804 навчального року було закрито перший, а з 1804/1805 рр. – другий рік філософії. Таким чином, він фактично перестав існувати. Щоправда, виклади на теології тривали ще декілька років – до 1808 р., щоб довелися ті, хто вже там навчався.

І. Кревецький зосередив особливу увагу на причинах закриття «Руського інституту», які викликали тривалі суперечки, та ще не були остаточно розв'язані в літературі. Він ретельно проаналізував думки різних авторів, які торкалися цього питання. Так, Й. Левицький вважав, що винні були самі українці. «Се добродійство великодушного монарха, – стверджував він у передмові до своєї «Грама-

тики», – не вміли Русини оцінити, як слід [...] і самі причинилися до знесення сього «інституту»» (Кревецький, 1911). І. Гарасевич усю вину за його занепад покладав на вірменського архієпископа Шимоновича: «Вірмени, бажаючи ввести також і своїх на університетські кафедри, старалися знищити сей корисний заклад. Підступ і жадоба хліба привели їх до сього!» (Кревецький, 1911). Я. Головацький причину вбачав у поляках. «Поляки, – наголошував він, – постаралися під ріжними претекстами підрити сю основу руської народної освіти» (Кревецький, 1911). О. Огоновський головною причиною вважав мертву, ненародну мову викладання: «Сим добродійством не вміли Русини гаразд покористуватися, тому, що професори намагалися учити в мертві церковно-слов'янським язичі» (Кревецький, 1911). Пізніші дослідники літературного відродження в Галичині О. Барвінський та М. Тершаковець практично пішли за своїми попередниками, однак і в них переважав докір українцям, що вони самі винні у закритті «Руського інституту», що «тільки вони, а ні хто інший, запропастили сю корисну наукову інституцію» (Кревецький, 1911).

І. Кревецький навів серйозні аргументи щодо несправедливості згаданих докорів. З приводу того, що мова викладання не була народною, він зауважив, що її тоді в публічних виступах в Галичині взагалі не вживали. Так було до М. Шашкевича. «Можна жалкувати, – пише історик, – що реформатор Шашкевич появився у нас тільки в 40-х роках XIX ст., а не у 80-х XVIII ст. Але, хіба ж можна робити комусь закид в сім, що він був тільки дитиною свого часу, що не зробив перелому, який зробили на російській Україні – Котляревський, а у Галичині – Шашкевич, за шовласней є Котляревський – Котляревським, а Шашкевич – Шашкевичем» (Кревецький, 1911).

Причина занепаду, на думку І. Кревецького, була не у професорах цього інституту і не в галицьких українцях. Вона полягала в самому становищі «Руського інституту», в його зародку. «Хіба ж лежало в інтересі греко-католицької церкви, – наголошує історик, – збільшуване такої категорії греко-католицьких духовників, яку продукував власне «Руський інститут». І до того – на території відвічної ривалізації із згаданою церквою польського римо-католицького костела, де примітивна оборонна тактика вимагала того, щоби проти агресивного римо-католицького духовенства поставити армію греко-католицьких духовників, яка – коли вже не перевищала – то принайменше дорівнювала би йому матеріальним становищем, а головне освітою» (Кревецький, 1911). «Руський інститут», звичайно, не давав такої освіти, як не давав і нормального матеріального забезпечення своїм випускникам.

Загальним правилом було те, що оплата священикам унормовувалася відповідно до отриманої ними освіти. Найбільше «матеріальних користей», закономірно, отримували ті, хто закінчили курс цілої гімназії, потім – латинську філософію (3 роки) і в кінці теологію (4 роки). Вони діставали повну нормальну платню тодішнього священика в сумі 300 ринських срібних річно – «включаючи тут й доходи з земельного наділу й духовних тріб» (Кревецький, 1911). Зовсім інакше було із «новою категорією священиків», які вийшли із «Руського інституту». Незважаючи на те, що вони виконували ті ж самі душпастирські обов'язки, що й випускники латинських університетських студій, «їх поставлено на рівні зі згадуваними духівниками холмського свячення», даючи їм

тільки половину нормальної платні – 150 ринських срібних річно (Кревецький, 1911). І. Кревецький робить висновок, що якраз глибоке розуміння інтересів греко-католицької церкви, а разом з тим й інтересів українського народу, зумовили спокійну реакцію на закриття інституту. Тому, зроблені галицьким українцями докори, переконаний він, не мають «річевої підстави» (Кревецький, 1911). Щоб заохотити майбутніх кандидатів на греко-католицьких духовників до навчання в гімназіях, уряд, звертаючись до священників (бо саме їхні сини були тими кандидатами), наголошував, щоб вони отримували освіту саме в гімназіях. Оскільки випускники «Studium ruthenum» не можуть бути допущені до ніяких вищих становищ у церковній ієрархії, ані одержати ніяких ліпших парохій» (Кревецький, 1911).

Як антитезу тогочасним загостреним відносинам українців і поляків Галичини, реконструював І. Кревецький малознані вражаючі приклади допомоги з боку греко-католицьких священників учасникам польського повстання 1830–1831 рр. (Кревецький, 1907). Праця була написана на основі віднайдення у рукописному відділі бібліотеки Оссолінських у Львові матеріалів Генріха Богданського. Г. Богданський писав: «І в руських сьвященниках ми знайши відблеск наших думок, і хоч між Русинами були дуже неприхильні спільним стремлінням, ми відкрили таких, що сприяли нашій справі, що признали її за свою власну й працювали разом з нами над її попертем». Історик підкреслив, що польська громада Галичини, «з поміж якої багато одиниць взяло в повстаню активну участь», дуже прихильно зустріла повстанців, які втікали від репресій російської влади. Він зауважив, що спочатку австрійській уряд виявив деяку «скриту прихильність» до повстанців, але згодом змінив «радикально» свої погляди. Дослідник навів урядові циркуляри із категоричною вимогою, щоби всі поляки-емігранти зголосилися до окружної влади і пред'явили свої паспорти із дозволом виїзду за кордон. У противному випадку їм загрожував арешт і примусова висилка з краю. Цитуючи польського історика С. Щур-Пепловського, І. Кревецький наголосив, що для Галичини настали «судні дні» (Кревецький, 1907).

Польські повстанці-втікачі, зазначив І. Кревецький, вживали всіх засобів, щоб не виявили їхнє нелегальне перебування в Галичині. Одним із способів легалізації була демонстрація відповідним владним органам свого австрійського чи «спеціальніше» галицького походження на підставі сфальшованих метричних документів, які погодилися їм видати деякі галицькі священники. Чи підробка духовенством метрик «уродження» практикувалася на «широку скалку», і як багато священників займалося тим, на це, наголосив історик, він поки що не може дати «певну відповідь» (Кревецький, 1907). «Міркуючи одначе з тих кількох фактів, які уряд відкрив тільки припадково, – пише учений, – а також прихильних відносин до революційної акції польського, а почасти також руського духовенства, можна би подати на оба сі питання притакуючу відповідь» (Кревецький, 1907).

І. Кревецький навів офіційний документ, виданий 4 липня 1834 р. галицьким губернатором, який був розісланий при посередництві львівської греко-католицької консисторії до її священників. Для нього не підлягало сумніву, що ідентичний циркуляр мусила розіслати також «латинська консисторія». На це вказувала стилізація самого акту, де говорилося про духовенство «загалом, а

не спеціально руське». Цікавим, на думку дослідника, був той факт, що в цьому губернаторському циркулярі наголошено, що польські емігранти фальшували разом з метриками також свою національність («rodowitość») (Кревецький, 1907). Допомога священників повстанцям-емігрантам названа «найогиднішим проступком» і «підлим ошуканством», за яке вони будуть притягуватися до слідства в кримінальному суді. В додатках І. Кревецький подав оригінал цього документа як причинок до характеристики галицького духовенства першої половини ХІХ ст.

Ще одним цікавим сюжетом історико-релігійних студій І. Кревецького було привернення уваги до участі духовенства в процесі створення загонів самооборони українців Галичини, які виступили на підтримку австрійського уряду в революційних подіях 1848–1849 рр. Він зазначив три форми їхньої військової організації (кожній з них він присвятив спеціальне дослідження): 1) селянська оборона галицько-угорського пограниччя (Кревецький, 1905); 2) руські гірські стрільці (Кревецький, 1912); 3) руські національні гвардії (Кревецький, 1913). Історик звернув належну увагу на активну участь у цьому процесі греко-католицьких священників, щогуртувалися навколо очолюваної єпископом Григорієм Яхимович Головної Руської Радита її філії. Українське духовенство усвідомлювало вагу «народної міліції» і тому прикладало енергійні заходи для популяризації серед народних мас, пробуджуючи тим самим національну свідомість. Головна Руська Рада чітко заявила про свій обов'язок: «Стерегти наших конституційних прав, почувати про них народ і розважати про його потреби» (Кревецький, 1913).

Через Головну Руську Раду та її філії надходили всі урядові розпорядження на місця, а греко-католицькі священники мали подбати, щоб їх отримала кожна громада. В одній із своїх відозв від 1 січня 1849 р. «До руського народу» Головна Руська Рада закликала: «Взиваємо Вас! Виявіть конституційне жите, яке лежить у тім, що народ думає сам про себе, стереже і боронить своїх свобод. Покажіть Вашу охоту, покажіть, що де потрібно виступити в загальній справі, найдетеся там без силування». Закінчувалася відозва ГРР пафосно: «Нехай світ видить, що дух, який оживляв предків, не погас і у внуках» (Кревецький, 1912).

Науковець ретельно опрацював усі публікації друкованого органу Головної Руської Ради «Зорі Галицької», які стосувалися справи організації руської самооборони. Він зауважив, що 3 жовтня 1848 р. «Зоря Галицька» надрукувала спеціальну відозву Ради та інструкцію для організації національної гвардії. У відозві (її І. Кревецький навів повністю, поряд із іншими документами) з деяким пафосом закликала: «Покажіть світові, що живуть іще Русини, готові боронити свою народність на своїй землі» (Кревецький, 1911). Інструкція давала конкретні вказівки щодо самого процесу організації «народної сторожі», яка мала стати «об'явом сили», певним кроком «до живої справи» поділу Галичини на українську і польську (Кревецький, 1913).

І. Кревецький детально відстежив всі спроби організувати руські національні гвардії по містах Галичини. Найперші заходи з її створення, зазначив історик, зробили у «столиці Підгір'я – Стрию». Покликуючись на допис в «Зорі Галицькій», він описав посвяту хоругви для народної гвардії. «Вже о пів до десятої години з рана 3 серпня с. р. (1848), – наводить інформацію із

«Зорі Галицької» дослідник, – вистріли з моздірів, dokonані чесними горожанами міста Стрия, вівзвали прибулих із сіл на збори Русинів на Службу Богу до парохіальної церкви. Свято се почалося посвяченням руської хоругви перед церквою в присутності народу і війська, а доконав його Всч.декан Янович [...]. По скінченім набожестві мав наш учений свщ. Данкевич перед церквою з уставленої в сім ціли мовниці мову до народу – найкрасшу, яку ми коли чули» (Кревецький, 1913). І. Кревецький зробив опис посвяченої хоругви, на якій з одного боку був зображений золотий лев, що спирався на скелю, а на другому – дівчина, як символ надії. Зверху на держаку був насаджений австрійський орел. Дослідник знайшов цікаву інформацію про хоругву в польській «Газеті Народовій», мовляв, «лев, це натяк на те, що український народ такий сильний як він, а орел пильнував, щоб ворони (тобто поляки) очей левові не виклювали» (Кревецький, 1913).

Невдовзі 14 серпня було освячено хоругву в Жовкві, 30 серпня – у Станіславові, 16 жовтня – у Бережанах. Історик зауважив, що створення національної гвардії у Бережанах зустріло супротив з боку «управителя округу», який у відповіді греко-католицькому деканові заявив, що гвардії не можуть ділитися за віросповіданням і національністю. Незважаючи на спротив окружного старости, бережанська «Руська Рада», скориставшись підтримкою військового коменданта міста підполковника бр. Ф. Сеттели, 16 жовтня 1848 р. провела урочисту посвяту хоругви. Однак, зазначив І. Кревецький, її згодом спіткала «халепа», бо вороже налаштований поручик Прешиль намагався порубати її шаблею і дещо пошкодив (вона зберігалася у військовій залозі).

Використовуючи обіжник голови тернопільської «Руської Ради» о. М. Білінського, спрямованого до міщан і селян округу, І. Кревецький навів детальний опис освячення хоругви в Тернополі 5 грудня 1848р. На це свято голова Окружної Ради запросив всіх священників і представників громад. В обіжнику о. Білінський «взиває духовенство дуже горячо, щоби прибуло до Тернополя». «Надіємося, – пише він, – що кождий священник, зваживши святість свого обовязку, певно прибуде, маючи на меті добро й славу свого народу і тим докаже, що в них одна думка й одно серце» (Кревецький, 1913). В кінці просить, щоби приїжджаючи до Тернополя, «привіз кождий зі собою священничу одіж, найкращу, яку має, бохоругва буде посвячуватися при торжественній богослужбі, при якій маємо показати величавість нашого обряду» (Кревецький, 1913). 4 грудня на свято Введення пресвятої Богородиці до Тернополя з'їхалися «велике число священників і народу», незважаючи на «кількоденну слоту і злі дороги». Але з освяченням хоругви трапилося непередбачувана прикра затримка, бо її не змогли вчасно (ранком 4 грудня) доставити зі Львова. Щоб не пошкодити, її упаковали в довгий дерев'яний ящик, який не помістився в поштовому диліжансі. Тож її привезли до Тернополя «приватною оказією» лише ввечері. При численному зібранню народу (о. М. Білінський називає цифру «до двох тисяч», зауваживши, що багато людей не дочекались хоругви і звечора роззіхалися по домівках), 5 грудня 1848 р. відбулося урочисте освячення хоругви «з нашими руськими відзнаками» (Кревецький, 1913).

Історик навів цікавий опис церемонії прибивання п'ятнадцятьма срібними і позолоченими цвяшками хоругви до держака. Перший прибили в ім'я Святої

Трійці, «бо наш руський народ привик кожде добре діло починати з Богом». Другий – в ім'я цісаря Фердинанда. Були прибиті цвяхи на честь усім слов'янам і в ім'я всіх русинів. «При вбитю кожного гвоздя, – пише І. Кривецький, – співав цілий присутній при сім народ «Многая літа»» (Кривецький, 1913).

На основі ґрунтового аналізу тодішньої польської преси, І. Кривецький показав вороже ставлення поляків до руських національних гвардій. Зокрема, вони звинувачували ГРР в тому, що вона начебто закликає українців «узброюватися для домової внутрішньої війни», що її відозви і статті в «Зорі Галицькій» «дишуть ненавистю до одної частини люду Галичини, яку вони називають Ляхами» і т. ін. Історик стверджував, що страх перед руськими національними гвардіями був такий великий, що польським часописам ввижалася примара трагедії 1846 року, і вони закликали польський загал озброюватися проти «тих яструбів, що чекають догідної хвилі, щоби кинулися на наше жите і майно, так як у тім памятнім в нашій історії році» (Кривецький, 1913).

Опрацювавши матеріали дискусії в польській «Раді Народовій» з приводу руських гвардій, І. Кривецький звернув увагу на те, що в них прямо звинувачували греко-католицьких священників, яких названо «святоюрцями, нечестивим реакційним знаряддям» в «узброєнні хлопів». «Ми не можемо, – наводить слова одного з учасників дискусії І. Кривецький, – дозволити формоване окремих гвардій, на яких чолі стають священники, бо в такім разі повинні б мати що парохія иншу гвардію, гуцульську, бойківську, жидівську, німецьку і Бог знає, які ще инші» (Кривецький, 1913).

Переїмалися греко-католицькі священники і становищем української мови в Галичині. Згідно з міністерським рескриптом від 29 вересня 1848 р., намісникові краю доручалося ввести у галицьких середніх школах польську мову викладання, а українську відкласти до часу, доки вона не «вдосконалиться». Відповіддю українського духовенства стала відозва, в якій містилася вимога відстоювання «природного права рідної мови у школах і в урядах». «Якже ж урядник у суді розсудить справедливо вашу справу, – зазначалося у відозві, – коли він не навчиться по руськи говорити й писати? Чи мають судити нас, як давнійше, чужими мовами?» (Кривецький, 1913). Наукова критика прихильно оцінила аналізовану студію І. Кривецького. У бібліографічному огляді «Записок НТШ» вказувалося, що дослідник «воскресив призабуту сторінку недавнього часу», що його стаття «подала в науковому освітленню образ одної з цікавіших тем нашої історії».

Досліджуючи першу участь українців Галичини у парламентських виборах в 1848р., І. Кривецький наголосив, що «Русини агітували дуже практично через своє сільське духівництво, якого великий вплив на руські сільські громади виявилися тепер вповні» (Кривецький, 1906). В присвяченій проблемі поділу Галичини на українську та польську частини праці, І. Кривецький особливу увагу звернув на ставлення представників греко-католицької церкви до цієї справи, яка стала на той час «питанем житя, бо тільки таким способом можна уможливити Українцям свобідний розвій їх народности» (Кривецький, 1910а). Українське духовенство стало в обороні свого народу і це, вважав вчений, природно, бо він внаслідок довголітньої неволі «впав дуже низько» і «властиво українскою інтелігенцією майже тільки саме духовенство». І. Кривецький наголошував, що

«кожний священник є разом горожанином держави, а як такий має право брати участь у публічних справах» (Кревецький, 1910а).

Аналізуючи дискусії на засіданнях Державної Ради Австрійської монархії в липні 1848 р. в справі поділу Галичини, І. Кревецький звернув увагу на заяву польського делегата Ф. Земляковського, котрий категорично заявив, що «Галичина – національно польський край» і що «протистояння в краї носить характер релігійний, а не національний», а поділу Галичини «жадає Головна Руська Рада, т. б. українська консисторія» (Кревецький, 1910b). Дослідник навіть гідну відповідь на подібні заяви голови «Головної Руської Ради», члена конституційної комісії Державної Ради єпископа Григорія Яхимовича. У своїй промові він ретроспективно простежив історію Галичини від Галицько-Волинського князівства, «коли Україна (Rutheniem) була великою державою, а Польща тільки малим князівством. Галич мав своїх власних коронованих королів» до поневолення його Польщею та до переходу краю до складу Австрії. Він категорично виступав за поділ Галичини. Серед обставин, які «промовляють за тим поділом» єпископ Г. Яхимович відзначив те, що «між сими обома націями, Українцями і Поляками, живе глибоко закорінене ворогування, сей розбрат постав не з причин племінної різниці, – оба народи Словяни, – сей розділ викликала церковна різниця. Історія виказує релігійні переслідування Українців» (Кревецький, 1910b). Він звернув увагу на те, що уже наступник Казимира Людовика посадив у Галичі «латинського єпископа і віддав йому грецьку церкву». Володислав Ягайло зробив те саме в Перемишлі й наказав у 1412 р. «викинути з грецької церкви навіть тіла визначних людей, які там було поховані». Коли українці хотіли отримати шляхетство або якісь посади («уряди»), «мусили переходити на латинський обряд» (Кревецький, 1910b). Відповідаючи послу Ф. Земляковському на його закид, що рух за поділ Галичини вийшов від Головної Руської Ради, яку він «охрестив консисторією», Г. Яхимович наголосив на тому, що між цими «обома інституціямивелика різниця». Що до справи поділу Галичини активно долучилося духовенство, на його переконання, це «цілком зрозуміле, те саме робило також польське духовенство, коли заступало свій народ перед загіями германізації» (Кревецький, 1910b).

Висновки. Отож, серед різноманітних проблем історії Галичини XIX ст., які досліджував І. Кревецький, помітне місце посідало опрацювання питань національного відродження галицьких українців, вагомий внесок в яке внесли їхні будителі – греко-католицькі священники.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гірна, 2015 – Гірна Н. Іван Кревецький – дослідник аграрних рухів Галичини // Наук. зап. Терноп. нац. Ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль, 2015. Вип. 2. С. 72–81.
2. Кревецький, 1912 – Кревецький І. Батальон руських гірських стрільців. 1849 – 1850 // Записки НТШ. 1912. Т. CVII. С. 52–72.
3. Кревецький, 1906 – Кревецький І. З виборчого руху у східній Галичині в 1848 р. Вибори Івана Капушцака // Записки НТШ. 1906. Т. LXX. С. 73–85.
4. Кревецький, 1911 – Кревецький І. Неоправдані докори. До історії так званого «Руського Інституту» (Studium ruthenium) на львівському університеті // Записки НТШ. 1911. Т. CII. С. 116–126.
5. Кревецький, 1905 – Кревецький І. Оборонна організація руських селян на галицько-горських пограниччю в 1848 – 1849 // Записки НТШ. 1905. Т. LXIII. С. 1–26; Т. LXIV. С. 27–58.

6. Кривецький, 1913 – Кривецький І. Проби організованя руських національних гвардій у Галичині 1848 – 1849//Записки НТШ. 1913. Т.СХІІІ. С. 77-124.
7. Кривецький, 1910а – Кривецький І. Справа поділу Галичини в рр.1846 – 1850 // Записки НТШ. 1910. Т. ХСІV. С. 58–83.
8. Кривецький, 1910б – Кривецький І. Справа поділу Галичини в рр.1846 – 1850 // Записки НТШ. 1910. Т. ХСV. С. 54–82.
9. Кривецький, 1907 – Кривецький І. Фальшоване метрик для польських повстанців в 1830–1831 рр. Причинок до характеристики галицько-руського духовенство першої половини ХІХ ст. // Записки НТШ. 1907. Т.ЛХХVІІ. С. 107–113.
10. Стеблій, 1995 – Стеблій Ф. Іван Кривецький – історик // Михайло Грушевський і Львівська історична школа: матеріали конф. Львів. Нью-Йорк; Львів, 1995. С. 206–225.
11. Стеблій, 2003 – Стеблій Ф. Іван Кривецький – історик-державник. Л.: Ін-т українознавства ім. В. Крип'якевича НАН України, 2003. 40 с.
12. Тельвак, Педич, 2016 – Тельвак В., Педич В. Львівська історична школа Михайла Грушевського. Львів, 2016. 440 с.
13. Томашівський, 1906 – Томашівський С.: І. Кривецький. Цуцилівська тривога в 1848. Причинки до історії останніх днів панщини в Галичині; Аграрні страйки і бойкоти у східній Галичині в 1848 – 1849 рр. До історії боротьби за суспільно-економічне визволене українських мас у східній Галичині // Записки НТШ. 1906. Т. LXXIV. С. 222–224.
14. Франко, 1984 – Франко І. Півстоліття. Нарис історії Австрії від р. 1840 до 1890 // Зібрання творів: у 50 т. К.: Наукова думка, 1984. Т. 46. Кн. 2. С. 7–23.
15. Steblij, 2014 – Steblij F. Iwan Kreweczyj (1883–1940) // Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku. Pod red. nauk. J. Maternickiego, P. Sierżęgi, L. Zaskilniaka. T. II. Rzeszów: Wyd-wo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2014. S. 377–388.

REFERENCES

1. Hirna, 2015 – Hirna N. Ivan Krevetskyi – doslidnyk ahrarykh rukhiv Halychyny [Ivan Krevetsky – the researcher of agrarian movements of Galicia] // Scientific Notes of Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University of Ternopil. Series: History. Ternopil, 2015. Issue 2. P. 72–81. [in Ukrainian]
2. Krevetskyi, 1912 – Krevetskyi I. Batalion ruskykh hirskykh striltsiv. 1849–1850 [The regiment of Rus mountain shooters 1849–1856]// Notes ofSSSh. 1912. Vol. CVII. P. 52–72. [in Ukrainian]
3. Krevetskyi, 1906 – Krevetskyi I. Z vyborchoho rukhu u skhidnii Halychyni v 1848 r. Vybery Ivana Kapushchaka [From electional movement in Eastern Galicia in 1848.Elections of Ivan Kapushchak] // Notes of SSSH. 1906. Vol.LXX. P. 73–85. [in Ukrainian]
4. Krevetskyi, 1911 – Krevetskyi I. Neopravdani dokory. Do istorii tak zvanoho «Ruskoho Instytutu» (Studium ruthenium) na lvivskim universyteti [Unjustified reproach. From the history of so-called Rus Institute in Lviv University] // Notes of SSSH. 1911. Vol.CII. P. 116–126.[in Ukrainian]
5. Krevetskyi, 1905 – Krevetskyi I. Oboronna orhanizatsiia ruskykh selian na halytsko-uhorskim pohranychchu v 1848–1849 [Defense organization of Rus peasantry on Galician-Hungarian border in 1848 – 1849] // Notes of SSSH. 1905. Vol. LXIII. P. 1–26; Vol. LXIV. P. 27–58. [in Ukrainian]
6. Krevetskyi, 1913 – Krevetskyi I. Proby orhanizovania ruskykh natsionalnykh hvardii u Halychyni 1848 – 1849 [Attempts of organization of Rus National militant units in Galicia in 1848–1849]// Notes of SSSH. 1913. Vol. CXIII. P. 77–124. [in Ukrainian]
7. Krevetskyi, 1910a – Krevetskyi I. Sправа podilu Halychyny v rr.1846 – 1850 [The case of Galician division in 1846–1850] // Notes of SSSH. 1910. Vol.XCIV. P. 58–83. [in Ukrainian]
8. Krevetskyi, 1910b – Krevetskyi I. Sправа podilu Halychyny v rr.1846 – 1850 [The case of Galician division in 1846–1850]// Notes of SSSH. 1910. Vol.XCV. P. 54–82. [in Ukrainian]
9. Krevetskyi, 1907 – Krevetskyi I. Falshovanie metryk dlia polskykh povstansiv v 1830–1831 rr. Prychynok do kharakterystyky halytsko-ruskoho dukhovenstvo pershoi

polovyny XIX st. [False Metrics for Polish Insurrections in 1830–1831 The reason for the characterization of the Galician-Rus clergy of the first half of the XIX century]// Notes of SSSH. 1907. Vol. LXXVII. P. 107–113. [in Ukrainian]

10. Steblii, 1995 – Steblii F. Ivan Krevetskyi – istoryk [Ivan Krevetsky – a historian] // Mykhailo Hrushevskyyi i Lvivska istorychna shkola: materialy konf. [M.Hrushevsky and Lviv historical school:documents of the conference]. New York; Lviv, 1995. P. 206–225. [in Ukrainian]

11. Steblii, 2003 – Steblii F. Ivan Krevetskyi – istoryk-derzhavnyk [Ivan Krevetsky – a historian of State theory flow.]. L:Institute of Ukrainian studies. NAN of Ukraine, 2003, 40 p. [in Ukrainian]

12. Telvak, Pedych, 2016 – Telvak V., Pedych V. Lvivska istorychna shkola Mykhaila Hrushevskoho [LvivhistoricalschoolorMykhailoHrushevsky]. Lviv, 2016. 440 p. [in Ukrainian]

13. Tomashivskyyi, 1906 – Tomashivskyyi S.: I. Krevetskyi. Tsutsylivska trivoha v 1848. Prychynky do istorii ostannikh dnyv panshchyny v Halychyni; Ahrami straiuky i boikoty u skhidnii Halychyni v 1848–1849 rr. Do istorii borotby za suspilno-ekonomichne vyzvolenie ukrainskykh mas u skhidnii Halychyni [Ivan Krevetsky. The emergency in Tsutsyliv in 1848. Reasons to the history of last days of slavery in Galicia. Agrarian strikes and boycotts in Eastern Galicia in 1848–1849. To the history of struggle for social-economic liberation of Ukrainian masses in Eastern Galicia]// Notes of SSSH. 1906. Vol. LXXIV. P. 222–224. [in Ukrainian]

14. Franko, 1984 – Franko I. Pivstolittia. Narys istorii Avstrii vid r.1840 do 1890 [The middle of the century. Narrative of History of Austria from 1840–1893.] // Collection of works in 50 volumes. K. Scientific thought 1984, Vol 46, B. 2. P. 7–23. [in Ukrainian]

15. Steblij, 2014 – Steblij F. Iwan Krewećkyj (1883 – 1940)//Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku. Pod red. nauk. J. Maternickiego, P. Sierżęgi, L. Zaszkiłniaka. T. II. Rzeszów: Wyd-wo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2014. S. 377–388. [in Polish]

Статтю подано до редакції 15.02.2018 р.

ЗМІСТ

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

- Надія ТОВТИН.** Рукописний співаник з колекції Миколи Вайди – цінна пам’ятка закарпатської духовнопісенної культури другої половини XVIII ст. (Питання джерелознавства та археографії).....4
- Богдан ШКІЛЬНИК.** Релігійно-катехитична сутність поетичних текстів хорових обробок українських духовних пісень XVII – XIX ст..... 15

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

- Іван ЗИМОМРЯ, Леся ГОЛОМІДОВА.** Роль анімалістичних образів у малій прозі Роберта Музіля.....24
- Ірина ДМИТРІВ.** Сакральний простір у збірці «Велика гармонія» Богдана-Ігоря Антонича.....35
- Світлана Д’ЯЧУК.** Роль української та зарубіжної літератур у професійній підготовці студентів спеціалізації «Видавнича справа та редагування».....43
- Мирослава СЛИВКА.** Основні шляхи відтворення семантичних і когнітивних особливостей українських реалій у наукових виданнях.....50

ПЕДАГОГІКА

- Лілія ВОВК.** Специфіка становлення гендерної ідентичності дошкільників..... 58
- Ольвія ГУСАК.** Інструменти автоматизованого виявлення сепаратистського та пропагандистського контенту для використання у навчальних закладах.....67
- Андрій ДОРОГАНЬ.** Науково-дослідницька діяльність як суттєвий елемент підготовки майбутніх інженерів-педагогів.....79
- Оксана ЖИГАЙЛО, Олександра ВІВСИК.** Особливості організації і методики проведення позакласної роботи з математики з використанням елементів квест-технологій.....87
- Світлана ЗАБОЛОЦЬКА.** Психологічний супровід особистісно-професійного розвитку студентів педагогічного університету.. 95
- Роксоляна ЗОЗУЛЯК-СЛУЧИК.** Специфічні принципи формування професійної етики майбутніх соціальних працівників в університетах.....102
- Наталія ІВАНКІВ, Анна ЧЕПЕЛЮК.** Проблеми збереження фізичного здоров’я дитини.....111
- Галина ІВАНОВА.** Вплив пізнавальних психічних процесів на якість оволодіння студентами основами наукової організації розумової праці.....120

Юлія КУЗЬМЕНКО. Підвищення педагогічної майстерності викладача економічних дисциплін як чинник нарощення його професіоналізму.....	129
Леся КОЛТОК, Анна-Марія МЕЛЬНИКОВИЧ. Уроки серед природи у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського.....	137
Оксана ОНИПЧЕНКО. Морально-етична парадигма статеворольової соціалізації молоді у 20-30-х роках ХХ століття.....	144
Микола ПАНТЮК, Леся КОЛТОК. Підготовка вчителя початкової школи до професійної діяльності: зміна ціннісних пріоритетів.....	153
Наталія САЛАНЬ, Оля САЛАНЬ. Формування компетентностей учнів на гуртках математики.....	162
Тетяна ФІСЕНКО. Інструментарій політичних інтернет-комунікацій Як складник медіаосвіти у галузі політконсалтингу.....	171
Галина ЧЕРНЕНКО. Особливості вивчення природознавства молодшими школярами в Україні (початок ХХІ століття – сьогодніня).....	184
Юлія ЧЕРНЕЦЬКА. Формування ціннісних орієнтацій у наркозалежних як умова розвитку їх соціальності.....	193

ІСТОРІЯ

Микола ГАЛІВ, Анна ОГАР. Християнська польсько-українська спілка в Дрогобичі (1930-ті рр.): документ до історії товариства	200
Микола ГАЛІВ, Уляна ГАЛІВ. Радянізація системи освіти дорослих у Дрогобицькій області (1939 – 1941).....	212
Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ, Наталія КАНТОР. Боротьба радянських репресивно-каральних органів проти польського підпілля у Карпатському краї (1944 – 1946)	220
Марія КАШКА, Андріана КОПИНЕЦЬ. Синагоги Закарпаття як об'єкти релігійного туризму.....	232
Богдан ЛАЗОРАК. «Від Емілія Дуніковського до Олександра Севрюка»: описи мандрівок до замку Тустань в Уричі (кінець ХІХ – початок ХХ ст.).....	239
Юрій МЕЛЬНИЧОК. До питання персонального складу підв'їдділу 476 ТВ-24 «Маківка» (1947 – 1948).....	251
Василь ПЕДИЧ, Віталій ТЕЛЬВАК, Вікторія ТЕЛЬВАК. Історико-церковна проблематика в дослідженнях Івана Кривецького.....	267

CONTENTS

ART STUDIES

- Nadiya TOVTYN.** A handwritten song-book of Mykola Vaida's collection as a valuable object of the Transcarpathian spiritual culture of the second half of the XVIII century (on the questions of source study and archaeography) 4
- Bohdan SCHKIL'NYK.** Religious-catechitic essence of poetic texts of the choristal arrangements of Ukrainian sacred songs of the XVII – XIX centuries . 15

LINGUISTICS. LITERATURE STUDIES

- Ivan ZYMOMRYA, Lesia HOLOMIDOVA.** The role of animalistic images in Robert Musil's short prose 24
- Iryna DMYTRIV.** Sacral space in Bohdan-Ihor Antonych' collection / «The great harmony» 35
- Svitlana DYACHUK.** The role of Ukrainian and foreign literatures in professional preparation of students of «Publishing and editorial business» specialization 43
- Myroslava SLYVKA.** The major ways of rendering the semantic and cognitive elements of Ukrainian realia in the scholarly publications 50

PEDAGOGY

- Lilia VOVK.** The specificity of formation of gender identity of preschoolers 58
- Olviia HUSAK.** The instruments for automatized identification of separatist and propaganda content for use in educational institutions 67
- Andriy DOROHAN.** Scientific-research activities as a part of training of future engineers-educators 79
- Oksana ZHYHAILO, Olexandra VIVSYK.** The peculiarities of organization and methods of conducting after-class work in mathematics with the use of elements of quest technologies 87
- Svitlana ZABOLOTSKA.** Psychological support of individual-professional development of students of pedagogical university 95
- Roksolyana ZOZULYAK-SLUCHYK,**
Specific principles of the formation of professional ethics of future social workers at universities 102
- Nataliya IVANIKIV, Anna CHEPELIUK.** Problems of preserving the physical health of a child 111
- Halyna IVANOVA.** The influence of cognitive psychic processes on the quality of students' mastering of the basis of the scientific organization of mental labor 120

.....

Yulia KUZMENKO. The improvement of pedagogical skill of a teacher of economic disciplines as a factor of his professionalism growth 129

Lesia KOLTOK, Anna-Mariya MELNIKOVICH. Lessons in the open nature in V. O. Sukhomlynskyi's pedagogic heritage 137

Oksana ONYPCHENKO. Moral-ethical paradigm of the gender-role socialization of youth in 20th-30 years of the XX century 144

Mykola PANTIUK, Lesia KOLTOK. Preparation of elementary school teachers to professional activities: changing priority values 153

Natalia SALAN', Olia SALAN'. Formation of competencies of school pupils in mathematics circles 162

Tetyana FISENKO. The instrumentary of political web-communications as a component of media education in political consulting 171

Halyna CHERNENKO. Peculiarities of studying natural history by primary schoolchildren in Ukraine (from the beginning of the XXI century to nowadays) 184

Yuliya CHERNETSKA. The forming of the drug-dependent's value orientations as a precondition of their sociality development 193

HISTORY

Mykola HALIV, Anna OHAR. Christian Polish-Ukraine Union in Drohobych (1930's): document to the history of the society 200

Mykola HALIV, Ulyana HALIV. Sovietization of the system of adult education in the Drohobych region (1939 – 1941) 212

Vasyl ILNYTSKYI, Natalia KANTOR. The struggle of the soviet repressive organs against the polish underground in the carpathian area (1944 – 1946) 220

Mariia KASHKA, Andriana KOPYNETS. Synagogues of transcarpathia as objects of religious tourism 232

Bohdan LAZORAK. «From Emile Dunikovsky to Oleksander Sevriuk»: descriptions of the trips to the castle of Tushtan' in Urych (the end of the XIX – the beginning of the XX century) 239

Yuriy MELNYCHOK. On the personnel structure of subunit 476 TS – 24 «Makivka» (1947 – 1948) 251

Vasyl PEDYCH, Vitalii TELVAK, Viktoria TELVAK. Historical and church issues in the research of Ivan Krevetskyi 267

НОТАТКИ

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ

ГУМАНІТАРНИХ НАУК:

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих
вчених Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка**

HUMANITIES SCIENCE

CURRENT ISSUES:

**Interuniversity collection of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
Young Scientists Research Papers**

ВИПУСК 18

ISSUE 18

Редактори-упорядники

Василь Ільницький

Андрій Душний

Іван Зимомря

Здано до набору 10.04.2018 р. Підписано до друку 25.04.2018 р.

Гарнітура Times New Roman. Формат 60x84 1/16.

Друк офсетний. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 16,51. Зам. № 0418/30. Наклад 300 прим.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції

Серія ДК № 2509 від 30.05.2006 р.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105

Телефон +38 (0552) 39 95 80

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 4392 від 20.08.2012 р.